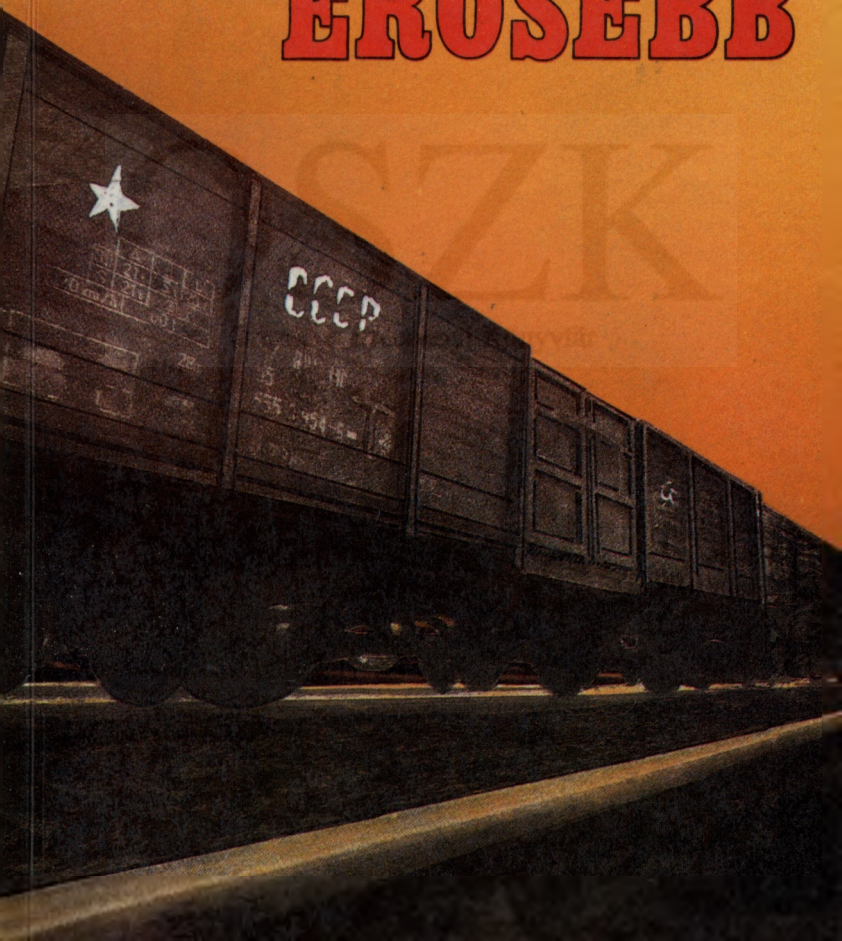

MB
134.281

Bay Zoltán

AZ ÉLET ERŐSEBB

A borítót Takács László tervezte.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bay Zoltán
AZ ÉLET ERŐSEBB

ÉLET ERŐSEBB

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

2000. évi kiadás
Budapest, 2000

BAY ZOLTÁN

AZ ÉLET ERŐSEBB

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

CSOKONAI-PÜSKI
DEBRECEN-BUDAPEST, 1990

© BAY ZOLTÁN

MB 134.281

1990

ISBN 963 260 017 7

A Csokonai és a Püski Kiadó közös kiadványa

Felelős kiadó: Bakó Endre és Püski Sándor

Felelős szerkesztő: Cs. Nagy Ibolya

Műszaki szerkesztő: Takács László

Megjelent: 15,64 A/5 ív terjedelemben

Szedte a Püski Kiadó Kft. (89-032)

Nyomta a Kinizsi Mg. Szakszövetkezet
nyomdatüzeme, Debrecen

Felelős vezető: Illyés Sándor elnök

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
A hadüzenet	9
A hadiüzem	13
A radar és a gyors atomszámláló	19
A német megszállás	22
Horthy kiáltványa. A Szálasi-puccs	31
A kitelepítés	36
Az ellenállási mozgalom	43
A Margit körúton	51
Az ostrom	59
Megjönnek az oroszok	74
Rádiócsövet gyártunk az oroszoknak	77
Az árvíz	81
Buda bombázása	85
Várjuk az ostrom végét	87
Budapest az ostrom után	95
Leszerelik a gyárat	109
Kezdjük az újjáépítést	132
A nagy kérdőjel	135
A kommunista propaganda	141
A Kommunista Párt felülkerekedik	163
Az Izzó „veszteségre” dolgozik	168
Az amerikai út	173
Az Izzó magyar vagyont „csempész” külföldre	187
További rágalmak	201
Letartóztatják Jankovichot	210
Az elhatározás	214
Kihallgatásra megyek	217
Elszakadás hazulról	229
Az elmenetel	253

7	Bevezetés
9	A hadászati
10	A hadászati
19	A hadászati és a gyors atomszállítás
22	A német hadászati
31	Hitler hadászati
36	A hadászati
43	Az ellenállási mozgalom
51	Az ellenállási
59	Az ellenállási
74	Megjegyzés az oroszok
77	Küldetés az oroszok
81	Az orosz
82	Hadászati
87	Az orosz
92	Hadászati az orosz
109	Hadászati az orosz
132	Küldetés az orosz
135	Az orosz
141	Kommunista propaganda
167	A kommunista Párt felállításának
168	Az orosz „vesztés” dolga
173	Az amerikai
187	Az orosz magvető, az orosz
201	További tárgyak
210	Az oroszok
214	Az oroszok
217	Az oroszok
229	Az oroszok
253	Az oroszok

BEVEZETÉS

Ezeket a visszaemlékezéseket 1950 folyamán és 1951 elején írtam esténként, a laboratóriumi munka befejezése után. Az írás néha a hajnali órákba torkollott.

Az írások terve akkor született meg, mikor 1949 őszén egy este összegyűltek nálunk azok a magyarok, fizikusok, kémikusok, mérnökök, akik nemrégiben jöttek át Magyarországról az Egyesült Államokba, s akiknek kijövetelét és itteni elhelyezkedését a magyar származású Brunauer István, a kitűnő kémikus professzor, a háború idején az Egyesült Államok haditengerészetének tartalékos tisztje segítette. Ő is jelen volt akkor este nálunk, és felvetette a gondolatot, hogy Amerika népe előtt fel kell tárni a magyarság küzdelmeit; előbb a hitlerizmus idején a háború alatt, majd a törekvést, mely egy tiszta demokratikus állam megvalósítását célozta, de mely Moszkva nyomása és kényszere folytán végül kommunista diktatúrává fajult.

A terv az volt: mindenki mondja el a saját történetét; ezekből Pista angol nyelvű szövegeket készít egy kollégájának literátus feleségével, aki ezáltal az anyanyelv félmjelését is ráadja a szövegekre.

A szövegek elkészültek, a kiadóval való tárgyalások is kedvezően folytak, amikor visszavontam az én történetem közlését.

Abban az időben köztem és az otthon maradt családtagjaim között nagyon gyér levelezés folyt, az is többnyire csak levelezőlapokon. Az otthoni családtag a „nép ellensége” lett, ha „áruló” rokonát nem vetette meg, s vele levelezett. A feleségem Erdélyben élő édesanyjának dél-afrikai barát közvetítésével küldte a leveleit; Rhodesia kevésbé volt ellenséges állam, mint az Egyesült Államok.

Ilyen körülmények között jött egy levelezőlap hazulról. A bátyám írta s az volt rajta: „... kívánok nektek jó egészséget, rokonaitokra pedig vigyázzatok mélységes hallgatással!”

A „mélységes” szót nem lehetett félreérteni. Én kiléptem a könyvben való megjelenésből, még annak tudatában is, hogy a

többi, rövidebb közlemény nem tett ki egy könyvet, s az nem jelenhetett meg.

A kézirat az asztalfiókomban hevert.

Akkor Magyarországon ádáz parancsuralom volt, mely lassan fölengedett. Azóta többször jártam otthon.

Mikor a visszaemlékezéseimet írtam, az amerikai élet megfigyelésére még csak alig több, mint egy évem volt. Azóta négy évtized telt el, s az amerikai társadalom sokat változott olyan irányokban is, melyekkel nem értettem egyet.

Érzem, hogy ezt az írást folytatni kellene. De a fizikai kutatást sem akarom abbahagyni.

Lesz még elég időm, hogy egyszer ennek a könyvnek a folytatását is megírjam?

Bay Zoltán

Washington, 1988. július

1941-et írtunk, és meleg június végi nap volt. Már enyhült a nap tüze, amikor a késő délutáni órákban megálltam körülnézni kedvenc helyemen, a Tungsram dunai uszodájának felső teraszán. Szerettem ezt a képet, a természet és az ember közös művének harmóniáját.

Az uszoda olyan volt, mint egy nagy hajó, mely méltóságteljesen úszik a Duna vizében. Mesterséges sziget, ezelőtt 5 évvel még dunavíz folyt a helyén. Hatalmas gátjait kívül a Duna mossa, belül pedig virágos rétek, rózsaligetek, már terebélyesedő, lombos fák, játszóterek, két nagy úszómedence a felnőtteknek, két kisebb a gyerekeknek. Ahol állok, a csónakház fehér épülete napozóteraszaival és nagy ablakaival olyan, mint a nagy hajó parancsnoki hídja.

Ember és természet versenyeznek itt egymással. Szemben a Dunának egyik igazi, nagy szigete, a Szentendrei-sziget, melynek mi az alsó déli végződésénél vagyunk. Itt folyik össze két hatalmas Duna-ág. A folyam itt egy kilométer széles. A keleti ág a „kék Duna”, a nyugati ág a „szőke Duna”. Északra a Naszály-hegy opálkékje fejezi be a láthatárt, nyugatra a Pilisi hegyek zöld koszorúja. A „Nagy Kevély” hegy büszkén emelkedik ennek a sornak a végén, s szinte azt üzeni: „ember, ne bízd el magad!”

De az ember sem hagyja magát. Délnyugat felé, ott, ahol a budai hegyek kezdődnek, ott van Acquincum városa. Kétezer éves romváros, fehér kőfalaival, amfiteátrumával, épen maradt szarkofágaival ma is hirdeti Róma dicsőségét, mert Róma félezer éven át védte itt kultúráját a barbárokkal szemben.

Tovább délre pedig Buda. A sokat szenvedett, sokszor lerombolt, sokszor újraépített, fiatalabb testvére Acquincumnak. Ő csak 1500 éves és csak 1000 éve annak, hogy magyar vér áztatja falait. Valamikor Európa egyik legerősebb vára, ma békés, polgári város. Ugyan ki hinné el, hogy valaha még harcok színhelye lehet? Most ugyan háború dúl Európában, de szerencsére Magyarország nem vesz részt benne. A gyilkos harcok Buda birtokáért, melyekről a történelem véres lapjai beszélnek, ma már

csak olyanok, mint a mesék. Azt mondjuk rájuk: „régén volt, talán igaz sem volt”. Buda már nem harci város, hanem tündérváros, tornyai, palotái idecsillognak a napfényben.

A további képet, Pestet, a modern nagyvárost innen nem látjuk. A Duna-part évszázados fái takarják el, de a hátunk mögött túlemelkednek a fákon Újpest nagy gyárpületei. A legnagyobb közöttük a Tungsram hatalmas izzólámpagyára, melynek egyik jóléti intézménye ez az uszoda. Az utóbbi években gyakran fordultak meg nálunk német és olasz látogatók, különböző egyenruhákban, különböző feszes karlendítésekkel köszönve. Mindannyian elismerték, hogy az ő hivatalos „Kraft durch Freude” és „Dopo Lavoro” programjuk nem hozott létre ilyen nagyszerű munkásjóléti intézményt, mint a Tungsramnak ez a saját, senki által nem parancsolt üdülőhelye.

Azt hiszem, itt az a lényeg, hogy senki sem parancsolta. A munkások akarták, a gyár vezetősége pedig beleegyezett, és adta hozzá a pénzt: mintegy két millió pengőt (félmillió dollárt). Tehát az életből született, nem pedig valami központi, irodai elgondolásból. És az életért magéért született, nem pedig, hogy egy állam vagy társadalmi osztály harci kedvét, „küzdő potenciáját” javítsa egy totális kormány érdekében.

Ezért van harmóniában a környezetével, a természettel. Újpest Dunát járó népének nyilván ez kell, s nem hiszem, hogy nagy volna az örömük, ha központi rendelettel elvinnők őket a Kárpátokba, szeges bakancsokkal túrázni. Sőt, ide sem jönnének szívesen, ha elrendelnénk nekik, hogy például naponta négytől hatig ide kell jönniök. Az életet magáért az életért kell támogatni, nem lehet semmi más célnak alárendelni.

XIV. Lajos versailles-i parkja jut eszembe, hol a fák engedelmeskednek a kertészet szabályainak. Szegény fák! Mennyivel boldogabbak ezek a testvéreik, melyek szabadon nőnek. S mennyivel boldogabb ez a vidám tömeg itt alattam körös-körül, mint a német nácizmus és az olasz fasizmus által megorganizált testvéreik! A háború kitörése előtti nyáron átutaztam Németországon, de nem láttam mosolyt. Az emberek arcán valamilyen fáradt elszántság volt, ami azt fejezte ki, „nekünk kötelességünk meghódítani a világot”. Milyen jó, hogy Magyarország nincs benne a háborúban! Milyen jó, hogy nincs többé Osztrák-Magyar Monarchia, mert különben az első naptól kezdve benne

volnánk! És együtt veszítenénk el ezt a rossz céllal, a szabad élettel szemben megindított háborút.

- Az életet magáért az életért - mondogatom magamban, miközben lefelé megyek, hogy belevessem magam a nagy medence vizébe. A közepe táján úszom, mikor észreveszem, hogy Aschner Lipót, a Tungsram vezérigazgatója integet felém. Arca semmi jót nem árul el. Mikor kijövök, csak ennyit mond:

- Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak!

Eltart egy ideig, amíg föleszmélek.

- Biztos ön ebben? - kérdezem.

- Most kaptam az értesítést. Az esti lapokban már benne lesz a hivatalos jelentés - feleli.

- De hiszen lehetetlen - mondom én még mindig hitetlenkedve -, nem tudunk róla, hogy a parlament foglalkozott volna a kérdéssel.

- A parlament majd utólag fogja jóváhagyni a kormány intézkedését - mondja ő keserűen.

Csak álltunk mindketten szótlanul, de benne hamarabb felülkerekedett az optimizmus.

- Ha a németek gyorsan legyőzik Oroszországot, talán nem kerül rá sor, hogy Magyarország nyugati szövetségeseikkel kerüljön háborúba - mondotta, de valószínűleg maga sem hitte.

Visszamentem az előbbi helyre, hátha a kedvelt kép megvigasztal? De most nem tudom nézni, befelé töprengek. Mi indította Bárdossy miniszterelnököt erre a lépésre? Az elődje, Teleki Pál öngyilkos lett, amikor nem tudta megakadályozni, hogy a németek a jugoszláv háborúban átvonuljanak Magyarországon. Az öngyilkosság nagy dokumentuma óta csak néhány hónap telt el. Akkor az ország megnyugodott, hogy az utód Bárdossy lett, aki sokáig dolgozott Magyarország londoni követségén. S most ez az értelmetlen hadüzenet! Mit akarunk a Szovjetuniótól? Semmit. Nézzük a másik oldalról: a németek kényszerítettek bele. De hogyan tudtak kényszeríteni? Titkos szerződések írtunk alá, amikor a németek és olaszok segítségével visszakaptunk területeket, melyeket elvesztettünk az első világháború után? Mindezeknek a területeknek színmagyar vagy magyar többségű lakossága volt. Ha lenne egy világbíró, mely az egyszerű igazság alapján áll, az is nekünk ítélné ezeket a területeket. Sokan mondták akkor, magyarok, hogy nem lett volna szabad a németektől és az olaszoktól elfogadni az igazságot. Ez volt az angol hivatalos

álláspont is, bár a müncheni döntésnél ők is jelen voltak. Szerintem ezek a magyarok is, de az angolok is tévedtek. Szerintem az igazság felette áll a bírónak. Az igazságot az ördögtől is el lehet fogadni, anélkül, hogy eladnánk magunkat az ördögnek. Az igazságnak nincs ára!

Akkor pedig most ne fizessünk! És semmi esetre se fizessünk igazságtalan háborúval. Kérdezzék meg a magyar népet, és az a háború ellen fog szavazni még annak árán is, hogy a németek legázolnak bennünket. Az ellenállásunk dokumentálná a világnak, hogy a németektől és az olaszoktól nem zsákmányt kaptunk, hanem igazságot, melyet tőlük fogadtunk el, ha más nem adta.

Vagy azt hiszi Bárdossy, hogy a németek könnyűszerrel meghódítják a Szovjetuniót, utána pedig a nyugatiakat, tehát ő előre kedvébe jár a világ leendő urának? Akkor bűnös, mert kalandor politikát csinál. Hitler nem fogja megnyerni ezt a háborút! És semmi más totális államhatalom nem fogja meghódítani a világot, mert szembeszáll az élet, a szabadság alaptörvényeivel.

A vidám zsivaj erősödik körülöttem, amint lefelé száll a Nap. Lenézek a tömegre, de már nem tudok örülni. Mit sem sejtve játszanak, futkároznak, de hátuk mögött már ott van a nagy Kaszás, csontváz alakjából kiárad az elkövetkező szenvedés, nyomor, fázás, éhezés, a Halál bő aratása. Eltűnnek a természet színei is, ő is feladja a versenyt. Itt már nincs harmónia, kérdés, lesz-e még valaha?

Megborzadok. Hátha csak én vagyok a hibás sötét vízióért?

Az elkövetkező évek megmutatták, hogy nem. Az idők rám cáfoltak, és még több szenvedést hoztak, mint hittem.

Azóta csaknem egy évtized telt el, s most azt kellene elmondanom, ami azóta történt, leírni a szemtanú megfigyelésével. Tétovázom.

Van-e célja, hogy elmondjam az amerikaiaknak a tapasztalataimat? Embereknek, kik az élet napos oldalán békében élnek, miért beszélni szenvedésről?

Mégis elmondom, mert félek, hogy az ő hátuk mögött is megjelenik a Nagy Kaszás. Az akkori dunai vidám tömeg példája óvatosságra kötelez.

Magyarország azóta hadszíntér volt, kifosztották, lerombolták, újjáépült, ma pedig rendőrállam a Szovjetunió mintájára.

Totálisabb állam, mint annak idején Hitleré volt, az emberek arca még egyformábban azt mondja: „kötelesek vagyunk harcolni a világforradalomért”. Ebben a nagy tömegek által egyáltalában nem értett és nem óhajtott célban oldódik fel az egyéni élet. Moszkva néhány magyarországi bábja mondja meg, hogy az embereknek milyen legyen az egyéni ízlése, mik legyenek az élettörekvései, mik legyenek a vágyai, mik legyenek az érzelmei, sőt sok esetben a legprimitívebb érzékelései. Például Moszkva dönti el, hogy a fehéret fehérnek kell-e érzékelni, avagy feketének?

Az amerikaiak valószínűleg mosolyognak rajtam, s biztosak abban, hogy az ő demokratikus életformájuk immunissá teszi őket a veszéllyel szemben. De a válaszom ez: Magyarországon a kommunizmus sohasem kapott szavazattöbbséget (ellenkezőleg, kicsiny kisebbség volt), mégis kommunista kormánya van. Ugyanez áll a többi kommunista államra, így magára a Szovjet-unióra is.

Ha a kommunizmus többség volna, elfogadnám, bármilyen nehezemre esnék. Azt mondanám, nem nekem való életforma, de az én bajom, hogy másformának születtem, mint a többi ember. De hogy az ország, az emberi társadalom nyolcvan-kilencven százaléka szenvedjen a tíz-húsz százalék miatt, azt nem fogadom el.

Van még egy okom, ami miatt a történetemet elmondom az amerikaiaknak: az, hogy nem vagyok pesszimista. Éppen az utóbbi évtized érlelte meg bennem a tudatot, hogy az élet erősebb. A nácizmus is, a kommunizmus is az élet ellen száll harcba, mert tagadja az élet két alapelemét: a szabadságot, mely nélkül nem érdemes élni, s az erkölcsöt, mely nélkül nem lehet élni. Az élet már kiküszöbölte a nácizmust, ki fogja küszöbölni a merev ideológiára épített kommunizmust is, mert az élet erősebb.

De míg ez meglesz, sok szenvedés vár még az emberekre.

A HADIÜZEM

A hadüzenet eleinte nem jelentett nagy katonai erővel való részvételt a fegyveres háborúban, de annál többet az élet belső frontján. A hadüzenet a Németországgal való együttműködést jelentette. Az ország most már reménytelenül haladt a nácizmus

felé, holott a lakosságnak náci érzelmű része kicsiny töredék volt. Becslésem szerint ez a töredék tíz százalék körül lehetett, de biztosan húsz százalék alatt volt. Két részből állott. Egyik a lakosság – főképpen a középosztály – németbarát része, mely legtöbbször német származású is volt. Ide számítom a Volksbundot is, mely az ország lakosságának mintegy öt százalékát tette ki. Hitler kezdeti sikerei ezekben felébresztették a német öntudatot. A másik rész a Magyar Nyilaskeresztes Párt, Szálasi vezetése alatt, mely nyíltan fasiszta pártnak vallotta magát.

Az ország antifasiszta tömegei ezekkel szemben: a középosztály nagyobbik és józanabbik része, mely elítélte a fasizmus erőszakos politikáját; a parasztság, mely az ország lakosságának csaknem felét teszi ki, s mely mindig intakt maradt mindenféle szélsőséges politikai áramlattal szemben; a szociáldemokrata munkásság és természetesen a zsidóság, a lakosság hat százaléka.

Hogyan lehetséges, hogy a túlnyomó többséggel szemben mégis a kisebbségi politika érvényesült? A választ Horthy-rezsimnek két hibájában találjuk meg.

Horthy admirális, amikor 1920-ban a magyar rövid életű kommunizmus után a hatalmat átvette, negligálta az 1918-as forradalom eseményeit, és a Ferenc József-i világot állította vissza. Így történt meg az a furcsa paradoxon, hogy a monarchia felbomlása után éppen az az ország folytatta a hagyományait, mely a történelem folyamán legtöbbet harcolt a monarchia ellen: Magyarország. Horthy – bár maga nem volt arisztokrata – visszahelyezte a magyar arisztokráciát a régi jogaiba, biztosítva nekik a hatalmas (több százezer holdig is terjedő) birtokok élvezését, s ugyanakkor hagyta a magyar parasztság milliós tömegeit föld nélkül, szolgasorsban nyomorogni. Ez volt az egyik bűne.

A másik is hasonló forrásból eredt. Horthy, Ferenc József kedvelt szárnysegéde és a régi monarchia egyik legkiválóbb katonája, nem tudott megszabadulni a monarchia katonai rendszerétől, melyben karrierjét megfutotta, és menedéket adott a régi császári és királyi tisztikar maradványainak. Magyarország vezérkari főnöke a II. világháború kitörésekor Werth Henrik volt, aki akcentussal beszélt a magyar nyelvet, s a honvédség legfontosabb tisztjei német származásúak voltak. Hitler faji alapra fölépített politikájának ezek voltak Magyarországon a legerősebb táma-

sza. A Hitler által az országra gyakorolt külső nyomás mellett ezek fejtették ki azt a belső nyomást, mely az országot végül is a háborúba vitte. Az arisztokrácia és a felsőbb tisztikar akadályozta meg Horthyt abban, hogy a magyarság széles rétegeire, az ország demokratikusan gondolkodó többségére támaszkodjék.

Így történt, hogy bár a magyarságnak fejlett jogrendszere és évszázados alkotmánya volt (második Európában és csak 7 évvel későbbi, mint az angol Magna Charta), félféudális rendszerben élt az első világháború után is. Nem merték a nép kezébe adni az általános, titkos választójogot, mert az elsöpörte volna a mesterségesen fenntartott rendszert.

A nyílt választásokon létrejött parlament nem képviselte a lakosság többségét. A parasztság és a munkásság a középosztály józan részével együtt többségben volt a parlamenten kívül, de kisebbségben, ellenzékben a parlament falain belül.

Hitlernek kedvezett ez az állapot. Nem volt szüksége rá, hogy a nagy többséget megnyerje, elég volt, ha a magyar kormányt akarata alá kényszeríti. És könnyebb elbánni egy olyan kormánnyal, mely mögött nem áll a nép nagy többsége. És egy parlamenttel, amely nem mondja meg nyersen a véleményét, amely „tapintatos”. Az ellenzéki képviselők felszólalásai hatástalanok maradtak, a többség megszavazta, amit a kormány javasolt.

Érdekes megjegyezni, hogy még ez a kormány és ez a parlament sem volt többségben németbarát. Bárdossy utóda, Kállay, aki 1942–1944 között vezette az ország ügyeit, a „hintapolitikát” gyakorolta, ami annyit jelentett, hogy kielégítette azokat a német kívánságokat, melyek elől nem lehetett kitérni, de ugyanakkor titokban az angolszászokkal is tárgyalt. A német Gestapo rendszerint tudomást szerzett ezekről a tárgyalásokról a mindenfelé beültetett kémei által. A magyar kormány egyes miniszterei és a parlament egyes képviselői szintén a kémei közé tartoztak.

A magyar hadsereg felső tisztikara volt a legengedelmesebb eszköz a németek kezében. Ezt használták fel a németek, hogy az országot egyre tovább vigyék a nácizmus felé. A hadüzenet igen alkalmas volt, hogy az ország iparát és mezőgazdasági termelését katonai ellenőrzés alá vegyék, és a háború szolgálatába állítsák, és hogy az országot „árjásítsák”.

Ezt a folyamatot közelről volt alkalmam látni a Tungsram nagy izzólámpagyárában.

A Tungsram Közép-Európa legnagyobb izzólámpa- és rádiócsőgyára, a holland Philips és a német Osram után a harmadik legnagyobb Európában. Huszonnégy százalékban amerikai érdekeltség (General Electric, RCA és I.T.T.) körülbelül a részvényeknek ugyanennyi része volt Osram és Philips tulajdonban, a többi magyar vagyon egy különleges konstrukcióban, melyre a történet folyamán még vissza fogok térni. Magyarország méreteihez képest igen nagy gyár, gyártott évente negyvenmillió izzólámpát, három-négy millió rádiócsövet és hatvanezer rádiókészüléket. E gyártásnak körülbelül tíz százaléka kielégítette az egész magyar piacot, a többi külföldre ment, és Magyarország legjobb valutaszerző exportja volt. Az európai piac húsz százalékát a Tungsram látta el.

- Hatezer magyar munkás dolgozott az újpesti központi gyárban, s körülbelül ugyanannyi a fiókvállalatoknál, melyek egy része Magyarországon, tíz fiókgár pedig Európa különböző országaiban működött. A General Electric-kel, a Radio Corporation of Americá-val és az összes európai nagy gyárakkal együttműködve a gyártási eljárásaiban „up to date” volt. Több százra rúgott az Újpesten kidolgozott szabadalmainak száma, melyeket „tapasztalatcserében” a többi nagy gyáraknak, így az amerikaiaknak is rendelkezésre bocsátott.

- A vállalatnak szépen felszerelt kutatólaboratóriuma volt, mely száz embert foglalkoztatott. Így kerültem én kapcsolatba a vállalattal, mely 1936-ban meghívott a Kutatólaboratórium élére. Akkor én a szegedi egyetemen voltam az elméleti fizika professzora, s nehezen szántam el magam, hogy a tiszta fizikai kutatást az alkalmazott fizikával fölcseréljem, bármi csábító volt a szegedi, eléggé szegényes viszonyok között, az országnak ez a legnagyobb fizikai laboratóriuma. A kérdést Aschner Lipót, a Tungsram nagy látókörű vezérigazgatója oldotta meg, aki biztosított, hogy a tiszta fizikai kutatást nem kell abbahagynom, és hogy a Tungsramnál semmi előírt feladatom nem lesz, a feladataimat magam állapítom meg. Ezenkívül később alapítványi tanszéket szervezett számomra a budapesti Műegyetemen, hol az atomfizikát taníthattam és finanszírozta, hogy ott az ország első atomromboló készülékét megépíthessük. Láttam, hogy nem átlagemberrel van dolgom, s ez vitt a Tungsramba. Mivel pedig a

Tungsram megtartotta az összes ígéretét, magához forrasztott, céljai az én céljaim is lettek.

Amikor a náci uralom felé való sodródás veszélyeztetni kezdte a Tungsram békéjét, akkor már a hiteztres nagy családot féltettem az észellenes külső beavatkozástól, és minden igyekezetemmel segítettem elhárítani a veszélyt: a munkafolyamat megzavarását.

A németek elhatározták, hogy Magyarországon is végrehajtják az „árjástást”, s nem voltak meglegedve a Horthy-rezsim tempójával. Ismét egy furcsa paradoxon érvényesült. Horthy eredeti programjában fontos elem volt az antiszemitizmus. A 20-as évek „keresztény kurzusa” az egyetemi felvételekre a „numerus clausus”-t írta elő: az egyetemekre a zsidók csak az országos arányszámnak megfelelő hat százaléban iratkozhattak be. A Horthy-rezsimnek ez az antiszemitizmusa az idők folyamán egyre halványult (bár a „numerus clausus” mindvégig fennállt), s Hitler embertelen nürnbergi törvényei után – midőn a németek ezeket a befolyásuk alatt álló országokra igyekeztek kiterjeszteni – Horthy „ellenállásba” kényszerült. A belső nyilaskeresztes front akkor már „zsidóbérenc”-ként támadta Horthyt, akinek kormánya vonakodva hozta meg az ún. „zsidótörvényeket”, a végrehajtásukban pedig megengedett különféle kivételeket.

Az első zsidótörvény a Tungsramra azt jelentette, hogy a zsidó alkalmazottak körülbelül tíz százaléknvi számát le kell csökkeníteni néhány év alatt hat százalékra. Aschner Lipót – maga is zsidó – kiadta az utasítást: a törvényt végre kell hajtani!

A hadüzenet ezt a helyzetet lényegesen megváltoztatta. A gyár katonai parancsnokot kapott, aki legfőbb feladatának tekintette a zsidókérdés megoldását. A zsidótörvényt a felső katonai vezetés túl lassúnak találta, tehát a katonai parancsnokok segítségével más módszerhez folyamodott.

1942 tavaszán a mi parancsnokunk, Laucsek főhadnagy 120 alkalmazottat jelölt ki, akiknek Ukrajnába kell menni „munkaszolgálatra”. Volt köztük néhány szociáldemokrata (nem zsidó), a többi zsidó. Aschner kihallgatásra ment Horthyhoz, aki nyíltan megmondta neki, hogy az eljárást elítéli, de a kérdésben tehetetlen. Végül is megígérte, hogy kormányzói jogkörének teljes latba vetésével négy embert a százhusz közül (a gyár négy igazgatóját) megkísérel mentesíttetni nélkülözhetetlenségi alapon. Eltelt néhány nap, s az összest elvitték Ukrajnába lövészárkokat

építeni, aknákat elhelyezni, és fölszedni az ellenség szeme előtt.

Nem sokkal utóbb a nemzetközi vásár megnyitásán Horthy, midőn a Tungsram pavilonjába érkezett, elvált a kíséretétől s oda-jött, hol Aschnerrel együtt álltunk ketten, s azt mondta: – Megállapodtam a németekkel, hogy a négy ember haza fog jönni. – Ismét néhány nap, s a kormányzó kabinetirodája értesítést kapott, hogy a négy ember a csapattesttől elindult haza. Ugyanakkor az egyik mérnökünk, aki nyilaskeresztes volt és igen járatos katonai körökben, nyíltan mondta, hogy Aschner is naiv, a kormányzó is naiv. A németek elengedték az embereket, de gondoskodni fognak róla, hogy egy se érkezzék haza. Neki lett igaza, a négy ember sohasem jött haza. Talán kormányzói kivételezés nélkül jobban jártak volna, mert a százhuszból később mégis hazakerültek néhányan.

A kormányzó akciója nem sikerült, de Aschner Lipót ettől kezdve a hálás megihatottság hangján beszélt Horthyról, s egy kis Horthy-mellszobor volt állandóan az íróasztalán. A politikai változás után ez volt az egyik bűne.

A százhusz ember története gondolkodóba ejtette a Tungsram alkalmazottait, s a legvadabb nyilasok és antiszemiták kivételével (akiket az ujjaikon lehetett összeszámolni) mindenki elítélte az eljárást. Azok is, akikben a rivalizálás és a zsidóság éber, fáradhatatlan vitalitása kiváltott azelőtt antiszemitizmust, mely persze nem is hasonlított a németek kegyetlen elgondolásaihoz és módszereihez. A fegyver visszafelé sült el, mint általában a totális államrend erőszakos fegyverei. A németek brutalitása azokban is fölébresztette a jobbik embert, akikben ez szunnyadott. A későbbi zsidómentésekben és bűjtatásokban olyanok is részt vettek, kikről előbb ezt nem tételeztük volna fel.

A százhusz ember között volt a Kutató két fizikus mérnöke is, kik szintén nem tértek vissza. Egyik az ukrainai aknamezőkön halt meg, a másik orosz fogságba került. A háború alatt különböző hírek keringtek, melyek szerint ez utóbbi Oroszországban laboratóriumban dolgozik, vezető állásban, s igen jól érzi magát, de a háború után a felesége nyomozott utána s megtudta, hogy járványos betegségben halt meg egy ottani munkatáborban.

A RADAR ÉS A GYORS ATOMSZÁMLÁLÓ

1942 őszén a honvédelmi miniszter hivatott és előadta, hogy a magyar hadsereg számára ki kell fejlesztenem a radartechnika alapkísérleteit és elméletét. A feladatot elvállaltam azzal a gondolattal, hogy ha már haditechnikai munkát kell végezni ebben a szerintem igazságtalan háborúban, szívesebben dolgozom védelmi, mint támadó fegyvereken. De azt a feltételt szabtam, hogy a szükséges embereket magam választom ki, és azok állandó mentesítést kapnak minden egyéb katonai feladattól. A miniszter és a Haditechnikai Intézet az általam megadott emberekből az ún. „Bay-csoport”-ot állította fel, mely körülbelül negyven emberből állott, nyolc vezető fizikussal és mérnökkel. Igen nagy ellenzésre találtam a miniszter részéről, midőn látta, hogy a nyolc vezető között kettő zsidó, de végül is engedett, mert a radarra nagy szüksége volt, s én másképp nem vállaltam a munkát. Így sikerült Winter Ernő és Dallos György rádiómérnököket megmenteni. Utóbbinak még nagy szerep jut a történetben.

Említésre érdemes és jellemző, hogy a radarmunkában a németektől semmi segítséget nem kaptunk, bár a napilapok, a rádió- és a hivatalos propaganda állandóan hangsúlyozta a német-magyar barátságot, és a vállalva közös célokért harcolt háborút. A német hadvezetés nem engedélyezte az én németországi látogatásomat, holott a magyar honvédelmi miniszter mindent megpróbált. Eleinte úgy látszott, hogy a civil voltam az akadály, s a miniszter ki akart nevezni ezredesnek, de mikor kiderült, hogy a németek úgysem fogadnának, megmaradtam egyszerű civilnek. A következő elgondolás azt volt, hogy a Gestapo nem bízik bennem, mert zsidó munkatársaim vannak, tehát távolítsuk el őket a „Bay-csoport”-ból. Szerencsére sikerült meggyőzőnöm a minisztert, hogy a németek mindenképpen bizalmatlanok volnának velünk szemben s ígértem, hogy magunk is megtaláljuk és kidolgozzuk az alapelveket. 1943 nyarán tényleg elvégeztük az első sikeres kísérleteket, s repülőgépeket tudtunk követni. Az eredmények alapján a Standard Villamossági Részvénytársaság (I. T. and T. fiókvállalata, mely a háború alatt német-magyar vezetés alatt állott) elkezdte a készülékek gyártását, s még a háború befejezése előtt, 1944-ben,

néhány készülék használatba került ellenséges gépek felderítésére.

A radarkísérletek annyira igénybe vettek ezekben az években, hogy kevés időm jutott egyéb kutatásra. Az atomfizikai előadásaimat a Műegyetemen megtartottam s lassan ugyan, de haladt az atomromboló építése. Ugyanebben az időben dolgoztuk ki az első koincidencia készülékünket, melynek felbontóképessége ezerszer volt jobb, mint az akkori legjobb készüléké: a másodperc ezer milliomod része. Ezt a munkát, 1943-ban végeztük, s csak 1948-ban tudtam Amerikában publikálni.

Mondanom sem kell, hogy – mint atomfizikus – roppant érdeklődéssel figyeltem, hogy a küzdő felek közül az amerikaiak vagy a németek fogják-e megcsinálni az első atombombát? Valószínűtlen volt, hogy más nemzet számításba jöhet. Egyetlen lehetősége a németeknek a háború megnyerésére, mondtam, tehát minden kis információt, apró jelet igyekeztem megragadni, melyből következtethetek. Az első komoly információt Hanle német professzortól kaptam, ki többször meglátogatott engem Budapesten, mert az elektronsokszorozómat akarta használni valamilyen katonai célra. Fölvettem az urániumproblémát s ő elbeszélte, hogy a német fizikusok szerveztek egy „Uránium Club”-ot az uránhasadás tanulmányozására, melynek Heisenberg az elnöke. Panaszolta (1942-ben), hogy a német kormány a kérdést nem kezeli elég okosan, nem akarnak pénzt, embert s elegendő eszközt adni olyan kutatásra, melyből nem azonnal lesz valami. Hanle nem sejtette, hogy nekem milyen sokat mond pusztán azzal, hogy nem azt mondja, hogy a német vezetés ezt tekinti a legfontosabb kérdésnek, mely minden áldozatot megérdemel. Alig akartam elhinni, hogy Hanle nem csupán eltereli a figyelmet a kérdésről, de aztán elhittem, mikor láttam, hogy mennyire érdekli a másik téma, az elektronsokszorozó. Egy ennyire kiváló fizikusnak – ha a kormánya a feladata magaslatán áll – minden gondolata, mely nem a hasadással áll kapcsolatban, fölösleges luxus a háború kellős közepén. Egy alkalommal, mikor az Osramot látogattam meg Berlinben, beszéltem Heisenberggel is. Tőle is megkérdeztem az uránhasadás legújabb állását, s ő nyíltan azt mondta nekem, hogy erről a kérdésről nem beszélhet. De az arckifejezéséből láttam, hogy nem volna olyan mondanivalója, ami szenzációt jelent. Heisenberg nagyon elégedetlen volt a náci rezsim életszemléletével és módszereivel.

Szóba került Göringnek egy rádión közvetített beszéde, melyben azt fejtegette, hogy az amerikai ipartól nem kell félni. Igaz, hogy az amerikaiak egyes cikkeket jól tudnak gyártani, így például autót és borotvapengét (itt a hallgatóság viharos nevetésbe tört ki), de a német hadiipar magasabb rendű. Heisenberg megjegyezte nekem, hogy ez ostoba önámítás. – Én nem tudnám alábecsülni az én amerikai kollégáimat és az amerikai ipart – mondotta, és még hozzátette: – a tudományt nem lehet művelni olyan légkörben, melyet a náciizmus teremt – 1943-ban Budapesten beszéltem vele, hova előadást tartani jött. Ismét hiányzott belőle a háború előtti páratlan rugalmassága. Az arca többet mondott nekem, mint a náci vezérek összes hazudozásai a csodafegyverekről.

A háború alatt Zürichben voltam előadást tartani a koinciden-ciakísérletekről, s Scherrer professzornak a véleményét kérdeztem meg az urániumról. Természetesen neki sem lehetett több információja, de ugyanazt a véleményt alakította ki, mint én. Ő és általában a svájciak, még a svájci németek is, elítélték a német náciizmust. Elmondta nekem, hogy Bohr nemrégiben egy halász-hajón menekült el a náci megszállás alatti Dániából.

Ezekből az információkból arra a következtetésre jutottam, hogy a németek nem fogják megcsinálni az atombombát a háború végéig. Akkor pedig el fogják veszteni a háborút. Véleményemben nem inogtam meg akkor sem, mikor az egész európai kontinens a lábuk alatt volt, és mélyen benn voltak Oroszország szívében. Kollégáimnak, barátaimnak, munkatársaimnak nem győztem eleget hangoztatni, hogy ne ugorjanak be a német propagandának, ne higgyék a német rádió csodafegyvereit. Azt hiszem, ennek köszönhető, hogy a százat kitevő csoportból, mely velem dolgozott, mindössze egy lett nyilaskeresztes, és egy másik fizikus náci szimpatizáns (mindkettő német származású).

Ez a meggyőződés hozott össze a gyárban lévő szociáldemokratákkal is. Vezetőjük, Pintér János, esztergályos volt az én laboratóriumomban. Már a háború előtti években megéreztem benne a tisztaszándékú, becsületes embert. Politikával nem akartam foglalkozni, de most láttam, hogy a háború vége megrázkódtatással fog járni, melyre fel kell készülnünk, hogy a Tungsramot, ezt a szép, nagy, emberi munkaközösséget megmentjük a jobb időknek. Pintér Jánossal természetesen csak titokban tárgyalhattam, tehát titkárnőmmel közöltem, hogy Pintér szigorúan titkos

katonai munkán dolgozik, melyről közvetlenül nekem tartozik beszámolni. Így ha beszélni akartam vele, csak azt mondtam a titkárnőnek: – Pintér úr jöjjön a rajzokkal –, s ő akkor megjelent papírokkal a hóna alatt. Beszédéből megtudtam, hogy elégedetlenek Aschnernek a bérpolitikájával, s vállaltam Aschner felé a közvetítő szerepét. Aschner azonban ebben a kérdésben hajthatatlan volt, hiába figyelmeztettem a veszélyre, mely a háború végén jönni fog. A háború alatt a szakszervezeteknek nem volt sztrájkjoga, s Aschner minden vitáim ellenére elkövette azt a hibát, hogy elfogadta a katonai parancsnok segítségét a bérek rögzítésére. Tehetetlenül néztem a kapitalizmusnak ezt a ferde túlhajtását, mely a háború kapuzárása előtt a zsidó Aschner és a náci katonai parancsnok együttműködését tudta létrehozni, s melyet a munkásság Aschnernek sohasem tudott megbocsátani.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS

1944. március 19.: a németek megszállták Magyarországot. Hitler magához rendelte Horthyt, s a Horthy vonata hazafelé „késett”, a német tankok előbb értek Budapestre. Azt mondtuk, legalább egynéhány hidat robbantott volna fel a magyar hadsereg, hogy dokumentálja az ellenállást! Naiv elképzelés, a magyar hadsereg akkor már nem Horthy mellett állt. A náci érzelmű tisztikar Hitler kegyét kereste. A magyar nyilasoktól olyat is hallottunk, hogy „most már nincs semmi akadály, hogy megnyerjük a háborút” Quem Deus perdere vult, dementat priust*: (Akit Isten el akar veszteni, először elveszi az eszt).

A németek kész listát hoztak, s az első napon letartóztatták az eminens ellenzéki politikusokat, a fontosabb ellenzéki újságírókat, az ipari életben vezető szereppel bíró zsidókat. Aschner Lipót is.

A második napon megjelent a Tungsramnál egy német bizottság. Azt hittük, hogy átveszik a vezetést, de e helyett csupán egy rádiócsövet tettek le az asztalra s azt kérdezték, mennyi idő múlva tudja ezt a Tungsram milliós tömegben gyártani? A válaszunktól függ, hogy kénytelenek lesznek-e átvenni a vezetést?

A rádiócsőgyártásunk vezetője zsidó mérnök, nem mer szólni. Gondoltam, öntsünk tiszta vizet a pohárba, s azt kérdeztem:

- Az urak műszaki választ várnak?

- Természetesen - mondta a vezetőjük. - Mi nem elfoglaltuk, hanem megszálltuk Magyarországot. Az önök választát a Telefunken jelenlévő mérnöke fogja ellenőrizni.

Félreültünk Gábor mérnökkel és még néhány rádiócsőszakértőnkkel. Ismertük a csövet, univerzális német katonai cső, de sohasem gyártottuk. Ismertük a jelen lévő Telefunken mérnököt is: Zickermeyer volt a neve. Vittem nekik a választ: hét hónapig tart a gyártás előkészítése. Jelen volt a magyar Honvédelmi Minisztérium egyik tisztje is, Kerényi ezredes. Ő szólalt meg először: - Ha önök hét hónapot mondanak, akkor elég lesz három. - Ezek a magyar nácik nácibbak, mint Hitler!

A németek nem is figyeltek reá, hanem várták Zickermeyer választát.

- Az én becslésem ugyanaz. Ismerve a Tungsramot, hét hónap elegendő lesz az előkészítésre. De nem lesz könnyű munka.

A német bizottság vezetője a gyár katonai parancsnokához fordult (ebben az időben Papp ezredes):

- Ezredes úr, a Tungsram ezennel megkapja a megbízást a cső gyártásának előkészítésére. A munkáért ön és a Tungsram vezetősége együtt felelős. Időközi jelentéseiket a Deutsche Industrie Commission fogja ellenőrizni.

- Én még meg akarok jegyezni valamit - mondtam. A hét hónapot a mai személyezettel kalkuláltuk, zsidó és nem zsidó mérnököket beleszámítva.

A német vezető arca határozott volt: mi csövet akarunk, s természetesen minden rendelkezésre álló munkaerővel. Aztán mosolyogva tette hozzá: most olyan időket élünk, hogy érvényes Göring mondása: „Wer Jude ist, bestimme Ich” (Én határozom meg, ki a zsidó).

Elgondolkoztam. A németek tehát azt képzelik, hogy a háború még eltart hét hónapig. Az oroszok a Kárpátoknál vannak. A másik, hogy a zsidókérdést nem akarják erőltetni Magyarországon. Ebben az utóbbiban nagyon tévedtem.

Hamarosan rendelet jelent meg, hogy a zsidók sárga csillagot kötelesek viselni. Ezt követte a másik rendelkezés, hogy az iparból 1944. július 1-jéig az összes zsidók eltávolítandók. Kivételezés semmi alapon nem lehetséges. A Tungsramnál még körülbelül négyszáz zsidó volt, hatvan mérnök, száznegyven hivatalnok és kétszáz munkás.

Egy reggelen Papp ezredes magához hívott s közölte velem, hogy Aschner pozícióját, a gyár vezetését át kellennem. Kereken megtagadtam a megbízást arra hivatkozva, hogy kereskedelmi ügyekhez nem értek. Azt válaszolta, hogy kényszeríteni fog, de ad egy napi gondolkozási időt, mert jobb szeretné, ha önként vállalnám. (Tipikus náci-kommunista módszer!) Felkerestem gróf Jankovich és Fischmann igazgatókat, kik szintén rá akartak beszélni, hogy vállaljam. Fischmann azt mondta, ők segíteni fognak kereskedelmi ügyekben. Naiv ember – gondoltam magamban –, hogy fog ő nekem július 1-je után segíteni? Jankovich-hoz fordultam: – Nem lehet valakinek olyan ügyben segíteni, amihez nem ért, ellenben – most már tudtam, mit kell csinálni – vállald te a kereskedelmi részt a saját felelősségedre, akkor én vállalom a műszakit.

Az ezredesnek tetszett a salamoni ítélet. Persze, az ezredesnek ez az intézkedése csupán annyit jelentett, hogy megbízást kapunk az ügyek vitelére. A Tungsram igazgatósága azonban szeretne volna a helyzetet véglegesíteni, mert az elnökünk, Valkó Lajos, attól tartott, hogy az akkori félnyilas kormány náci vezetőt állít a Tungsram élére. Hogy Aschner Lipót valaha visszatér, abban az időben reménytelennek látszott, sőt a nyár folyamán a halálhíre is megérkezett. Akár igaz a halálhír, akár nem, az igazgatóság úgy gondolkozott, hogy Aschner egyben a vállalat ügyvezető alelnöke is volt, tehát a mi kinevezésünk az ő pozícióját nem sérti. Valkó érdeklődött a magyar kormánynál, hogy engedélyezi-e a kinevezésünket? Békeidőben persze a kormánynak nem volt alkotmányos joga, hogy ilyen kérdésekbe beleszóljon, most azonban Valkó azt a választ kapta, hogy a magyar honvédelmi miniszter és a német követ tiltakoznak a mi kinevezésünk ellen. A honvédelmi miniszter Kerényi ezredest akarta kineveztetni, a német követ nem mondta meg, hogy kit, de olyan értesüléseink voltak, hogy a németek a „végső győzelem” után a bécsi fiókunkat akarják anyavállalatnak tekinteni. Kolumbusz tojása, hogy hogyan kell magyar iparból német ipart csinálni!

Valkónak sok fejtörést okozott a kérdés, végül is volt bátorsága a törvényes alapra helyezkedni, s összehívta az igazgatósági ülést, mintha nem volna nácizmus, mintha nem volna német megszállás. Ezzel leszerelte a mi ellenállásunkat is. Jankovich is, én is, úgy éreztük, jobb volna nem feszegetni ezt a kérdést, ha a kormány Kerényi ezredest akarja a Tungsram élére állítani, úgyis

megteszi. Én pedig amúgy is nehezen vártam, hogy a laboratóriumba visszamehessek. Az idők megmutatták, hogy Valkónak volt igaza. A náci kormánynak már nem volt ideje, hogy az igazgatósági ülés határozatát „törvénytelenítse”, s Kerényi nem lett a Tungsram vezérigazgatója. Az ostrom után pedig, mikor az ország a rövid ideig tartó demokratikus életét megkezdte, a Tungsram elkerülte sok magyar vállalat sorsát, melynek jobboldali vezetőségét erőszakkal váltották le, s melynél baloldali akarnokok és önjelöltek érvényesültek. Jankovich és én 1948-ig vezettük a Tungsramot, addig, míg ő a kommunisták börtönébe került, én pedig elhagytam az országot.

Az új pozíciónk egyelőre két dologban merült ki. Egyik a német csőgyártásnak előkészítése, másik pedig a rádiócsőgyártásnak a föld alatt való berendezése. Utóbbit szintén a németek kívánták, mert abban az időben kezdődött el Budapestnek az angolok és amerikaiak által való bombázása. A légiriadók egyre sűrűbbek lettek, éjszaka az angol, nappal az amerikai gépek jöttek. A Tungsram egyetlen angol és amerikai bombát sem kapott, a gyártás mégis komoly zavarokkal küzdött. Egy-egy légiriadó 3-4 órát jelentett a pincében, s utána még néhány óra megzavart lelkiállapotot. Akkor láttam először, hogy a légihaderő milyen komoly fegyver az ipari produkció ellen. Akkor értettem meg, hogy miért bénult meg a német ipari gépezet s ma is az a meggyőződésem, hogy Hitlert az angol Királyi Légihaderő és az Amerikai Légihaderő verte meg és pedig az ipari fronton. A légihaderő hatalmas fegyvernem, mert a pusztá jelenlétével esélyt jelent a rombolásra és halálra. Nem is maga a rombolás és halál a fontosabbik tényező, hanem az esély a halálra, melyet az emberi lélek megérez és túlbecsül. Minden légiriadó alatt elájult az óvóhelyen négy-öt munkásnő. Az embereket demoralizálja, hogy szorongó félelemben ülnek órákig, utána nem képesek minőségi termelésre. Az egyéni teljesítmény leesik, a selejt felszökik.

A németek magyarországi bevonulásukkal a nyakunkba hozták a nyugatiak bombázását, de megvédeni nem tudtak ellene. Az egész bölcsességük az volt, hogy vigyűk a gyártást a föld alá.

Budapest keleti részén régi kőbányák vannak, melyeket a sörgyárak használtak árpa csíráztatására. A magyar kormány és a Deutsche Industrie Commission rendeleteket adott a legfontosabb hadiiparoknak, hogy ezekben a kőbányákban rendez-

zenek be gyártást. A Tungsramnak rádiócsőgyártást kellett ott berendeznie, hogy majd ott gyártsa a német katonai csöveket. Megnéztük a helyet, megcsináltuk a tervet, kiderült, hogy nem készülhetnek el 1944 vége előtt. Mindegy, a végrehajtásra megkaptuk az utasítást. A németek és a náci érzelmű magyarok még akkor is azt hitték, hogy a háború még évekig eltart. A lakosság túlnyomó többsége, emberek, akik nem vállalkoztak országvezetésre, tisztán látták, hogy minden céltalan. A totális államrend teljes csődje: mindenki látja, hogy amire kényszerítik, értelmetlen, csak a vezetők nem látják. Az országot őrültek kis csoportja kormányozza.

A német katonai cső elkészítése jó alkalom volt, hogy a zsidó mérnököknek a gyárból való eltávolítását megakadályozzuk. A németek segítettek ebben a magyar hatóságokkal szemben. Egyszer azonban olyan dolog történt, mellyel szemben a Deutsche Industrie Commission is csaknem tehetetlen volt, mert magasabb német helyen elhatározták, hogy a zsidókérdést Magyarországon rövid úton megoldják. A tervet a magyar csendőrséggel hajtották végre. A csendőrség a magyar vidéknek egy félig katonai félig rendőri alakulata. Egyelőre a vidéki zsidóság eltávolításáról volt szó. Budapest lett volna a második lépés, ezt azonban Horthy, magyar csapatoknak a fővárosba hozatalával megakadályozta.

Újpest nem tartozott a fővároshoz, tehát a Tungsramra is rá került a sor.

Július 3-án reggel a csendőrség vette körül a gyárat s közölték velünk és a katonai parancsnokkal, hogy parancsuk van az összes zsidó eltávolítására, tekintet nélkül arra, hogy milyen munkát végeznek. Kivétel nincs. A katonai parancsnokunk tiltakozott, még ő is sérelmesnek találta ezt a puccsszerű eljárást. Kijelentette, hogy azonnal megy a felettes katonai hatósághoz. A csendőrtiszt azonban ez egyáltalában nem érdekelte, a csendőreivel bevonult a gyárba, s a négyszáz zsidót fősorakoztatta reggel 8 órakor a gyár egyik udvarán. Jankovich és én azonnal elindultunk az Iparügyi Minisztériumba, s Papp ezredes hozzánk csatlakozott. Az iparügyi miniszter kijelentette, hogy nem tud segíteni. Az ezredessel átmentünk a honvédelmi minisztériumba. Az ezredes, főnökeivel való hosszas tárgyalás után, szintén kijelentette, hogy nem tud segíteni. Még hozzátette, hogy tulajdonképpen okosabb, ha ez a kérdés végre egyszer megoldódik, ő már

nagyon unja az egész zsidókérdést. Jankovich és én elmentünk a Deutsche Industrie Commissionhoz. Ott én megmondtam a főnöknek, felelősségem tudatában kijelentem, hogy nem lesz német katonai cső. Ő azonnal vette a telefont, s németekkel, magyarokkal erős harcot vívott, végül közölte velünk, hogy tizenöt zsidó mérnököt visszatarthatunk a deportálástól, ha írásba adjuk, hogy ezek nélkül a német katonai csövet nem tudja a Tungsram gyártani. Aláírtuk a nyilatkozatot, miközben ő megjegyezte, hogy fejek fognak gurulni (Köpfe werden rollen), ha ez a nyilatkozat nem igaz. Természetesen semmiféle ilyenfajta nyilatkozat nem igaz. A gyakorlat mindig azt mutatja, hogy nincs külözhetetlen ember.

Siettünk a gyárba, hogy még idejében érkezzünk. A csendőrtiszt közben megkapta a parancsot telefonon, hogy tizenhárom embert, kiket a gyár kijelöl, kivehet a csoportból. Hosszú viták, telefonálások, végül is kiderült, hogy nincs emberi hatalom, mely a tizenhármasszámot vissza tudná tizenötre igazítani. Az ezredesünk szemmel láthatóan mérges volt: most mégis lesz továbbra is zsidókérdés a gyárban. Mégpedig rosszabb, mint eddig: a tizenhárom ember a gyárban fog lakni, egy kis koncentrációs tábort kell létesíteni katonai őrséggel. Az embereket naponta katonai kíséret viszi a munkahelyükre, és viszi vissza, munkaidő után, a lakóhelyükre.

A névsort összeállítottuk, a csendőrtiszt külön állította a tizenhárom embert. Szívettpő jelenet. A szerencsétlenek reggel óta ott állanak a tűző napon, s már délután 5 óra. Dallos György elmondta később, hogy a névsor olvasásakor rögtön megértették, miről van szó: a gyár legkiválóbb zsidó mérnökeinek névsora csak kivételezést jelenthet. Kinek a neve lesz rajta, hol fog megállani a lista? Nagyon hamar megállott. Aztán kinyíltak a kapuk, s a többiek elindultak a még mindig világos, szikrázó nap-sütésben sorsuknak sötét, reménytelenül sötét éjszakájába.

Sokan kerültek közülük – amint később azok, akik a szenvedéseket átérték és hazajöttek, elmondták – Auschwitzbe és Mauthausenbe, a két leghírhedtebb német gyűjtőtáborba. Voltak, akik munkaszolgálatot teljesítettek a német iparban, de sokan a magyar iparban. Ezen csodálkoztunk a legjobban. Így például az egyik kiváló világítástechnikusunk a csepeli Weiss Manfréd gyárban végzett villanyszerelő munkát. A náciizmus tehát a hadi termelés legégetőbb óráiban is fontosabbnak tartotta az antiszemi-

tizmust, mint a termelés sikerét, s a mérnököt munkásként használta.

A tizenhárom zsidó mérnököt mindvégig sikerült megmenteni, ami egy alkalommal, novemberben, a csodával volt határos. Ekkor már Magyarországnak egészen nyilas kormánya volt s valaki felfedezte, hogy a gyárban – különben már mindenki által elfeledve – még mindig van tizenhárom zsidó mérnök. Megkérdezésünk nélkül az embereket azonnal elvitték az egyik pályaudvarra, hogy Németországba szállítsák őket. Én csak utólag kaptam meg az értesítést, s Jankovichcsal azonnal autóba ültünk. Útközben beszéltük meg, hogy mit is kellene csinálni, s először a svéd követségre mentünk. A svédek, akik akkoriban több tízezerre menő számban adtak ki zsidóknak svéd mentesítő igazolványt, s igen sok életet mentettek meg, kijelentették, hogy ha már a mérnökök a pályaudvaron vannak, akkor az eset reménytelen. Oda őket sem engedik be, s a papírjaik ott semmit sem érnek. Elmentünk a Deutsche Industrie Commissionhoz, ott azt mondták, ők néhány nap múlva elhagyják az országot, már nem szólnak bele a dolgokba. Az oroszok akkor egy hirtelen előretörést hajtottak végre, s a németek csomagoltak: de valamivel később sikerült állandósítaniuk a frontot Budapest közelében. Mint reménytelen, utolsó kísérletet, megpróbáltuk az iparügyi minisztert. Mikor beléptünk hozzá, hirtelen egy gondolatom támadt, s intettem Jankovichnak, hogy én vállalom a beszédet. Miniszter úr – kezdtem –, mikor ön az iparügyi tárcát átvette és ismertettük önnel a német katonai cső gyártását, ön rendeletet adott ki, hogy a tizenhárom zsidó mérnök továbbra is részt vesz a munkában. A belügyminisztérium az ön rendelkezését semmibe vette, s ma reggel deportáltatta a mérnököket.

Szakvári, a nyilaskeresztes kormány minisztere, azelőtt tisztviselő volt az iparügyi minisztériumban. Néhányszor találkoztam vele s észrevettem, hogy kisebbségi komplexumokkal küzdő, félszeg ember. A nácik – és később a kommunisták – között sok ilyen ember akadt, akik az örökös megszégyenítés és mellőzés ellen a mindenható pártban kerestek menedéket. Szakvárit én most mélyen megsértettem, mert nem használtam vele szemben az azelőtti tegező formát, s mert hangsúlyoztam, hogy ő a kormánynak csupán jelentéktelen tagja. Beszédemnek kétféle reakciója lehetett: vagy kiutasít engem az irodájából, vagy pedig bebizonyítja, hogy ő mégis hatalmas miniszter. Láttam, hogy

küszködik magában. A belügyminiszter hírhedt, erőszakos ember volt s a legnagyobb polgári hatalom birtokosa, abban az időben élet-halál ura. Szakvári végül is fölvette a telefont.

- Gábor, kérlek (Vajna Gábor, a belügyminiszter), azonnali intézkedést kérek, hogy a minisztériumod ne akadályozza a német katonai csövek gyártását a Tungsram gyárban.

Aztán elmondta, hogy a németekkel ezeket a kérdéseket letárgyalta, s a németeknek is az volt a véleménye, hogy ezekkel a zsidókkal kivételt kell tenni s végül, hogy „kérlek, én ehhez kénytelen vagyok miniszteri tárcám egész súlyával ragaszkodni.”

Hosszú vita, melyben Szakvári az előbbi szavait ismétli, s csodálatosképpen győz a mindenre elszánt akarnokkal, Vajna Gáborral szemben. Diadalmasan fordul hozzánk: - A belügyminiszter kollégám kiadta az intézkedést, hogy az embereket vissza kell hozni. - Aztán becsengeti a titkárát, s mint egy hadvezér adja ki ő is az intézkedést: a titkár kérje el tőlünk a neveket, telefonáljon a belügyminiszter titkárának stb., stb.

Magamban azt gondolom, szerencsétlen pojáca, de a zsidó mérnökök érdekében erőt veszek magamon, s búcsúzáskor azt mondom neki: - Köszönöm neked ezt a férfias kiállást a magyar ipar ügyében.

Mire átmentünk a belügyminiszter titkárához, már készen várt bennünket egy csendőr százados, kezében a listával s a reá vezetett paranccsal, melyet a belügyminiszter aláírt. Szerencsétlenségre a lista nem tizenhárom, hanem csak tíz nevet tartalmazott. Három név lemaradt a titkárok közötti telefonálások közben. A csendőr százados és a titkár hallani sem akartak róla, hogy a listát újra írják, s visszamenjek vele a belügyminiszterhez, mi pedig szintén nem mehettünk vissza Szakvárihoz. Jobb a dolgot nem kezdeni újra, mert esetleg a belügyminiszter meggondolja, s széttepi a papirost. Különben is sietnünk kell, a vonat minden pillanatban elindulhat.

Legnagyobb meglepetésünkre a pályaudvaron csak tíz mérnök volt. Én tizenkettőt vártam, mert tudtam, hogy Dallos György már előzőleg megszökött a csoportból. Kiderült, hogy ma reggel a pályaudvarra menet még ketten megszöktek, de olyan kettő, kiknek neve rajta volt a listán. Itt már csak a névcsere segíthet. Odamentem Viola mérnökhöz: - Ön Katona névre fog jelentkezni. Kencler mérnökhöz pedig: - Az ön neve Barta.

A csendőr százados persze nem ismerte őket, s így ott a pályaudvaron nem volt semmi baj, azonban ennek a filmregénynek volt még egy utolsó jelenete, melyre nem számítottunk. A csendőr százados parancsa úgy szólt, hogy az embereket a gyár katonai parancsnokának tartozik átadni. Tehát kijött velünk a gyárba. A listát ott átadta Papp ezredesnek, aki az embereket sorakoztatta, hogy felolvassa a névsort. Ezt látva Jankovich és én gyorsan el akartunk tűnni. Ha már idáig megúsztuk börtön nélkül, kár lett volna most „lebukni” – ahogy abban az időben pestiesen mondták. Papp ezredes utánunk szólt, hogy várjuk meg a névsorolvasást. Na, most minden attól függ, nekünk is, a két mérnöknek is a sorsa, hogy az ezredes felismeri-e őket? Az ezredes sokszor látta őket, de most nem vette észre a névcserét. Tíz név, tíz „jelen”, s a filmregény happy enddel végződött.

Egy másik történet nem pergett ilyen filmszerűen, de annál veszélyesebb volt: Aschner Lipótot „visszavásároltuk” a németektől 100 ezer svájci frankért. Ez a művelet hosszas és óvatos előkészítést igényelt, s augusztustól decemberig tartott. A magyar ipar ellenőrzésére kirendelt egyik igen magas rangú német tisztviselő volt az első láncszem, akivel a tárgyalásokat megindítottuk. Persze nem tudhattuk, hogy nem fogunk-e csapdába esni? Nem estünk, mert a németeknek akkor már többet jelentett a jó svájci pénz, mint a feljelentésekért kapható elismerés. Mondanom sem kell, hogy a német márka szóba sem jöhetett volna, csak svájci frank vagy dollár. A lánc folytatódott a Harmadik Birodalom belsejében, elérte Mauthausent, hol Aschner sínylődött, aztán tovább folytatódott Svájc felé, hol egy külügyi szolgálatot teljesítő német volt a lánc másik vége, kinek Grod igazgató, a mi svájci fiókunk vezetője kellett, hogy átadja a csekket. Mindezt szépen elgondoltuk és megtárgyaltuk Budapesten, de hogyan kapja meg Grod az értesítést a mi kezünkől, mert a németekéből nem fogadja el, írást pedig a németeknek természetesen nem adhattunk. Az összes svájci levelek cenzúrán mennek keresztül. Érdekes, hogy ilyen körülmények között ki tudtunk fejleszteni egy kódot, melyet mindkét fél megértett. Ebben Aschner volt a „fluoreszcens lámpa”. Egyszer levél jött Svájcból, hogy „svájci mérnökök megítélése szerint a Tungsram fluoreszcens lámpa elvesztette az élettartamát.” Ez a technikus nyelven hibás mondat azt jelentette, hogy Aschner meghalt, a tárgyalásokat ne folytassuk. Később távirat jött, hogy „svájci mérnökök a fluoreszcens

lámpát újra megvizsgálva jónak találják. A tárgyalások folytathatók.” Ismét később: „belefoglaljuk-e a fluoreszcens lámpa segédberendezéseit a tárgyalásokba?” Ez azt jelentette: Aschner fiáért is fizessen Grod váltságdíjat? Mivel Aschner Pál ebben az időben jól el tudott rejtőzni Budapesten, ment a válasz: „segédberendezéseket nem gyártunk”.

Végül is az „üzlet” létrejött, Aschnert autóval vitték a svájci határra, hol Grod várta, és átadta helyette a csekket. A hetvenéves Aschnert Grod alig tudta felismerni. A virulens, életerős sportemberből sovány, beteg, megöregedett roncs lett. Ő maga úgy vélte, nem bírt volna ki még két hetet. A fiatalabb börtöntársai egymás után haltak meg. Az egészsége aztán viszonylagosan helyrejött, de régi rugalmasságát sohasem nyerte vissza. Svájcban 1947 nyaráig maradt. Aschner Lipótné a veszélyes időket az egyik sógorom lakásában élte át. Jankovich vásárolt neki valahol egy keresztlevelet, mely egy rég meghalt öregkisasszonyé volt. Ezek akkoriban „értékpapírok” voltak, s jó áron keltek el. A rokonság előtt úgy mutattuk be, mint az én egyik vidéken élő nagynénémet, ki most az oroszok elől Budapestre menekült. Karácsony előtt táviratot kaptunk Svájból, mely szerint a fluoreszcens lámpaszállítmány megérkezett. A távirat végén egy értelmetlen szó. A táviratot elvittem Aschner Lipótnénak, s kezdtem magyarázni, hogy mit jelent a fluoreszcens lámpa. Aschner Lipótné sírva vágott a szavaimba: – Professzor úr . . . soha még ilyen örömet . . . Lipi Svájcban van, ezt a táviratot ő írta alá. S odamutatott az ismeretlen szóra: – Lipicsók, ez azt jelenti, hogy Lipi csókol, de ha egybeírjuk, olcsóbb, ezt senki más nem írhatta, csak ketten tudjuk, erről fölismerem. – Aztán csak sírt tovább, én pedig meghatódva néztem, hogy egy értelmetlen kis szó hogy tudja meghozni a legnagyobb szenvedésben a legnagyobb boldogságot.

HORTHY KIÁLTVÁNYA. A SZÁLASI-PUCCS

1944. október 15.: még egy szégyenteljes lefelé zuhanás, mikor már azt hittük, hogy a mélyponton vagyunk. A németek fegyveres erőszakkal uralomra juttatták Szálasit és a magyar nyilas-kereszties pártot, miután Horthy rádiónyilatkozatban bejelentette az országnak a háborúból való kilépését.

Horthy ezt a helyes és mindannyiunk által rég várt cselekedetet a végrehajtásban teljesen elhibázta. A németek előre megtudták a tervet, s fölkészültek reá, Horthyt pedig a legfelsőbb tisztikar rútul cserbenhagyta.

Néhány héttel előbb Jankovich és én kihallgatásra mentünk Horthyhoz, ki akkoriban kormányzói jogköre alapján egy akciót kezdett a közéletben fontos zsidók deportálástól való megóvása érdekében. A Tungsram listáját átadtuk, s ő azonnal jóváhagyta, utána pedig hosszú beszédbe kezdett. Elmondta, hogy ki fog lépni a háborúból, nem hajlandó az országot feláldozni a németek visszavonulásának fedezésére. A háborúba belekényszerítettek bennünket, s most utóvédnek akarnak használni. Rövidesen rádiónyilatkozatban fogja bejelenteni a kilépést.

Nagyon meg voltunk lepve és megrémültünk. Horthy csupán futólagosan ismert mindkettőnket. Nem tudhatta, hogy nem fogjuk őt elárulni a németeknek. Ki tudja, kiknek mondta el hasonlóan ezt a rendkívül veszélyes tervet? Ennek sikere elsősorban attól függ, hogy meglepetésszerűen éri-e a németeket? Aki az ország sorsát tartja a kezében, annak sokkal óvatosabbnak kellene lennie!

Sajnos, igazunk lett. A németek mindent tudtak, s Horthy egyik megbízható tábornokának és Horthy fiának letartóztatásával ellenakciót kezdtek. Horthy a kiáltványt hirtelen felolvastatta a rádióban, kiadta a parancsot, hogy a magyar hadsereg szüntesse meg a harcot az oroszok ellen, Budapest helyőrségét pedig a németek ellen való ellenállásra szólította fel. Ekkor következett be Horthy tragikuma: az a tisztikar, melyet átmentett a monarchia maradványaiból s melyet indokolatlanul a közben felnövekvő fiatal magyar tisztikar feje fölött tartott, elpártolt tőle. A maroknyi haderő, mely hű maradt Horthyhoz, estére kapitulált, s a magyar hadsereg tovább folytatta az esztelen háborút az oroszok ellen.

Egész napon át aggódva figyeltük a rádiót. Horthy fog-e győzni, vagy a németek? Buda felől ágyúszó hallatszott. Este aztán megjött a rettenetes bizonyosság: Szálasi bejelentette, hogy átvette a hatalmat, a hazaáruló Horthyt letartóztatták, s Magyarország dicső szövetségese oldalán fog harcolni a végső győzelemig. Quem deus perdere vult, dementat prius.

Ami ezután következett Magyarországra a háború végéig, annak ezt a címet lehet adni: „az örülség orgiája”. Az életet addig

is céltalan és erőszakos intézkedések forgatták fel, addig is tudtuk, hogy a küzdelem értelmetlen. De ami most jött, felülmúlt minden képzeletet. Feje tetejére állított rendelkezések jelentek meg naponta, egy részüket másnap, harmadnap visszavonták, megmásították. A legtöbb kormányrendelet egyszerűen a rádióban hangzott el, mások plakátokon jelentek meg. Féktelen propaganda. Hazugságok, melyeken a gyermek is nevetett.

Persze, az örülségben nincs rendszer. Hogy én itt most megpróbálom a dolgokat csoportokba foglalni, csak az ökonómia kedvéért teszem, hogy egyáltalán beszélni lehessen róluk.

A rendelkezések első csoportja ismét a zsidókérdés. Az iparban és a közéletben már nem voltak zsidók, a Szálasi-kormány most még kivadászta azokat az embereket, akikben volt valamennyi zsidó vér, de az eddigi legszigorúbb törvények szerint sem számítottak zsidónak. A „Horthy-kivételezést” természetesen azonnal eltörölték, s megkezdték az eddig meghagyott budapesti zsidók deportálását.

A következő csoportba sorolom a háború biztos megnyerésének bizonyítását. A németek nem találták fel a csodafegyvereket, de a magyar náciik igen. A frontról, mely már a Tiszánál volt, száz kilométerre Budapesttől, fantasztikus hírek érkeztek. „Szemtanúk” mondták el például, hogy amikor az oroszok nagy erővel támadnak valahol, akkor megjelenik egy német teherautó, az összes csapatot hátraküldik, és a németek leemelnek egy titkos ládát. Két óra múlva a csapatokat visszarendelik a frontra, mely már néma, 30 ezer orosz ott fekszik megfagyva. Ezt a történetet mindenfelé lehetett hallani, ami mutatta, hogy terjesztett propaganda.

Egy alkalommal egy régi ismerőssel találkoztam, aki gratulált nekem.

– Mihez gratulál? – kérdeztem.

– Nyílt titok, hogy professzor úr találta fel a MIO-sugarakat – mondta ő.

Nagyon mérges lettem, hogy ezzel az ostobasággal kapcsolatba hoztak. A nyilasok ellenséges berepülések alkalmával a polgári rádiót is felhasználták, hogy a légi haderőnek utasításokat adjanak. Persze, bizonyos kóddal. Igen sokszor hangzott el: „MIO BUDAPEST”, „MIO SZÉKESFEHÉRVÁR”, ami a vadászgépeknek a mondott területen felszállási tilalmat jelentett. A propaganda elterjesztette, hogy van egy csodálatos találmány, mely a

„MIO”-sugarak segítségével százzszámra szedi le az angol és amerikai gépeket. A MIO-sugarakon nem tudnak átrepülni, hanem lezuhanak. A légi háború ezzel teljesen meg van oldva.

- Csak nem hiszi ezt a számárságot? - mondtam neki. - A MIO a vadászgépeknek adott utasítás. „MIO”-sugár nincs.

- Tudom, hogy önnek így kell beszélni, de még egyszer gratulálok.

Az emberek agya meg volt mérgezve. Átszállott reájuk a tömegőrület. Egyszer kénytelen voltam alaposan összeszidni a Tungsramnak egy jól képzett, jó szándékú, nem nyilas mérnökét, aki szintén a csodafegyvereket magyarázta meggyőződéssel.

Ha nem tapasztaltam volna közvetlenül, soha sem hinném el, hogy az emberi tömegeket ilyen mélyen bele lehet vinni az ostobaságba. Nem hinném el, hogy az emberekkel el lehet hitetni, hogy nem ez az igaz, amit látnak, hanem az, amit mondanak nekik. És érdekes, hogy a tanultság, az iskolázás ebből a szempontból nem használ, inkább árt. Magyarországon ebben az időben az iskolázott középosztály tanúsította a legkevesebb kritikát, melytől pedig a legtöbbet lehetett volna várni. A parasztság volt a legjózanabb. A paraszt nem hitt a csodákban, tudta, hogy a háború valami rossz, azt várta, hogy mennél hamarább legyen vége. Az ipari munkásság baloldali, szervezett része, mely az oroszok bejövetele előtt szociáldemokrata volt és csak kicsiny töredékben kommunista, természetesen szintén nem hitte a náci propagandát. A nem szervezett munkásság termékenyebb talaj volt a propaganda számára, de a legtermékenyebb kétségkívül a középosztály volt. Úgy látszik, az iskola, a műveltség bizonyos elemeinek megadásával kényelmesebbé teszi az emberi agyat, ahelyett, hogy önállóságra szoktatná. Olyan tapasztalat, melyet a jövő pedagógusainak figyelembe kell venniük. Az iskola világosságot adjon, nem pedig hajlamot a konfúzióra.

A Nyilaskeresztes Párt és a társadalomnak az a része, mely hitt neki, abban a biztos meggyőződésben élt, hogy a háború sorsáért nem kell aggódnia, ezt reá kell bízni a németekre, akik csalahatatlanok, s akik a háborút biztosan meg fogják nyerni. A németek valami magasabb rendű emberek, akik az Übermensch vezetése alatt meg fogják hódítani a világot. Hogy a tények mást mutatnak; hogy a németek Sztálingrád óta állandóan visszafelé

jönnek; hogy az oroszok a Tiszánál vannak: ezek olyan dolgok, amiken nem szükséges gondolkozni. A németek tudják, miért csinálják ezt így, mert hogy ez az ő akaratukból történik, az biztos. A visszavonulás nem is visszavonulás, hanem „elszakadás az ellenségtől”. A rádióban hallottuk s az újságokban cikkeket láttunk, melyek megmagyarázták, hogy az ilyen „elszakadás” milyen zseniális katonai művelet. Az ellenséget teljesen megzavarja, az ellenség ott marad „légüres térben”.

Ez a háború fölfedte az emberi agynak egy gyöngeségét: igen könnyű neki álokoskodással bebizonyítani azt, amire vágyik. Nem keresi és nem veszi észre a bizonyítás hibáját, ha a végeredmény neki kedvező. A parancsuralmi rendszerek bőséggel kihasználják az emberi agynak ezt a hiányosságát. Akkor a náciok használták ki, később pedig a kommunisták.

Míg az oroszok a Tiszánál álltak, a magyar nyilasokat s a németbarátokat a propaganda azzal szerelte le, hogy a Tisza nagyon alkalmas lesz az oroszok megállítására. Mintha csak azért jöttek volna vissza a Volgától a Tiszához, hogy az oroszokat itt lehessen megverni. A magyar nyilasnak nem tűnt fel, hogy először is a Tisza még egész hosszúságában sem teszi ki a hosszú frontnak tizedrészét, másodszor nem jutott eszébe, hogy ugyanezt már hallotta a Dnyeszter, a Dnyeper és egyéb folyókkal kapcsolatban, s egy ideig a Kárpátok szerepeltek, mint az a varázsvonal, mely az oroszokat biztosan meg fogja állítani. A propaganda biztos volt a dolgában, mert a magyar nyilasok görcsösen kívánták, hogy az oroszokat valahol, akárhol, megverjék, tehát nem bíralták a propagandát. Mikor az oroszok pár nap múlva átlépték a Tiszát, s lerohantak Budapest alá, a propaganda nem sokat erőlködött, hanem egyszerűen a Dunát tette meg most már olyan vonalnak, mely a háború sorsát el fogja dönteni. Igen ám, de az oroszok a Dunánál sem álltak meg, hanem Dél-Magyarországon, Mohácsnál átlépték a Dunát is, a Duna jobb partján is jöttek fel Budapest felé. Nem kellett járatosnak lenni a hadviselés tudományában, hogy az ember lássa a biztos kezekkel irányított bekerítő hadmozdulatot, mely karácsonyra teljessé lett. Mi sem lett volna természetesebb, mint Budapestet nyílt várossá nyilvánítani és feladni, de Hitler főhadiszállásán akkor már ördögi szemekkel észrevették a Budapestben rejlő „háborús potenciált”: Budapest házai kitűnő fedezékül fognak szolgálni egy késleltető hadseregnek, mindaddig, míg szét nem lövik őket.

Hitler hősei itt fogják húzni az időt s a náci vezérek életét néhány héttel meghosszabbítani. Hogy ez Budapest rommá lövetését, egymillió ember tűrhetetlen szenvedését, tízezrek vagy százezrek halálát fogja jelenteni, az nem érdekes.

A KITELEPÍTÉS

Nem érdekes német szempontból, de hogyan fognak erre reagálni a magyar nyilasok? Van még bennük egy szikrája a lelkiismeretnek és becsületnek? Elvégre magyar földön születtek, ha legtöbbnyire német származásúak is. A kérdést kár föltenni, mert az ő életükről és hatalmon maradásukról van szó, tehát nekik nem érdekes az ország sorsa. Hitlerrel együtt élnek, vagy pusztulnak, reá bízzák a maguk sorsát és az ország sorsát, sőt elhiszik, hogy az Übermensch még tud segíteni. Elhiszik, mert nagyon szeretnék, ha tudna segíteni. A propaganda hamis logikája már csak ostoba szólamot dob oda nekik, s ezen rágódnak, mint a kutyák: Budapest lesz a második Sztálingrád, itt fog másodszor megfordulni a háború sorsa. Hogy az első Sztálingrád mögött ott állott az amerikai hadianyag-szállítás, Anglia és Amerika légi fölénye, s a német hadiipar kezdődő megbénulása, az a nácioknak nem jutott eszébe, mert vágyálmuk, hogy a háború gyorsan megforduljon. De ugyan mi fordíthatná meg mostan?

Most, mikor ezeket a sorokat írom, félek, hogy Budapestből harmadik Sztálingrád is lesz. Mert Magyarországot most is hasonlóan elvakult kis csoport kormányozza, melynek sorsa most nem Berlinnel, hanem Moszkvával együtt áll vagy bukik. Most az orosz a magasabb rendű nép, mely a világot meg fogja hódítani, s melynek diktátora csálhatatlan. Szegény Budapest, mi lesz veled, ha egyszer az oroszok fognak harcolni a Duna-parton a „végső győzelemért”?

Mikor már látszott, hogy az oroszokat sem a Tisza, sem a Duna nem állítja meg, akkor jött az órülségek harmadik megnyilvánulása: a kitelepítés. A magyar ipart, a mezőgazdaság értékeit, az ország műkincseit és a lakosság legfontosabb tömegeit el kell vinni Németországba.

A tervek annyira zavarosak voltak, hogy nem tudtunk rajtuk eligazodni, még kevésbé megérteni őket. Eleinte a legfontosabb hadiiparokról volt szó, s ezt még meg lehetett volna némiképpen

érteni: a németeknek létkérdés volt, hogy a magyar hadiipart valahogyan átmentsék Németországba, és tovább dolgoztassák. De a kivihetőségét még ennek is kétségbe vontuk. Akkor már a Budapest–Wien közötti forgalom vasúton is, országúton is a legnagyobb zavarokkal küzdött az amerikai légi bombázások miatt. Három-négy napig, néha egy hétig tartott, míg egy vasúti szerelvény Wienbe ért, ami máskor 5-6 órás út. Mikor pedig kiderült, hogy nemcsak a legfontosabb hadiiparok, hanem az országnak úgyszólván az egész ipara benne van a kitelepítési tervben, azonkívül a közhivatalok, az egyetemek, a mezőgazdaság nagy része, akkor a józan emberek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem érdemes az irreális tervek ellen sokat küzdeni, azok önmaguktól fognak megghiúsulni. Alig szükséges megjegyezni, hogy a lakosság nem nyilas és nem németbarát túlnyomó többsége hallani sem akart a Németországba menetelről, ellenkezőleg: azt elítélte, s az ország szempontjából hitvány magatartásnak minősítette.

A közvélemény a háború befejezése utáni években is fenntartotta megbélyegző ítéletét a Németországba menekült „nyugatosokkal” szemben s csak azoknak bocsátotta meg az elmenetelt, akik kétségkívül igazolni tudták, hogy kényszerhelyzetben voltak, mely alól nem voltak képesek kitérni. A helyzet ténylegesen az volt, hogy – kivéve a katonákat – aki akarta, ki tudta vonni magát a kitelepítésből. A kitelepítés fonákságait két helyen is alkalmam volt végigszemlélni: a Tungsramnál és a Műegyetemen.

A Tungsram már novemberben közepén megkapta a kitelepítési parancsot az egész üzemre és az összes gépre nézve. A parancs ismét a katonai parancsnok útján jött a magyar kormánytól, miután a Deutsche Industrie Commission előzetes barátságos „rábeszélését” Jankovich és én kereken visszautasítottuk.

A Nyilaskeresztes Párt a gyárban levő két tagját, Kemény Ede és Dunst László tisztviselőket jelölte ki a Tungsram ellenőrzésére, meghagyva Jankovichot és engem az ügyek vezetésében. Kemény és Dunst szűk látókörű kistisztviselők voltak, akikre a párt nem merte rábízni a vezetést, de még az ellenőrző szerepre is gyöngék voltak. Naponta meg kellett magyaráznunk nekik a tett intézkedéseket s mindjárt az elején kiderült, hogy a dolgokat általában nem értik s hogy ezt ne kelljen bevallaniuk, jóváhagyólag bólogattak. Október végén „tömeggyűlést” hirdettek, hogy be-

jelentsék az uralom átvételét a gyárban, s a 6000 Tungsram-alkalmazottból 43-an jelentek meg.

Miután megjött a kitelepítési parancs, négyszemközt beszéltem Papp ezredessel. Tudtam, hogy Horthynak hú embere volt s hallottam, hogy meg volt botránkozva az október 15-i események miatt. Gondoltam, segítséget kapok tőle az esztelen kitelepítés ellen. Csalódtam, mert az oroszoktól való rémület úrrá lett rajta. Elmondta, hogy a frontról érkezett jelentések szerint az oroszok a megszállott területeken azonnal összeszedik a férfilakosságot, s maradék nélkül elviszik Oroszországba. Azokban a falvakban, melyeket a német-magyar hadsereg átmenetileg visszafoglalt, egyetlen férfit sem találtak. A debreceni egyetem összes épületét felrobbantották. A Tungsramot ki kell tehát telepíteni Németországba az összes dolgozóival együtt.

Hogy magyarázzam meg neki, hogy ezek a hivatalos jelentések nem lehetnek igazak? Miért kellene például egy egyetemet felrobbantani? Más oldalról próbáltam. – Ezredes úr, a Tungsram kitelepítése technikai lehetetlenség. Több száz vagon kellene a gépeknek s ezer nem volna elég az alkalmazottaknak – mondtam neki.

– Az alkalmazottak gyalog fognak menni – mondta ő.

– Gyalog, a legalább 500 kilométeres úton, tél idején? – kérdeztem én.

– Még mindig jobb, mint ha Szibériába mennének gyalog – felelte ő.

Hiába volt minden. Elmondta, hogy Magyarországról négy és fél millió embert fognak Németországba áttelepíteni, körülbelül a lakosság felét. A jövő tavasszal ezek vissza fognak jönni, mert közben a németek ki fogják verni az oroszokat Magyarországról. Az emberi butaságnak nincs határa.

Kemény és Dunst nagy ambícióval vetették rá magukat a kitelepítésre. Mindennap megkérdezték, hogy megtörténtek-e a szükséges lépések.

Visszaemlékezve a nyilas „tömeggyűlés” kudarcára, én most az ellenkező lépésre határoztam el magam. Összehívtuk külön a munkásokat és külön a tisztviselőket, mert egyszerre túl sokan lettek volna, s nem fértünk volna el a teremben, s megkérdeztem, akarják-e a kitelepítést? Viharos „nem” volt a válasz. Mindkét tömeggyűlés kijelölt egy-egy bizottságot, mely keresse fel az iparügyi minisztert s közölje vele, hogy a Tungsram dolgozói nem

hajlandók Németországba menni. Engem jelöltek ki a küldöttség vezetőjének, s mentünk Szakvári miniszterhez.

A miniszter – ugyanaz, akiről egyszer már beszéltem a tizenhárom zsidó mérnökkel kapcsolatban – nagyon ideges lett, mikor előadtam a Tungsram dolgozóinak határozatát. Kijelentette, hogy a kitelepítés elhatározott dolog, a Tungsram dolgozói ebben nem illetékesek határozni. Kérdezte, hogy ki kezdeményezte a tömeggyűlést? Egyszerre több hang válaszolt, hogy a munkásság kívánta: megszabadítva engem a választól. A miniszter nem kérdezte tovább, elbocsátotta a küldöttséget.

Jankovich és én láttuk, hogy mérhetetlen károk származhatnak, ha a gépeket kezdik elhurcolni Németországba, az embereket pedig belekényszerítik a téli gyaloglásba.

Kitaláltunk tehát valamit, ami sikerrel járt: végül is mindössze két vagon gép ment el, ember pedig egy sem. A bécsi fiókgyárunk igazgatója, Zimmerl, ki gyakran jött Budapestre a német katonai cső ügyében, éppen nálunk tartózkodott. Zimmerl meggyőződéses náci volt, de ebben az időben már kezdett meginogni a hite a német győzelemben. Hosszas rábeszélés után hajlandó volt segíteni nekünk s eljött velünk Szakvárihoz. Ott ő – a német – adta elő, hogy a Tungsramnak két kitelepítési tervet kell csinálni: egy kis tervet, mely két rádiócsőgyártó egységet fog tartalmazni, s mely a német katonai csövet gyártja, s egy nagy tervet, mely a gyár összes többi gépeire vonatkozik. Egyelőre a kis terv sürgős, a nagy tervhez ő csak később tudja megszerezni a szükséges vagonokat, addig az ráér. Jankovichnak itt kitűnő ötlete támadt: a kis terv gépei menjenek a bécsi fiókgyárunkba, a nagy tervhez pedig helyet kell keresni Németországban, s e célból küldjük ki Keményt és Dunstot Németországba.

A miniszterről már elmondtam, hogy kisebbségi komplexumokkal küzdött. Most az segített, hogy nem tudott tökéletesen németül, s ezért csak ritkán szólt bele a tárgyalásba, akkor is igen egyszerű mondatokkal. Szégyellte volna, ha nyelvi hibát csinál. Végül is mindent jóváhagyott.

Kemény és Dunst hamarosan elutaztak Németországba, így a két ellenőrző nyilastól megszabadultunk. Odaadtuk nekik a gyár egy rozoga teherautóját s örömmel láttuk, hogy mindketten az egész családjukat beleültetik a kocsiba. Ezek nyilván nem szándékoznak többet hazajönni. Sofőrnek kiválasztották a gyár harmadik legfontosabb nyilasát. Ez az ember a nyilasoknak

abba a fajtájába tartozott, mely minduntalan derűtséget keltett. Ha tárgyalás közben olyan kifejezések fordultak elő, mint „magyar kormány”, vagy „magyar hadsereg”, „nemzetvezető” stb., akkor felpattant helyéről, összevágta a bokáját, jobb kezét feltartotta és azt mondta: „kitartás, éljen Szálasi”. Ettől az embertől igen nagyon hasznos volt megszabadulni.

Két hét múlva azt hallottuk, hogy még mindig Komáromban vannak (száz kilométerre Budapesttől), mert az autót bombatalálat érte. Nekik nem lett bajuk, mert a légitámadás alatt családjaikkal az út melletti árokban voltak. Lovaskocsit szereztek, s úgy mentek tovább. Egy héttel később Győrben (hatvan kilométerrel odább) letartóztatták őket a „munkahelyük elhagyása és menekülés” miatt. Mikor ezt megtudtuk, azonnal intézkedtünk az iparügyi minisztériumban, hogy bocsássák őket szabadon (az istenért, csak haza ne hozzák őket!), mert a gyár utasítására mennek Németországba helyet keresni. Bécsbe megérkezve kijelentették, hogy átveszik a fiókgyár vezetését, mire Zimmerl kirakta őket az utcára. Kemény ma is Németországban van valahol, Dunst a háború után hazajött, s mintha mi sem történt volna megjelent a Tungsramnál, hogy folytassa hivatalát. A rendőrség azonban letartóztatta, s mint a németeknek a háború alatti besúgóját 8 évi börtönbüntetésre ítélték.

A két nyilas eltávozása után már könnyű dolgunk volt, s a minisztériumot konfúzióban tudtuk tartani a kétféle tervvel. A nagy tervből természetesen semmi sem lett, de valahányszor a minisztérium érdeklődött a Tungsram kitelepítési terve felől, mindig azt mondhattuk, hogy „minden tervszerűen halad”, persze, mi a kis tervre gondoltunk, ők pedig a nagyra.

Rögtön meg kell jegyeznem, hogy ez csak az akkori idők zűrzavara és a nácik tökéletlen organizációja miatt volt lehetséges. A kommunizmus organizációja magasan felette áll a nácizmusénak. A mai kommunista Magyarországon ilyen egyszerű trükkkel nem lehetne eredményt elérni.

Időközben Papp ezredesnek is elfogyott az ideje, hogy a németországi gyaloglást megszervezze. Az igényeit egyre lejjebb szállította, az ő terve is egyre szűkebb lett, végül megelégedett azzal, hogy a gyári „levente”-ifjúságot (a Horthy-idők „Hitler Jugend”-szerű alakulata, mely azonban sokkal szelídebb szervezet volt), többnyire az inasokat, ő maga fogja gyalog Németországba vezetni. A mondott időben egyetlen egy ifjú munkás sem

jelent meg, s így az ezredes sem indult el egyedül Németországba. Elkeseredésében összehívta a Tungsram dolgozóit, s teátrális beszédet tartott. Elmondta, hogy ő igyekezett az embereket megmenteni, de fáradozása hiábavaló volt. Saját magáért nem aggódik, mert a revolverjében van tíz golyó, azokkal meg fog ölni kilenc orosz, a tizedik golyót saját magának tartja, s legalább becsülettel fog meghalni. A jelenlevők összenéztek: ennek az embernek most már tökéletesen elment az esze. A gyűlés némaságban oszlott szét. Az ezredes mintha megkönnyebbült volna, ettől kezdve alig szólt bele a dolgokba, bár a gyárban maradt december végéig, s ez valamikor a hónap közepén történt. Úgy járkált ezentúl, mint aki készül a hősi halálra, de – úgy látszik – végül is mást gondolt, mert a kilenc orosz nem ölte meg és saját magát sem. A háború után letartóztatták. Félévi börtönbüntetést kapott, melyet a bíróság a vizsgálati fogsággal kitöltöttnek vett.

A Tungsramhoz hasonlóan sok más vállalat is meg tudta akadályozni a kitelepítést. Végül is a magyar ipar gépeinek csak kis százaléka került Németországba. Általában ki lehet jelenteni, hogy amelyik vállalat nem akart kitelepülni, meg tudta akadályozni a kitelepítést. Ugyanez mondható a személyekre: aki nem akart menni, az nem ment.

Az egyetemek kitelepítését Rajnis kultúrminiszter a legnagyobb erőszakkal igyekezett keresztülvinni, mégsem sikerült. A nyilas örűtség ott is kulminált, de az emberek józansága ott is győzött.

Rajnis minden egyetem élére teljhatalmú kormánybiztost nevezett ki a kitelepítés végrehajtására. A Műegyetemet igen fontosnak tartották, ott két kormánybiztos is működött. Ezek összehívtak bennünket, professzorokat, s közölték, hogy a Műegyetem az összes tanáraival, diákjaival és felszerelésével ki fog települni Németországba. A tanárok csaknem egyhangúan állást foglaltak a kimenetellel szemben. A kormánybiztos eleinte a rábeszélő stílust használta. Elmondta, hogy az oroszokkal szemben ne ringassuk magunkat semmiféle illúzióba. A szegedi és debreceni egyetemeket az oroszok már kitelepítették Szibériába. Ez a sors vár mireánk is, ha nem megyünk Németországba. Mihelyt az oroszok elfoglalták a két várost, azonnal összegyűjtötték a professzorokat és diákokat, a hajukat leborotválták, a fejüket megbilyogozták (ezt a szót használta), s elhajtották őket gyalog Szibériába.

A professzorokon bizonyos megdöbbenés lett úrrá. Nem voltunk hozzászokva, hogy egy kormánybiztos, a miniszter képviselője olyan dolgokat mondjon, aminek az égvilágon semmi alapja nincs. A kormánybiztos, maga is egyetemi tanár, Csilléry András debreceni professzor, igaz, hogy kétes, túlzottan jobboldali politikai múltja van, de elvégre a hazudozásnak is van határa. Láttam a kollégáim arcán, hogy azt gondolják: ha nem is így igaz a történet, mégis valami alapja van.

Látva, hogy valami eredményt el tudott érni, Csilléry tovább folytatta a hajmeresztő történetet. Szent-Györgyi Albertről kezdett beszélni „a Nobel-díjas szegedi egyetemi tanárról”. Mindenki felfigyelt, én különösképpen. Elmondta, hogy Szent-Györgyit az oroszok Szeged város parancsnokává tették, s ebben a minőségben Szent-Györgyi együtt kegyetlenkedett az oroszokkal. Rengeteg embert végeztetett ki, válogatott kínzásokkal, később azonban az ő idegrendszerre sem bírta a kegyetlenkedést, és megutálta az oroszokat. Elmenekült Szegedről, és megadta magát a nyilaskeresztes kormánynak. A nyilasok nagylelkűen megbocsátottak neki, s most a belügyminiszter vendége. A legközelebbi ülésre Szent-Györgyi személyesen fog eljönni, hogy tőle magától hallhassák a professzorok az oroszok kegyetlenkedéseit.

Talán soha még az életben nem volt az önuralmam olyan erős próbára téve, mint ez alatt a beszéd alatt. Nem ugorhattam fel, nem rohanhattam oda ehhez az aljas nácihoz, hogy az arcába vágjam: – Hazudsz a miniszterreddel együtt! Szent-Györgyivel tegnap este találkoztam, tudom, hogy halálra keresitek, de nem fogjátok megtalálni. Tudjátok jól, hogy a nyár óta, mióta a németek börtönéből kiszabadult, nem volt Szegeden. Hát nem tudjátok, hogy könnyebb utolérni a hazugot, mint a sánta kutyát? Na, majd én gondoskodom róla, hogy a Műegyetemen senki se higgye el a bilyogozást!

Nem ugorhattam fel, mert bajba dönthettem volna Szent-Györgyit és az egész ellenállási mozgalmat. Az öklömet úgy szorítottam, hogy fájt. Tudtam, hogy a nácizmusnak alapelvei közé tartozik, hogy hazudni szabad, ha a cél megkívánja, de a légből kapott, minden alap nélküli hazugságnak ez a mértéke túlment minden képzeletemen.

Az ülés után tudtul adtam néhány bizalmas jó barátomnak, hogy a Csilléry beszédéből egyetlen szó sem igaz. Ne kérdez-

zenek tőlem bizonyítékot, de higgyék el nekem. Mondják el másoknak is. Beszéljenek azokkal, akik válaszüton vannak, akiket esetleg a Csilléry beszéde meg tudna ingatni. Jóleső érzéssel állapíthatom meg, hogy a feladatunk könnyű volt, nyitott kapukat döngettünk. Nem volt szükség a rábeszélésre, az emberek a legkülönbözőbb indoklással, de valahogyan kivonták magukat a kitelepítés alól. Csilléry listája egyre szűkebb lett, minden erőszak és fenyegetés ellenére, amit alkalmazott. Valami kibúvót mindenki talált. Így például én azért nem kerültem rá a listára, mert azt mondtam, hogy én a Tungsrammal együtt fogok kitelepülni.

Egy későbbi ülésen, Zemplén professzor hősiesen állott ki. Akkor egy másik kormánybiztos tartott beszédet. Zemplén fölállott, föltette a kalapját, a vastag botjával gesztikulált a kormánybiztos felé, és azt kiáltotta: – Mondja meg a miniszterének, hogy ha maguk gyávák, fussanak Németországba. Minket nem visznek a vágóhídra, mint a birkákat.

Másnap letartóztatták, s három hétig börtönben volt. A Csilléry listája pedig tovább szűkült. Végül a Műegyetemnek mintegy száz professzora közül kevesebb mint húsz maradt rajta a listán. Karácsony előtt indult el a vonat, melyre katonai behívókkal néhány száz diákot is ráültettek. A vonatnak egy reggelen kellett volna elindulni, de a bombatámadások miatt másnap délután indult el. Bőséges idő: körülbelül fele a professzoroknak is, a diákoknak is eltűnt közben. Végül itt is igaz volt: az ment el, aki akart.

AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOM

Hogyan tudtam én találkozni Szent-Györgyi Alberttel akkor, amikor a nyilas kormány rendőrsége mindent elkövetett, hogy megtalálja, s nem tudta megtalálni?

Erre a kérdésre a választ egy másik kérdéssel kapcsolatban adom meg, mely már nyilván felmerült az amerikai olvasó előtt, s mely így szól: hogyan lehetséges, hogy a magyar társadalom többsége eltúrta a nyilasok garázdálkodását, miért nem állott ellen, miért nem szórta ki a nyilasokat a hatalomból, miért nem vette a saját kezébe a saját sorsa irányítását?

A válaszom ez: a magyar társadalom megpróbálta, és nem sikerült. Hogy miért nem, annak egyszerű okai vannak.

Minden ellenállási mozgalomhoz két dolog szükséges: organizáció és fegyver. Hiába van meg a jóakarat és jó szándék akár a lakosság kilencven százalékában, a két faktor nélkül lehetetlen. Ha az államhatalom e két tényező létrejöttét meg tudja akadályozni, akkor biztosan ül a nyergében.

Magyarországon 1944. november 15. után megvolt a kilencven százalék jóakarat. Akárkivel beszéltünk, mindég felbukkant a kérdés: mit lehetne tenni. November közepén aztán létrejött bizonyos organizáció, a parlament ellenzéki pártjai, a Kisgazdapárt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt, elindítottak egy földalatti mozgalmat.

A Magyarországon akkor illegalitásban levő kommunista párt vonakodva csatlakozott ehhez a mozgalomhoz. Úgy látszott, a kommunisták többre becsültek egy orosz felszabadítást, mint a magyarság saját mozgalmát. Az érdekem legyen inkább az oroszoké.

Az organizáció elindult, s fegyver is volt: Horthy nem németbarát tisztjei szívesen csatlakoztak, s terveket csináltak az orosz hadsereggel való kooperációra a németekkel szemben. A cél elsősorban Budapest fenyegető ostromának elkerülése volt. Utólag megállapíthatjuk, hogy a mozgalom reményteljes volt, mégis elbukott azon, hogy az államhatalom tudomást szerzett róla, s az organizáció néhány vezető emberének letartóztatásával és kivégzésével a mozgalmat megbénította.

Rossz volt az organizáció, nem volt eléggé óvatos, vagy árulás történt? Ma nem tudjuk, a történelem bizonyára fényt fog deríteni rá.

Én az akkori és azutáni tapasztalataim alapján a dolgot más oldalról nézem. Szerintem azon kell inkább csodálkoznunk, hogy a mozgalom ennyire is kifejlődhetett, és ez csakis az akkori idők zűrzavarának köszönhető. A modern parancsuralmi állam előtt nincs titok. A kémeik észrevétlenül ott ülnek mindenütt. És elegendő a legkisebb gyanú, amin a modern állam rendőrsége elindul.

Ezt a nyilasok is tudták. Az elfogott emberek kínzásával felgöngyölítették a mozgalmat. A modern emberek nem Mucius Scaevola-k, kik a kezüket szisszenés nélkül elégetik az oltár tűzén. A modern ember aszpirint vesz, ha fáj a feje vagy a foga.

Hol tanulná meg, hogy ne valljon, amikor élő húst vágnak ki a combjából?

Sajnos ezt a parancsuralmi államok jól tudják. Ezért vagyok én meggyőződve, hogy a kitűnően megszervezett kommunista államokban minden Moszkvával szembeni ellenállási mozgalom lehetetlen. Egy kivétel van: ha maga a kommunista diktátor csinálja. Tito, Jugoszlávia első számú kommunistája meg tudta csinálni. Rajk, Magyarország második számú kommunistája akasztófára került.

Egyelőre Rajk ott van az ellenállási mozgalomban, s Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Szakasits Árpáddal, a szociáldemokratával és Kovács Imrével a Paraszpárt vezetőjével együtt azon törik a fejüket, hogy kit küldjenek át az oroszokhoz? A választás Szent-Györgyi Albertre esik, aki az ország büszkesége és akinek a személye kifejezné, hogy nem a politikus Magyarország jön hozzájuk, hanem az, aki a nemzetközi kultúrának egy magyar része. Szent-Györgyi 1944 nyara óta Budapesten bujkál, a nácik keresik, mert tudják, hogy ellensége a nácizmusnak. Az ellenállási mozgalom emberei tudják a búvóhelyét.

Én egész nyáron kerestem, de nem tudtam reá találni. Utoljára egy héttel a németek bejövetele előtt beszéltem vele márciusban. Akkor arról volt szó, hogy az amerikaiakkal és angolokkal való kapcsolatokat, melyeket ő már Konstantinápolyban elkezdett, kellene tovább építeni. Jó lenne, ha én is elmennék Törökországba előadásokat tartani. És kellene egy titkos rádió az állandó összeköttetésre. Azt mondtam, a Tungsramnál mi megcsináljuk.

Aztán jött március 19-e és ő eltűnt. A nyáron azért szerettem volna beszélni vele, mert a svájci Tungsram-fiókra gondoltam, hogy azon keresztül lehetne folytatni az ő akcióit Nyugat felé. A nyár elején azt reméltem, hogy egyik gőzturbinánk ürügye alatt fogok útlevelet kapni Svájcba, de a németek az útlevelet megtagadták.

Később rátaláltam Szent-Györgyre, mikor fegyvereket akartam szerezni, hogy a Tungsramot megvédjük, ha szükség lesz reá.

Azzal, hogy a kitelepítést megghiúsítottuk, még nem háritottunk el minden veszélyt. A németek azt akarták keresztülvinni a nyilas kormány által, hogy ami gép itthon marad, azt fel kell robbantani. Kaptunk olyan híreket, hogy a nyilas kormány hajlandó

végrehajtani a kívánságot, s rövidesen parancsot kapunk a robbantások előkészítésére. Fölkerestem egy jó barátomat az iparügyi minisztériumban, Péteri államtitkárt, aki elmondta nekem, hogy a kormány tényleg robbantásokat tervez. Ez ügyben ő sokat tárgyalt a németekkel, s elért bizonyos engedményeket: nem kell az összes gépeket felrobbantani, hanem csak a legfontosabbakat, a „kulcsgépeket”, hogyha az oroszok átveszik az uralmat, ne lehessen gyártani. Egy későbbi találkozáskor alkalmával azt mondta, hogy – úgy látja – a németeket meg lehetne vesztegetni s kérdezte, hogy a Tungsram mennyit volna hajlandó áldozni? Felhatalmaztam őt egy összegre (úgy emlékszem, tízezer dollár volt), s Péteri jó munkát végzett. A tízezer dollár terhére csupán néhány rádiókészüléket kellett kiutaltványoznunk, s a robbantásból „bénítás” lett. Ez azt jelentette, hogy a kulcsgépekből ki kell szedni a „kulcsalkatrészeket” s azokat felrobbantani. Még egy-két rádiókészülék (ez igen nagy kincs volt a németeknél), s a „kulcsalkatrészeket” nem kell fölrobbantani, hanem Németországba vinni. Végül is el kellett őket rejteni úgy, hogy senki se tudja megtalálni. Erről Héger főmérnök gondoskodott, aki az alkatrészekről pontos listát készített, mindegyikről megmondta, hogy hova tartoznak, aztán egy teherautóval bevitte őket Pestre, s a Tungsramnak egy raktárhelyiségében biztonságba helyezte őket. Most már legalább azt biztosan tudtuk, hogy ha a gyár elpusztul is valamely oknál fogva, ezek az alkatrészek megmaradnak.

Utólag könnyű elmondani ezt az operettet, de akkor nehéz volt átélni.

Budapest déli határain már az orosz ágyúk dörögtek, a városban még a németek voltak az urak, a lakosság egy része menekült, az ipari termelésben egyre nagyobb lett a zúrzavar. Sokat gondolkoztunk, vitakoztunk, hogyan lehet a németektől megmenteni a gyárat. Egyik ilyen töprengésünk után Telegdi igazgató kijelentette, hogy nincs megoldás. Egy óra múlva fölment a legmagasabb gyáépületünk tetejére és leugrott. A holttestét mélyről kellett kiásni a gyepes területből, hova befürödött. Mindössze annyit mondtuk: ez a megoldás nem megoldás.

Láttam, hogy itt már más nem segít: ha tényleg robbantani akarnak, akkor nem fogjuk beengedni őket a gyárba. Beszéltem Pintér Jánossal. Most már nem volt ez olyan egyszerű, mint azelőtt: – Pintér úr, jöjjön a rajzokkal –, mert Pintér vidékre

menekült s elbújt a nyilasok elől, mintegy 30 kilométerre Budapesttól. Kerülő utakon hajtottam oda, hogy az esetleges kísérőket lerázzam és megkérdeztem Pintért, van-e száz emberük, akik hajlandók fegyverrel is megvédeni a gyárat, ha a németek robbantani jönnek? Pintér azt mondta, Nagy Pál fogja nekem megadni a választ néhány napon belül a gyárban.

Érdekes volt az az ostrom előtti utolsó beszélgetésem Pintérrel. Azt kérdeztem tőle, mit gondolnak ők, szociáldemokraták, az oroszokról? Nem lesznek az oroszok erőszakosak? Pintér azt felelte: – Az oroszoktól nem kell félni. Az orosz forradalom véres volt, mert a cárizmus után jött. Magyarország sokkal magasabb társadalmi nívón él, nekünk már nem kell végigjárni a forradalom iskoláját. A Szociáldemokrata Párt részt fog venni az ország vezetésében, s ez biztosítja a higgadtságot, a kilengéseket meg fogjuk akadályozni.

– Lehet, hogy önöknek ez az elgondolásuk – mondtam én –, de mi lesz, ha az oroszok Rákosi Mátyást hozzák? Ő félre fogja önöket állítani.

– Professzor úr – felelte ő –, Rákosi örült, ha az én autóm lépcsőjére felkapaszkodhatott, mikor én államtitkár voltam 1919-ben. Most is így lesz.

Nem válaszoltam. Nem vitatkozom olyan kérdésekben, melyekről föltételezem, hogy a másik jobban tudja.

Néhány nap múlva felkeresett Nagy Pál. Később nagy szerepe lesz ebben a történetben. Akkor láttuk egymást először. Mikor megmondta a nevét, hozzátette: „Pintér úr üzenetével”.

Mi a válasz? – kérdeztem én.

– Megvan a száz ember, de a szerszámokról önnek kell gondoskodni.

Egy pillanatig egymás szemébe néztünk. Most találkozunk először, s olyan témáról beszélünk, melyért azonnali akasztás jár, ha egyikünk nem becsületes. A két tekintet kiállta a próbát. Én már biztos voltam felőle, s úgy látszik, ő is, mert azt mondta: – Az emberek hajlandók bármi munkát vállalni, ha van szerszám. Molnár műszerésznek szóljon ön, ha azt akarja, hogy ismét jöjjenek.

Mikor kiment, még utána szóltam, hogy a titkárnő hallja: – Bérköveteléssel máskor forduljon a munkásügysztyához –, s aztán gondolkozóba estem. Hallottam, hogy német katonák elad-

nak fegyvert aranyért és ékszerért, s megbízta Gyöngyössi igazgatót, hogy próbálkozzék.

Komolyabb sikert vártam az ellenállási mozgalomtól, s elmentem Dallos mérnök lakására. Dallosról már beszéltem, a tizenhárom zsidó mérnök egyike, ki megszökött a gyári „internáló táborból”. Egyszer, mikor meglátogattam, elmondta, hogy kialakulóban van az ellenállási mozgalom.

Dallos bemutatott három embernek. Dr. Fekete. Fisch és Újvári volt a nevük. Dr. Fekete elmondta, hogy az ellenzéki pártok már elindították az ellenállási mozgalmat, s már összeköttetést teremtettek az oroszokkal. November végén véres felkelés lesz Budapesten, a fronton levő hadsereg pedig a németek ellen fordul. Kérdeztem tőle, mi volna a módja, hogy fegyvereket tudjak szerezni a Tungsramnak. Ő megígérte, hogy össze fog engem hozni az ellenállási mozgalom katonai csoportjával. Aztán mellékesen megkérdezte, hogy ismerem-e Szent-Györgyit?

– Hogy ismerem-e – mondtam, mohón kapva a szavakon –, nyár óta mindenütt kutatok utána. Tud róla valamit?

Erre elmondta, hogy Szent-Györgyi Budapesten van, és egyik vezető embere az ellenállási mozgalomnak. Megígérte, hogy néhány napon belül létre fog hozni egy találkozást vele.

Amit dr. Feketétől hallottam, igen boldoggá tett. Végre találkozhattam Szent-Györgyivel, akihez 15 éves bizalmas barátság fűz. Nagyon örültem az ellenállási mozgalomnak. Láttam, hogy a németek fel akarják áldozni Budapestet a visszavonulás meglassítására s nagyon aggódtam, hogy az ostrom tönkre fogja tenni a várost. Végre a magyarság kezébe veszi saját sorsa irányítását, függetleníti magát az önző német érdektől, s kedvezőbb helyzetben lesz a béketárgyalásoknál.

Néhány nap múlva, egy reggelen, dr. Fekete föl hívott s közölte, hogy a „vitaminszakértő” barátommal ma este találkozhatom, s megadta a címet, egy ügyvéd lakását. Ebben az időben az újságok és a rádió napirenden tartották Szent-Györgyi nevét azt mondva, hogy ő Szeged város parancsnoka, az oroszok készséges eszköze. A dr. Fekete telefonja ezért még mindig gyanús volt nekem s elhátároltam, hogy magammal viszem Dallost. Hátha valamilyen német csapdáról van szó?

Este a mondott címre hajtottam, s Dallost a kocsiban hagytam azzal, hogy ha egy fél órán belül nem jövök vissza, kémleljen óvatosan utánam, hogy mi történt velem?

A csengetésre dr. Fekete nyitott ajtót. A lakásban sok ember volt, köztük Szent-Györgyi. Magyarosan megöleltük egymást. Meghatott, hogy szemtől szemben vagyok a jó baráttal, „Szeged város kegyetlen parancsnokával”. Az örökké friss Szent-Györgyi Albi vidáman nevet rám, én is elnevetem magam, mikor meglátom a hosszú szakállát és fekete szemüvegét. Végül is én szólalok meg:

- Te Albi, csak nem ment el a szép eszed s nem képzeled, hogy ebben a maskarában nem lehet rád ismerni?

Ő azonban magabiztosan magyarázta, hogy nyugodtan szokott járkálni az utcákon, s senki sem ismeri fel.

Aztán leültünk, s elmondta, hogy mi történt vele tavasz óta. A Gestapo elfogta Szegeden, de pár nap múlva kiszabadult, s azóta bujkál. Most át fog repülni az oroszokhoz, mindössze tíz mérföld, de az egyedüli lehetőség most a magyar hadsereg egy „áruló” repülőgépén odajutni. Az ellenállási mozgalom egyik repülő-tisztje viszi. Albert a Bajcsi-Zsilinszky memorandumát viszi magával az oroszokhoz. A memorandum nagyon rossz – mondta –, hat oldal hosszú, és semmit sem mond, mint általában a politikusok írásai. De ez nem fontos. A fontos az, hogy az oroszokkal meglegyen az összeköttetés. Itt közbeszóltam: mondd, Albi, van nektek információtok, mit akarnak az oroszok Magyarországgal? Sok rosszat és sok jót hallottunk. Független állam maradhatunk, vagy kommunista diktatúra lesz orosz vezetés alatt?

Albert azonnal válaszolt.

- Nincs információ. Akik eddig kontaktust találtak az oroszokkal, csak katonai kérdésekről tárgyaltak. Azért megyek most én, a nem katona és nem politikus, hogy lássuk elfogulatlan szemmel, mi a szándékuk. Én azokat a tárgyalásaimat fogom velük folytatni, melyeket a nyugatiakkal kezdtem Konstantinápolyban. Nem tudom, hogyan reagálnak. Egy azonban biztos, ebből a mai német-náci-nyilas világból valahogyan ki kell kerülnünk. A harcokat le kell rövidítenünk. Máshoz nem fordulhatunk most, mint az oroszokhoz, később természetesen a többi szövetségesekkel is föl vesszük a kapcsolatot.

Elmondta még, hogy miután ő kijutott, meg kell hogy maradjon az összeköttetés közte és a budapesti ellenállási mozgalom között. Ezért szükség volna rádióra. Kérdezte, hogy vállalom-e most is a múltkoriban tett ígéretemet, hogy tudok adni rádiót?

Mikor idáig jutottunk, mintha csak hívásra jött volna, belépett Dallos, a kitűnő rádiómérnök. Én bizony teljesen megfélemlítettem róla. Mikor letelt a fél óra, Dallos egy detektív minden óvatosságával jött utánam kémlelni. Szorongva figyelte az ajtót a sötétből, míg végre egyszer nyílt az ajtó, s meglátta dr. Feketét. Most Dallos nagy lelkesedéssel merült bele a feladatba. Még aznap este kidolgozták a rádióösszeköttetés tervét, a Haditechnikai Intézet egy jelenlevő összeesküvő mérnökével. Megállapodtak a kódban is, mialatt az ülés folyt tovább.

Albertnek elmondtam a problémákat a Tungsram megvédésével kapcsolatban, s kérdeztem, hogy tudna-e segíteni, hogy fegyvereket kapjunk. Bemutatott Nagy Jenő ezredesnek „aki az új magyar hadsereg vezérkari főnöke” lesz, s aztán magunkra hagyott. Nagy ezredestől nem tudtam komoly választ kapni. A vele való beszélgetésből az a benyomásom támadt, hogy az ellenállási mozgalom nincs olyan jól megszervezve, mint hittem és reméltem. Mondtam ezt utána Albertnek, aki azt felelte, sajnos igazam van, de mindez nem fontos, fontos csak, hogy történjék valami, s hogy megteremtsük az összeköttetést az oroszokkal. Így végül is nem kaptam fegyvert, de biztatást kaptam, hogy a következő ülésen konkrétabb választ kapok.

Ez a találkozás hétfőn volt s Szent-Györgyi útja péntekre volt kitűzve. De addig sok minden történt.

Kedden volt a Műegyetem tanárainak az az összevont ülése, melyről már beszéltem, s melyen Csilléry kormánybiztos el akarta hitetni velünk Szent-Györgyi kegyetlenkedéseit, s a szegedi és debreceni egyetemeknek Szibériába való kitelepítését. Persze, nem mondhattam el, hogy mindez égbekiáltó hazugság, hiszen Szent-Györgyivel aki Budapesten bujkál, tegnap este beszéltem.

Szerdán megtudtam Dallostól, hogy Fischt, egyiket azok közül kikkel már beszéltem, a rendőrség letartóztatta. A hír megdöbbenített. Azt mondtam Dallosnak, tűnjünk el mindketten, mert Fisch letartóztatása azt jelenti, hogy a nyilasok felfedezték az ellenállási mozgalmat. De Dallos optimista volt.

- Egy zsidó letartóztatása manapság semmit sem jelent - mondta.

Másnap felhívott Szent-Györgyi anyósa és kért, hogy látogassam meg. - Albiéknak kellene szerezni egy új rejtékhelyet - mondta.

- Valami hirtelen veszély van? - kérdeztem.

- Nem, szó sincs róla - mondta -, csak nem jó Albiéknak sokáig egy helyen maradni.

Ez megnyugtató, s kerestem egy jó búvóhelyet Szent-Györgyi-éknek, s minden eshetőségre készen egy másikat magamnak. De elhatároztam, hogy csak szükség esetén fogok oda menni.

Pénteken délután előadásom volt a Műegyetemen. Mikor elkezdtem az órát, láttam, hogy két egyenruhás katona beül a hátsó padba. Lehet, hogy ezek csak az óra végét s a hallgatók eltávozását várják, mert nem akarnak nyílt botrányt okozni a letartóztatással. De óra után odajöttek hozzám, és előzetes indexaláírást kértek, mert katonai behívást kaptak.

A MARGIT KÖRÚTON

Késő délután érkeztem haza a lakásomra, fáradtan az akkor már egyre jobban tornyosuló problémáktól, s alig pár perccel később csöngetést hallottunk.

Hogyan tudja egy buta kis villanycsengő elárulni, hogy ki az, aki megszólaltatja? - de ebben az esetben elárulta. Összenéztünk, akik ott voltunk családtagok, valaki szorongó érzéssel ment ajtót nyitni, s két civilruhás egyén és egy katona lépett be. Utóbbi ismétlőfegyverrel, az övéen tölténnyel körülrakva.

Fölszólítottak, hogy kövessem őket egy üres szobába, ahol először is megmotoztak, nincs-e nálam fegyver? Közölték, hogy velük kell mennem a Katonapolitikai Osztályra. Kérdésemre, hogy mi okból, a válasz az volt, azt majd ott tudom meg.

Körülfogtak, elbúcsúzni az otthoniaktól nem engedtek, kiléptünk a sötét udvarra, ahol már ketten két oldalról megfogtak, hogy meg ne szökjek. A lakásom a gyár területén volt, s a gyár udvarán várt reánk egy rendőrségi autó. Mielőtt azonban beszálltunk, felszólítottak, hogy vezessem el őket a zsidó mérnököknek a gyárban levő internáló helyére. Ez megnyugtató: nyilván a Barta-Kenczler ügy miatt tartóztattak le, de nem tudják az ellenállási mozgalmi ügyet. A zsidó mérnökök lakásán névsort olvastak s mivel Dallos nem volt jelen, azt kérdezték tőlem, hol van?

- Megszökött - volt a válaszom.

- És hol tartózkodik?

- Aki megszökik, az nem szokta közölni az új címét.

A beszélgetés ezzel abbamaradt, elindultunk s egész úton azt latolgattam, hogyan fogom kimagyarázni a Barta-Kenczler névcserét?

Ott azonban az első kérdés:

- Nemzetrontó elemek összeesküdtek az állam épsége ellen, és az ellenséggel tárgyalnak. Mit tud ezekről?

Nem tudom, jól vagy rosszul lepleztem-e a megdöbbenésemet, azt hiszem, inkább rosszul, mindenesetre a válaszem az volt:

- Semmit.

- És Szent-Györgyivel mikor találkozott?

- Utoljára tavasszal, egy sítúrán.

A kihallgatást vezető náci fiatalember gúnyos kifejezést öltött.

- Figyelmeztetem, hogy minden tagadás hiábavaló. A kezünkben levő vallomások alapján tudjuk, hogy Szent-Györgyi is, ön is tagjai az összeesküvésnek! Az ön vallomása csak arra való, hogy a többi vallomást megerősítse. Figyelmeztetem arra is, hogy ha nem akar vallani, vannak eszközeink, melyeket egyelőre nem szeretnék alkalmazni. Mondja tehát el, hogyan ismerkedett meg dr. Fekete – igazi nevén Pénzes Gézával, mikor és hol találkozott az összeesküvőkkel.

Láttam, hogy a helyzet reménytelen, a katonarendőrség informálva van. Érdekes, hogy az ember ilyenkor a reménytelen utat választja, a további tagadást.

- Fenntartom, hogy Szent-Györgyit utoljára egy sítúrán láttam.

A kihallgató taktikát változtatott.

- Nézze, én azt is megmondhatom: az ön bűne nem nagy, tettekkel nem vett részt, csupán jelenlétével az összeesküvésben. Ha vall, tíz perc múlva hazamehet. Én tehát azt szeretném tudni, hol van Szent-Györgyi, és hol van Dallos, hol találkozott az összeesküvőkkel.

A fiatalember ezzel elárulta magát. A náciknak Magyarországon nem voltak jól kiképzett embereik. Elárulta, hogy nem tudja Szent-Györgyinek és Dallosnak a búvóhelyét, nem ismerik a találkánk helyét, az ügyvéd lakását. S ezt tőlem ilyen olcsó ígérettel akarja kiszedni, hogy azonnal szabad leszek, ha elárulom. Legalább most már van támpontom, mit nem szabad elárulni. A válaszem tehát ez volt:

- Szent-Györgyivel én nem találkoztam, de meg tudom mondani, hol van. A belügyminiszter vendége.

- Mondja, ez miféle vicc?

- Ez nem vicc, ezt én hivatalosan tudom, a Múgyetem kormánybiztosától, aki a professzorokkal közölte, hogy Szent-Györgyi megszökött Szegedről, és a magyar belügyminiszter vendége. Hívják fel a Múgyetem rektorát, az megerősíti az állításomat.

A fiatalember nagyon meg volt lepve, félbeszakította a kihallgatást, és átment a szomszéd szobába, honnan először tárgyalást, majd telefonálást hallottam. Nekem nagyon jól jött a körülbelül tízperces szünet, mert rendezhettem a gondolataimat. Tudtam, sejtettem, hogy Szent-Györgyi a svéd követségen tartózkodik, tudtam, hogy ezt nem szabad semmi körülmények között elárulni. A náci az utolsó kapkodásban már nem respektálják az idegen követségek jogait, tehát Szent-Györgyi is, a svédek is bajba kerülnek, ha vallok. Az is plauzibilis volt, hogy Szent-Györgyi búvóhelyét tényleg nem tudják, mert Szent-Györgyi ezt nem árulta el másoknak. Nem mondta nekem sem, de megkért akkor este, hogy autóval vigyem őt haza, s egy blokkal előbb kiszállt ugyan a kocsiból, de a helyzet ismeretében világos volt, hogy hová megy. A Nobel-díj, a svéd követség, a közeli utcasarok együttléve még a náciaknak is igen egyszerű kombináció, ha sikerül engem vallomásra bírni, viszont támpontjuk lehetett arra, hogy Szent-Györgyi akkor este velem együtt távozott.

Visszajövet a fiatalembernek szemmel láthatólag elment a kedve, hogy a Szent-Györgyi témát folytassa, ezért a második témát vette elő, hol találkoztunk? És kik voltak jelen? Én egész este ragaszkodtam a teljes tagadás álláspontjához, s ő hol gúnyosan, hol fenyegetve folytatta a kihallgatást, végül is - 9 vagy 10 óra lehetett - befejezte azzal, hogy kénytelen letartóztatni és reméli, hogy legközelebb másképp fogok viselkedni. Átadott két fegyveres őrnek, akik vezettek lépcsőn fel, lépcsőn le, teljesen sötét folyosókon (abban az időben már majdnem állandó volt a légvédelmi elsötétítés) végül is kinyílt az előttem, majd becsukódott mögöttem egy vasajtó, és én tétovázva állottam egy vaksötét helyiségben.

Amint az ajtó becsukódott, megszólalt egy hang:

- Kicsoda maga?

A kihallgatás fáradalma és a helyzet reménytelensége engem szótlanná tett.

- Mondja meg a nevét - mondta egy másik hang.

Még mindig csak álltam, és nem feleltem.

- Nagyon szemérmes még a pali - hallottam egy harmadik hangot, míg ismét megszólalt valaki:

- A nevét legalább megmondhatná. - Erre megmondtam a nevemet.

- Az atomfizikus? - kérdezi egy hang a sötétben. Ez meglepett. Úgy látszik, nem betörők közé kerültem.

- Hát azt honnan tudja? - kérdeztem.

- Onnan, hogy hallgatója voltam a Műgyetemen.

A nevem említésére megváltozott a helyzet.

- Maradjon ott, ahol van, odajövök és vezetni fogom - mondta egy ismeretlen hang, majd valaki odajött hozzám, s kézen fogva elvezetett egy elég hosszú szoba túlsó sarkába. Magyarázta, hogy ott van még egy üres hely a földre tett szalmán, ágyak nincsenek. Közben valaki odaszólt, hogy tud adni egy pokrócot. Nem akartam elfogadni, de addig erősködtek a többiek is - magyarázva, hogy hideg lesz az éjszaka, nincs fűtés -, míg elfogadtam. Abban az időben a börtön jó emberekkel volt tele!

Kimerülten végigdőltem a szalmán, de aludni nem tudtam. Két dolog foglalkoztatott.

Az egyik önvád volt. Miért voltam ilyen könnyelmű? Tudhattam volna, mikor Fischt elfogták, hogy azonnal el kell menekülni. Amikor az orosz hadsereg itt van néhány kilométernyire (állandóan hallatszott akkor éjszaka is az ágyúdörgés), amikor néhány nap vagy néhány hét múlva itt volt a biztos felszabadulás, akkor lebukni nemcsak tragikus, de szégyenletes is. - Megméretél és könnyűnek találtattál. - És ilyen csúnyán kell befejezni az életet! Nem kétséges, hogy ebben a zűrzavarban nincsenek mértékek, aki „bűnös”, azt falhoz állítják. Az én életprogramom nincs kész, íme, most az összes terveim elbuknak egy ostoba kis szalmaszálon.

De még arra sem érek rá, hogy ezen töprengjek, a másik gondolatra kell koncentrálnom magamat: hogyan tudom elkerülni, hogy új adatokat szolgáltatassak a vallomásommal? Az nem kétes, hogy a tagadást nem lehet a végletekig folytatni, a legjobb amit tehetek, ha bevallom azt, amit már úgyis tudnak, s talán akkor el-

sikkad a többi. A legfontosabb tehát: megtudni, hogy mit tudnak?

Az ágyüdörgés erősödött, amikor a reggeli szürkület kezdett jelentkezni, s akkor engem is elnyomott az álom, mert egy rövid időszakra nem emlékszem. Mire ismét kinyitottam a szemem, ugrott egyet az idő, mert egészen világos volt, szobatársaim már fenn járkáltak. Az egyik – észrevéve, hogy felébredtem – odajött hozzám s kérdezte, megismerem-e?

Hosszasan nézegettem, szeme alatt egy csúnya vörös folt, a szeme is véres, az állán egy daganat. Végre rájöttem: Újvári, akivel Dallos lakásán találkoztam dr. Fekete és Fisch jelenlétében. Láttam, hogy megismerem s akkor elmondta, hogy még ketten vannak itt rajta kívül a „mi” társaságunkból, azoknak mindjárt szól is, hogy vonuljunk félre megtárgyalni a dolgokat. Ez azonban nem volt olyan könnyű, mert a többiek körülálltak, hogy belőlem, az új jövevényből kiszedjék az új híreket. Meddig vannak az oroszok? Ez volt a legégetőbb kérdés. Mit lehet remélni, mikor esik el a város? Több műegyetemi hallgató volt köztük, katonák, akik az ellenállási mozgalommal állottak kapcsolatban. Egy másik csoport: néhány lengyel menekült, akiket a Szálasi-kormány készséggel fogdosott össze, hogy a németeknek kiszolgáltassa.

Végre félrevonultunk, s – szerencse a szerencsétlenségben – választ kaptam az éjszakai töprengéseimre. Ismét a nácik hibás organizációja érvényesült, a börtönben egy helyre kerültek olyanok, akik a közös „bűn” vádlottai voltak.

Újvári két társával együtt elmondta, hogy Fischt a nácik véresre verték, őket szintén verték vallatás közben, s mikor nem akartak vallani, szembesítették Fisch-sel, aki már mindent bevallott s aki nekik is a szemükbe mondta, hogy hazudnak. (Fischt nem hibáztatták, embertelenül össze volt verve, alig tudott beszélni is, s látszott a szembesítésnél, hogy főképp, azért beszél ellenük, hogy megmentse a társait a hiábavaló további tagadástól.) Nekem tehát azt tanácsolták; mindent valljak be, amiről tudom, hogy Fisch is tudta.

Így is történt. A délelőtti folyamán nyílt az ajtó, s engem szólítottak. Nem vittek el kihallgatásra, hanem egy náci fiatalember a folyosón beszélgetett velem, papírt, ceruzát adott s azt mondta, írjam meg a vallomásomat. Beszélgetés közben a legnagyobb meglepetésemre azt mondta: – Lehet, hogy önöknek

van igazuk. – A nyilasoknak akkor már nagyon bomladozott a rendjük, mégsem akartam folytatni vele ezt a témát, hátha csak provokálni akar?!

Megírtam a vallomásomat, s ellenőriztettem Újváriékkal. Mindent helyben hagytak. Elmondtam a dr. Feketével való tárgyalásokat, elmondtam, hogy elmentem egy ügyvéd lakására, hogy Szent-Györggyel találkozzam (ezt Fisch tudta, de csak ennyit, sem a lakáscímet, sem azt, kik voltak jelen). Szent-Györgyit csak mint barátot látogattam meg, mással ott nem beszéltem.

Délután 5 óra körül vittek le kihallgatásra. A tegnapi kihallgatást végző fiatalembernek már kezében volt az írásbeli vallomásom.

– Sajnos, ez nem adja meg a válaszokat. Hol van Szent-Györgyi, és hol történt az összejövetel?

– Szent-Györgyről csak azt mondhatom, amit tegnap mondtam, a belügyminiszter vendége.

– Nézze, hagyjuk ezeket a meséket. Ismét azt mondom, ha ezeket megmondja, azonnal hazamehet.

A viselkedésén, a beszédén észrevettem, hogy tegnap óta valami megváltozott. Nem tudtam mire vélni, hogy ma állandóan „professzor úr”-nak nevez, megkínál cigarettával, leültet.

– Hát kérem, hagyjuk Szent-Györgyit. Tessék megmondani az ügyvéd lakcímét, s akkor befejezzük a kihallgatást.

– Nem tudom megmondani, az utca teljesen sötét volt, az autót dr. Fekete egy embere vezette (ez persze nem volt igaz), valahol a Lágymányoson volt, de többet nem tudok.

– Kikkel találkozott Szent-Györgyin kívül?

– Csak dr. Feketével, Szent-Györgyi átjött egy másik szobába hozzám, nem tudom, kikkel volt együtt.

Csak a fejét csóválta, de nem fenyegetőzött az „egyéb eszközökkel”, mint tegnap. Végre meggondolta magát, szembesíteni fog valakivel. Behozták a szobába Nagy Jenő ezredesét. Tegnap talán meglátszott volna rajtam a meglepetés, ma azonban már sok mindenen túl voltam, az ember hozzáedződik ehhez is.

– Ismerik egymást az urak?

Sem ő, sem én nem mutattuk semmi jelét a felismerésnek.

Engem kiküldött egy fegyveres őrral az előszobába, Nagy Jenőt benn tartotta. Mintegy tízpercnyi beszélgetés után (amit nem tudtam megérteni) Nagy Jenőt elvezették (akkor láttam utoljára, két hét múlva kivégezték), engem visszavittek, s a fiatalember kirakta

az asztalra azokat a holmikat, amiket tegnap motozásnál elszedtek tőlem.

- Tessék ezeket elrakni, s most még egyszer figyelmeztetem önt: most megszabadult, de remélem, jó lecke volt, s többé nem fog zsidókkal szóba állni. Figyelni fogjuk s ha dr. Feketékkel és Dallosokkal még szóba áll, az sem menti meg, ha a föld túlsó oldalán akar elbújni. Most elmehet.

Nem akartam hinni a fülemnek. A sötét lépcsőn lebotorkálva gyanakodva mentem ki a kapun, visszanéztem, nem követnek-e. Sietve beléptem egy sötét mellékutcába, kerülő utakon igyekeztem hazafelé. Nem mertem villamosra szállni, azt sem tudtam, tanácsos-e hazamenni, ha már egyszer ilyen csodásan megszabadultam. Végül is azon vettem észre magam, hogy gyalog tettem meg hazáig a körülbelül tizenöt kilométeres utat. Elhatároztam, hogy másnap elmegyek a bűvőhelyre, Vác közelébe.

Másnap azonban nem mentem, mert Jankovichcsal beszéltem s megtudtam, hogy az ő közbenjárására a németek szabadítottak ki. Ő, mihelyt értesült az elfogatásomról, még aznap este azonnal elment a Bristol szállóba a Deutsche Industrie Commission főnökéhez s felajánlotta neki, ha kiszabadítanak, megadja azt a wolframdrót-szállítmányt, melyet a németek hetek óta erőltetnek, de melynek a kiadását megtagadtuk. Körülbelül 100 kilogram wolframdrótról volt szó. És még egyébről is. A német elmondta ismét Jankovichnak, tudja, hogy a Tungsram szoros kapcsolatban van az amerikaiakkal. Nagyon megköszönné, ha Jankovich és Bay majd tanúskodnának egyszer az amerikai barátaik előtt és elmondanák, hogy ő nem volt rossz ember és segített, ahol tudott.

Így szabadultam ki, s még aznap értesítettem Dallost és dr. Feketét, hogy rejtőzzenek el. Dallos nem fogadta meg az intésemet, s másnap elfogták. Ő abban bízott, hogy őt nem keresik abban a lakásban, melyet Fisch mondott, mert akkor Újvárral együtt – aki ugyanott lakott – őt is elfogták volna.

Börtöntársaimat s a többieket, akiket az összeesküvésből kifolyólag még elfogtak, Sopronkőhidára vitték el, midőn a magyar kormány nyugatra menekült. Az ott megtartott névleges törvényszéki tárgyaláson sokakat halálra ítélték és kivégeztek, így Bajcsy-Zsilinszky Endrét. Újvári tízévi, Dallos tizenöt évi fegyházát kapott. A fegyházbüntetést a foglyok igen nagy örömmel fogadták, tudva, hogy néhány hétnél nem tarthat

tovább. Annál érthetlenebb volt, hogy Dallos öngyilkosságot követett el a fogházban. Újvárival és a másik két börtöntársammal a felszabadulás után sokat töprengtünk ezen, de ma sem tudjuk az okát.

Ugyancsak nem tudjuk ma sem, ki árulta el az összeesküvést? Egyre erősebben terjed a vélemény, hogy a Magyar Kommunista Párt moszkvai parancsnoka. Az indoklás – mint már mondtam – igen valószínű: a kommunista párt nem akarta, hogy az ellenállási mozgalom tagjai érdemeket szerezzenek, s érdemeik alapján később részt vegyenek az ország vezetésében. Tényleg: amilyen mértékben kommunista lett az ország, olyan mértékben homályosították el az ellenállási érdemeket. Az első koalíciós kormány 1945-ben még érdemrendeket és ellenállást igazoló okmányokat osztogatott. Ezeket később két ízben revízió alá vették. Ilyen okmányt én is kaptam, sőt az érdemrend ezüst fokozatát, s az első revízió után értesítettek, hogy a kormány mindkettőt továbbra is elismeri. 1948 májusban azonban újabb értesítést kaptam, hogy az előző elismeréseket érvényteleníti a hatóság. Hasonló érvénytelenítést olyanok is kaptak, akiket a náci bíróság fegyházra, sőt halálra ítélt. Ily módon sikerült a kommunistáknak a magyar ellenállási mozgalmat jelentéktelenné tenni, később még az emlékét is meggyilkolni, és nevetséges színbe fullasztani. És talán ez a körülmény valamilyen módon Dallos öngyilkosságát is megmagyarázza.

Dallosról először utcát neveztek el, mint mártírról. Egy évvel később a Tungsram mártírjait ünnepelték, s az akkor már kommunista intézőbizottság kihagyta Dallos nevét. Mikor ez ellen a kegyeletsértés ellen felszólaltam, azt a választ kaptam, hogy Dallos náci kém volt.

– Dallos náci kém? Hová tették az urak a jobbik eszüket? Dallos, az üldözött zsidó, aki minden idegszálával a német náci uralom elmúlását várta!

* Ma már tudjuk, ami a könyv írásakor nem volt ismeretes, hogy az áruló Mikulics Tibor százados volt, akit Nagy Jenő ezredes kellő körültekintés nélkül hívott be az ellenállási mozgalomba. Mikulics a háború után Romániában húzódott meg álneven, de bűne kiderült. A románok kiadták és a magyar bíróság halálra ítélte s kivégeztette 1959-ben. Lásd: Kővágó József: Emlékezés a Náci-ellenes Magyar Katonai Ellenállásra című könyvét (Century Typesetting and Publishing Co. 1985. 63-64 lap).

- Rajk László belügyminiszter úr közölte a pártban. Rajk elvtárs fogolytársa volt Dallosnak Sopronkőhidán.

Akkor vigasztalan voltam egy ilyen kijelentés után, s csak belül forrongtam a tehetetlenség érzésétől. Ma hozzátehetném: a sors nem ver bottal, 1949 őszén Rajk elvtársat felakasztották, mint náci kém.

Akárki is jelentette fel az ellenállási mozgalmat, meghozta vele Budapest nagy szenvedését. A magyar bábkormány elmenekült, s Budapestet áldozatául dobta Hitler ostoba önkényének, aki nem habozott Budapest árán a saját reménytelen életét néhány héttel meghosszabbítani.

Budapest milliós népe pedig készülhetett az ostrom reménytelen, hideg, sötét, éhes téli éjszakájára.

AZ OSTROM

Most is úgy emlékszem vissza az ostromra, mint egy elmúlni nem akaró, hosszú éjszakára, de amelyben igazak a legvadabb álmok.

Karácsony estéjén kezdődött, de már hetekkel korábban előre vetette az árnyékát. Az ellenállási mozgalom felszámolása után tisztában voltunk azzal, hogy nem várhatunk csodát, hosszú, makacs ostrom következik. Látszott ez abból, hogy a német katonák száma egyre növekedett Budapesten s tudtuk azt is, hogy a németek a város különböző pontjain nagymennyiségű lőszert halmoztak fel.

Az elmúlt háború bebizonyította, hogy a defenzív hadviselés legalkalmasabb fészkei a nagyvárosok. A lakóházak és az utcák útvesztői segítenek annak, aki húzni akarja az időt. A budapestiek „vakondokháborúnak”-nak nevezték el a németeknek ezt az utolsó erőlködését.

A németek és a parancsukra működő magyar hadsereg lázasan készülődött az embertelen munkára. A budapesti hidakat aláaknázták. A hidak karfáin és vastraverzein összevisszaságban futottak a villanydrótok. Technikus szemmel nézve kétségbeejtő volt látni a drótok zűrzavarát és hibás szigeteléseit. Dilettáns munka, mely bármely percben nem széndékolt robbanást okozhat. Meg is történt a Margit hídon november végén: villamosok, teherautók és mintegy ezer ember esett bele a Dunába. A kifogy-

hatatlan budapesti humor most is megszólalt: a németek „öngölt” rúgtak, mert a Margit híd volt a németek egyik legfontosabb visszavonulási útja. A magyar rádió pedig néhány nap múlva közölte, hogy a Margit hídon felrobbant egy gázvezeték, és megrongálta a hidat.

A rádió és az újságok ebben az időben már teljes visszaélést követtek el az emberi aggyal. A parancsuralmi rendszerek különös tulajdonsága, hogy az emberi agyat ugyanúgy a kormány tulajdonának tekintik, mint bármi mást, ami fölött szabadon lehet rendelkezni. Igazában és a legnagyobb mértékben ezt a kommunisták valósították meg később, de ebben a náci kormány is kitűnt.

Budapest már körül volt zárva, de a rádió arra kérte Budapest népét, hogy a vonatforgalom könnyítése céljából a budapestiek lehetőleg ne utazzanak vidékre. Mindenki tudta, hogy akkor már egyetlen vonat sem járt.

Az utcákon mindenféle árkokat ástak, tankcsapdákat építettek, s e célra a közönséget kényszermunkára rendelték ki. A Műegyetem épületeinek kibontották a tetőzetét, s a padláson gépfegyver-állásokat helyeztek el.

A Tungsram gyárba beköltözött egy műszaki ezredes a tisztikarával, s onnan intézte Budapest északi részének védelmi megerősítését. A Tungsram alkalmazottait napokon át kivitte árkot ásni a város északi határához, mely körülbelül egy kilométerre volt a gyártól. A gyárnak egy iparvasúti vágánya húzódott mintegy két kilométernyi hosszúságban az egyik üveggyárunktól a rákospalotai vasúti állomásig. Az ezredes büszkélkedett előttünk a kitűnő ötletével, és meg is valósította azt: a vasúti vágányt egész hosszában vasúti (személy- és teher-) kocsikkal rakta tele, s a Tungsram dolgozóit kivitte ásókkal és kapákkal, hogy a vasúti kocsikat földdel rakják meg. Szerencsére nem volt elég ásó és nem volt elég idő, hogy a munka elkészüljön, de a vasúti kocsik még mintegy két évig ott rozsdásodtak a vágányon. Igen nehéz volt ezt a rendszert szétszedni, mert egyes földdel megrakott és körülrakott kocsik akadályozták a többi elmozdítását. A harcok közben ez a nagyszerű rendszer érintetlen maradt, az orosz tankok az országutakon jöttek be a város északi részébe, minden ellenállás és egyetlen puskalövés nélkül.

December elejétől kezdve már zűrzavar uralkodott a városban. A kormány elmenekült, s akkor kezdte meg a menekülést a lakos-

ságnak az rétege, mely nem merte bevárni az orosz hadsereget.

Általában a lakosság ebben az időben három csoportra volt osztható, s ez nemcsak Budapestre, hanem az országra is érvényes. A kereken tízmilliónyi lakosságból mintegy fél-, egymillió lehetett az a csoport, mely nagyon félt az oroszoktól is, de főképpen a rendszerváltozástól. Idetartoztak a tevékeny nácik és náci szimpatizánsok. Előbbiek legnagyobb része ténylegesen el is menekült, de sokan az utóbbiak közül is. A náci szimpatizánsok készpénznek vették a német propagandát, s az oroszoktól való rémületükben minden közlekedési eszközt, vonatot, teherautót, lovaskocsit megragadtak, hogy elmelessenek.

A lakosság másik – ugyancsak körülbelül fél-, egymilliónyi csoportja az oroszokban a felszabadítókat várta, akik meghozzák a politikai fordulatot. Idetartozott a szervezett munkásság nagy része, a liberális beállítású értelmiség és a zsidóság, mely a náciizmus alatt embertelen szenvedéseknek volt kitéve. Úgy is mondhatnánk, hogy ez a csoport inkább a náciizmus elmúlását várta – melynek történetesen az oroszok a letörői –, de nem az oroszokat. A háború utolsó éveiben sok szó esett a lakosság körében arról, hogy az amerikai-angol invázió a Balkánon történik majd, az lett volna az ország lakossága, de még a baloldali csoport nagyobb része előtt is a legszimpatikusabb. Az oroszokat és a kommunizmust Magyarországon csak igen kevesen várták. Meggyőződésem, hogy egy angol-amerikai megszállás esetén Magyarországon a kommunista párt nem tett volna ki soha néhány százaléknál többet.

Az ország megmaradó harmadik része – a túlnyomó többsége – az oroszok közeledésében csak a „szükséges rossz” bekövetkezését látta. A németekkel torkig volt, az oroszoktól félt. Az évszázadok folyamán a magyar népben kialakult a németellenes magatartás. A Habsburgok elleni szabadságharcok és az utána következő retorziók élénk emléket hagytak a magyar népben. De ugyanúgy ellenséget látott az oroszban. Kossuth szabadságharcát az oroszok verték le, s az első világháború idején is az orosz volt a fő ellenség. Mindezekhez hozzátehetjük, hogy a magyar paraszt közönnyel és gyanakvással fogad minden politikai áramlatot, mert hosszú feudális elnyomatása alatt nemcsak az ellenségtől, de saját uraitól is csak rosszat tapasztalt. Fő várakozása

most is az volt, hogy a háborúnak, mely nem az ő háborúja volt, melytől semmit nem várt, legyen már vége.

Így nézte Budapest népének legnagyobb része is az oroszok érkezését: vége lesz a náciizmusnak és a háborúnak. Az oroszoktól való félelmet nagymértékben enyhítette az ostoba és sikertelen náci propaganda. Ha a náciik tizedét mondták volna annak, amit az oroszokról mondtak, talán el is hitte volna a lakosság. De ebben ugyanúgy túllépték a józanság határát, mint másban, ezért senki sem hitt nekik.

A hivatalos propaganda mellett érkeztek megbízható hírek az oroszoktól már megszállt területekről. Ezek elmondták, hogy az orosz katonák rabolnak és erőszakoskodnak a nőkkel, s ez természetesen félelemmel töltötte el Budapest népét is. De ugyanakkor, ha kiment az utcára, mindenfelé plakátokat látott, a hatóság már csak ezúton tartott kapcsolatot a lakossággal, az összes rendeleiteit utcai plakátokon hozta, melyek mind halálbüntetést ígértek annak, aki nem engedelmeskedik. Láta az utcán a lövészárkokat, a tankcsapdákat, hallotta az állandó ágyúdörgést, az egyre sűrűbb gránátbecsapódásokat és repülő bombákat, értesült a tömeges letartóztatásokról, melynek nem lehetett tudni az okát, tudta, hogy egy gyilkos, hosszú ostrom következik, s tudta, hogy mindez céltalan erőlködés.

A mérleg lassan átbillent: jöjjenek az oroszok, de mennél gyorsabban, minden nap veszteség. A helyzetet találóan jellemzi egy műegyetemi professzor kijelentése, aki azt mondta a kormánybiztosnak, mikor a műegyetem Németországba telepítéséről volt szó: – Nem leszünk ma öngyilkosok azért, mert holnap esetleg felakasztanak!

A náci önkényuralommal szemben a lakosság érdekes menekülési módot választott: az emberek zöme nem a saját lakásában, hanem idegen lakásban lakott. A hatóság így nem tudott katonai behívókat kézbesíteni, nem tudta megtalálni a politikailag gyanús egyéneket és a zsidókat. Sokan nyugatra menekültek lakását foglalták el, vagy ismerősnél, rokonnál kértek szállást. Sok volt az üres lakás. Ugyancsak tele volt mindenkinek a zsebe hamis papírokkal, különböző célra különböző igazolványokkal.

December 10-ike körül én is kénytelen voltam elköltözni hazulról, s a hó végéig összesen három különböző lakásban laktam a családommal együtt.

Egyik reggel a gyárban fölhívott Viola mérnök, akinek a nevét említettem a Katona-névcserével kapcsolatban.

- Tessék azonnal elhagyni a gyár területét!

- Miért?

- Nem közölhetem telefonon, nem is jöhetek az ön irodájába, az indoklást később fogom megmondani.

A gyárban dolgozó tíz zsidó mérnök már ekkor igen szigorú ellenőrzés alatt állt. Nem közlekedhettek szabadon, csak katonai kísérettel a lakóhelyük és a munkahelyük között.

Nem volt mit tenni egyebet, közöltem Jankovichcsal az értesítést, megállapodtunk, hogy Bálint néven fogom őt felhívni, vettem a kalapomat, s a gyár egy hátsó ajtaján távoztam. Kerülő úton bementem gyalog Budapestre, onnan fölhíttam Jankovichot és a családomat s azt az értesítést kaptam, hogy jobb lesz, ha „ismeretlen” helyen tartózkodom.

Elmentem Budára, egy távoli rokonom lakására, akiről tudtam, hogy nyugatra menekült. A házfelügyelőtől elkértem a kulcsot a „rokon megbízásából”. Szerencsére a telefon működött a lakásban, s onnan hazatelefonáltam.

Estére a családom is odaköltözött s akkor tudtam meg, hogy Viola mérnököt felkereste egy gyári műszerész és megsúgta neki, hogy az újpesti Nyilaskeresztes Párt előtte való este összeállított egy ötven személyes listát, melyen az én nevem is rajta van. Ez az ötven személy a „megbízhatatlan” egyének közül van kiválogatva, akiket el kell fogni és nyugatra vinni abban az esetben, ha ki kell üríteni a várost, és a nyilas párt elhagyja Újpestet. A műszerész neve Németh, és tagja a nyilas pártnak, de nem elvi tagja, ezért küldte Viola mérnök által az értesítést.

Akkor is gyanakodva fogadtam és ma sem tudom, hogy ebből mi volt igaz. Abban az időben már a nyilasok igyekeztek bebiztosítani magukat, hogy a rendszerváltozás után legyen „mentő körülményük”. A következő év tavaszán Németh tényleg fölkeresett s kért, hogy tanúskodjam mellette, amit meg is tettem s úgy látszik, az igazoló bizottság előtt be tudta bizonyítani, hogy volt egy ilyen titkos ülés, melyben a listát készítette a párt, mert igazolták.

Tény az és jellemző az akkori helyzetre, hogy egy ilyen híradás elegendő volt, hogy valaki ne maradhasson a lakásában és hivatalában, hanem bujkálásra legyen kárhoztatva.

Így voltam én is, de bebizonyosodott, hogy minden rosszban van valami jó: hetek óta nem aludtam olyan jól, mint ott, a más ágyában, abban a biztos, jó tudatban, hogy itt aztán senki sem fog keresni. De a jó érzés csak pár napig tartott: a lakás fő hibája, hogy Budán van. Innen el kell menni, mert itt lesz leghosszabb az ostrom. Át kell menni Pestre, ahol szintén tudtam egy jó lakást: a sógorom tartalékos főhadnagy volt a hadseregben és Komáromban (az ország nyugati részén) szolgált, oda vitte magával a családját is, tehát üres a lakása.

Egyik este nekiindultunk a „hosszú, nagy útnak”, ami rendes időben persze nevetségesen kis távolság volt, mindössze néhány kilométer, de most a világ túlsó végének látszott. A villamos minduntalan megállt „légiveszély miatt”. Ilyenkor kiszálltunk, és a nyílt utcáról figyeltük a világító lövedékek záporát, és a „sztálingyertyák” karácsonyfa-szerűen vibráló képeit. Hol közelebb, hol távolabb bombabecsapódások hallatszottak, de ezekre már teljesen érzéketlenek voltunk.

Az emberi psziché is telítődik. Van félelem, amelyiknél nincs nagyobb félelem, van fájdalom, amelyiknél nincs nagyobb fájdalom. Egyszer aztán megfordul az egész, és csökkennek ezek a felső korlátok, csökken a legnagyobb félelem, és csökken a legnagyobb fájdalom, és az ember elkezd a saját közönyén csodálkozni. Bennem akkor már csak egy félelemérzés maradt: félelem a kislányom miatt, aki tízéves, és akit nekem kell féltetni, mert ő nem tud félni.

Lassan elérkeztünk az új lakásba, ahol ismét jól voltunk néhány napig. Szerencsére a rádió is működött. Így tudtam meg a BBC adásából, hogy megalakult a debreceni kormány. A kormánylistának örültünk, hiszen ez polgári kormány, mindössze néhány kommunista miniszterrel. Lám, az oroszok nem tudnak kommunista kormányt csinálni, íme, érvényesül a nyugati befolyás!

Karácsony estéjén körös-körül szokatlanul erősen villogott az ég a sűrű ágyúdörgéstől, különösen Buda felé. A kitűnő hírszolgálatú BBC még aznap éjszaka közölte, hogy Budapest körülfoglalása megtörtént, és „a város sorsa ezzel eldőlt”.

A város sorsa igen, de mi lesz a mi sorsunk? Tudtuk, hogy a németek nagyon erősek a városban, jön a „vakondokháború”, jön a mi hosszú éjszakánk, melyből ki tudja, lesz-e, vagy milyen lesz az ébredés?

Még a rádió mellett tűnődtem, amikor elsötétült minden, elhallgatott a rádió. Ösztönszerűen éreztem, hogy ez nem üzemzavar, ez azt jelenti, hogy vége a normális élet ez utolsó hírnökének, nincs többé áramszolgáltatás. Nem baj, csak halad-janak, fejlődjenek az események!

Másnapra különös, egyedülálló karácsonyi ajándékot kapunk, amelyet sem azelőtt, sem azóta, és remélem, soha többé nem fogunk kapni. Hatalmas dördülésekre ébredtünk. Kinéztem az ablakon és megláttam, hogy közvetlenül az ablakunk előtt az úttesten egy otromba nagy ágyú működik, körülötte három-négy suhancszerű fiatal katona, akik irányítgatják, sütögetik, s ostoba módon nagyokat röhögnek hozzá.

Na még csak ez kellett! Ezek idecipelték ezt az ágyút s a tüzérségi párbajnak nyilván az a lényege, hogy az ellenfél földéri-ti és összelövi a környéket, míg elhallgattatja.

Lehet, hogy én túlságosan naiv vagyok, de mai napig sem értem és sohasem fogom megérteni, hogy egyik ember honnan veszi magának ezt a jogot, hogy odamenjen békés emberek ablaka alá tüzérségi párbajt vívni?

Nevezzük ezt az embert akár Hitlernek, akár Szálasinak, akár esetleg Sztálinnak vagy másnak, én, aki – azt merem állítani – az ország dolgozó többségéhez tartozom, soha ilyen kisebbségből kinőtt embernek nem adtam oda sem a szavazatomat, sem a megbízásomat, hogy a gyermekem ablaka alá jöjjön és ott ágyút állítson fel. Lehet az is, hogy az amerikai olvasó mosolyog az én tehetetlenségből fakadó gondolataimon. Mert hiszen milyen kicsiny vagyok én a világesemények közepette! De azt felelem, nem vagyok kicsiny, mert a többség vagyok s mindaddig nem szabad hogy kicsiny legyek, míg a többség vagyok. Tehát: vigyázzon magára minden többség, hogy kicsiny ne legyen, mert egy reggelen az ő ablaka alatt is megszólal az ágyú!

Természetesen innen el kell azonnal költöznünk, de hova?

Elvergődtünk az apósom lakásába, akik éppen hurcolkodtak le az első emeleti lakásukból a pincébe. A máskor mindig olyan szíves emberek megijedtek, mikor megláttak. Bizony, ez már az ostrom hangulata volt: első személy én, második te. – Nem tudjuk, lesz-e helyetek . . . Még három személy . . . , mikor már negyvenen vagyunk a pincében. Hoztatok legalább élelmiszert? Mi nagyon szűkön vagyunk.

Élelmiszerünk volt és – mit lehetett tenni egyebet? Megpróbáljuk, ahol negyven ember elfér, elfér negyvenhárom is.

Mindössze két éjszakát töltöttünk ott, de az elég volt, hogy megismerjük a budapesti ostrom infernóját.

A szűk pincében deszkák voltak lerakva a földre, s azokra tették a lakásokból lehordott matracokat. Mindenki magára szedett három-négy ruhát, kabátokat, körülcavarták magukat pokrócokkal, úgy feküdtek a matracokra, egymást érintve. Ha valaki éjszaka megmozdult, a mellette levő dühös lett. Ebből eleinte még csak félig-meddig udvarias viták, később kiabálások keletkeztek. Akkor aztán a többi is beleszólt. – Nem hallgatnak már el?! Nem egyedül vannak!

Az élelmiszerét mindenki féltékenyen őrizte. Volt egy kis vaskályha a pincében, s ekörül is nagy viták voltak.

– Tegnap az én szenemmel tüzeltünk, most maga adjon szemet.

– Ugyan, mit fösvénykedik? – volt a válasz.

Végül is a kályha hideg maradt, ami nagyon jó volt, mert nem fogyasztott oxigént.

Az oxigén fontos kérdés volt ezekben a pincékben. Budapest légvédelmi pincéi a háború előtt és alatt kormányrendeletre készültek és gumizáras vasajtókkal voltak ellátva. A hideg miatt az ajtókat becsukták, ugyancsak a néhány szellőztető nyílást.

Elképzелhető, milyen fullasztó volt a levegő ezekben a pincékben, ahol néhány köbméter légtér jutott egy személyre. Tanúja voltam annak, amit nem hinnék el, ha más mondaná, hogy a gyertya pislákolva égett a pincében hajnal felé az oxigén hiánya miatt. Ajtónyitás után a gyertya lángjának magassága megnövekedett.

A magyarok általában szenvedélyesebb emberek, mint az amerikaiak, akiket a jólét kiegyensúlyozottabbá tett, de azt hiszem, ez az ostrom más, sokkal higgadtabb emberekből is kihozta volna a szenvedélyeket. Az ősember kopogtatott, és kérte a maga jogait. A társadalmi érintkezés korlátai eltűntek. Testvér, apa, jó barát nem számított, csak az én.

A helyzet láttán sokszor eszembe jutott, hogy a háború folyamán egyik vagy másik kormány hivatalos jelentésében megállapította, hogy ennek vagy annak az ostromlott vagy bombázott városnak a lakossága milyen „hősiesen” állotta ki az ostromot.

Hát, ugyan mit tehetett egyebet, mint hogy kiállotta!? Ha egy városra rákényszerül a modern technika és hadviselés ember-telen ostroma, akkor a lakosságnak nincs semmi más választása, mint hogy megpróbálja túlélni. Az egyén az ostrom elmúltával észreveszi, hogy ő él, a másik, akinek bomba esett a fejére, vagy betegségben elpusztult, az nem él.

Az ellenfél, aki megpróbálja bombázással „megtörni a lakosság akaratát”, szintén merő tévedésben van. Mert akár „megtöri”, akár nem, ez semmit nem számít. Mit számított Budapesten, hogy egymillió ember szenvedett a föld alatt embertelen szenvedéssel, mikor senki sem jött ki a pincéből, senki nem ment végig az utcán, hogy egy barátjával találkozzék, hogy valamit szervezzenek? Az ellenfél egy ilyen „vakondháborúban” akkor éri el a célját, ha a várost már annyira tönkretette, hogy a benn lévő katonai erők már gyöngék, és nagy veszteségeket szenvedtek, és akkor utcáról utcára el lehet foglalni a várost.

Ez történt Budapesten is, eltekintve egy aránylag csekély kivételtől, ahol nem voltak utcai harcok. A város északi része harcok nélkül esett el.

Persze, ez sem a lakosságnak volt köszönhető, hanem annak a magyar katonai alakulatnak, mely Zugló (északkelet) felől volt hivatva védeni a várost. E csapat tisztjei részt vettek az ellenállási mozgalomban, s annak felszámolása után is titokban tudtak maradni, alkalmas időben aztán az oroszokhoz átállva megkönnyítették azok előrenyomulását a Nyugati pályaudvarig. Ez azt jelentette, hogy Pest északi részéből a németeknek sietve kellett visszavonulni, s feladni az északi részt, Újpestet, Rákospalotával együtt.

Természetesen én erről semmit sem tudhattam s pusztán a szerencsés véletlen volt, hogy mi ennek a folyamatnak elébe mentünk, így hamar kiszabadultunk az ostromlott gyűrűből.

Karácsony után egyik napon felfedeztem, hogy a telefonkészülék az apósom lakásában még működik. Felhívtam a Tungsramot, s ott egyik bizalmas barátommal beszéltem.

Anélkül, hogy nevünket mondtuk volna, megismertük egymást s megkérdeztem tőle, mi van a gyári nyílasokkal?

– Már mind elmenekültek, csupán az újpesti nyílasok jönnek néha élelmiszert rekvirálni.

– Mi van az oroszokkal?

– Már itt vannak a Megyeri csárdánál – volt a válasz.

Megyeri csárda! A kedves kis csárda, hol oly sok jó időt töltöttünk . . . , s ami a gyártól néhány száz lépésnyire van. Most ez a fontosabb momentum. De hiszen akkor nekünk a leggyorsabban haza kellene jutnunk, csak még lenne idő reá. Jaj, csak el ne késsünk. Folytattam a beszélgetést:

- Volna valami jármű, amivel én kijuthatnék a gyárba?

A barátom nagyon megörült, hogy oda akarok menni, nehéz volt neki egyedül a felelősségérzet a gyárért, tehát gyorsan gondolkodott.

- Német katonák vannak a gyárban, van teherautójuk, mit ígérhetek nekik?

- Bármilyen árat.

Egy fél óra múlva visszahívott s közölte, hogy az egyik német katona hajlandó értem jönni, ha kap egy civil ruhát. Persze, katonáknak akkor egy civil ruha volt a vágyálmuk. Rögtön megígértem, csak jöjjön gyorsan. Délután jön, volt a válasz, a városnak abban a részében van egy elintéznivaló útja, utána értünk jön.

Úgy búcsúztunk el a rokonságtól, mintha a Föld túlsó oldalára mentünk volna, hátha nem is találkozunk többet! Akkor már pár napja nem voltam az utcán, s nagyon furcsa volt látni a teljesen néptelen utcákat. A teherautó megjött, gyorsan kellett beszállni és elbujni, mert katonai kocsin nem volt szabad civileknek tartózkodni.

Volt egy útitárs, aki szintén el volt bujtatva, s akitől a kislányom nagyon megijedt: egy tehén, aki szegény megkötözve, nyomorék helyzetben türelmesen viselte sorsát. Ki tudja, hol szedte fel a német katona, ki tudja, honnan „rekvirálta” el?

Az autó egy hasadékan nézegettem ki a jól ismert utcákra. Milyen különös kép: teljesen néptelen pesti utcák. Itt-ott már rombadült házak, az autó néhol romokat kerülgetett az úttesten. Ember azonban sehol. Még csak katonát se lehetett látni, azok is elhelyezkedtek a pincékben, ott várták a vakondháborút.

Az utcák egyedüli népessége a rengeteg plakát. Messziről csak annyit tudok olvasni legtöbbjükéről: halálbüntetés, Halállal bűnhődik . . . Utolsó beszéde, utolsó szava az elmenekült magyar kormánynak.

Íme, egy kormány, amely azt mondta magáról, hogy a nép akarata állította, amely egy idegen hatalom érdekében lerakta a saját népét a pincébe, s otthagya neki búcsúzóul a Halált.

Elkezdtem velük vitatkozni. Na, plakátok, most aztán kikhez beszéltek? Nem olvas benneteket senki.

Mégis meghozzuk a Halált – felelték ők. Nem látod, hogy már jön a Halál, jön a föld alól, a hegyekből, a tüzes levegőéből?!

Ne vigyorgjatok rám – mondtam én –, az élet erősebb, az legyőz benneteket. A téli éjszaka után megjön a tavasz, akkor aztán csak a saját gazdáitok húsába vájhatjátok a fogatokat. Hitlert fogjátok megenni Szálasival együtt. Egy hasznatok lesz: a magyar nép végre kezébe veheti a saját sorsát.

Milyen jó, hogy akkor még nem tudtam, hogy nincs igazam, hogy a nagyhatalmak szeszélye máris odaadott bennünket egy még ádázabb ellenségnek. Jó, hogy akkor még azt hittem, ez a teherautó már az élet túlsó partja felé visz. Ma már az akkori tűnődéseimből csak egy maradt meg: az élet erősebb, de ha akkor látom a közeli jövőt, nem maradt volna meg ez sem.

A teherautó zökkenve megállott, az újpesti vasúti híd előtt voltunk. – Nem folytathatjuk az utat, mert robbantani fogják a hidat – mondta a német katona.

– Miért kell ezt a hidat felrobbantani – kérdeztem –, hiszen már használhatatlan. A múlt nyáron az amerikaiak lebombázták két ívét?

– Hogy nehezebb legyen felépíteni – mondta közömbösen.

– Miért cél az, hogy nehezebb legyen felépíteni – kérdeztem én meglepetve. Úgy látszik, maga is meghökkent, s valamennyire jóvá akarta tenni:

– Úgy értem, hogy az orosz hadsereg sokáig ne tudja használni.

– Az orosz hadsereg? – kérdeztem én akkor már kötekedve. – Hát az orosz hadsereg át fog jutni a Dunán? – Végignézett rajtam.

– Ha ön katona volna, tudná, hogy egy lendületben levő hadsereget nem lehet megállítani. Itt már csak időnyerésről van szó.

– Úgy, tehát ezt a katonák is tudják?! Mert mi civilek hamarabb tudtuk.

A híd robbanásának a légnyomása és az utána jövő fülsiketítő dörrenés miatt már nem tudott válaszolni. Utána sokáig figyeltük a lehulló kő, fa és vasdarabokat. Sűrű porfelhő vett körül. Mikor ez eloszlott, beszálltunk a kocsiba, és továbbindultunk. Már csak

kis távolság volt hátra, s a német katona aktuálisabb kérdésre tért át: mi lesz a civil ruhával. Megnyugtattam, hogy mihelyt megérkezünk, megkapja.

Megérkezve örömmel szaladtunk a lakásunk felé. A lakás nem volt üresen, bátyámék, akik vidékről menekültek el a háború elől, nálunk laktak.

Siettem fel a lakásba, hogy kiemeljem az ígért ruhát, de az nem volt könnyű. Az éjszaka bomba esett a kertünkbe, bevágta a hálószoza és még két szoba ablakait az ablakrámaikkal együtt. A romokon át eljutottam a szekrényig, találomra kivettem egy öltözet ruhát, s odaadtam a német katonának.

- Köszönöm, hogy hazahozott - mondtam neki. - Mann kann nie wissen, talán ön is hazajuttat engem ezzel - mondta ő a ruhára mutatva. - Én is köszönöm.

Itthon vagyunk hát ismét. Mielőtt hazaérkeztünk, elérhetetlen vágyálom, most pedig problémák tömege az otthon.

Az első érzés, hogy a hazajövetellel ismét föladtam a biztonságot. A bátyámék és az említett barátom nagy örömmel fogadtak, de aggódtak, mivel a gyárban többen látták a megérkezésünket. A gyár akkor már nem dolgozott, mégis tartózkodott ott néhány száz ember, s ott volt még a katonai parancsnok helyettese, egy százados. Utóbbiról tudtuk, hogy nagy németbarát és jobboldali.

Megbeszéltük és elfogadtuk a barátom tervét, mely a következő volt: körüljártam a gyárban, lehetőleg több emberrel találkozva. Elmondtam, hogy az iparügyi minisztériumnak dolgozom Pesten s csak kijöttem megnézni, hogy itt rendben folynak-e a dolgok? Elbúcsúztam azzal, hogy még aznap este vissza kell mennem Pestre, s el is indultam. Néhány blokk megkerülésével egy hátsó kis ajtón lopóztam be, ahol a barátom várt, és ajtót nyitott, s mindjárt elmentünk egy mérnöknek a gyárban levő lakására úgy, hogy senki sem látott.

A mérnök ma is a Tungsramnál dolgozik Magyarországon. A gyárnak egy kisebb épületében lakott a feleségével, természetesen a pincében, ahol egy emeletes ágy volt. Ennek kaptam én meg a felső emeletét, ők pedig az alsó ágyban aludtak. A felső ágy és a pince mennyezete között csak annyi hely volt, hogy ha oldalt fordultam, a vállam súrolta a mennyezetet, hanyatt fekvé azonban el lehetett férni. Ilyen lehet a koporsóban való fekvés. De ennek is

megvolt a jó oldala, mert reggel kész tervvel másztam le az ágyról.

A gépgyárunk erős, vasbeton épület volt, s viszonylag távolabb esett a többi épületektől. Másnap a családtagokkal együtt nekiláttunk, kitakarítottunk két pincehelyiséget, kályhát szerezünk, lassan a bútorainkból lehurcoltuk a szükségesebbeket. Verne Gyulának a Robinsonok iskolája című regényét játszottuk el pár nap alatt, berendezve szőnyeggel, bútorral, villanyvilágítással, gázvezetékekkel, rádióval, telefonnal a pincét. A gyárnak saját elektromos centráléja volt, így volt áramunk s talán mi voltunk az egyedüliek a budapesti ostrom alatt, akik nem szorultak rá a gyertyára, s akik viszonylag „kultur-élettel” vészeltek át az ostromot.

A példát lassan sok, Újpesten lakó gyári alkalmazott követte, úgyhogy az ostrom vége felé s az orosz megszállás első heteiben mintegy kétezren laktunk benn a gyárban. Még koncertet is rendeztünk. Beethoven talán maga sem hitte volna, hogy milyen lelki vigasztalást tud nyújtani sorsüldözött embereknek az Esz-dúr zongoraversenyével, vagy az "Eroicá"-val.

Tudtam én ilyen körülmények között rejtve maradni? Én azt hittem, igen, de kiderült, hogy nem. Január 8-án megjelent a pincében a százados, kérve a katonai irataimat. Megmutattam neki fölmentésemet (mint már elmondtam, a háború alatt radar-technikával foglalkoztunk, s ezért én és munkatársaim föl voltunk mentve az aktív katonai szolgálat alól).

- Százados úr ezt nagyon jól ismeri - mondtam neki méltatlankodva.

- Kétségkívül, azonban azt is tudom, hogy a laboratórium nem működik. Arra kérem tehát, szíveskedjék holnap az újpesti városházán megjelenni sorozás céljából - felelte a százados.

Ismét láttam, hogy a parancsuralmi rendszernek az örületével szemben nincs segítség. A rendszer annyira mérgező, hogy minden egyedének a gondolkozását meg tudja bénítani. Amikor már napok, esetleg órák kérdése volt Budapest eleste, akkor a nyilas rendszer hívei még mindig ugyanazok a gépemberek voltak, mint mikor virágjában volt a rendszer. Január első hetében az újpesti kis nyilasok zsidóktól elvett bútorokon veszekedtek, minthá az a jogtalan szerzemény egy életre szólna. A zsidósággal az utolsó percig kegyetlenkedtek, tömeggyilkosságokat követtek el, a hatalmat az utolsó percig kezükben érezték s hiányzott belőlük a

józan észnek az a pici szikrája, mely megsúgta volna nekik, hogy talán holnap vége ennek a pünkösdi királyságnak.

A kommunizmusnál még vissza fogok térni erre a kérdésre, melynek szerintem egyedüli magyarázata az, hogy ezek a rendszerek azt az embertípust szelektálják ki és juttatják hatalomhoz, mely nem rendelkezik a józan ész csöppnyi kritikájával sem, s melynek az agya képtelen a legkisebb önálló életszemléletre.

Természetesen nem vitatkoztam a századossal, hanem megígértem, hogy elmegyek a sorozásra. Sajnáltam, hogy ezt a jól fölépített helyzetet most ismét el kell hagynom, mert hiszen egy pillanatig sem volt kétes, hogy sorozásra nem fogok menni, hanem új búvóhelyet kell keresnem. A sorozás akkor annyit jelentett, hogy két óra múlva az ember minden kiképzés vagy előkészítés nélkül a fronton van. Másnap, mielőtt valami elhatározásra jutottam volna, ismét megjelent a százados. Na, ez most mi rosszat hoz megint?

- Professzor úr, védelmet kérek, hogy a gyár területén maradhassak.

- Védelmet? ... tőlem? ... Hogy érti ezt? - kérdeztem meglepetve.

- Értesítés érkezett, hogy ma éjszaka a német-magyar hadsereg kiüríti Újpestet, és átadja az oroszoknak. Ha ön megengedi nekem, hogy a gyár területén maradjak, nem követném a visszavonulási parancsot, mert így közelebb maradhatok a családomhoz.

- Hol lakik a családja? - kérdeztem én.

- Újpesten - volt a válasz.

- Miért nem megy oda?

- Mert ott mindenki ismer.

- A gyárban is mindenki ismeri önt - mondtam én.

- Igen, de itt professzor úr védelmében bízom. Ha ön beszél a munkásbizalmiakkal, nem lesz bántódásom.

Egy pillanatig elgondolkoztam.

- Rendben van - mondtam neki -, maradjon itt a gyárban, de ismerve az ön helyzetét, a munkásokkal szemben legfeljebb néhány napig tudom önt megvédeni.

Azonnal érintkezésbe léptem a munkásbizalmiakkal, s közöltem velük a hírt. Igen nagy örömmel fogadták az újságot, hogy Újpest felszabadul. Mindjárt órseget szerveztünk, mely a nyila-

soknak ellenáll, ha valami zavart akarnának csinálni a gyárban, vagy rabolni, esetleg robbantani akarnának. Mikor elosztottuk a feladatokat, akkor még azt mondtam:

- Uraim, most pedig még egyet, a hírt a százados közölte velem bizalmasan, ezzel parancsszegést követett el. Megígértem neki, hogy viszontszolgálat fejében őt itt a gyárban senki sem fogja bántani. Néhány napig eltűnjük, hogy itt maradjon.

Szorongva vártam a választ. Szorongva, de nem a százados miatt. A magyar munkásban nem szerettem volna csalódní. Milyen sok függ most ettől a választól! A magyar munkás építeni fog-e, vagy rombolni, ha hatalomhoz jut?

- Professzor úr, itt a gyárban nem fogja őt bántani senki. De menjen el ez a szemét ember, nem ide való.

Szerettem volna megölelni őket. Ezekkel érdemes lesz dolgozni. Nem csalódtam.

A százados három nap múlva elment. A negyedik napon véresre verve láttam viszont. Az újpesti rendőrség a szomszédok kezéből szedte ki, s rövid helyszíni kihallgatásra hozta ki a gyárba.

Fél évvel később elfogott egyszer a Műegyetem kapujában, amint előadásra mentem.

- Professzor úr, szeretném önt tanúként megidézteni a főtárgyalásomra - mondta.

- Gondolja, hogy tudok kedvezően vallani az ön érdekében? - kérdeztem én.

- A felszabaduláskor ön segített rajtam, azt remélem, most is fog.

- Az más helyzet volt. Akkor a saját elhatározásom alapján cselekedtem. Ha a bíróság hallgat ki, csak az igazat mondhatom. Akarja?

Nem akarta. Eltávozott. De úgy látszik, elég jó tanúkat tudott felvonultatni, mert - úgy hallottam - csupán egy évi börtönbüntetést kapott.

Az éjszaka nagy várakozással telt el. Mi lesz a sorsunk holnaptól kezdve? A várakozásban volt öröm és félelem.

A felszabadulás érzése! A problémák nagy tömege most egyszerűen elmúlik. Kicsiny és nagy aljasságoknak a szövevénye, melyben az ember egyre jobban süllyedt lefelé, melybe egyre jobban belebogozódott, most egyszerűen nincs többé! Nincsenek többé az álnevek, a hamis papírok, nem érdekes, hogy a gyári

nyilas besúgó mit fog csinálni, nincs tovább katonapolitikai osztály, nem fognak még egyszer vallasni. Nincs a rendszer az ostobaságaival, az emberi elme gúzsakötésével, nincsenek a hazugságok, melyeket több mint egy évtizede hallunk. Olyan régen volt, talán igaz sem volt, hogy nekem délelőtti katonai sorozásra kellett volna menni! Felébredtünk egy rossz álomból, szinte csodálkozunk, hogy milyen vadakat tudtunk álmodni!

De mi lesz holnap? Felszabadítani jönnek az oroszok, vagy leigázni. Demokrácia a kommunizmus, vagy piros színű fasizmus? Hallottunk sok rosszat és sok jót. Nagy kérdőjel, de van egy biztató körülmény: tudjuk, hogy a nyugatiak szövetségesei. Miniket ugyan oroszok szállnak meg, de nem csak a maguk nevében: hozzák a nyugati népek zászlóját is. Ez kötelezi őket. Előfordulhat, hogy ideiglenesen ki leszünk szolgáltatva a kombattáns csapatok kénye-kedvének, de itt most nem az egyén sorsa a fontos, az ország megmarad és haladni fog egy tisztultabb, józanabb, demokratikus rendszer felé!

MEGJÖNNEK AZ OROSZOK

Másnap reggel kikémleltünk az üres újpesti utcára: teljesen néptelen. 10 óra körül megláttuk a két első orosz katonát. Nyugodtan beszélgetve, csendesen közeledtek, aztán utánuk még öt, még tíz, egyik sem látszott tartani semmi meglepetéstől, még csak szét sem néztek az utcán. Aztán még több szállingózott, közben az emberek már kiálltak a kapukba, és integettek a katonák felé, azok visszaintegettek.

Délután jött be az első orosz katona a gyárba. A kapus kinyitotta előtte az ajtót, de az úgy látszik, semmit sem akart, nem szólt a kapushoz, csak körülsétált a gyárban. Az egyik épület sarkánál meglátott egy munkásnőt, azt odahívta magához, megvizsgálta mindkét kezét, végre megtalálta, amit keresett, mutogatott a karórára, s valamit mondott. A nő értetlenül állt előtte, végre is a katona lecsatolta a karórát, a zsebébe dugta, és kísétált a kapun.

A nő aztán tért magához a meglepetésből, kezdett méltatlankodni. Odafutott a munkásbizalmiakhoz, akik a kapuban álltak.

Azok szintén nem tudták, mit mondjanak, kissé magukat szégyelltek az orosz katona miatt, végül is megszólalt az egyik:

- Ha a nyilasoktól való megszabadulásnak mindössze ennyi az ára, akkor ne búsuljunk.

Szegény, ha tudta volna, hogy nemcsak ez az ára!

Este egy tiszt jött be a gyárba néhány katonával. Egyik mérnökünk beszélt szlovák nyelven s kiderült, hogy viszonylag jól megértik egymást. A tiszt autót keresett a gyárban. A mérnök elmondta, hogy a németek és nyilasok minden autót elvittek a gyárból. A tiszt nem hitte, körüljárt, s megtalálta a gyári tűzoltóság fecskendő autóját. Csóváltgatták a fejüket, nézegették egy ideig, végül is felültek reá, és elhajtottak.

Este 11 órakor egy másik tiszt jött be mintegy negyven emberrel s kijelentette, hogy a gyárban fognak aludni. Fölajánlottuk nekik azt a helyet, ahol az a műszaki csoport lakott, melyet említettem. A tiszt azt mondta, rendben van. Egy óra körül azonban megszólalt a telefonom, a szlovákul beszélő mérnök hívott fel. Azonnal jöjjenek, mert a tiszt dühös.

Felöltöztem és odamentem. A tiszt ordított s a mérnök tolmácsolta, hogy azt kifogásolja: orosz katonát nem lehet ilyen helyen altatni, ahol csak ágyak vannak és semmi egyéb bútor, nincs szőnyeg stb.

Kértem a mérnököt, hogy közölje vele: ez egy gyár, ahol nem vagyunk vendégszobákkal berendezve, ezt a szállást is csak azért tudjuk adni, mert magyar katonáknak rendeztük be.

Láttam, hogy a tiszt akkor már toporzékolt mérgében, s folyton hallottam a szót: ruski soldat. Végül is a mérnök lefordította amit mondott: adjam oda nekik az én lakásomat, mert ők csak berendezett lakásban hajlandók aludni.

- Szívesen - mondom én -, de nem hiszem, hogy kedve volna neki a pincében aludni.

A tiszt elcsendesedett, még beszéltek egy darabig a mérnökkel s aztán azt mondta, hogy elmehetünk. A mérnök azután mondta el nekem, hogy a tiszt nehezen hitte el, hogy egy ilyen „burzsuj” gyárigazgató pincében lakik. Inkább a katonai szállást választotta.

Reggel a tiszt eltávozott a katonáival együtt, s az összes ágyakból magukkal vitték az ágyneműt.

Délelőtt a kapuhoz hívtak, hol egy nagy csoport ember állt az utcán. Azt kérték, hogy bocsássuk be őket a gyárba, mert az

éjszaka orosz katonák hatoltak be a lakásukba, s erőszakoskodtak a nőkkel.

Megbeszéltem röviden a kérdést a munkásokkal s végül is arra az elhatározásra jutottunk, hogy csak a gyár alkalmazottait bocsáthatjuk be. Mikor ezt a tömeggel közöltük, kiderült, hogy nagy részük gyári munkás volt, de be kellett bocsátanunk a többieket is, mert a nők jajveszékelésbe kezdtek. Az egyik nagy hangon kiabálta, hogy öngyilkos lesz, ha nem engedjük be, mert az elmúlt éjszaka tizenkét orosz katona erőszakolta meg. – Az oroszok sorban álltak, úgy vártak egymásra – mondta. Természetesen beeresztettük a többieket is. Néhány nap alatt körülbelül ezerre, két hét múlva kétezerre szaporodott a létszámuk.

Az első napokban semmi védelmünk nem volt, mégis védett bennünket az, hogy sokan voltunk, s az orosz katona a tömegtől némiképp félt. Sokszor az erős jajgatás elriasztotta őket, s a polgári családoknak ez volt úgyszólván az egyedüli menedékük. A gyárba éjszaka sosem jöttek be kóbor katonák. Nappal azonban egyre sűrűbben, kisebb-nagyobb csoportok, tisztek vezetésével, kik különböző anyagok után kutattak. Különösen alkoholt kerestek s sehogy sem akarták elhinni, hogy egy ilyen nagy gyárban nincs alkohol. Volt valamennyi metilalkohol készletünk, abból szemünk láttára nagyokat ittak, s a maradékot elvitték.

A negyedik vagy ötödik napon megjelent egy őrnagy két századossal, s megsejmelte a raktárainkat. Ebben az időben mintegy tízmillió izzólámpánk s egymillió rádiócsövünk volt raktáron. Raktárkimutatásokat kértek, s másnap egy nagyobb bizottság jelent meg, mely közölte velünk, hogy a Vörös Hadsereg számára megvásárolnak kétszázezer rádiócsövet.

Néhány napon át teherautókkal szállították a csöveket, minden tételt pontosan fölírva, átvéve, aláírva. Újpest közben orosz katonai parancsnokságot kapott, s a városparancsnok is részt vett a tranzakció lebonyolításában, ígérve, hogy a csövek árát a katonai főparancsnokság fogja kifizetni.

A kifizetés egyre késett, végül is mintegy két hónap múlva a parancsnokság közölte velünk, hogy az átvevő bizottság részéről aláírt neveket egyáltalán nem ismeri. Közben Újpest is más parancsnokot kapott, aki szintén „nem ismerte” ezt az egész ügyet. Ez volt az első ízelítő az orosz hivatalos eljárásból: egyik iroda, egyik hivatalnok, egyik parancsnok egyszerűen „nem tudott” semmit arról, amit a másik tett.

Miközben a rádiócsöveket szállították el a gyárból, megjelent két őrnagy, akik a gyárat szemlélték meg. Örömmel láttam, hogy végre olyan emberekkel állunk szemben, akik műszaki tudással rendelkeznek, s egyébként is komoly benyomást tesznek. Nagy megkönnyebbülés volt, mikor másnap visszajöttek s közölték, hogy a rádiócsőgyárunkat igénybe akarják venni, hogy a hadsereg számára csöveket gyártson.

Rögtön azt feleltem, hogy a legnagyobb örömmel, csak egy feltételem van: maradjanak ők ketten a gyárban, a kapuhoz pedig állítsanak fegyveres orosz őrt, aki senkit ide be nem enged a többi oroszok közül.

Mosolyogva ígérték meg, hogy ez meglesz, s úgy is történt.

RÁDIÓCSÖVET GYÁRTUNK AZ OROSZOKNAK

Képzelfhetni a mérnökeink és munkásaink örömét, mikor az új hírt meghallották. A gyár már egy hónapja nem dolgozott, az emberek tétlenek voltak, mindenki szeretett volna már „valamit kezdeni”. Azonkívül a biztonság! Végre nem fog ez a sok kóbor katona ki-be jönni.

A legnagyobb ambícióval kezdtük a munkát. Érdemes megjegyezni, hogy mindez akkor történt, mikor Budapest ostroma még javában folyt, január 20-a körül. Érdekes az is, hogy a front tőlünk nem volt távolabb, mint körülbelül egy kilométer, mégis úgy éreztük az örökös ágyúdörgés közepette, mintha mi már teljesen kikerültünk volna a háborúból: számunkra már nem érdekes.

Az angol rádióból tudtuk, hogy mi történik Budapesten: most elfoglalták az Operát, most a Bazilikánál vannak, most a Parlament körül dűlnak a harcok. Mindezt elérhetetlen távolinak éreztük. Az emberi lelket az események dobálták, a nálánál sokkal hatalmasabb események, melyek között az ember nem több, nem állandóbb, mint falevél a szélben. De egyben több: meg akar és meg tud maradni!

De vajon tényleg képes az ember több lenni a történelemnek ebben a nagy viharában, mint falevél a szélben? Van-e elég akarata és van-e elég ereje, hogy megkapaszkodjék? A történelemnek ezek a nagy megrázkódtatásai olyanok, mint a mérnök

teherpróbái. A kerekek csikorognak, van amelyik kibírja, van amelyik nem. A végeredményt majd meglátjuk!

A Tungsram dolgozói jól állották a próbát. Az orosz rádiócsövek idegen típusok voltak, de a mérnökeink néhány nap alatt elkészültek a gyártási előírásokkal, s a munka megindult. Nagyobb baj volt, hogy nem volt elegendő elektromos áramunk, nagyon hiányos volt az ételmezés, legfőképpen pedig, hogy nem volt közbiztonság a gyár területén kívül.

Mindezeket mindennap megbeszéltem a két őrnaggyal, akik igyekeztek segíteni, de kevésbé tudtak. Sok utánajárással sikerült kapniok egy katonai teherautót, mely az oroszok által már megszállt magyar vidékre járt a mi embereinkkel, akik élelmiszert vásároltak. Az embereink eleinte kifosztva jöttek vissza, orosz katonák elszedték pénzüket, kabátjukat, hiába ültek orosz katonai kocsin, hiába voltak igazolványaik.

Végül is egy orosz százados járt állandóan velük, de így is kevés volt a sok száz embernek az az élelmiszer, amit egy teherautó – mely három-négy naponként fordult – tudott szállítani. Siralmas volt nézni azokat a csaknem üres leveseket, melyeket ebédre kaptak a dolgozók s a körülbelül negyed kiló húst, mely hetenként jutott egy személyre. Mindennek dacára, a munka folyt.

Nagy akadályt jelentett, hogy azok a dolgozóink, akik nem lehetnek a gyárban, nagyon gyakran nem tudtak bejönni. Hazulról elindultak, de útközben orosz katonák feltartóztatták őket. Hiába volt igazolványuk a gyári orosz parancsnokságtól, az egyik orosz katona nem törődött a másik igazolványával. Elvitték őket különböző kényszermunkára, például vasúti kocsikat megrakni, szemet lapátolni, romokat eltakarítani, vagy amivel az illető orosz katonai alakulat éppen meg volt bízva. Volt komolyabb veszély is: az oroszok akkor már (egy-két héttel a „felszabadulás” után) elkezdték a munkatáborok szervezését Oroszország számára. „Hadifogolytábornak” nevezték ezeket, bár civilekkel rakták meg, kik sohasem voltak katonák. A kezdet még hivatalos, nyílt organizáció volt: a német nevűeket szedték össze Újpesten, így a gyárban is, tekintet nélkül arra, hogy egy német nevet viselő ember tett-e valami rosszat, részt vett-e valami politikai jobboldali cselekedetben, vagy esetleg éppen baloldali párthoz tartozott: jelentkeznie kellett. Még egy hónapja sem múlt el, hogy a gyárban azon kellett fáradoznunk, hogy azt a néhány zsidó mérnököt, akit még sikerült megtartani, valahogyan

megmentsük az életnek, most kezdhettük a hasonló erőfeszítéseket a német nevű mérnökeink és munkásaink érdekében. De a feladat most sokkal könnyebb volt két okból: egyik az, hogy az oroszoknak nem volt meg az a kitűnő organizációjuk, mint a németeknek. Ha valaki nem jelentkezett, nem keresték.

A másik ok az volt, hogy – mint később kiderült – az oroszoktól távol állott a faji gondolat. A cél kizárólag ingyenmunka szervezése volt. A németek által elkövetett zsidóüldözések után indokolt frázisként hangzott a németek összeszedése, de mikor az oroszok látták, hogy ez nem megy könnyen, nem erőltették, hanem folytatták a „hadifoglyok” összeszedését az utcáról.

A gyári katonai parancsnokot könnyű volt rávenni, hogy egyes mérnökeinken segítsen, mint „nélkülözhetetleneken”. Másoknál, kiket nehéz lett volna így megmenteni, éppen ő tanácsolta, hogy legjobb, ha hazamennek s nem jönnek ki addig a lakásukból, míg a németek összeszedése el nem múlik. Ő tudta, hogy el fog múlni, s el is múlt néhány hét alatt. Akik az első ijedségükben jelentkeztek, azok vagy hazakerültek két-három év múlva Szibériából, vagy soha.

Annál veszélyesebb lett az utcán való járás, s ez még hónapokig eltartott Budapest felszabadítása után is. Nem hiszem, hogy a középkori hadviselések óta volna példa arra a történelemben, amit az orosz hadsereg akkor Magyarországon elkövetett. Az oroszok bebizonyították, hogy az embert pusztán számként tudják kezelni. Családapákat és fiatalembereket – anélkül, hogy megkérdezték volna, honnan jönnek, hová mennek, ki várja őket otthon, kiknek adnak kenyeret – egyszerűen megállították az utcán, besorolták egy fegyveres katonák által körülvett csoportba a többi szerencsétlen közé, és vitték. Ha valamelyik ügyesebbnek sikerült egy utcasaroknál megszökni a csoportból, akkor az orosz katona fogott helyette egy másik embert az utcáról. Nem a személy, hanem a szám volt fontos. Hírt adni senki sem tudott magáról, ezért a magyar társadalom csak lassan jött rá, mi történik. Később tudtuk meg, hogy a szerencsétlen emberek előbb magyarországi fogolytáborokban sínylődtek, s az éhségtől és hidegtől sokan elpusztultak, mielőtt elszállították őket Oroszországba, több évig tartó kényszermunkára. A műegyetemnek egyik fizikus magántanára, zsidó származású, aki nagyon várta a felszabadulást és az orosz felszabadítókat, éhen halt a ceglédi fogolytáborban. A rokonságon kívül többen évek

múlva kerültek haza. Az unokaöcsémnek sikerült megszabadulnia, midőn egy sötét, budai utcán vitték őket. Bemenedült egy ház romjai közé. Az egyik orosz katona utána ment, de nem vitte vissza a csoportba, hanem kirabolta: elvette a karóráját, pénztárcáját és egy zsebkést. Valószínűleg utóbbi mentette meg, mert annak az orosz katona nagyon megörült. Szép bicska is volt: volt rajta dugóhúzó, ár, konzervnyitó, olló.

Így múltak életek és sorsok: hajszálon. Így vesztettük el több dolgozónkat a Tungsramnál is, de a munka ment tovább. Az élet egyre több ellentmondást hozott.

A katonai parancsnokunk szimpatikus egyén volt, tudott németül, így tolmács nélkül beszélgethettem vele. Sokat kérdezgettem az orosz viszonyokról s ő nevetve magyarázta, hogy a Szovjetunióról hamis fogalmaink vannak.

Nálunk már nincs kommunizmus – mondta sokszor. Az embereknek van háza, magánvagyon. De mi a magánvagyon? Kiderült, hogy bútor, ruhák, könyvek, apróbb értéktárgyak. De haladnak abban az irányban, hogy egyre több legyen. Magyarországon mindenki gazdag, de ők is azok lesznek. Ellenkezőleg, mondtam én, Magyarországon szegények az emberek a nyugati országokhoz képest. Ha az oroszok még szegényebbek, akkor nagyon szegények lehetnek. Elismerte, hogy így van, de náluk is javulni fognak a viszonyok. Feltűnő volt, hogy sokszor keveredik ellentmondásba.

Többször kijelentette, hogy nekem Oroszországba kellene mennem, mert ott sokkal jobban megbecsülik a tudományt.

Miközben folyt a rádiócsövek gyártása, egyre gyanúsabb lett, hogy mind gyakrabban és gyakrabban jönnek különböző katonai bizottságok meglátogatni a gyárat, és kimutatásokat kérnek az egyes műhelyekről, a gépek számáról, teljesítményekről. Mind gyakrabban jelent meg egy agresszív modorú őrnagy, aki első ízben egy tábornokkal együtt jött. Később a fényképekről, melyek az újságokban jöttek, visszaemlékeztünk, hogy a tábornok Vorosilov marsall volt, Budapest és Magyarország későbbi teljhatalmú parancsnoka.

Az őrnagy ettől kezdve minden héten megjelent, s a mérnökeink úgyszólván neki dolgoztak, mert kimutatásokat kellett készíteniök. Egy ízben felpanaszoltam ezt neki s mondtam, hogy az orosz katonai csövek gyártása szenved késedelmet emiatt.

mire ő azt válaszolta, hogy fontosabbak a neki készítendő kimutatások.

AZ ÁRVÍZ

Néhány nap óta rossz hírek érkeztek a Dunáról, mely a gyártól mintegy fél kilométer távolságban folyik. A hírek úgy szóltak, hogy a Duna, melyet még jég borít, gyorsan árad, mert a vízben lévő hidak roncsai megakasztották a jégpáncélt. Naponta figyeltük a jelentéseket, s a kép egyre vígasztalanabb volt: a jég emelkedik, de nem tud elindulni: fogják a hídroncsok.

A kritikus nap reggelén megjelent az orosz őrnagy s hívatott. Én azt üzentem neki, hogy nem érek rá, s az embereim sem érnek rá ma vele foglalkozni, jöjjön egy más napon.

Visszaüzent, hogy igen sürgős ügyben azonnal jöjjünk az irodába.

– Őrnagy úr – mondtam én neki – az árvíz fenyeget bennünket, az volna a leghasznosabb, ha ön azonnal érintkezésbe lépne az orosz főparancsnoksággal, hogy a napok óta ígért robbantásokat a Duna jegén hajtsák végre.

– Ez nem az én feladatom – mondta ő – ezt mások végzik. – Ellenben előadta, hogy újabb kimutatásokra van szüksége.

– Lehetetlen – mondtam én –, ma nem tudunk ezzel foglalkozni. Ha nem sikerül a gyárat megmenteni az árvíztől, hetekre megszakad az önök rádiócsöveinek a gyártása.

– Ez most nem annyira lényeges, mint hogy a kimutatások elkészüljenek – mondta ő.

Mindnyájan elámultunk, de végül is nem tehattünk egyebet, mint hogy a mérnökök egy része a kimutatásokon dolgozzék, a többi igyekezzék intézkedni az árvíz ellen.

Délutánra a víz elöntötte az utcát, s a gyár összes dolgozóit kivittük a kapukhoz, hogy gátakat építsünk. Nehezen ment a munka, mert a fagyos földet nem lehetett felásni s tudtuk, hogy az ideiglenes gát nem fog megmenteni, ha az utcán emelkedik a víz.

Este már csak gumicsizmával tudtunk járni a gyárudvaron a körülbelül húsz centiméter mély vízben, reggelre méteres víz borította az egész gyár területét. Az összes pincék megteltek vízzel. Mi már akkor nem laktunk az óvóhelyen, de még több

száz család ott lakott, azok az éjszaka folyamán menekültek fel az emeletekre.

Szörnyű érzés volt a következő napon a tehetetlenség. Íme, Hitler Németországának még egy utolsó üzenete! Budapest északi részének, honnan már kivonultak, még egyszer megmutatták: ördögi hatalmukkal mit tudnak művelni. A rombolásukkal beleavatkoztak a természet folyamatába, s elöntötték árvízzel Újpest északi részét és Megyert, mintegy kilenc-tízezer embert téve hajléktalanná.

Korán reggel még működött a telefon a lakásomban, onnan tudtam intézkedni, nyolc óra körül ennek is vége volt: beáztak a kábelek. Megszakadt az elektromos áram, a gázszolgáltatás, a vízvezeték.

Ekkor találkoztam életemben először közvetlenül árvízzel. Sokszor hallottam, hogy rosszabb, mint a tűz s most láttam, hogy igaz. Ez az árvíz akkor ért bennünket, mikor már végimentünk minden szenvedésen. Éhezés, fázás, tűz, életveszedelem már megedzett bennünket, de ha ma az emlékeim között válogatok, a legmaradandóbbak között van ez a reggel.

A házunk egy sziget a piszkos, szürke vízben. Akármelyik ablakhoz megyek, ugyanaz a kép. A kertünkéből a bokrok teteje és a fák állanak csak ki. Odébb a gyár épületei, közben a habos, szürke víztükör, melyet csak az úszkáló faroncsok, deszkák, gerendák, kerítések maradványai szakítanak meg. Németek! Jó munkát végeztetek, most már teljes a kép. Ami maradványa volt még az életnek, azt most belefojtottátok ebbe a szürke pocsolyába! S mindezt miért? Azt állítottátok, hogy a barátaink vagytok. A barát élete és vagyona fölött szabadon lehet rendelkezni? Az épületek között nincs élet, csak a méteres víz. Próbálok lemenni a lépcsőn, az is a vízben vész el, az ajtónak csak a felső része képez egy alagutat kifelé. A víz fölött a lépcsőn ott áll két mérnökünk, kik ideiglenesen itt laknak a villában, ők is tanácstalanul állnak. Beszélgetünk, mit lehetne tenni, miközben a víz egy kerti padot sodor az ajtóhoz. Egymásra nézünk: már tudjuk, mit kell tenni. Egyikünk belelép a vízbe, és elfogja a kerti padot, aztán kötelet, rudakat kerítünk, s az ablakokban elkezdünk halászni. Egy óra múlva együtt van annyi fadarab, hogy összetákolunk egy tutajt s elindulunk. Szerencsére a kerítés nagy darabon hiányzik, hetekkel ezelőtt elfújta egy bomba. Erre igyekszünk, s a bokrok és fák között mintegy két órai kemény munkával eljutunk az első

gyárépületig, mely a villától mintegy száz méternyi távolságra lehetett.

Ebben az épületben körülbelül száz ember van beszorulva, ezekkel már lehet kezdeni valami szervezett munkát. Az épületből összeszedjük a deszkát, gerendát, s tutajokat csinálunk. Délre megvolt az összeköttetés a többi épületekkel s megtudtuk, hogy az élelmiszerkészletünk nem vészett el. Azok a munkások, akik előző nap megbízást kaptak, hogy az élelmiszert egy földszintes raktárhelyiségből szállítsák át egy másik épület emeletére, már nem tudtak elkészülni a munkával az udvaron levő víz miatt, de nem vesztették el a fejüket, hanem a tető alatti gerendákra raktak deszkákat, s egy ideiglenes emeletet építettek. Az éjszaka folyamán sikerült az élelmiszert erre a hirtelen készült emeletre felhordani.

Így hát legalább néhány napra élelemmel el vagyunk látva. Ez volt a legfontosabb, mert azzal tisztában voltunk, hogy külső segítséget nem fogunk kapni. Ez az árvíz abban különbözött más árvizektől, hogy a város ebben az időben még egy ostromlott városnak volt tulajdonképpen egy része. Budapesten még folytak a harcok, s hiányzott minden organizáció, mely segítségünkre jöhetett volna. Itt nem repültek a táviratok, nem kopogtak a szerkesztőségek írógépei, nem jöttek a hivatalos, vagy nem hivatalos életmentő akciók, amint az más „békebeli” árvizeknél szokott lenni, még csak egy sovány kis fotográfus riporter sem jött, hogy „megörökítse a nagy pillanatot”. Az egyedüli organizáció, mely jöhetett volna, az orosz hadsereg volt, de nem jött.

Teljesen egyedül hagyva azon gondolkoztunk, vajon meddig tart ez az átkos helyzet? Ha nagy hideg jön, reánk fagy ez a víz, s hetekre megbénít. Ha melegebbre fordul az idő, akkor emelkedni fog a víz-nívó. Minden meteorológiai jelentés hiányában csak azt tudtuk figyelni: merre úsznak a vízszinten levő roncsok az előtünk levő utcán. Két teljes napig dél felé úsztak: ez azt jelenti, hogy még kifelé jön a víz a Dunából. Második nap estefelé a roncsok megálltak, ez már jó jel. Harmadik nap reggelén elkezdtek úszni visszafelé. Jaj, csak meg ne álljanak! A harmadik és negyedik napon állandó volt a visszafelé úzás, s a víz felszíne észrevehetően apadt. Az ötödik napon már újra lehetett gumicsizmákban járni a gyárudvaron, s egy hét elteltével száraz lett az udvar.

Megszabadultunk hát ismét, s most kezdhethük előlről. A pincék és az alagsori géptermekek tele vannak vízzel, addig semmit nem kezdhethünk, míg ezeket újra üzembe nem helyezzük, mert a gyártáshoz szükséges speciális áramforrásaink ott voltak. Az áramfejlesztő telepünk tüzelő rostélyai szintén vízben állanak. A gázgyárunk retortáit néhány derék munkásunk ébersége és megfeszített munkája megmentette: egy éjszakán át harcoltak a vízzel, s vödörökkel merték ki a vizet a tüzelő aknákból, míg a retorták lehültek, s az aztán elhatalmasodó víz már nem repesztette meg őket. A magyar munkás ezekben az időkben kiállotta egyaránt a tűz- és vízpróbát!

Első dolog volt benzinmotorokkal kiszivattyúzni a vizet az áramfejlesztő telepből. Miután ez megindult, az összes termelt áramot a további pincék és géptelepek kiszivattyúzására fordítottuk. Körülbelül egy hétig tartó éjjel-nappali szivattyúzás után a legfontosabb alagsoraink víztelenítve voltak, s még egy héttel később, február végén, ismét folytattuk a rádiócsőgyártást.

Később megtudtuk, hogy Újpesten és Megyeren az árvíz nem szedett emberáldozatokat. Jóindulatú árvíz volt, lassan jött, el lehetett előle menekülni. De a szegény munkásnegyedekben sok családi ház dőlt össze.

Közben – február közepén – véget ért Budapest ostroma. Onnan tudtuk, hogy véget ért, hogy az ágyúszó halkult, egyre távolabbról jött, az ördög szekere nyugatabbra ment. A rádióból ekkor már nem volt értesülésünk: az orosz parancsnok eltiltotta a rádió hallgatását a gyárban.

– Miért nem szabad hallgatni a rádiót? – kérdeztem tőle. – Biztos lehet afelől, hogy nem a náci rádiót akarjuk hallgatni, hanem az angolt.

Láttam, hogy nehezebb esik a válasz, nem illik bele azokba a beszélgetésekbe, melyeket folytatni szoktunk. Végül is megmagyarázta, hogy érthető, ha az orosz hadsereg eltiltja a magyarokat a rádió hallgatásától, hiszen az oroszok is el vannak tiltva.

– Az oroszok el vannak tiltva? – kérdeztem én meglepetve. – Azt hittem, ilyet csak a németek csinálnak. Aki a jó ügyért harcol, annak nem kell félnie az ellenség propagandájától.

– A katona parancsot kap és engedelmeskedik – mondta ő mosolyogva, lezárva ezzel a vitát. A rádiókészülékeket pedig be kellett szolgáltatni, a gyárban is, a városban is.

BUDA BOMBÁZÁSA

Egy vasárnap délelőtt áthívott az őrnagy a rádiócsőgyártás megbeszélésére s miután vége volt a konferenciának, kinézett az ablakon a szép, tiszta napsütésbe.

– Budapest ostroma most már hamarosan be fog fejeződni – mondotta –, mert kitisztult az idő és Budát, a németek utolsó ellenállási fészket, most a levegőből lehet tönkrebombázni.

Elhúltünk ezen a beszéden, s valamelyikünk csak annyit mondott: „rettenetes”, de ő mosolyogva folytatta:

– Igen, rettenetes, de mást nem lehet tenni, nem lehet hagyni, hogy a németek ellenállása örökké tartson.

Nyilván csak kombináció volt részéről ez a kijelentés, mélt hiszen a legfelsőbb hadvezetés nem szokta a terveit közölni. Sajnos, tragikusan, vészesen igaz kombináció.

Kora délutántól kezdve feltűnő volt, hogy a repülőgépek szakadatlan sora vonul át felettünk. Hármasával jöttek a gépek északkelet felől, s ugyancsak hármasával mentek vissza északkelet felé a parallel útvonalon.

Felmentem a legmagasabb épületünk tetejére, ahol a háború alatt egy kis radarlaboratóriumot építettünk, s ahonnan nyílt kilátás volt mindenfelé.

A budai vár innen mintegy tíz kilométer távolságra van, s a tiszta időben jól ki lehetett venni az épületek körvonalait. A várhegy békésen húzódott a horizonton, s a nagyobb épületek sziluettjei rárajzolódtak az égre.

Időnként az épületekből hatalmas füstoszlop emelkedett, s fönt szétterült. Ezek a szétterülő füstök összefüggő réteget, mintegy tetőt képeztek a város felett, mely lassan keleti irányba tolódott Pest fölé, hol mintegy tíz-tizenöt kilométer távolságon lehetett követni. Ott a semmibe vészett. Nyugaton, Buda felett új és új táplálékot kapott ez a füstfelhő, megszakítás nélkül. Táplálták a repülőgépek, melyek felettem jöttek végig nem nagy magasságban, s teljesen zavartalanul végezték munkájukat, mintha csak egy országúton mentek volna oda is, meg vissza is. Látszott, hogy senki sem bántja őket.

A ledobott bombák robbanása állandó morajba futott össze, mint jégeső alkalmával a mennydörgés. Újabb és újabb bombák, újabb és újabb füstoszlopok, órákon keresztül.

A vakondháború! Aki benne van, nem védekezik, csak „kitart”, míg valami van a feje fölött. Hitler hősei húzzák az időt! Az évszázadok verejtékéből összeépült kedves, szép város talán bírja még egy-két hétig. Az is tiszta nyereség! Vagy csak pár napig? Az is megéri!

És a félmilliónyi lakosság? Azokkal ugyan ki törődik? Nők, férfiak, öregek, gyermekek, elcsigázva a másfél hónapja tartó ostromban, összezsúfolva pincékben, éhezve, fázva, betegen, ők nem fontosak, mikor Hitler katonái húzzák az időt.

Ott van közöttük a húgom a családjával, a kedves kis lányukkal, akit 12 éves korára sok tapasztalattal látott el ez a csúnya élet. Három évvel ezelőtt, mikor a legelső bombázások kezdődtek, sokszor fölriadt álmából s olyankor azt mondta: – féltem ezt a kis életemet. – Vajon mi van most velük, nem jó gondolni sem rá!

Ott van közöttük a sok távolabbi rokon, jó barát, ismerős: sokat szenvedett magyarok. S én innen nézem ezt a véres színjátékot, ezt az infernót, és nem tudom róla levenni a szememet. Csak állok mozdulatlanul, mintha le volnék szögezve, nem engedelmeskednek az izmaim, ha el akarok fordulni.

Buda vára, gyermekkorunk színes meséinek, hősi legendáinak tárgya, így kell meglátnom téged, mikor mesék helyett valóság a történelem! Talán legvéresebb órájában viszontagságos sorsodnak!

Visszakeresgélek a múltba. Ha egy szempillantás egy század, akkor hamar ott vagyunk. Testvérharcból született tizenöt évszázaddal ezelőtt. Attila öccse, Buda építette, hogy menedéket nyerjen a hatalmasabb testvérről szemben, de nem használt, ott halt meg a falai között. Néhány szempillantás, néhány század, s ott vagyunk a későbbi magyar királynál, ki a tatárjárás után erős várrá építi ki, mert hátha visszajönnek a tatárok! Ő építette azt a templomot 700 évvel ezelőtt, melyet most ott látok a bombák tüzeiben; még áll, úgy látszik, ha kibírta a régi fegyvereket, nem ijed meg most sem a modern bombáktól. Két szempillantás, és Mátyás király alakja rajzolódik ki a füstben: a legendás, az igazságos. Ott van a keze nyoma is: a királyi palota az ő falaival, melynek reneszánsz kultúrája bizonytalansággal messzebbre világított, mint most ennek a pokolnak a tüze. Az ő falai most is ki fogják bírni, túlélnek ezt a kataklizmát is, de nem tudom, mi lesz a

Habsburgok barokk tetőzetével! Az ő falai kibírták a törököket is, kik 150 évig ültek bennük.

Minden szempillantás más kép: hol romokban hever füstös falakkal, hol újra megfiatalodik, amint török, német, magyar váltogatja egymást. Most mind ott gomolyognak a füstben. Utolsónak jönnek Kossuth és Görgey fiatal magyar honvédei, a magyar szabadságharc hősei, akiket csak az orosz túlerő tudott fegyverletételre kényszeríteni.

S íme, megint ott vannak az orosz gépek, s újabb bombarakományaikkal elmoszák ezeket a képeket, most hatalmas dördülés hangzik, és más képet ad az egész füstfelhőnek. Igen, az oroszok ismét, de most nem a németek szövetségeseiként jönnek, most kiverik a németeket, s – azt mondják – a szabadulást hozzák.

Szegény Buda, szegény Magyarország, rossz helyen vagyunk: Kelet és Nyugat ütközővonalán, a népek nagy országútján. Nyugatra húzunk, de Kelet mindig utánunk jön és visszakövetel magának. Ezért szenved, ezért pusztul most is a félmillió rokon, barát, ismerős az ördögnek ebben a kovácsműhelyében.

A leszálló nap az imént eltűnt a füstfelhő mögött, s most vérpirosan bukkant ki a füstfelhő alatt. Kísérteties kép: vértenger, gyászfátyollal leborítva. Aztán lement a nap, de megmaradt a vér: a felhő most már alulról kapta a világítást a földi tüzeztől.

Az orosz gépek ritkultak, mára befejezték a munkát. A csípős hidegben még sokáig álltam dideregve, figyelve ezt a nagy temetést, míg minden elsötétült. Hallgattam azt a valóságos, véresen valóságos gyászindulót, melynek az elhaló robbanások adták az utolsó dobütéseit . . .

VÁRJUK AZ OSTROM VÉGÉT

Mikor lebotorkáltam a sötét lépcsőkön, az otthoniak kérdezték, merre voltam ilyen sokáig. Elhallgattam, hogy mit láttam. Miért keseríteni másokat, ha a bánatból úgysem jön segítség?

Itt az egyedüli segítség, ha egyszer vége lesz. Bizony, csak nem akart vége lenni. Amit láttam, nem volt az utolsó ostroma Budának. Még mindig maradt „úgy látszik” elegendő épület a németek feje fölött, mert még mintegy tíz napig kitartottak. Még ismétlőd-

tek a robbanások és rombolások, míg végre február közepén a német hadsereg „elszakadt az ellenségtől”.

Ezt a kifejezést sokszor hallottuk, mióta Sztálingrádnál megfordult a német-orosz háború sorsa, s a németek állandó visszavonulásban voltak. Göbbels feltalálta a „visszavonulás” helyett az „elszakadás” szót, azt akarva kifejezni ezzel, hogy a szabad elhatározás és a cselekvés az ő oldalukon marad. A náci vezér csak azt hagyta ki a számításból, hogy a tények erősebbek a szavaknál és hogy a gyermekagyak is magasabb rendűbbek, mint amit ő a felnőttek részéről feltételezett.

Ez az „elszakadás” itt Budánál úgy történt, hogy északnyugat felől, Esztergom irányából egy német hadsereg kívülről igyekezett áttörni az oroszok ostromló gyűrűjét, ugyanakkor a belül levő hadsereg a bécsi országúton kifelé tört, hogy a kívül levőkkel találkozzék. Hivatalos számokat persze nem hallottunk, csupán a lakosság körében elterjedt híreket, melyek szerint a Budát tartó német hadseregnek csak kis része tudott így elmenekülni. A nagyobbik része fogságba esett, vagy elpusztult az áttörésnél.

A náci hadviselésnek erre az utolsó szakaszára jellemző volt, ahogy a németek beszéltek róla. A jelszó az volt, hogy érdemtelenül bár – a németek segítik Magyarországot. Nemcsak a rádió és a hivatalos propaganda, hanem maguknak a németbarátoknak legnagyobb része is így magyarázta a helyzetet.

Egyik budai ismerősöm beszélt el később, hogy a házában német katonák laktak. Ezek az ostrom alatt állandóan azt hangoztatták, hogy a Führer olyan jóindulatú Magyarországgal szemben, hogy azt az ország meg sem érdemli. A Führer föl fogja szabadítani Budapestet és Magyarországot, bár a magyarok megérdemelnék, hogy az oroszok martalécai legyenek. Magyarország örök hálára van kötelezve a németeknek azokért a nagy áldozatokért, melyeket érte hoztak.

Kérdeztem az ismerősömtől, mit gondol, a német katonák hitték-e, amit mondtak? A válasz az volt, hogy igen. És még hozzátette: – Láttuk, hogy ezeken az embereken nem lehet segíteni, az agyuk el van homályosítva. Ezek szilárdul meg voltak győződve, hogy övék a végső győzelem.

Biztos, hogy az ismerősöm esete nem véletlen volt. Igen kevés kivételtől eltekintve másoktól is ugyanezt hallottuk. Nyilván az ostromlott város német hadseregét el kellett látni megfelelő szellemi táplálékkal, hogy ki tudjon tartani. Nyilván birtokba

kellett venni az emberi agyakat és „nagyüzemi” módszerekkel elkábítani a totális állam receptje szerint. A megdöbbenő csupán az, hogy ez az elkábítás lehetséges, és hogy lehetséges, azt először a totális államhatalmak mutatták meg, Lenin és Sztálin még előbb, mint Hitler és Mussolini.

Annál tragikusabb, hogy a magyarok viszont nagyon jól látták, hogy a legfelsőbb német vezetés részéről pusztá időnyerésről van szó. Így még fájdalmasabb volt az áldozat, amit nekünk kellett meghozni. Céltalan erőlködés, haszontalan élet- és vagyonszerzés.

Perrendszerűen került elő ez a kérdés később a Szálasi főtárgyalásán. A magyar bíró azt kérdezte tőle, hogyan lehet az, hogy ő, aki a nemzet felelős vezetőjének vallotta magát, odadobta prédául Budapestet a német visszavonulás meglassítására?

Szálasi azzal védekezett, hogy ő és kormánya mindent megpróbált, hogy Budapestet nyílt várossá nyilvánítsák, és ellenállás nélkül feladják. A kérdésben azonban maga a Führer döntött, aki, midőn a probléma elé került, toporzékolt mérgében és azt mondta: – Miért kímélném Budapestet, ha nem kímélem a német városokat!?

A nagyon egyszerű válasz, mely sem Szálásinak, sem Hitlernek a fejében nem fordult meg, megszületett minden magyar lélekben az ostrom előtt: „Azért kíméld, mert nem a tiéd. Mint ahogy a világhatalmi terveid nem a mieink, ugyanúgy nem a tied Budapest”.

Sajnos, az ilyen egyszerű válaszoknak még ma sincs meg az az ereje, mely magukból a fogalmakból következnek. Csak akkor van ereje, ha valaki fegyverrel érvényt tud nekik szerezni. De hogyan tudjon érvényt szerezni egy kis nép a nagyok torzsalkodásában?

Vajon eljön-e valaha az idő, mikor az igazság és a jog fogalmai a népeket és hatalmakat is kötelezik?

Feleletül nézzük a párhuzamot: az emberi egyének társadalmában már eljött. Ott már túl vagyunk azon, hogy egyik ember kiszedhesse a másik szájából a falatot, csak azért, mert nagyobb a nyers izomereje. Valamikor így volt. Ma már, ha két szomszéd összevész, nem mehetnek be a harmadik lakásába verekedni, mert az a harmadik rendőrt hív, és kitessékeli őket. De hol volt az a világrendőr, akit a miniszterelnökünk, Teleki Pál hívhatott volna 1941-ben, mikor a németek először használták felvonulási

területnek Magyarországot? Nem volt világrendőr, aki megjelent volna a hívásra. Teleki Pál csak az Eszméhez fordulhatott, a nagy dokumentumhoz: *qui potest mori, non potest cogi* – aki meg tud halni, azt nem lehet kényszeríteni. Az öngyilkosság volt az utolsó kiáltás ahhoz a még csak gondolatban létező, de majdan biztosan eljövő eszméhez, mely kell, hogy egyszer testet öltjön. Meggyőződése, hogy nem utópisztikus ábrándról beszélek. A megoldás módjait és részleteit nem tudom, de biztos vagyok abban, ahogy meg lehetett valósítani a jogbiztonságot az egyének közösségében, meg lehet majd valósítani a népek közösségében is. Nagyon messze vagyunk ettől ma! Mutatja a romhalmaz, amit a németek itt hagytak nekünk a „hősies kitartás” és „elszakadás” után.

Január végén és február elején már hallottuk a híreket azoktól, akik a pesti oldalon voltak az ostrom alatt. Pest hamarabb elesett s amint az egyes részek felszabadultak, néhány nappal később már megjöttek azok a dolgozóink, akik jönni tudtak. A Tungsram nagy összetartó erőt képviselt, s az embereket hajtotta a cselekvés vágya.

Bizony, így vagyunk ezzel. A munkát könnyen szidjuk, ócsároljuk, míg jól megy dolgozunk. De ha egyszer felfordul a világrend, ha éhezünk, fázunk, akkor vágyálom lesz a rendes élet, a szervezettség, a munka.

A Tungsram alkalmazottai gyalog jöttek a városból végig a hosszú, nagy Váci úton, melynek jó részét a németek a Duna tulsó partjáról tűz alatt tartották. Volt, aki sebesülve érkezett.

A legjobb ismerőseinket, barátainkat néha nem ismertük meg, amikor megjöttek.

Koós igazgató sokáig nevetett rajtam az udvaron, mert később is csak a hangjáról tudtam ráismerni, mikor megszólalt. Akkor aztán én nevettem a hosszú körszakállán, mely a melléig ért. Az ostrom alatt nem lehetett borotválkozni, takarékoskodni kellett a vízzel.

Minden ember hátán nagy hátizsák volt, a legkülönbözőbb ruhákat szedték magukra, csizmát, térdharisnyát, kifelé fordított télikabátot. Olyanok voltak, mint a koldusok. A legjobb maszk az oroszok ellen. Az ilyen ruhadarabokból még azok sem szívesen válogattak.

Kérdésekkel rohantuk meg őket. Mekkora a rombolás, mi van ezzel, vagy azzal az épülettel, mi van a hidakkal. Bizony, a hidak

egy-től-egyig a Dunában vannak. Mind a hetet felrobbantották a németek, mikor feladták Pestet, és átvonultak Budára.

Rosenfeld igazgató csaknem sírva mondta el, hogy a helyzet reménytelen – Pest olyan állapotban van, hogy tíz évig sem lehet felépíteni – mondotta.

– Remélem, csalódik – mondtam. – Az ilyen romvárosok hamarabb szoktak életre kelni, mint az ember gondolná.

– Ha látta volna, nem mondaná ezt – felelte.

Mások a lakosság tűrhetetlen szenvedéséről beszéltek. Az élelmiszerhiány, a tüzelőanyag hiánya. Legfőképpen azonban a vízhiány. Az emberek az udvarokról és az utcáról szedik össze a piszkos havat, s megvárják míg megolvad. A lakások az ostrom után is használhatatlanok, mert a csatornázás eldugult. A felső emeletek szennye az alsóbb lakásokban folyik szét. Már is sok a betegség az egészségtelen viszonyok miatt, félő, hogy nagy járványok jönnek.

Az ember azt hinné, hogy mindez már kimeríti az emberi szenvedések határait, de megtudjuk, hogy még nagyobb baj is van: az oroszok garázdálkodása.

Az emberek nagy része még a pincékben lakik, s a pinceajtókon hangzik a dörömbölés. A lakosság már tudja, hogy ismét az oroszok jönnek, s mindenkit eltölt a rémület. Az oroszok fölforgatják a fekvőhelyeket, eldugott pénzt, ékszert keresnek. Ha valaki megpróbál ellenállni, arra puskát fognak, s a többi orosz folytatja a kutatást. A nőket elráncigálják a fekvőhelyekről, és viszik magukkal. Egyetlen fegyver a sikoltás, azt az oroszok nem szeretik. De ha az orosz úgy gondolja, hogy a sikoly nem hallik messze, akkor nem törődik vele.

Vannak találékony fiatal lányok is. Az egyik rongyokat szed föl magára. Elcsúfítja magát. A fejét körülköti piszkos, fehér rongyokkal, kívül bemázolja magát paradicsommal. Nagyokat nyög a fekvőhelyen, s az orosz katona undorral fordul el a sebesült vénasszonytól. Jó gondolat, de amikor a többi utánózni kezdi, akkor baj van. Gyanús lesz, ha sokan csinálják. Végül is a pince lakói döntenek: találjanak ki mást a többi lányok, ez az ő szabadalma, ezt meg kell hagyni neki.

Kitalálnak mást, ami vagy használ, vagy nem. Inkább nem, mint igen. Nem kivétel senki Budapest női társadalmából. Nincs kauzális törvény, csak valószínűségi szabály. A valószínűség

kezdődik a serdülő fiatal lányoknál, kulminál a fiatalasszonyoknál, és elmegy egészen az öregasszonyokig.

Később találkozom professzor kollégáimmal, ismerősökkel, legyenek azok hivatalnokok, esetleg volt miniszterek, vagy egyszerű munkások. Nem mentség a proletár sorsközösség sem. Kinek a lánya, kinek a felesége. Itt is, ott is ugyanazt hallom.

Jó annak, aki megússza következmények nélkül. A doktoroknak sok a dolga az elkövetkező hónapokban. Nemcsak a betegségek ellen harcolnak: most szabad nekik beleavatkozni a természet folyamatába is. Megengedte hivatalosan a magyar kormány. Az orosz hatóságok nem értették meg a magyar kormánynak ezt az intézkedését, és nagyon nehezteltek érte.

Az orosz katonák átkutatják a lakásokat, keresik az aranyat, ezüstöt, az órákat. Mikor ezek kifogynak, egyre nagyobb tárgyakon akad meg a szemük. Ruhát, cipőt, ágyneműt, vázákat, tintatartót, szobrokat szednek össze. Később megfogják a kisebb bútordarabokat s cipelik.

De vajon mit gondolnak? Hogy ezeket Oroszországig fogják cipelni? Lehet, hogy először ezt gondolják, de a következő utcasaroknál már más jut az eszükbe. Lerakják a tárgyakat az utcán, s mennek keresni egyebet. Otthagyják egyik lakásban azt, amit a másiktól elhoztak.

Most látszik, hogy a vagyon fogalmának milyen fontos része a rend. Az ilyen rendetlenül széthurcolt vagyon nem vagyon többé. Értéktelen lom a másik lakásban az, ami érték volt a maga helyén.

Legjobban a kisemberek panaszkodnak. És csodálkoznak. Szerettek volna az orosz katonában testvért látni. Munkások, akik a szocializmusért harcoltak évek, vagy évtizedek óta, most csalódottan figyelik a szocializmus katonáit.

Mert azok sem testvért látnak bennünk, hanem a kapitalizmus gazdag polgárait. Miért? Mert van rendes tiszta lakásunk, bútorunk, ágyunk.

- Tudok egy kicsit oroszul - mondta el nekem az egyik munkásunk. - Voltam orosz fogságban az első világháborúban. Beszélgettem velük. Rabolni jöttek

- Ne bántsatok minket, szegény emberek vagyunk - mondtam nekik.

- Nem vagytok szegény emberek, kapitalisták vagytok - felelték vissza. - Ilyen szép lakása csak kapitalistáknak van!

- Figyelj ide, testvér – mondom én –, értsd meg, gyári munkás vagyok, proletár. Azért harcolunk, hogy a szegény embernek jobb sora legyen.

Hiába volt minden beszéd, azt mondták, be akarom csapni őket, s végül elvitték a párnánkat. Mi lehet Oroszországban, ha ezek minket gazdag kapitalistáknak neveznek?

Volt a laboratóriumban és a gyárban több műszerészünk, kikkel még a Horthy idők alatt bizalmas viszonyban voltam. Ismertem a törekvéseiket, láttam, hogy becsületes, jóérzésű szociáldemokraták. Én ugyan nem voltam politikai pártban, így nem voltam szociáldemokrata sem, mégis bizalmas viszonyban tudtunk lenni.

Most gyakran panaszkodtak nekem. Egyikük sem menekült meg az oroszok kezétől, hiába magyarázták nekik, hogy baloldali érzelmű, szegény munkások.

Találgattuk, hogy mi lehet az oroszok célja? Az első gondolatunk természetesen az volt, hogy nyilván a felsőbb orosz vezetés nem tud ezekről a garázdálkodásokról. De aztán telt az idő, lehetetlen, hogy az orosz hadvezetés ne tudja, mi történik.

Akkor pedig nem lehet másképp, mint hogy az orosz vezetés nem képes megakadályozni az erőszakoskodásokat. Kiderült, hogy ez az elgondolás sem helyes, mert az orosz hadseregben megvan a fegyelem, meg tudnák akadályozni, ha akarnák.

Megkérdeztem egyik este a parancsnokunkat. Láttam, hogy nem szívesen veszi a témát. Úgy tett, mintha nem hallaná, vagy nem értené meg a kérdéseimet. Mikor egyre egyszerűbb szavakkal és makacsul ismételttem őket, végre dühös lett, és azt mondta:

- Van önnek fogalma arról, hogy a magyar katonák mit csináltak Oroszországban?

- Nincs, de jó lenne, ha elmondaná.

- Gyilkoltak, raboltak, fosztogattak a magyarok – mondotta ő.

- Biztos benne, hogy a magyarok? – kérdeztem tőle. – Tudjuk, hogy a németek Lengyelországban is, Oroszországban is kegyetlenkedtek, de éppen magyar katonáktól tudjuk, akik megbotránkozva beszéltek erről. Fényképeket is láttam, amelyeket magyar katonák vettek fel a németek tömeges kivégzéseiről.

- Igaz, hogy a németek sokkal kegyetlenebbek voltak – felelte ő –, de voltak a magyarok között is, akik raboltak és fosztogattak. Nem a magyar katona, hanem a tiszték voltak kegyetlenek.

- Látja, így már elfogadom. A magyar nem vérengző fajta. De a tisztek között sok volt a náci érzelmű. Horthynak legnagyobb bűne, hogy megtúrta a hadseregben a régi Osztrák-Magyar Monarchia tisztikarának maradványait. Csupán azt kívánta meg tőlük, hogy magyarosítsák a nevüket. Ezek vitték bajba az országot, mert német célokért lelkesedtek. Ezek buktatták meg Horthyt 1944. október 15-én, mikor nem engedelmeskedtek neki, hanem Hitler bábkormánya, Szálasi mellé álltak. De - mondtam neki - mi ezeket a tiszteket és egyáltalán mindenkit, akiről kiderült, vagy ki fog derülni, hogy a háború alatt gyilkolt, rabolt vagy fosztogatott, vagy egyáltalán a háború mellett izgatott, háborús bűnösöknek fogjuk tekinteni, és akasztófára, vagy börtönbe kerülnek. Fog az orosz hadsereg hasonló mértéket alkalmazni?

- Professzor, én ajánlok önnek valamit. Jobb, ha ezekről a kérdésekről nem beszélünk. És egyáltalán, nehogy egy másik orosz tiszt előtt felvesse ezt a témát. Én műszaki ember vagyok, én megértem önt, és becsülöm önt. De a GPU nem fogja megérteni!

Kisvártatva hozzátette:

- Különben megismétlem, amit már többször mondtam: gondolkozzék azon, hogy önnek Oroszországban a helye. Ott sokkal inkább megbecsülik a tudást, mint itt. És itt nagyon nehéz lesz a helyzet, egyre nehezebb!

- Miért lenne egyre nehezebb? A magyar társadalom most fog abba a helyzetbe jutni, hogy megmutassa, mit tud! Nekem itt a helyem és nem másutt!

Erre már nem válaszolt, hanem vodkát szedett elő és töltött. Mosolyogva emelte fel a poharat:

- Igyunk a maguk országának az egészségére!

A mosolya olyan üres volt, mint amilyen színtelen a vodka, s mint amilyen üresen kongtak a lépései később a folyosón. Csak üresség ne volna a világon! Az üresség a legátkosabb, a legkönyörtelenebb, a legrosszabb, mert az ürességbe minden belefér!

De milyen erős az emberi lélek! Akárhányszor letiporjuk, újra talpra áll.

Az üresség helyébe nálam is új tartalom lépett másnap, mert az újonnan érkezett jövevények között megjött Jankovich.

Az elsők között volt a budaiak közül, kik még a Duna jegén jöttek át. Elmondta, hogy az ostrom alatt a rózsadombi villájuk pincéjében voltak. Szerencsájük volt, mert körülöttük minden villa romokban hever, az övék megúsza kisebb sérülésekkel. A villa magukon kívül még három családnak adott menedéket, s mind megvannak, épen.

Hosszasan tartott, míg elmagyaráztam neki a gyári helyzetet. Magam is akkor döbbsentem reá, hogy két hónap alatt mennyi minden történt.

Megosztottuk a feladatokat. Fischmanin igazgatóval együtt ők átveszik az élelmezés gondját. Ez a kérdés egyre nehezebb lett, mert a létszámunk megszorodott. Akik az ostromlott városból érkeztek, azokat élelmezniünk kellett, ha egyelőre nem tudtunk is munkát adni nekik. A lámpagyárunk még mindig állott, s csak a rádiócsőgyártás kis része dolgozott.

Jankovich nagy ambícióval feküdt neki a munkának. Újpesti kereskedőket szervezett munkába, akik a saját veszélyükre is hajlandók voltak vidékre menni, és élelmiszert szállítani. Hol több, hol kevesebb sikerrel. A helyzetünk javult.

BUDAPEST AZ OSTROM UTÁN

Február végén azt az üzenetet kaptuk Pestről, hogy a részvénytársaságunk elnöke, Walkó Lajos szeretne velünk beszélni.

Nekiölfőztünk Jankovichcsal, mintha valami ismeretlen föld-részre mennénk expedícióra, hátizsákkal, élelemmel, turistabakancsokkal.

Jankovichnak már volt némi gyakorlata, s míg mentünk be a hosszú Váci úton, gyakran megragadott: most tűnjünk el. Orosz katonákat látott, s ilyenkor vagy egy üres lakásba, vagy egy mellékutca-ba gyorsan be kell fordulni. Megvártuk, míg az oroszok elmennek, s akkor folytattuk az utat. Végre közeledtünk a Nyugati pályaudvarhoz.

Milyen különös most messziről a Berli-ni tér! Rájövök, hogy a Pesti Hírlap palotájának hiányzik a tornya.

Közelebb kerülve egy kőtorlaszon kell átmásznunk. A németek fölszedték a Váci út kövezetét, és barikádokat építettek belőle.

Átjutva, siralmas képet láttunk. Balról a Nyugati pályaudvar csontváza. A meredező falak, vasállványok s a nagy üvegtető csak

mint egy pókháló, melyet játékból összekuszált valaki. Szemben a házak fala áll, de ha jobban megnézzük, az ablakok mögött csak sötét üregek, a falak kívül-belül feketék. Kiégett házak. Az utcára nyíló üzlethelyiségek szintén csak fekete lyukak. Ha belépünk, nézünk, össze-vissza hajlott vasgerendákat látunk. A hatalmas vasgerendák fogalmához hozzátartozik az egyenes vonal. Az adja nekik az erőt, amit bennük érzünk. Most olyan gyöngék a kigyózó vonalaikkal. Mintha csak valaki az ujjára csavarta volna őket.

Csak a logika mondja meg, hogy bizony nem gyöngék ezek, hanem azt beszéljük el, ami történt velük. Itt olyan erők tomboltak, melyek hatalmasabbak, mint ők.

Az ember valamikor tűzben formálta őket s arra rendelte, hogy tartsák az élet súlyát. Viseljék a mindennapi élet terhét, hogy az ember többre, nemesebbre legyen képes. De most elszabadultak az alvilág ördögei, és kezükbe vették a tüzet. Itt vigyorog az arcuk a vasgerendák torzképeiben, mintha csak azt mondanák: „látod, ember, mégsem jutsz tovább, most kezdheted előlről!”

Kimegyek a tér közepére körülnézni, bár Jankovich rosszállva csóválja a fejét.

Kicsi idő múlva odaintem őt is.

- Nézz dél felé - mondom neki -, s aztán fordulj északra.

- Igazad van - mondja ő, elérve a gondolatomat. - Északra nézve meglepően kevesebb a pusztítás nyoma. A Váci út innen sokkal vigasztalóbb képet ad, s a Lehel téri templom épen áll a helyén.

- A vakondháború - mondom én. - Itt nem két egyenlő ellenfél harcolt egymással, hanem az egyik elbújt a vakondlyukakba. A németek addig bújtak a pincékben, míg az oroszok el nem pusztították a házakat a fejük fölött. Az emberi házakat, melyek az életre készültek. Ezekbe a házakba az ember beleépíti a célszerűséget. Elhelyezi benne azokat a tárgyakat, melyek az életet szolgálják, s melyeket rendszerint egy élet szorgalma gyűjt össze. Olyan, mint a lépcső foka, melyet egyik generáció megépít, és átad a másiknak, hogy ez már magasabbról kezdje. És akkor idejön egy idegen náció egy embertelen kalandor parancsára. Észreveszi, hogy ezeknek a házaknak a pusztta mészköve és vasa jó fedezék lesz az ő feje fölött. És alája bújik. És a végén itt hagyja ezt a romhalmazt!

- Ez ellen nincs segítség! - mondta Jankovich.

- Nincs - feleltem én -, de meg vagyok győződve, hogy valamikor lesz. És ebben az egész képben az az egy vigaszom van, hogy ez is egy tanulság lesz a sok között. A kalandvágó vezéreket és népeket meg kell hogy fékezze a többi, mert különben elpusztul az emberiség. Márpedig nem fog elpusztulni.

Továbbmentünk Pest belseje felé.

Különös, hogy a háború szeszélye hogyan működött. Nincs egyetlen a nagy négy-öt emeletes házak között, amelyiken legalább valami kisebb sérülés ne volna. Sok a kiégett ház, sok a romba dőlt ház. Furcsa látványt nyújtanak azok a házak, melyek mintha ketté volnának fűrészelve. Például a háznak az utca felé eső része hiányzik tetőtől a földig, a belső fele egész magasságban áll. Sok szobába úgy lehet belátni, mint a színpadon: az előfal hiányzik, de a szoba ott áll az összes bútorral. Csak a színészek hiányoznak, de annál inkább jelen van ennek a rosszul sikerült darabnak a szerzője. Van olyan is, ahol a szobának a harmadik emelet magasságában csak egy kis része maradt meg, a földemnek csak egy sarka, s rajta áll egy zongora. Amott fönny egy belső szoba hecsukott ajtaja. Ha valaki kinyitná, és kilépne az utcai szobába, öt emeletet esne lefelé. A Szalay utca környékén nem ismertük ki magunkat. Végül is rájöttünk, hogy két házblokk a földön fekszik.

- Mi történt itt? - kérdeztük egy embertől, aki egy kapuban állott.

- Lőszerraktár volt a házban - mondta. - Felrobbantották a németek, mert nem tudták magukkal vinni. Nem értesítettek senkit, a ház lakói ott vannak.

Lefelé mutatott, a romok alá. Visszaemlékeztünk a két hatalmas hat- és nyolcemeletes házra. Itt volt a náci uralom legcsúnyább intézménye, az „Értelmiségi Kormánybiztos” hivatala, a hatodik emeleten. Ennek a hivatalnak volt a feladata a magyar ipar, „árjásítása”. Ide jártunk veszekedni a gyári zsidó mérnökök érdekében. Ezt ugyan elfújta a robbanás, de íme, ismét ártatlan lakosságot temetett maga alá. Kulcsár, a fasiszta kormánybiztos még karácsony előtt Németországba menekült az embereivel együtt.

Tovább megyünk a Szabadság térre. Itt sokkal jobb a helyzet. A Börze hatalmas épülete és köröskörül a többi nagy épületek állanak, kisebb nyomaival a lövöldözésnek. Talán azért, mert a nagy, szabad tér nem volt alkalmas a vakondháborúra. Vagy

talán azért, mert a sors sem telhetetlen, s ez a hely már egyszer megszenvedte a magáét. Itt állott valamikor a Habsburgok hatalmas kaszárnája, a „Neugebaude”, sok száz magyar kivégzésének helye 1849-ben, Kossuth szabadságharca után. Haynau, osztrák tábornok, a „a bresciai hiéna” itt lövette agyon a honvéd hadsereg színe-javát, ötszáz magyar tisztet.

Később uralkodó és nemzet „kibékült”, ami annyit jelentett, hogy a nemzet elfogadta a kényszert, az uralkodó pedig nagylelkű volt, hajlandó volt elfelejteni azt, amit a nemzet sohasem tudhat elfelejteni. De hátha mégis? Az uralkodó lebontotta a Neugebaudet, Budapestnek ajándékozta a nagy területet s megengedte, hogy a helyén épülő szép, nagy tér neve Szabadság tér legyen. Még azt is megengedte, hogy a Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzésének helyét emlékmű jelezze, örökmécsessel. Elnézte a sok Kossuth-szobrot is szerte az országban, csak éppen a fővárosban nem. Így történt, hogy Kossuth Lajosnak hamarabb volt szobra Clevelandben, mint Budapesten.

Tovább megyünk, kiérünk a Duna-partra, a Parlament nagy épülete áll. A sors mégis tudja, hogy mit csinál. Meghagyta az országnak a Parlamentjét. A díszeket ugyan leborotválta róla, s ez így helyes. Ne a pompát fejezze ki, hanem legyen a cselekvés helye.

Átnézek Budára. Innen messziről is látszik, hogy Buda romokban hever. Eszembe jut, mit mondott a gyári orosz parancsnokunk néhány nappal ezelőtt. Ő akkor már végigment egyszer autóval Budán (más még nemigen járhatott), s azt mondta, mikor hazajött:

– Na, a magyaroknak nem kell ezután Pompejibe utazni, ha romokat akarnak látni. Elég, ha elmennek Budára. Van olyan rossz, mint Sztálingrád!

Én azt feleltem rá: – Akkor a nyilasoknak igazuk lett a szó ostobább értelmében. Mert ők azt mondták az ostrom előtt, hogy Budapest lesz a második Sztálingrád, itt fog másodszor megfordulni a háború sorsa. A háború ugyan nem fordult meg, de Budapestből Sztálingrád lett. Quem deus perdere vult, dementat prius. Akit az Isten el akar veszejteni, annak előbb az eszét veszi el.

Szegény Buda, mikor lesz benned ismét élet? Úgy fekszik itt előttünk, mint egy nagy tetszhalott. Megtépázva, megcsúfolva. A romok közt semmi mozgás, semmi élet. Mi van az emberekkel? Itt

állok mindössze néhány száz méternyire és nem tudom, mi van a húgom családjával? A Duna most világokat választ el egymástól.

Tovább megyünk dél felé a Duna-parton. Romokat kerülgetünk, romokon mászunk át. Megdőbbenve állok meg a Külkereskedelmi Hivatal előtt, egy téglarakás alól oszlásnak induló hulla feje áll ki. Szólok Jankovichnak. Neki nem meglepő látvány. Elmondja, hogy két héttel ezelőtt, mikor először ment ki az utcára, mindenfelé embereket és lovakat lehetett látni. Ott feküdtek temetetlenül. Igaz, hogy akkor még a hideg konzerválta őket. Az első szervezett munka a városban az volt, hogy a lakosságot kivitték az utcára halottakat temetni. A lovakból még haszon is volt: az első hús, amihez a lakosság az ostrom után hozzájutott. Sokfelé a lovaknak csak a csontváza maradt: az emberek kijöttek a pincékből, s lefaragták a húst a lovakról.

Elérkeztünk a Lánchídhöz. Tudtam, hogy föl van robbantva, mégis meglep a látvány. A gyomrom elszorul az undortól. Olyan, mint egy nagy állat, amelyiknek kilógnak a belső szervei.

Hát ez lett a régi nemes vonalakból? Ez a híd azért volt szép, mert a maga egyszerűségében, harmóniájában nem akart szép lenni. Volt nekünk egy nagyobb, modernebb lánchídunk, az Erzsébet híd. Az azért nem volt ilyen szép, mert az szép akart lenni. Most közös a sorsuk, látom azt is innen, mindketten a Dunában fekszenek. De ezzel nagyobb igazságtalanság történt, ennek többet ártott az a barbár, aki felrobbantotta, mert ennek elvette a harmóniáját. Most, ahogy itt állok, minden mást meg tudnék bocsátani annak a barbárnak: az értékrombolást, az emberi munka eredményének tönkretételét, de ezt a csúnyaságot nem tudom neki megbocsátani.

Ez a híd most jelképesen beszél. Ez megmondja, hogy a németek náci uralmának meg kellett buknia, mert csúnya volt, mert az emberi jóérzéssel, az ember nemesebbik felével került el-lentétbe. Lehet, hogy a németek azon törik a fejüket, hogy vajon hol hibázták el a háború stratégiáját, pedig nem ott volt a hiba. Hanem sokkal mélyebben. Szembeszálltak azzal az elöttük súlytalannak, megmérhetetlennek látszó, elhanyagolható emberi érzéssel, amit hol jóakaratnak, hol szépérzéknek nevezünk, de aminek ugyanaz a forrása. Elpusztul, aki ezzel szembefordul, hiába van kemény ökle.

Szegény Széchenyi és szegény Clark Adam! Megálmodtátok száz évvel ezelőtt ezt az Európa első nagy lánchídját, most nagyon rosszat álmodhattok! Önkéntelenül odanézek a téren szembenálló épületre, hol Széchenyi lakott. Odaköltözött, hogy naponta lássa a híd építését. A kép teljes: az épület földig romokban hever. Nem menekült meg a rombolástól Széchenyi másik műve sem: a Magyar Tudományos Akadémia. A korinthusi oszlopok ugyan megvannak, de nincs teteje, s a nagyterme üresen tátong. Akadémia – valljuk meg –, te megérdemelted sorsodat! Mert te feladtad Széchenyi szellemét, neked József főherceg kellett. Talán jó is, hogy így jártál, most az oszlopaidra új akadémiát lehet építeni.

Jankovich ismét figyelmeztet: oroszok jönnek. Bebújunk egy kiégett házba, míg elmennek mellettünk. Mintegy húsz emberből álló csoportot kísérnek. A legtöbbször fehér karszalag van a karján. A fehér karszalag volt az utolsó szalmaszál, amibe a budapestiek kapaszkodtak. Végigpróbálták a különböző igazolványokat, fényképpel, fénykép nélkül, magyarul, oroszul, mind nem használt. Akkor jött a karszalag. Reá festve piros, fekete vagy kék betűkkel: orvos, pap, karhatalom, mentő stb. eleinte magyarul, aztán oroszul. Persze, ez sem használt. Az oroszok ebben az egy kérdésben demokratikusan gondolkodtak: nincs különbség ember és ember között. Tisztára szerencse dolga függetlenül igazolványtól és karszalagtól, hogy például ezt a csoportot most „kicsi robot”-ra viszik, vagy fogolytáborba, és onnan Oroszországba.

Volt még egy fogás, amire a budapestiek rájöttek: ha már mulhatatlanul menni kellett valahova, gyermeket vittek magukkal. Az orosz katonák szeretik a gyermekeket. Gyakran nagy veszélyt hárítottak el, ha a családban apró gyermekek voltak, az oroszok elkezdtek velük játszani, felkapkodták őket, nagyokat nevettek, s aztán szépen továbbmentek, még vissza is mosolyogtak. Az orosz katonáknak ez a valóban szeretetre méltó vonása sok embert és családot mentett meg. Az egyik munkásunk úgy járt be a gyárba, hogy a hátán hozta a 6 éves kisfiát. Az idősebb gyermek már nem használt. Egy másik munkásunk elment borbélyhoz, és magával vitte a 10 éves fiát. Miután egyikük sem jött haza, a feleség utánuk ment a borbélyhoz s ott megtudta, hogy a férfit a borbélműhelyből vitték el az oroszok. A gyermek követte az apját egy darabig, de aztán hazajött, amikor besötétedett. A férfi csak

másfél év elteltével! Oroszországban kavicsbányákban dolgozott mint „hadifogoly”.

Mikor már jó messzire vannak az oroszok, folytatjuk az utat. Beérkezünk a belvárosba. Itt sok volt a rombolás, úgy látszik, a régi Pest szűk, zezugos utcái kedveztek a vakondháborúnak.

A Vigadó, a fényes farsangi bálók színhelye most csúnya maszkarába öltözött. Hát hiszen igaz, hogy most farsang van, de te öreg épület, jobb jelmezt is választhattál volna! Talán csak tréfa az egész s ha közelebb megyünk, mégis ki fog szűrődni a cigánymuzsika, hogy:

„Nem ütik a jogászt agyon . . .”

Átkerülve a másik oldalra látom, hogy kár volt csúfolódní az öreggel, szemrehányóan mutatja üres, lyukas oldalát. Hát bizony ez nem fog több budapesti lányt férjhez adni! De egy biztos, a budapesti jókedv, a budapesti humor nem fog kihalni, mert az az életnek része. Az nemesebb anyagból van, mint Hitler háborúja. Annak a teherpróbája még mélyebb szinten fekszik s ments isten, hogy valaha egy „nagy szomszédunk” olyan mélyre tudjon hatolni!

Szólok Jankovichnak: most menjünk, és nézzük meg az autót. Odébb viszem egy utcasarokkal, a Váci utcába, kicsit keresgélek, végül is lefelé indulok egy nagy bombatölcsérbe. A gödör alján ott fekszik a szép, kék amerikai kocsim roncsa.

– Honnan tudod, hogy itt van? – kérdezte Jankovich, miután ő is utánam mászott.

– Tegnap megjött az egyik gyári sofőrünk, s ő mesélte. – Aztán elmondom a történetet. A kocsi egészen karácsonyig az újpesti garázsunkban volt. Velem együtt fel volt mentve a katonai szolgálat alól a radarmunka miatt. Miközben én különböző lakásokban bujkáltam, és nem voltam a gyárban, a nyilasok rendeletet adtak ki a rádióban: minden autó tulajdonosa, tekintet nélkül bármi felmentő igazolványra, jelentkezék azonnal a kocsijával szolgálattételre. Ezt a rendelkezést én is hallottam annak idején, s nagyot nevettem magamban: én itt ebben a lakásban nem vagyok autótulajdonos, viszont az autónak ott kinn nincs gazdája, aki sofőrként jelentkezék, így tehát mindketten rendben vagyunk.

A gyári katonai parancsnoknak azonban nem volt ilyen laza a lelkiismerete. A cél „a haza szent ügye”, tehát addig törte a fejét, míg megtalálta a megoldást. A gyárban már nem volt sofőr, de

ketten Újpesten laktak, azoknak kiüzent a lakására, és hívatta őket. Az egyik gyanútlanul eleget tett a hívásnak, s ez volt a veszte. A parancsnok beültette az én kocsimba, s elküldte jelentkezni, hiába siránkozott, hogy mi lesz a családjával? Nyilas fiatalemberek használták a kocsit egészen január végéig, alig hagyva valami pihenőt a sofőrnek. Egy nappal Pest feladása előtt a nyilasok teleülték a kocsit s a sofőrnek azt mondták, hajtson Budára. Útközben megálltak a Váci utcában, s fölmentek egy házba. A sofőr sokáig várta őket, unta magát, s ő is felment a házba. Kis idő múlva hatalmas robbanás rázta meg a házat, s utána a sofőr ismét lejött az utcára. Akkorára az autónak a fele benn volt a szemben levő üzlet kirakatában, másik fele pedig egy hatalmas bombatölcser fenekén. A sofőr így véletlen szerencsével megmenekült, s igyekezett gyorsan eltűnni a színhelyről, nehogy másik kocsiba ültessék, fuvarozni. Most már jó alibije volt: az autóval együtt ő is meghalt. Visszanézve még annyit látott, hogy az üzlethelyiség kigyulladt, s nagy lánggal égett. Aztán utcáról utcára bujkálva még az ostrom alatt hazajutott Újpestre.

Most lenn állunk a gödör fenekén, és megsimogatom a kocsi maradványait. Sok szép emlékem fűződött hozzá, bejártam vele egész Magyarországot és fél Európát. Már belésüllyedt a piszkos, sáros talajba, de még kikandikál a „Stiltzer Joch 2700 m” felírású plakett. Mikor tovább megyünk, mintha temetésről távoznék. Ha nem volna itt Jankovich, hangosan mondanám, hogy „nyugodjék békében!”

Továbbmegyünk, s igazi sírokhoz érkezünk. A Szervita téren, ahol egy kis park van, három sír, frissen hantolva. Budapest minden parkjának ez most a sorsa. Temető lett minden tenyérvnyi zöld hely. Fejfák, keresztek a kisgyermekek játszóhelyén. Mit fognak szólni ehhez a gyerekek, ha egyszer visszajönnek játszani? Biztosan azt, hogy jobb lett volna, ha ők kormányozzák a világot.

Odébb a Váci utcán egy ostoba nagy „Tigris” hullája állja el az utat. Visszaemlékszem, hogy a háború elején már láttam egyszer ezt a tankot fényképen. Egy német képes folyóirat egész első oldalát elfoglalta, egyedül. A képen semmi egyéb, csak alatta a felírás: „Wo Deutsche Pancerwagen erscheinen, dort erlischt das Leben: ahol a német páncélkocsik megjelennek, ott kialszik az élet.

Akkor Magyarország még nem vett részt a háborúban, a németek akkor foglalták el Franciaországot, s ezt a képes

folyóíratot egy barátom mutatta. Együtt vacsoráztunk itt a közelben a Hungária szállóban, mely most földig ki van égve. Addig nagyon szerettem ezt a barátomat kisdíák korunktól fogva, de akkor a németektől is, tőle is meg borzadtam. A németeknek fejébe szállt a franciaországi dicsőség, neki pedig fejébe szállt a német dicsőség. Diadalmas mosollyal mutatta a képet, én pedig csak annyit mondtam: – A németek el fogják veszíteni a háborút.

Nagyon fölényesen nézett rám.

– Úgy látszik, nem olvasol újságot, mert akkor tudnád, hogy náris megnyerték! – mondta ő.

– Mindent olvastam – mondtam én –, de többet is, mint a betűket. Csak nem gondolod, hogy az emberiség engedni fog a nyakára ülni egy olyan rezsimet, mely ezt ki tudja nyomtatni – mondtam, a képre mutatva.

– Legyünk tisztába vele – folytattam –, hogy egy annyira megszervezett társadalomban, mint a náci Németország, ez a kép, ez az írás nem véletlen. De tudjuk, hogy nem is egyedüli.

– Belőled németgyűlölet beszél – mondta ő.

– Figyelj rám! – feleltem én. – Négy évet töltöttem Németországban a berlini egyetemen, miután az itteni egyetemet elvégeztem. Hozzátehetem, hogy talán a legszebb fiatal éveimet. A német fizika akkor volt a virágjában. A weimari Németország, bár anyagi bajokkal küzdve, de a szabadsága, demokráciája virágjában. Szabadabb, magasabb rendű életet láttam, mint a miénk volt itthon. Tegyük még hozzá, hogy a német az egyedüli idegen nyelv, melyet olyan könnyen használok, mint akár a magyart s akkor láthatod, hogy minden okom megvan, hogy az idegen népek közül a németekhez érezzem magam legközelebb. Így is volt, míg Hitler nem jött. Ő megszüntette a virágzó szabadságot, megszüntette a virágzó tudományt. Kegyetlen volt, és kultuszt csinált a kegyetlenségből. Primitív volt és kultuszt csinált a primitívségből. Önmagából pedig Führert csinált. Minderre még azt lehetne mondani, hogy ez a Hitler bűne, de tegyük fel a kérdést: hogy tudta mindezt megcsinálni? Ne felejtsük el, hogy a német szavazatok felét megkapta becsületes, titkos választáson, amikor még nem ő rendezte a választást. Mert a németeket el tudta bűvölni a „Deutschland über Alles” és a „Herren Volk” eszméivel. Igen, erre a németek hajlamosak voltak, a weimari németek is. Ezt akkor is lehetett látni, érezni, mikor én ott éltem. De akkor

lappangtak ezek az érzések. Hitler fölszította ezt a parazsat, és vulkánt tudott belőle csinálni. Sok régi ismerősömről, akiket mint szürke családapákat és jó nyárspolgárokat ismertem, megtudtam később, hogy vad nácik lettek. Azt mondtad, németgyűlölő vagyok. Nem vagyok, mert sem én, sem te nem vagyunk hivatottak eldönteni a kérdést, hogy vajon a német nép a hibás, vagy Hitler és rezsimje a hibás. Egy azonban biztos, hogy a kettő együtt, így, ahogy van, hibás. Mert világalomra törekszik. Mert embertelen. Hitler okos, de nem bölcs. Nem bölcs – ismétlem –, mert szembeszállt a világgal. A világot nem lehet „Blitzkrieg”-gel leigázni és el fogja veszíteni a háborút! Tehát azt mondom neked is és másoknak is ebben az országban, akik lelkesednek: vigyázat, bele ne vigyétek az országunkat ebbe a kalandba. Hál’ istennek nem vagytok sokan, kisebbség vagytok, de félek, hogy a „nagy szomszéd” segíségekre jön s akkor elvész az ország!

Barátom egyre izgatottabb lett, többször láttam, hogy a szavamba akar vágni, de kívárta, míg befejezem. Akkor azt mondta:

– Annyira zavaros a beszéded, hogy nem érdemes veled részletekben vitatkozni. Én tehát csak annyit mondok, hogy ti vizitek bajba az országot. Mert a németek meg fogják nyerni a háborút, az nem kétséges. S ti, akik a győztes ellen agitáltok, azt fogjátok elérni, hogy útjában lesz az ország a győztesnek, s az letipor bennünket. Akkor véres fejjel sajnálhatjátok, amit most beszéltek”.

– Ha letipor, akkor is a mi oldalunkon lesz a becsület – mondtam én, mire barátom felnevetett, és elkezdte lapozni a folyóiratot. Ez a beszélgetés nagyon eltávolított bennünket egymástól. Most sem tudom, mi van vele, valahol Budán van, s bizonyára ott is lát ilyen tankokat

Éz a nagy tank most nem olyan büszke, mint akkor a képen volt. Az ágyúcsőve lefelé konyul, s ferde helyzetében félig a hasát látni. Az a néhány ember, aki erre jár, kikerüli, nem sokat törődik vele. Most az embereknek ez a közönye az, ami megvigasztal. Íme, ez a nagy állat, melyet az ördög azzal a céllal hozott a világra, hogy oltsa ki az életet, itt fekszik élettelenül s az élet egyszerűen napirendre tér fölötte. Igaz, hogy pusztított, kint és szenvedést hozott a világra, de végül is visszaütött a gazdájára, megmondva neki, hogy rossz volt a cél, amellyel elindította. Az

élettel nem lehet harcba szállni, az életet nem lehet legyőzni, mert: az élet erősebb!

Dél felé járt az idő, amikor a Váci utcából kijutottunk az Aponyi térre. Budapest legforgalmasabb tere, most ha szétnézünk, nem hiszem, hogy összesen látnánk itt tíz embert. Jármű sehol. A nagy paloták kiégyve, a járda mindenütt tele van törmeléssel.

A „Párisi Udvar” előkelő üzletei kiégyve. Ugyanez a sorsa a Gizella palotának és a Klotild palotának.

Ezen a téren is farkasszemet nézett egymással a Habsburg uralkodóház és a nemzet. Gizella és Klotild, Ferenc József lányai építtették a két nagy szecessziós palotát, melyek bástyaként hívták magukra a figyelmet nagy tornyaikkal. Közöttük elnézve az Erzsébet híd nagy diadalkapuja fejezte be a képet. A kép monumentális volt, csak az volt kár, hogy mindez a múlt század végének stílustalan stílusában, a szecesszió zűrzavarában készült. Olyan volt, mintha egyszerre tíz nyelven beszélne. Mind-egy, a Habsburg hatalmat annál hűbben jellemezte. A tér másik oldalára a Kossuth Lajos utca és a Petőfi Sándor utca torkollott be, elnevezve a szabadságharc két legnagyobb alakjáról. Szerényebben ugyan, de ők is jelen voltak. Hogy az ellentét ne legyen annyira kiáltó, a tér neve Aponyi tér: a magyarság egyik királyhú, Habsburghú arisztokrata családjának neve. A történelemnek sok ilyen zűrzavarba burkolására volt szükség a földtekének ezen a kis darabján, hogy az ellentéteket el lehessen felejtetni. Ilyen helyen nem jók a tiszta és egyszerű gondolatok. Mennyivel jobb így, ha például a magyar paraszt eljön Pestre és innen bizonyára azzal a gondolattal megy haza, hogy Ferenc József és Kossuth Lajos minden este együtt pipáztak vacsora után. Néha odajött Petőfi Sándor is, és ott írta meg a szép verseit.

Most nincsenek Habsburgok, most ki vannak égve a paloták, nincs többé Erzsébet híd, most ránk sújtott a történelem, de legalább új életet lehet kezdeni. Új életet, józan, egyszerű, tiszta gondolatokkal. Demokráciával. Hogy ami fehér, azt nevezzük fehérnek, s ami fekete, azt nevezzük feketének. Ennyi az egész kérésünk a sorstól, egyszerű kérés, szerény kérés. De mi lesz, ha megmarad a régi zavar és az agyunkat még tovább fogják terhelni azzal, hogy most még esetleg egy orosz emlékművet is fognak építeni ide? A pipázó társaságba most még Sztálin is belép, miért ne?

A Klotild palotában volt valamikor a Belvárosi Kávéház, Budapest egyik legfényesebb, leglátogatottabb találkozóhelye. Fekete rom és korom látszik a helyén, de nini, ha jobban odané-zünk, valami élet is van ottan! Közelebb megyünk, s íme az egyik nagy ablakán keresztül be lehet lépni, az élelmes tulajdonos már elkezdte az új életet. Az ablak mögött néhány négyzetméternyi területről el vannak takarítva a romok, s a pici helyiség deszkafalakkal van lezárva és elkerítve az épület belsejétől. Ez aztán dicséretre méltó, ide be kell menni! A sötét kis szobában egyetlen asztal, mögötte egy „főúr”, az asztal előtt áll tíz-tizenöt ember. Mindenki jókedvű, átérzi a helyzet humorát s „főúr”-nak szólítja a kiszolgálót, mint régen. Az is visszamosolyog a kamasz gyerek mosolyával. Benne van ebben a mosolyban, hogy most indiánosdit játszunk. Az nem baj, hogy most nem bécsi szeletet hoz ezüst tálcán, hanem piszkos zsemlét árul, ami ki tudja, miből van sütvé. Olyan fekete, mintha a házak romjaiból is beletettek volna egy kicsit. Miközben rágom a zsemlét, odafordulok hozzá:

- Mondja, főúr, felvesz rendelést egy húsz személyes vacsorára? Bifsztek legyen tükörtojással, parfé, utána pedig pezsgő?!

- Ne tessék viccelni - mondja ő némi szemrehányással, mintha azt mondaná, hogy ne rontsam el ezt a jó játékot.

- Nem vicc - felelem én -, nem is én rendelem, csak megbízást teljesítek. Itt vacsoráztunk 41-ben s arról beszélgettünk, hogy meddig fog tartani a háború? Akkor az egyik jóbarátunk, igen jól kereső építész, azt mondta:

- Ezennel meghívom ugyanide az egész társaságot pezsgős vacsorára arra a napra, amikor befejeződik a háború. Evés, ivás, korlátlanul.

A pincér most már újra nevet, s idefigyel a többi vendég is. Egyikük megszólal:

- A hiba ott van, hogy az emberiség emlékező képessége legfeljebb egy generációra terjed. Ha a gyerekek és unokák emlékeznének arra, amit mi most látunk, akkor biztos vagyok benne, hogy nincs az a „szeretett vezére” a világnak, amelyik el tudna indítani egy háborút, bármilyen színű totális államnak az élén, bármilyen szavakba foglalt új világnézettel. Megakadályozná a saját népe. Így az egész világ szenved amiatt, aki elkezd.

Elmúlt már dél, igyekeznünk kell tovább menni, ha még ma haza is akarunk jutni. Walkó Lajos itt lakik a közelben. A belvárosban, egy ideiglenes lakásban. Nehezen jutunk be hozzá,

mert el van torlaszolva az ajtó. Mikor a hangunkat megismeri, akkor nyit ajtót, s előttünk áll hosszú, fehér szakállal. Ez a nővére lakása, az ő Andrássy úti palotája földig romokban hever. Ugyanaz a sorsa a nagy villájának is a Húvösvölgyben. Magyarország egykori külügyminisztere, az egész világon jól forgolódó, sok nyelvet beszélő diplomata, a magyar pénzvilág egyik legismertebb milliomosának, Weiss Fülöp bárónak a veje büszkén kínál meg helyet a más lakásában. Büszkén, mert itt megmaradt annyi bútor, hogy leülhetünk.

Miután elmondjuk neki, hogy milyen a helyzet kint a gyárban, megkérdi, nincs-e az az érzésünk, mintha az oroszok el akarnák vinni a gépeinket? Neki vannak olyan értesülései, hogy az oroszok a debreceni magyar kormányval szemben fölvetettek igényeket, melyek szerint egyes magyar gyárak felszerelését akarják megkapni a jóvátételi számlán.

Akkor már ismertük a magyar fegyverszüneti szerződést, melyet a szövetségesek nevében az oroszok Magyarország nevében pedig a debreceni kormány írt alá. Eszerint Magyarország háromszázmillió dollárt fizet a háborúban okozott károk jóvátételére, melyből kétszázmillió a Szovjetuniót, százmillió pedig Jugoszláviát és Csehszlovákiát illeti. Elég súlyos összeg egy kis országnak, de eleinte mindnyájan úgy gondolkoztunk, hogy ha ezzel jóváteheti az ország azt, hogy a háborúban a „rossz oldalon” volt (függetlenül attól, hogy hogyan került bele a háborúba), akkor elviselhető. Később különböző hírek keringtek arról, hogy az oroszok kezében ez az adósságlevél olyan lesz, mint a mesterhegedű: eddig soha nem hallott melódiákat fognak belőle kicsalni.

Ezek a hírek később minden elképzelésen túlmenően igazaknak bizonyultak, de akkor még azt válaszolhattuk Walkó Lajosnak, hogy az oroszok a gyárat foglalkoztatják s ígérik, hogy egyre nagyobb mértékben akarják foglalkoztatni. Elmondtam mindamellett a gyanúmat is, mely a sok kimutatás miatt született meg bennem. Az agresszív őrnagy az árvíz után ismét megjelent, a változatosság kedvéért most civil ruhában, de ez nem jelentette, hogy a modora is megváltozott volna. Ha lehet, most még kellemetlenebbül viselkedett.

Azzal búcsúztunk el, hogy fel kellene venni az összeköttetést a debreceni kormányval, de hát – sajnos – Debrecen most a világ végén van (mintegy 240 km-re Budapeستól), vonat egy sem jár,

autóról álmodni sem lehet. A lovaskocsi volna az egyedüli, de szintén nagyon bizonytalan módszer.

Két héttel később a gyári tolmácsunk (újpesti magyar kereskedő, aki az első világháborúban orosz fogságban tanult meg oroszul) félrehívott bizalmas beszélgetésre.

Azzal kezdte, hogy a fejével játszik, de elmond nekem valamit. Egyik este az orosz tisztek nem tudták, hogy ő a szomszéd szobában van. Az ajtón átszűrődő beszélgetésből neki az a benyomása támadt, hogy az oroszok el akarják vinni a gépeinket. Még dátumot is mondtak: április 4-ike előtt kell megtörténni.

- Mi az az április 4? - kérdeztem én. - Most március közepén vagyunk. Úgy érti, hogy április 4-e előtt elkezdik a leszerelést? Mert befejezni addig képtelenség, ha ma elkezdik is!

- Semmi mást nem tudok, csak azt, amit mondtam. Ön kombináljon, és esetleg tegyen valamit, ha tud, bár nem hiszem, hogy tudna. De azt okvetlen és ismételten kérem, hogy senkinek így, ebben a formában ne mondja el, mert ha ráismernek a hír forrására, engem kivégeznek.

Úgy váltam el tőle, mint akit fejbe vertek. Most mit lehet tenni? Nyilván semmit. De mégis valamit, mert a gyár részben amerikai vagyon. De hol vannak az amerikaiak? És mi az az április 4-e? Csak legalább ez az április 4-e ne foglalkoztatna! Mikor sokkal fontosabb kérdések vannak! Dosztojevszkijnek igaza van: a halálra ítélt agya csak apró banalitásokkal tud foglalkozni. Az emberi lélek így védekezik. Ami úgyis elviselhetetlen, azt kidobja a tudatból, de nekem most tervekre és gondolatokra van szükségem, logikára, nem pedig lelki védekezésre. És mégis, mi az az április 4-e? Nyilván valami határidő, amely előtt lehet ilyesmit csinálni, mint egy gyár leszerelése, de amely után nem lehet. De most nem ez a fontos. Mit lehet csinálni? El kell menni Debrecenbe, ott már van magyar külügyminiszter, az vegye fel a kapcsolatot Amerikával. Bizonyára az Egyesült Államoknak van is már ott képviselője. Talán kapcsolatba tudunk jutni a General Electric Co.-val, nagy partnerünkkel és részvényesünkkel.

Ez valamennyire megnyugtató, s másnap beszéltem Jankovichsal és Fischmannal. Nem mondhattam el nekik, amit a tolmács mondott, csak általános kifejezéseket használhattam, hogy én egyre jobban félek az oroszoktól, és hogy kellene tenni valamit. Jankovich vállalta, hogy elmegy Debrecenbe, ha van reá

lehetőség. Elhatároztuk, hogy veszünk egy kocsit lovakkal, de hogyan sikerül neki igazolványt kapni az oroszoktól?

Másnap azt a hírt hallottuk, hogy a magyar iparügyi miniszter Budapestre fog jönni a napokban, hogy előkészítse a minisztériumának a fővárosba való áttelepítését. A miniszter tényleg megjött a következő héten. Az iparügyi minisztérium épülete romokban hevert Budán, de megtudtuk, hogy a minisztériumot a Szabadalmi Bíróság pesti palotájában fogják berendezni, s Jankovichcsal odamentünk. A miniszter azt üzenete ki a titkárával, hogy nem fogadhat bennünket, mert még ma visszaindul Debrecenbe. Nem tehattunk hát egyebet, mint hogy odaálltunk az ajtaja elé, s ott vártunk néhány órát, míg a miniszter kijött. Míg haladt lefelé a lépcsőn és mielőtt beszállt az autójába, föltártuk neki a kérdést, és kertelés nélküli választ kértünk.

- Uraim, nyugodtak lehetnek, a Tungsram nincs rajta a jóvátételi listán, mely még különben sem végleges. A kormány azt reméli, hogy gyárak leszerelésére nem fog sor kerülni egyáltalán, de a Tungsraméra biztosan nem - mondotta, és beszállt a kocsijába.

Ez megnyugtató. Ellenkezik ugyan azzal, amit a tolmács hallott - gondoltam én -, de a magyar kormány szociáldemokrata minisztere nyilván tájékozva van a helyzetről.

Hogy mennyire naiv voltam, az még aznap - március 28-a volt - kiderült. Ma persze tudom, hogy a szociáldemokrata ugyanolyan reakciós Moszkva szemében, mint akár a középkor lovagjai, de biztosra vehetem, hogy Moszkva magyarországi kommunista bábjai ugyanúgy nem tudtak semmit arról, amit Moszkvában elhatároztak.

LESZERELIK A GYÁRAT

Délután értünk vissza a gyárba s az Üzemi Bizottság elnöke, Nagy Pál azzal fogadott, hogy valami furcsa dolog történt. A katonai parancsnok hirtelen elrendelte, hogy a gyárban levő összes élelmiszert azonnal osszuk szét a munkások között. Nem hajlandó a rendelkezést megindokolni, csak annyit mond, hogy a munkások érdekében teszi, bár neki ezt nem így kellene tennie. Hozzám pedig az az üzenete van, hogy ma este ne menjek el hazulról.

Elmondtam Nagy Pálnak a miniszterrel való beszélgetést. Aztán csak hallgattunk mind a ketten. Talán ő is arra gondolt, amire én, hogy az oroszok eszejárásán nem lehet eligazodni. Más emberfajta, két keze van ugyan neki is, meg két lába, de mintha egy más bolygón termelődött volna ki. Ezért veszélyes.

Este 10 óra volt, amikor szólt a telefonom, hogy menjek át Fischmannal együtt a parancsnok lakására.

A lakás tele volt orosz tisztekkel, lehettek mintegy húszan. A parancsnokunktól kérdeztem, hogy mit óhajt, de ő csak annyit mondott, hogy nem ő fog velem beszélni, hanem Galdin ezredes. Az arckifejezése zárkózott volt, de mintha valami bűnbánatot takart volna. Nem akart a szemembe nézni.

A járkálás és lárma megszűnt, amikor a szomszéd szoba ajtajában megjelent egy magas, intelligens, de kegyetlen arcú figura. Az orosz ezredes. Leült az asztalhoz, odaintette a tolmácsot, leültetett bennünket, s akkor hosszú beszédbe kezdett a tolmács felé fordulva. Végre megállott s akkor a tolmács lefordíthatta, amit mondott.

- Az ezredes úr közli az urakkal - kezdte -, hogy parancsa van ezt a gyárat leszerelni és más helyre elszállítani. A leszerelés teljes lesz, a gyár összes gépeit, berendezéseit, műszereit magában fogja foglalni. A leszerelést a Vörös Hadsereg fogja végrehajtani a Tungsram dolgozóinak segítségével. Ő azonnal átveszi a parancsnokságot, s a gyár területén az orosz katonai törvények érvényesek. Mire ennek a kihallgatásnak vége lesz ötszáz fegyveres katona fogja megszállani a gyárat, s a gyár területén csak különleges igazolványokkal lehet közlekedni s csak ott, ahova az igazolvány ki van állítva. Az urak innen való eltávozásukkor olyan igazolványt fognak kapni, mellyel a lakásukba hazamehetnek, de amely a gyár egyik épületére sem érvényes. Néhány nap múlva az igazgatók általános érvényű igazolványt kapnak, de az osztályvezetők és dolgozók csak a saját osztályukra. Nyomatékosan figyelmezteti az ezredes úr az urakat, hogy a leszerelés elhatározott dolog, ennél fogva ő nem hajlandó önökkel semmiféle vitát kezdeni. Ugyancsak nem hajlandó semmiféle munkásküldöttséget fogadni. Nem kíván semmiféle munkástüntetést látni. Ha mégis előadódna ilyesmi, kénytelen fegyvereket alkalmazni, s ez esetben önök is személyileg felelősek. A legcsekélyebb szabotázs cselekedetet azonnal megtorolja. A gázmérőket a holnapi nap folyamán az ő tisztjei

jelenlétében ki kell üríteni, a gázt a levegőbe kell engedni. Olyan állapotba helyezni, hogy robbantásra ne legyenek alkalmasak. Ezek az alapintézkedések, s az ezredes, mielőtt a részletekre áttér, megkérdezi, hogy önök megértették-e ezeket?

- Fordítsa le az ezredes úrnak a következőket – feleltem én. – A Tungsram magyar vagyon, mi ezért a vagyonért a magyar kormánnyal szemben vagyunk felelősek. Föltételezem, hogy az orosz hatóságok a Tungsram leszerelését a magyar kormánnyal való megállapodás alapján határozták el. Én tehát kérem, hogy amennyiben történt ilyen megállapodás, a leszerelési parancsot velünk a magyar kormány közölje.

A tolmács nagyon szerény hangja után az ezredes nagyon határozott, pattogó hangja következett. A tolmácsot közben előntötte a verejték.

- Az ezredes úr már megmondta, hogy semmiféle vitát nem hajlandó folytatni. A magyar kormányhoz neki semmi köze, a parancsot ő a katonai fellebbvalóitól kapta. Azokat végre fogja hajtani. Még egyszer ismétli, hogy ön a szovjet katonai törvények rendelkezése alatt áll, tehát kénytelen engedelmeskedni. Bármilyen ellenkezést szigorú megtorlás követ.

- Mégis kénytelen vagyok kérdezni valamit az ezredes úrtól – mondtam, a tolmács megrémült szemébe nézve. Észrevettem, hogy a tolmács attól fél, hogy a tisztek között van valaki, aki tud magyarul, ezért csak a szemével próbál figyelmeztetni, hogy hagyjam a vitát. – Tudom, hogy Magyarország jóvátételt köteles fizetni a Szovjetuniónak. Ha a Tungsram gépei erre a számlára mennek, akkor bármilyen keserves is nekünk személyileg, akik a Tungsram dolgozói vagyunk, tudatában vagyunk annak, hogy az ország fizet az ebben a gyárban található gépekkel. Akkor később az ország, a magyar állam, helyreállítja a Tungsramot, s akkor nem csupán a Tungsram hatezer dolgozója és a Tungsram részvényesei viselik a kárt, hanem az egyenletesen oszlik el az ország lakosaira. Fordítsa ezt le az ezredes úrnak.

Láttam az ezredes arcán, hogy először mérgelődik, de aztán enyhébb, szinte unott arckifejezést ölt. Végül is jött a válasz.

- Az ön okfejtése az ezredes urat nem érdekli, mégis ad választ, mert a válasz az ő rendelkezéseinek a következő pontja, amivel úgyis folytatni akarta. Az összes Tungsram gépek jóvátételi számlára mennek, éppen ezért ő egy bizottságot fog kijelölni a tisztjei közül, akik ellenőrzik a leszerelt értékeket. Minden gépről

egy űrlapot kell kitölteni, ahol szerepelni fog a gép vételára, avulási százaléka, melyet a Tungsram külön, és az ő tisztjei külön fognak megbecsülni. Vitás esetekben ő dönt. Az összes kalkulációkat dollárban kell elvégezni.

Már most megjegyzem, hogy az orosz ezredesnek ezek a szavai később teljesen valótlanoknak bizonyultak: a Tungsram-gépeket sohasem fizette meg senki sem. Hétszáz vagont töltöttek meg a Tungsramtól elvitt gépek, s az ezredes által említett űrlapokat tényleg kitöltöttük, s azokat Galdin ezredes aláírta. A Tungsram mérnökök becslése tizenkétfmillió dollár összeget eredményezett, az oroszok ellenadatai nyolcmillió dollárt. Az oroszok sohasem engedték ezt az összeget a magyar jóvátételbe beszámítani. Indokolást, hogy miért nem számítják be, szintén sohasem adtak. 1945 óta 1948-ig, míg én Magyarországon voltam, minden magyar kereskedelmi delegáció, mely Moszkvába utazott, előhozta ezt a kérdést, de Moszkva sohasem engedte letárgyalni. A magyar kormány 1945-ben hivatalos írásban biztosított bennünket, hogy a jóvátételbe való beszámítástól függetlenül a magyar állam meg fogja téríteni a Tungsram által elszenvedett kárt. 1947-ben Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács kommunista főnöke hazaárulásnak nevezte azt, hogy erre az 1945-ös kormányintézkedésre hivatkoztam és letartóztatással fenyegetett, ha a kérdést folytatom.

Azon a szomorú, reménytelen éjszakán mindezt még nem tudtuk, s ez adott valami kevés vigasztalást. Az ezredes intézkedései hajnalig tartottak. Sorban megnevezte azokat a tisztet, akik az egyes üzemszerek leszerelését fogják vezetni. Mindez előre meghatározott kész tervek alapján történt. A régi gyanúnk igazolódott: erre kellettek a kimutatások. Az őrnagy, aki erőltette a kimutatások elkészítését, természetesen szintén jelen volt. Az ezredes helyettese, aki őt távollétében képviseli, Zemcov alezredes. Ő lesz a leszerelés technikai vezetője. Lassan előállott a világos kép: ezek a tisztok egy izzólámpagyár vezető mérnökei, katonai ruhába öltöztetve, körülbelül a gyári hierarchiának megfelelő rangsorban. A kisebb mérnök hadnagy, az osztályvezető százados, az üzemvezető őrnagy, a gyárigazgató az alezredes, Zemcov, Galdin pedig államtitkár valamelyik vezető ipari hivatalban, Moszkvában. A Vörös Hadsereg tehát csupán az uniformisokat adta, továbbá az ötszáz fegyveres katonát, legfőképpen pedig a katonai törvények érvényét, melyek alá bennünket helyeztek.

Hajnal felé, mikor a hangulat kezdett engedni a feszültségből a fáradtság és álomosság miatt, ismét magam mellé vettem a tolmácsot, és Galdinhoz és Zemcovhoz fordultam:

- Két dolgot szeretnék elmondani. Az egyik az, hogy mire való az az ötszáz fegyveres. Ha egyszer jóvátételi szállításról van szó, akkor azt nem kell ötszáz fegyveressel kikényszeríteni. A magyar munkás nem szolgált rá arra, hogy miközben ő csomagolja a gépeket, fegyveres katona álljon a háta mögött. S ha már igen, akkor sem ötszáz. Ez rossz hatással lesz reá. Szabotázs cselekedetet nem fog elkövetni, afelől biztos vagyok, mert megmagyarázzuk neki, hogy Magyarország jóvátételt fizet a Szovjetuniónak. De ha látja az ötszáz fegyverest, akkor azt hiszi, hogy rabolnak tőle.

A másik az, hogy önök a szocializmust képviselik, a proletariátus érdekeit. Ennek a gyárnak hatezer munkása van, ami családtagokkal együtt húszezer embert jelent. Ezeknek a kenyérét viszik el. Az asztalostól nem azt várjuk, hogy a gyaluját adja ide, hanem hogy bútort csináljon a gyalujával. Így nagyobb értéket tud adni. Ő is, mi is jobban járunk. Önöknek mi ezeket a gépeket megcsináljuk két év leforgása alatt. Akkor új gépeket kapnak, elmegyünk velük a helyszínre és ott beállítjuk, vállalva a felelősséget, hogy jól fognak működni. Ezeknek a használt gépeknek önök kevés hasznát fogják venni. A legjobb leszerelés, a legszakszerűbb be- és kicsomagolás után sem fognak ezek a gépek kifogástalanul működni. Az önök számára csak egy töredékét érik annak, amennyi értéket itt a helyükön képviselnek. E helyett az értékrombolás helyett teremtsünk inkább új értékeket!

Amint önök jól tudják, nekünk gépgyárunk van, a legtöbb gyártógépünket magunk csináltuk. Ha mi ezt a gépgyárat kibővítjük kétszeresére vagy háromszorosára a mostaninak, biztosan el tudjuk végezni a programot két év alatt. A szerszámgépeket ehhez a programhoz meg tudjuk szerezni akár itthon, akár külföldön, s Magyarországon kapunk elég szakmunkást. Nem felelőtlenül beszélek, az utóbbi időkben volt némi gyanúnk, hogy az oroszok a gyár leszerelésére készülnek, csináltunk bizonyos nyers kalkulációkat. Néhány hét alatt elkészülnénk egy pontosabb kalkulációval, önök láthatnák, hogy a programunk reális. Nem munka kimaradás az orosz munkás számára sem, mert ezek a gépek sem fognak azonnal működni, s a gépszállításokat

folyamatosan végeznénk, azonnal megkezdénénk azokkal a tartalékokkal, melyek raktáron vannak. Kooperáció az orosz és magyar között, melynek sokkal szebb a perspektívája mindkettő számára, mint ennek a leszerelésnek.

Az ezredes feltűnően gúnyosan mosolygott. Válasza az volt, „a katona parancsot kap és engedelmeskedik”. Másnap az ajánlatomat írásban is megismételtem, oroszra fordítatva. Az ezredes átvette, de választ sohasem kaptam.

Csak körülbelül egy évvel később tudtam meg, hogy az ezredes gúnyos mosolya mit takar. Egy nő mondta el nekem, akivel az ezredes többször volt együtt, s akinek elmondogatta a véleményét. Egyszer az én beszédem is szóba került, s az ezredes azt mondta: – Ez a Bay nem buta ember, de nagyon gyáva. Én az ő helyében nem vitatkoztam volna, hanem felrobbantottam volna a gyárat, magammal együtt.

A nőnek ezt az elbeszélését hallotta egy meggyőződéses kommunista is, akinek akkor eminens szerepe volt a magyar bankok államosításának előkészítésében. Ragyogó szemekkel kiáltott fel: – Ezek az oroszok most élik a hőskorukat! Én azt feleltem reá: – Jó, nem bánom, nevezzük hőskornak, de akkor miért akarják arra megtanítani az emberiséget, hogy hogyan kell élni a modern korban?

A kommunista ellenséges szemekkel mért végig, a gomblyukában levő pártjelvénnyre mutatott, s azt mondta: – Majd be fogja ön is látni, hogy minden út ide vezet! – Én nem láttam be azóta sem, de ma nem kérdezhetném meg tőle, hogy vajon neki nem változott-e meg azóta a véleménye, mert a bankok államosításának befejezte után letartóztatták, s eltűnt a közéletből.

Reggel felé járt az idő, amikor az ezredes befejezte a tárgyalást azzal, hogy a leszerelés „holnap reggel” kezdődik, s két hét alatt be kell, hogy fejeződjék. Ugyancsak közölte velünk, hogy holnap délig a lakásainkból költözzünk ki, mert azt az egész lakóépületet, ahol mi lakunk, ő fogja igénybe venni a tisztikarával együtt. Mi keressünk magunknak lakásokat Újpesten. Ebben az épületben normális időkben két lakás volt, most mintegy tíz család lakott ottan. A parancs úgy szólt, hogy a bútorainkat hagyjuk a lakásban az ő használatukra. Aztán megkaptuk az igazolványainkat, s elindultunk Fischmann-nal együtt haza. A lakásunk innen számítva a harmadik épület volt. A második épület sarkánál feltartóztatott két fegyveres orosz katona. Mutattuk az

igazolványt, de az semmit sem használt, ránk fogták a puskát s mutogatták, hogy menjünk visszafelé. Visszamentünk az épületbe. A tolmács már nem volt ott, de kiderült, hogy az ezredes tud egy kicsit németül, Zemcov pedig elég tűrhetően. Mikor megtudták a problémáinkat, egy hadnagyot adtak mellénk, hogy kísérjen el. Ez sem használt, az orosz katonák ugyanúgy hadonásztak a puskával, de nem engedtek át. Ismét visszamentünk, s akkor egy hegyes bajuszú, tatárképű őrnagyot rendeltek mellénk, akivel harmadszor indultunk neki a „hosszú” útnak. Az orosz katonák feszes vigyázzba álltak és tisztelegtek, így jutottunk át az őrségen és még két őrségen, míg hazáig értünk. Ez az őrnagy volt a leszerelésre kirendelt katonák parancsnoka, mint később kiderült. A katonák úgyszólván csak neki engedelmeskedtek. Néhány nappal később saját szememmel láttam, amikor magát Galdin ezredest feltartóztatták. Az ezredes Zemcovval és velem akart bemenni egy gyári épületbe, s az orosz őr nem engedett be egyikünket sem. Üzenni kellett a tatárképű őrnagynak s csak miután ő odajött, tudtunk bemenni. Az volt a benyomásunk, hogy az orosz közkatona csak annak engedelmeskedett, akit személyesen ismert, mint parancsnokát. A leszerelés vége felé már az ezredes is „szabadon” járkált a gyárban.

Hazaérkezve elmondtuk a családtagoknak és az ott lakó többieknek, hogy másnap délig ki kell költöznünk. Képzelfelhetni a megdöbbenést, ami nemcsak a bútorok biztos elvesztése miatt volt (biztosan tudtuk, hogy a gépekkel együtt azokat is elviszik) hanem, azért is, mert Újpesten akkor még a közbiztonság a semmivel volt egyenlő. Miközben erről beszélgettünk, kopogtatás hallatszott. Egy orosz tiszt jelent meg s tört németiséggel közölte, hogy az ezredes megváltoztatta a parancsát. Mivel a villában lakó családokban kisgyermek is vannak, ezt meggondolva az ezredes hajlandó az előbbi orosz parancsnokaink lakását elfoglalni, tehát mi maradhatunk. Ezeken az oroszokon nem lehet eligazodni. Húszezer embert megfosztanak a kenyértől egy – szerintünk – értelmetlen intézkedéssel, de ugyanakkor beveszik a számításukba azt a néhány gyereket, akik végeredményben a legkevesebbet veszítették volna a lakáscserével.

Másnap reggel, nagypéntek reggelén, megkezdődött a leszerelés 5000 köbméter világítógáznak a levegőbe eresztésével. Az ezredes még az üres gáztartályoktól is nagyon félhetett, mert szigorú katonai őrséggel vette azokat körül. A leszerelés teljes két hónap-

ja alatt nem volt szabad magyaroknak a gáztartályok közelébe menni, holott azok semmi veszélyt nem képviseltek.

Reggel 8 órakor a dolgozóink nagy tömege jelent meg a kapu előtt. Tanácstalanul állottak ott egy ideig, aztán lassan hazamentek. Semmi hivatalos közlést nem tehattünk feléjük, mert nekünk nem volt szabad kimennünk a kapun, sem a kerítésen keresztül tárgyalnunk.

Mégis mindenki megértette, hogy miről van szó, s a leszerelés híre futótűzként terjedt el Újpesten. Később, a délelőtti folyamán, megkaptuk az oroszoktól a listát: a mérnökök, osztályvezetők közül kiket kell behívni, hogy a leszerelésben segédkezzenek. Ezekkel aztán a megfelelő orosz kollégák leültek tárgyalni arról, hogyan fog végbemenni az egyes osztályok leszerelése. Mint már elmontam, az oroszoknak a kezükben voltak a listák a gépekről, emberekről. A leszerelés rendszere az volt, hogy a magyar munkások a magyar mérnökök utasításai alapján leszerelik a gépeket, az orosz katonák végzik a gépek elmozdítását, ládába csomagolását és vagonokba berakását. Az orosz tisztek ellenőrzik a munkát. A felelősség, hogy a gépek hiánytalanul és sérülés nélkül kerülnek a vagonokba, a magyar mérnökökön van.

Az első két napon sem magyar munkásnak, sem magyar mérnöknek, de még nekünk, igazgatóknak sem volt szabad belépnünk egy gyárepületbe sem, csupán a megbeszélések folytak le a parancsnok irodáiban. Ma sem tudom, mi volt ebben a tervszerűség, de tény, hogy midőn húsvét hétfőjén reggel 6 órakor a tulajdonképpeni leszerelés megindult, s a magyarok először léptek be az épületekbe, akkorára azok ki voltak fosztva, s csak a puszta gépek állottak a helyükön.

Egy vandál hadsereg vonult át a gyáron, és elvégezte a privát „zabralás”-t. Ez a szó az orosz „zabralni” szóból ered, ami annyit jelent „elvenni”. Az orosz katonák országszerte végzett rablásait a legélénkebben jellemzi, hogy a magyar nyelv már a megszállás első heteiben egy új jövevényszóval gazdagodott. Nem tudok oroszul s így persze nem tudom, mi annak a szónak a pontosabb jelentése az orosz eredetiben, de az újonnan született magyar szó színes árnyalatokban jellemzi szülőapját: az orosz katonát. A szó magyar változata körülbelül ezeket jelenti: bemenni valahova, ott a dolgokat felforgatni, értelmetlenül válogatni közülük, az esetleg jelen levő tulajdonost „kutyába se venni”, az értékrom-

bolással nem törődni s végül is nagy rendetlenséget, „szemétdombot” hátrahagyni s a megtetszett tárgyakkal eltávozni. Ezt a szót nem lehetne semmiféle más magyar szóval pótolni, de azt hiszem, más nyelvből is hiányzik. Az eddig nem ismert cselekmény kifejezésére új szó kellett.

Így találtuk a gyárat is „kizabrálvá”.

Az összes íróasztal feltörve, a fiókok kiborítva a földre, a szekrények feltörve, a wertheimszekrények puskatussal és vasrudakkal felfeszítve. Az összes értékeőbb kis tárgy eltűnt. Írógépek, körzők, mikrométer csavarok, mérőlécek, órák, a munkások öltözőszekrényeiből az összes munkaruhák, a laboratóriumokból a platinacsészék, a wertheimszekrényekből a platinadrótok, nemesfémből készült lemezek, apróbb tárgyak, a wolfram drót húzására szolgáló nyers és megmunkált gyémántkövek, a munkások kerékpárjai stb . . . stb . . . mind hiányoztak. A padlókon alig lehetett járni, szekrényajtók, asztalfiókok, felfordított asztalok heverték keresztül-kasul, elborítva papírhulladékokkal. Rajzok, kék másolatok, kalkulációs lapok, gyártási előírások vastagon fedték a földet. A gyáron a szó igazi értelmében átvonult egy hadsereg, s napok alatt a földre tiporta sok év szorgalmas, aprólékos, rendszerező munkáját. Nyilván a parancsnokok tudtával, s ez volt a leszerelést végző katonák privát üzlete, saját részesedése a nagy zsákmányból.

Azonnal kerestem a parancsnokot, de csak Zemcovot találtam. Az ezredessel délelőtt sohasem lehetett beszélni, a munkáját éjszaka végezte, s délig aludt.

- Alezredes úr, a gyárból jövök - mondtam neki németül. - Nem azt akarom felpanaszolni, ami a mérőműszerekkel, a gyártáshoz szükséges kisebb tárgyakkal történt. Önök a gyárat leszerelik s a gyárral együtt azok átmentek orosz tulajdonba. De a munkások szekrényeinek tartalma nem megy a jóvátételre! A munkaruhák, a szakmunkások saját műszerei, melyekkel ők régi szokás szerint szívesebben dolgoznak, s a szekrényeikben tartják, továbbá a kerékpárjaik, nem a gyár tulajdonai, tehát nem mennek át orosz tulajdonba sem. A szekrények ugyan már ki vannak fosztva, de ön most még elrendelheti, hogy ezeket a tárgyakat az orosz katonák adják vissza.

Zemcovnak először bizonytalan volt az arckifejezése, de aztán láttam, hogy megtalálta a választ:

- Honnan gondolja, hogy a szekrényeket az orosz katonák törték fel? Mi találtunk a tilalom ellenére magyarokat a gyárban, akiket haditörvényszék elé fogunk állítani. Ezekért ön is felelősséggel tartozik.

Behívatta az egyik tisztet s megkérdezte, kik azok, akiket a tilalom ellenére a gyárban találtak? Kiderült, hogy három mérnökről van szó. Egyiket a kutatólaboratóriumban fogták el éjszaka, a másik kettőt egy gyárépületben. Kimentünk az udvarra, s akkor már falfelhéren állott ott mind a három, orosz katonáktól körülvéve. Elvitték őket a gyárból, s másnap hazaengedték. Zemcov közölte velünk, hogy a hadbíróság nem ítélte el őket, de szigorúan int mindenkit, hogy a parancsokat nem szabad megszegni.

Utólag beszéltem velük, s megtudtam a következőket: akit a kutatóban fogtak el éjszaka, annak nem volt lakása. Zsidó mérnök volt s az ostrom után nem lévén semmije, a laboratóriumban a saját szobájában a földön aludt. Mikor az oroszok megszállták a gyárat, nagyon megijedt és mindaddig nem mert a szobájából kimozdulni, míg az oroszok meg nem találták.

A másik kettőt nem azért tartóztatták le, mert a tilalom ellenére a gyárban voltak, hanem mert a szobájukban régi újságokat találtak. Persze a magyar újságokból semmit sem értettek, de észrevették, hogy – a háború alatti idők szokása szerint – az újságokban Sztálin karikatúrái szép számmal voltak találhatók. A két „fasiszta” mérnököt – történetesen egyik zsidó volt – ezért tartóztatták le.

Az oroszok módszereit lassan az ilyen epizódok alapján ismerjük meg. A gyárban példát kellett statuálni. Ha nem volt bűntény, akkor csináltak. A három embert elfogták, elvitték, hazaengedték, a többieket megfélemlítették. Ha pedig valamire választ kellett volna adni, előszedtek ilyen eseteket, a dolgokat elködösítették, s az embereket félelembe ejtették.

Ilyen előzmények után megindult a leszerelés s már az első napokban kiderült, hogy az oroszoknak erről is más fogalmaik voltak, mint nekünk. A magyar munkások és mérnökök az érzékenyebb alkatrészeket leszedték a gépekről, s külön csomagolták. Az oroszok ezt túl lassúnak találták. A gépek köré nagy faládákat építettek s ha a gép nem volt túlságosan nehéz, megfogta tíz-húsz ember, és elcipelte a vagonokhoz. A nehéz gépekre köteleket kötöttek és vontatták, hol emberek, hol

teherautó. Ha az ajtó nem volt elég széles, kitörték a falakat. A lépcsők vaskorlátai fokozatosan eltűntek, vagy leszedték őket, vagy leszakadtak a vontatások közben.

Nagy kérdés volt a ládákhoz szükséges faanyag előteremtése. Eleinte erre a célra a gyár területén levő deszkakerítéseket szedték szét. Hamar kiderült, hogy ez nem lesz elegendő, s akkor egy újpesti deszka gyár raktárát foglalták le (valószínűleg szintén „jóvátételi” alapon). Mikor ez is elfogyott, akkor kijelentették, hogy főleg a gépeket csomagolni, egyszerűen berakták fedett vagonokba. Lévai igazgató sokat vitatkozott velük, a mérnök gondosságával sehogy sem volt összeegyeztethető ez az elszámtalt munka. Azonkívül a felelősség is rajtunk volt a gépekért, annak ellenére, hogy nem volt intézkedési jogunk. Ez is hozzátartozik az orosz rendszerhez. Nem tudtuk, féljünk, bosszankodjunk, vagy nevéssünk, amikor végül is fedett vagon sem volt elegendő, és a gépek csomagolás nélkül kerültek be a nyitott vagonokba, s így indultak el a több ezer kilométeres útra. Végül még hajmeresztőbb dolgot is hallottunk. Sok szemtanú állította később, hogy a Máramaros-sziget felé menő legfontosabb magyar-orosz vasúti vonal mentén többfelé lehetett Tungsram gépeket látni lerakva a sínek mellé. Nyilván a vagonokra volt szükség valamilyen más célra.

Nem tudtuk megérteni, hogy mire való ez a nagy sietség? Eleve világos volt, hogy az ezredes által kiszabott két hét semmiképpen nem lesz elegendő a leszerelésre. Ténylegesen még ezzel az orosz módszerrel is két hónapig tartott, de az is kevés volt annak a több mint hétszáz vagon gépnek a szakszerű leszerelésére és elvitelére. Később láttuk, hogy ez az erőltetett sietség is az orosz rendszer lényegéből folyik. Valahol Moszkvában kiadták az utasítást, a határidőkkel együtt, s az orosz dolgozónak az a kötelessége, hogy „túlteljesítse a tervet”. Az orosz tisztak közül egyesek elmondták, hogy az ezredes mindennap délután 6 órakor értekezletet tart, ahol egymásután beszámoltak, hogy aznap ki hány vagon csomagolt. A sztahanovista versenyben nem számított a minőség, hanem csak a kvantitás. Egyik-másik tiszt másnap nekünk is eldicsekedett, hogy tegnap ő teljesítette a legtöbbet és dicséretet kapott.

Így aztán érthető volt az a vandalizmus, ahogyan a leszerelést végezték. Ha a módszer gyorsabb volt, azt választották, ha pusztítással járt is. A gépek kábeleit elvágták, a gázvezetékeket,

ahelyett, hogy lecsavarozták volna, elfűrészelték. Sokszor még azt sem tették, hanem a vontatásra bízták. A gépek elvitele után a falból hosszú, kiszakított gázcsövek, vízvezetékcsövek és kábelek lógtak szanaszét. Ha ilyesmi miatt panaszra mentem az ezredeshez, vagy alezredeshez, rendszerint azt a vigasztalást kaptam, hogy örülhetünk, hogy az épületeink megmaradnak. Ha például bombázás pusztította volna el a gyárat, akkor az épületek is romokban volnának.

A leszerelés kezdetén az intézkedés úgy szólt, hogy a gyár bútorai, szekrények, asztalok nem kerülnek elszállításra, hanem megmaradnak nekünk. Ebből később semmi sem lett, mert rájöttek, hogy a szekrények és íróasztalok jók lesznek csomagoló-ládáknak. A szekrényeket rendszerint, ahogy állottak, megrakták a legkülönbözőbb tárgyakkal, elektromos mérőműszerekkel, üveglombikokkal, akkumulátorokkal, elektromotorokkal, – ami éppen akadt abban az üzemrészben, ahol a szekrény állott. Akkor leszegezték az ajtaját, s a szekrény szállításra készen állott. A szállítást végző katonáknak fogalmuk sem volt, mi van a szekrényben s megfogták úgy, ahogy könnyebb volt, vagy görgették végig az udvaron. Egyszer az ezredest odahívtam egy ilyen szekrényhez, melyből folyt ki az akkumulátorsav. Zemcov is velünk jött, s az udvaron megállíttattuk a szekrényt. Az ezredes felnyitatta s hatalmas kacajra fakadt, mikor meglátta a tartalmát. Zemcov nem nevetett, bár a helyzetben kétség kívül sok volt a komikai elem. Mikor az ezredes szóhoz jutott a nevetés után, hozzám fordult:

– Ön akart valamit mondani? – kérdezte.

– Csak annyit, hogy ezeket az apróságokat miért nem hagyják meg nekünk? Ezek nem tartoznak a gépekhez, s nem lesz belőlük semmi haszon, mire Oroszországba érnek. Nekünk viszont nagy értéket képviselnének – mondtam neki.

– Önök mindnek megkapják az árát a magyar kormánytól, egyébbel pedig ne törődjenek – felelte ő, s máris továbbindult.

– Akkor csak annyit mondok, hogy legalább a katonáikra vigyázzanak, hogy a nyakukba ne csorogjon a kénsav – mondtam én még utánuk. Másnap Zemcov azt mondta Lévai igazgatónak, hogy: „Ez a professzor nagyon gyűlöl bennünket, de mi jó emberek vagyunk, s nem bántjuk.”

Már néhány napja folyt a leszerelés, amikor hívtak az orosz irodájába, mert egy hadnagy akart velem beszélni. Bemutatkozott, igen udvariasan leültetett s előadta, hogy tudja ugyan, hogy én a gyár műszaki vezérigazgatója vagyok, de legnagyobb sajnálatára kénytelen részletkérdéssel foglalkoztatni. A kutatólaboratórium az én közvetlen vezetésem alatt áll, tehát annak a leszerelésében nekem ugyanazt a munkát kell elvégezni, mint amit a többi osztályvezető végez a saját üzemében.

- A laboratórium leszerelése? - kérdeztem én megdöbbenve. - De hiszen erről nem volt szó! Az urak gyártó gépeket visznek tőlünk, nem laboratóriumot! Menjünk azonnal az ezredeshez!

- Fölösleges. Itt vannak nálam az írásbeli parancsok, a személyzet listája, a műszerekről egy kimutatás, melyet az elmúlt napokban vettünk fel. Legjobb, ha átmegyünk a helyszínre, és ott folytatjuk a tárgyalást.

Szóltan voltam, amíg végimentünk az udvaron. A némaságom még akkor sem engedett fel, mikor már a szobákban járkáltunk. A tolmács Horváth Antal volt, a laboratórium egyik fizikusa, aki tudott szlovákul. Hozzá intézett kérdéseket. Az egyik szobában megálltam, s rámutattam egy üvegcsövekből felépített bonyolult apparátusra.

- Mondja, hadnagy úr, kinek van abból valami haszna, ha az ilyesmit leszerelik? Ha jól megnézi, ebben a szobában néhány szivattyú és néhány mérőműszer az internacionális érték. Ha ezeket kiszedi belőle, ön alig nyert valamit, de elrontja hónapok, évek munkáját. Egy másik szobából felhasználhat néhány forgó kondenzátort, vagy más effélét és ott hagy egy értelmetlen dróthalmazt, ami nagy kincs nekünk mindaddig, míg valaki hozzá nem nyúl. Ez a laboratórium nagyon egyéni, mert nekünk nem volt sok pénzünk, amivel drága, kész műszereket vásároltunk volna külföldön. Az érték az volt, hogy a Tungsram gyár munkával, szolgáltatásokkal segített bennünket. A nagyipar segítsége és a saját buzgalmunk hozta létre a berendezéseinket. Menjen végig, s ha talál valami különleges értéket, azt vigye el, de ne vigyen el olyasmit, ami standard laboratóriumi felszerelés. Meg vagyok győződve, hogy az orosz tudomány nincs arrázszorulva. Az egyéniséget pedig nem lehet leszerelni és elvinni!

Míg a tolmács a szavaimat fordította, mereven néztem a szoba egyik sarkába. Szavaim hatástalanok lesznek, ezeket az oroszq-

kat nem lehet meggyőzni. Védtelenül fekszem a síneken, és már hallok a gőzmozdonyt, mely el fog taposni. Ez volt a harmadik laboratórium, amit felépítettem. Az elsőt Berlinben Bodenstein professzor nagyszerű támogatásával. Mikor sok válasz megszületett ott az aktív hidrogén és aktív nitrogén kérdéseire, akkor kaptam a hívást, hogy jöjjenek haza professzornak. A német barátaink akkor azt mondták, nem szabad abbahagyni, hazamenni és elveszni. Én pedig azt mondtam, otthon a helyem. Felépítettem a második laboratóriumot Szegeden. De hiányoztak az anyagi eszközök, főképpen pedig hiányzott a tudomány szeretete a kollégákból. „A fiatalembernek túlfűtött ambíciói vannak!” Csak egy nagyon valószínűtlen véletlen mentett meg, az, hogy Szent-Györgyi is ott volt. Innen származik a barátság. Aztán jött a Tungsram hívása. Tétováztam, de végül is beláttam, hogy el kell fogadni. A nagykapitalista liberálisabb volt, és jobban értékelte a tudományt, mint a „tudósok”. Tudta azt is, hogy az alkalmazott fizika a tiszta fizikából táplálkozik. Elhitte azt is nekem, hogy az atomfizikáé a jövő, s finanszírozta annak tanítását a műegyetemen. Tudta, hogy a lámpák is úgy lesznek jobbak, ha a kutatók a „hobbijaikkal” foglalkoznak, és néha „unatkoznak”. A második évben már nagy gázkisülési laboratóriumunk volt, ugyanakkor már egy másik csoport a leggyorsabb atomszámlálókat csinálta az elektronmultiplikáció segítségével. Aztán jött a háború, szükségszerűen hozta a radarkutatást. Megint nem hanyagoltuk el a tiszta tudományt: kísérleteztünk elektromos hullámokkal a Föld és a Hold között. S most itt van ez a gőzhenger. Az oroszoktól progresszivitást vártunk, ahelyett középkori módszerekkel elviszik a szerszámainkat. Nem az eredményeink kellene nekik, hanem az eszközeink. Rossz helyen élünk, a népek országútján. Minden náció letapos bennünket. Íme, hiába volt a jóakarát, a törekvés, ez a laboratórium is semmivé lesz, mint a sok más magyar erőfeszítés.

Néztem mereven a szoba sarkába, míg egyszer a tárgyak képe kezdett összefutni, elhomályosodni előttem. Ez a gyengeség jele. Nem, ezt nem szabad, hogy észrevegye az orosz. Odafordultam Horváth Tónihoz:

– Lefordítottad neki, hogy az egyéniséget nem lehet leszerelni és elvinni? – De már jött is a válasz. Az orosz hadnagy mintha a ki nem mondott gondolataimra is válaszolt volna:

- Professzor, ne képzeljen bennünket barbároknak! Magam is fizikus vagyok, még kezdő, de ismerem az ön értekezéseit. De annál fontosabb közlésem van az ön számára! - Felemelte a hangját, s úgy folytatta, vigyázva, hogy a tolmács megérti-e, amit mond: - A moszkvai akadémia azt az utasítást adta a leszerelést végző bizottságnak, hogy az ön privát laboratóriumát, ahol az elektronsokszorozókkal foglalkozik, nem szabad leszerelni. Kérem, mutassa meg ezeket a helyiségeket.

Az első emeleti folyosó végén volt a két helyiség, ahol az elektronszámlálókat kifejlesztettük. A hadnagy aprólékosan megnézte, hogy ott tényleg minden ehhez a munkához tartozik s azt mondta:

- Ebben a két szobában minden úgy fog maradni, ahogy van. Szigorú parancsot fogunk kiadni, hogy senki ne nyúljon hozzá. Ugyanez vonatkozik az ön földszinti szobájára, melynek bútorzata, az előszobával együtt, érintetlenül marad.

- Hadnagy úr - mondtam neki -, amiket mond, valóban meglep. Nem lévén jelenleg semmiféle postaközlekedés Magyarországon, önt kérem meg, hogy a moszkvai akadémiának a figyelméért a nevemben köszönetet mondjon. A kollegialitásnak ez az üzenete olyan reménysugár, mely áttör a háború viharain s azt mutatja, hogy a megértés felé haladunk. De engedje meg, hogy az üzenetből következtessenek is. Aki ezt üzeni, annak nem kell az én berendezésem. Aki ezt üzeni, az azt is tudja, hogy ez a két szoba nincs egyedül, ennek a munkáját segíti a műhely, a kémiai előkészítő, a nagyfrekvenciás mérőlaboratórium. Ne gondolja, hogy telhetetlen vagyok s ha valaki a kisujját adja, az egész kezét akarom, de meg vagyok győződve, hogy a moszkvai akadémia - ha már beleavatkozott ebbe a kérdésbe - úgy értelmezi a rendelkezését, ahogy én értelmezem. A javaslatom az, hogy ön küldje el a jelentését Moszkvába a kutatóban levő berendezések listájával, s várjuk meg onnan a választ, mit akarnak? Ha látják, hogy nincs nagy műszerraktárunk, hanem csak annyi műszerünk van, mint amennyi az apparátusainkba be van építve, biztos vagyok, hogy nem akarják szétszedni a kutatólaboratóriumunkat.

A hadnaggal nehezen ment a tárgyalás. Ő kicsi ember, csak azt teheti, amire parancsa van. Ő nem küldhet javaslatot Moszkvába. - Akkor küldjön az ezredes - mondtam én, s átmenünk az ezredes irodájába.

Az ezredestől (beszéd közben egyre korlátozva az igényeimet) végül három dolgot kértem. Ne vigyék el a könyvtárunkat, mely mintegy 4000 kötetet és 70 fizikai, kémiai és műszaki folyóiratot tartalmazott. Ne vigyék el a nagyfrekvenciás laboratórium felszerelését, mely tartalmazta a Hold-kísérlethez megépített speciális áramköröket, melyeket senki más nem tud használni. Végül hagyják meg a műhelyünket, mintegy húsz szerszámgéppel. A Tungsram nagy gépgyárából tízszer-hússzor annyi szerszámgépet úgyis elvisznek. A műhelyre vonatkozólag mindjárt sikerült megállapodni az ezredessel: meghagyják. A könyvtár és a nagyfrekvenciás laboratórium ügyében ő nem dönthet, meg fogja kérdezni Moszkvát. Addig várnak ezek leszerelésével.

Így hát elkezdődött a kutató leszerelése is. Nagyon fáj a szívünk a finom mérlegeinkért, a sztahanovista csomagolás láttán. A vákuumberendezéseink tönkrementek: kioperálták belőlük a szivattyúkat (azt mondták, abból kevés van a Szovjetunióban), üvegcsapokat, manométereket. Az izzólámpa- és fluoreszcenslámpa-fejlesztési laboratórium, a rádiócső-fejlesztési laboratórium, a kémiai laboratórium, a minőségellenőrzés néhány hét múlva üresen tátongott, a padló üvegtörmelékkel és a laboratóriumi jegyzőkönyvek papírhulladékaival elborítva. Időközben az ezredes megkapta Moszkvából a választ: a könyvtár megmarad, de a nagyfrekvenciás mérőlaboratóriumot elviszik. Hozzátette magyarázatképpen, hogy radarkészülékeket nem hagyhatunk egy legyőzött országban. – Ezredes – mondtam én neki –, a Hold-radar impulzusgenerátora három másodpercenként ad egy impulzust. Kérdezze meg a szakértőit, hogy lehet-e ilyen berendezéssel repülőgépet követni? – Válasz nem volt.

Elment tehát ez is Moszkvába. A laboratórium ott állt kifosztva. A hadnaggyal egyre kevesebbet lehetett tárgyalni. Sokszor volt mérges. Kerestük az okát, míg rájöttünk: az utóbbi időben többször volt részeg, mint nem.

A leszerelés már a végéhez közeledett, mikor egy reggelen Horváth Tóni rémulten szaladt át a lakásomba. – Csomagolják a könyveket, és hordják kifelé. – Azonnal futunk az ezredeshez. Alszik. Zemcovot valósággal megrohanom: – Ön is jelen volt, mikor közölték velünk, hogy a könyvtár a miénk marad – mondom neki. A válasz igen egyszerű, minden különösebb emóció nélkül:

- A Szovjetunióban kevés a német szakkönyv, önök pedig ezeket újra megvásárolhatják. - Mondtam neki, hogy „a Vörös Hadsereg megszállva tartja fél Németországot, s ott nem kevés a német szakkönyv.” Hiába, itt már semmi vitának nincs eredménye. A katonaruhát azért adták rájuk, hogy „robotember”-ként tudjanak viselkedni.

Horváth Tóni még egy reggelen átszaladt: „viszik a műhelyünket.”

- Nem baj, Tóni, fontos az, hogy több ilyen hírrel nem jöhetsz, mert most már nincs semmi. Okosabb, ha te is leülsz és megiszol velem egy csésze teát, az többet ér.

Mikor az oroszok elmentek a gyárból a leszerelés után, és először mentünk be a kutató épületébe, ott teljes pusztítás és szenny tárult elénk ugyanúgy, mint a gyári épületekben. Kivétel volt az én földszinti irodám, a szabadalmi irattár, és a két privát laboratórium.

A földszinti szobámban nagyjából minden a helyén állt. Hiányzott az előszobából az írógép, és a szobámban levő bőrgarnitúráról le volt fejtve a bőr. A fotelek olyanok voltak, mint a nyúzott állatok.

A szabadalmi irattárunk ép maradt. Úgy látszik, nemcsak a marxizmus-leninizmus tartja a szabadságot a kapitalizmus egyik ferde kinövésének, hanem az orosz katona is megveti. Csodálatosképpen még arra sem méltatták, hogy szétszórják.

A két laboratóriumban megvolt minden épen. De a padlón itt is, ott is *emberi maradványok*.

- Az orosz katona nem szereti az illemhelyet - mondta az egyik.

- Nem is demokratikus, mindig csak az illemhelyet megcsúfolni - mondta a másik.

- Elmentek - mondtam én -, és most kezdhethük előlről.

Ha nagyon pontosak akarunk lenni, akkor a kutatóból megmaradt dolgok között meg kell említenünk még két csoportját a műszereknek. Egyikbe tartoznak azok a műszerek, könyvek, felszerelési tárgyak, melyek az orosz leszerelése alatt egy vízzel megtelt pincében voltak, másokban azok, melyeket „saját magunktól elloptunk”.

Amikor az előző év őszén, 1944-ben, Nógrádverőcéről visszaköltöztettük a laboratóriumot, egyes tárgyakat az üveggyár alatt levő mély pincében helyeztünk el, arra gondolva, hogy a bom-

batámadás ellen védve legyenek. Mikor jött az árvíz, ez a pince színültig megtelt vízzel. Akkor nagyon sajnáltuk, hogy miért is tettük oda ezeket a tárgyakat, hiszen a kutatóban megmaradtak volna, így pedig tönkrementek. Utólag pedig azt sajnáltuk, miért is nem tettük oda az egész felszerelést, amit akkor visszahoztunk, mert az árvíz kevesebb pusztítást okozott bennük, mint az oroszok. Az árvíz után először a géptermekeket szivattyúztuk ki. A mély pincére akkor került volna sor, mikor a leszerelés kezdődött, de az oroszok előtt nem említettük ezt a pincét, s csak miután elmentek, szivattyúztuk ki. Három hónapi vízben állás után a műszerek is, a könyvek is használhatók voltak, sőt a kéziratokat, laboratóriumi jegyzeteket is el lehetett olvasni. A gyárban még két pincének volt hasonló sorsa. Az egyik gumicsőraktár, a másik vegyszerraktár volt s érdekes, hogy még az utóbbi legnagyobb része is használható volt. Az oroszok elmenetele után ezek olyanok voltak nekünk, mint a talált kincsek.

A „műszerlopásokat” néhány ötletes dolgozó találta ki, s a leszerelés második felidejében általános lett a gyárban. A technikája az volt, hogy leszerelés közben a műszereket, vagy kisebb gépeket átvitték a szomszéd szobába, ahová ezek nem tartoztak. Ha az oroszok észrevették a hiányt, akkor a magyarok „keresték”, míg „megtalálták” a másik szobában, ahova „tévedésből” került.

Ha az oroszoknak nem tűnt fel a hiány, akkor a műszer lassan tovább „vándorolt” jól meghatározott helyek felé. Ezek olyan helyek voltak, amelyekre az oroszok nem gondoltak. Így például volt egy hosszú elevátor (conveyor), mely két épületet kötött össze az első emelet magasságában s melynek a közepét egy bomba szétszakította. A két épülethez csatlakozó rész a levegőben lógott, s életveszélyesnek látszott, mely minden pillanatban leszakadhat. Az elevátornak ez a két csonkja a leszerelés végére tele lett műszerekkel, elektromotorokkal, s egyéb nagyon hasznos, kisebb tárgyakkal. Ugyancsak megtelt a nagy lámpagyári épület széles szellőztető csatornája a legkülönbözőbb tárgyakkal. Persze, az elvitt 700 vagon gép mellett ez csak annyi volt, mint csepp a tengerben, de fontos volt maga a tény, hogy a magyar munkás erről rájött, s igyekezett menteni a „kapitalizmus vagyonát” a „szocializmus katonáitól”. A dolog végrehajtása kiterjedt együttműködést követelt, majdnem összeesküvést. És nem akadt senki, a túlnyomó többségben szervezett, szociáldemokrata munkások

között, aki elárulja. Az abban az időben még kis számban levő kommunista munkásokat nyilván kihagyták ebből az akcióból, mert föltételezték, hogy azok között akadt volna, aki elárulja. Ezt a kijelentésemet arra alapítom, hogy volt a laboratóriumunknak egy részlete, a televíziós laboratórium, mely megmenekült volna az orosz leszereléstől, ha egy kommunista munkás reá nem vezeti az oroszokat. Ezt a laboratóriumot helyszűke miatt egy különálló víztorony felső emeletein helyeztük el. Az alsó rész mérnöki lakás volt, onnan egy vasajtóval lezárt csigalépcső vitt fel a toronyba. Akaratlanul is kitűnő rejtékhely s tényleg, az oroszok a leszerelés utolsó hetéig nem tudták, hogy ott laboratórium van. Horváth Tónival és Papp Györggyel az egész idő alatt drukkoltunk, hogy hátha nem veszik észre, míg Tóni szomorúan jött egy reggelen, hogy egy kommunista gépész elárulta a televíziós laboratóriumot, az oroszok máris hordják le a tárgyakat, engem pedig az ezredes hívat.

Az ezredes toporzékolt mérgében s azt mondta, átad az NKVD-nek. – Miért titkolta el, hogy ott laboratórium van? – kérdezte.

– Ezredes, ön téved – feleltem én. – Hogy a gyárban mi van, azt önök a mi kimutatásainkból tudják, melyeket a leszerelés előtt kértek. A kutatóról nem kértek előre kimutatást, azt önök megszállták és maguk leltározták.

Az NKVD-től megszabadultam, de ez az eset keserű tanulság volt. Honnan tudja a kommunizmus az emberi agyat ennyire elhomályosítani? A gyár leszerelését a magyar munkás kétségtelesen úgy nézte, mint egy nagy rablást, melyet nem a kapitalizmus – hanem az ő kárára követtek el. A részvényes őt természetesen nem érdekelte s föltételezte, hogy az előbb-utóbb megtalálja a számítását, ilyen, vagy amolyan tranzakció jóvoltából, vagy egyéb segítséggel. Ő azonban rosszul járt, mert íme, már nincs munkája. És kilátástalan, hogy ez a gyár hamar felépül, ha ugyan egyáltalán felépül. A szociáldemokrata, szervezett munkásság, mely a Horthy-időkben úgy gondolt az oroszokkal való együttműködésre, mint vágyálomra, hamar kijózanodott. Az orosz katona, ahogy az utcán viselkedett, az orosz katona a magánlakásokban, s most az orosz katona a gyárban kinyitotta a józan munkásság szemét. Nincs az az ellenpropaganda, mely többet árthatott volna az oroszok hírnevének, mint maguk az oroszok. De úgy látszik – gondolkoztam el magamban, abban az időben

először – a kommunizmus erősebb doktrína! Az felül tud emelkedni a tényeken! De vajon hogyan csinálja? Hogyan tudja az embereket a saját vitális érdekeik ellen fordítani? Hogyan tudja az emberek ítélőképességét elvenni, hogyan tudja a fehérről elhitetni, hogy az fekete s a feketéről, hogy az fehér? Hogyan tudja az emberi agyat fordított irányban működtetni?

A gyár leszerelése és a vele kapcsolatos események elemi erővel vetették fel bennem a kérdéseket. A válaszokat fokozatosan találtam meg, később meg fogom kísérelni elmondani, hogyan. A kérdés, ismétlem, nem az, hogy a kommunizmus hasznos-e, vagy káros az emberiségre. Ezt, szerintem, maguk a tények eldöntik. A kérdés az, hogy hogyan tud fennmaradni, sőt terjedni, ha káros? Aki a kommunizmust el akarja kerülni, annak ebből a szemszögből kell néznie a kérdést.

A kiábrándulás – néhány gyári munkástól eltekintve – teljes volt, mire a leszerelés a vége felé közeledett s – ha lehetséges – még fokozódott, miután az oroszok eltávoztak. Addig a leszerelésben segédkező munkások, mérnökök csak azt a kis üzemrészrt ismerték, melyben dolgoztak, más helyekre nem volt szabad menüik. Most az üres gyárban mindenki szabadon járkálhatott s láthatta azt, amit az orosz katonák otthagytak.

Látták az összetört ajtókat, ablakokat. Az áttört falakat. A leszaggatott lépcsőkorlátokat. A falból kitépett csővezetékeket. A helyükről kiemelt felvonókat. Az egyik kinn volt az udvaron, ládának akarták használni, de túlságosan nehéznek bizonyult. Látták az összetört kapukat. Évtizedek alatt nem fordult elő, hogy egy autó nekiment volna a kapuknak. Az orosz teherautók az összes vaskapunkat elroncsolták. A téglából és kőből épült kapuoszlopok között egyetlenegy nem maradt épen. Látták az épületet, ahol az orosz katonák laktak: a gyár luxussal megépített kultúrházát, ami a munkások találkozóhelye, hangversenyterme és színháza. A munkások saját műkedvelő színészcsoportha tartotta ott minden szombaton este színielőadását, sokszor azokat a darabokat játszva, melyek a fővárosi színházakban mentek. A Tungsram Teniszegylet, a Tungsram Tornászegyesület, az olvasókör, szakkör stb. színhelye. Magyarország legszebb fedett teniszpályája. A nagy elektromos konyha 1500 személyre főzött naponta ebédet. Most mindez beborítva a bútorok roncsaival. Az elektromos konyha leszerelve, a vezetékek a falból kitépve. A

színpad összetörve, a díszletek kidobálva. A fedett tenispálya vastagon borítva emberi ürülékkel.

Ez volt az oroszoknak előttünk a legérthetlenebb tulajdonsága. Mintha ők nem estek volna át az ősemléknek azon a fokozatán, amikor „szobatiszta” lett. Mintha hiányzott volna belőlük az az ösztön, mely az undor fegyverével tart távol attól, ami egészségtelen. A magyar munkás nevette és elítélte emiatt az orosz. Csak a szemtanúnak lehet arról fogalma, ami piszok az orosz katonák után a gyárban maradt. A bútorroncsok és papírhulladékok az emberi maradványokkal összekeverve, sok helyen félméteres rétegben borították a padlót. A magyar munkásnak a megvetése mellett a humora is megmozdult, s eredeti módon adott neki kifejezést. Két nagy ládát megtöltöttek ezzel a piszokkal s leszegezték. Az orosz katonák berakták őket a vagonokba, s a két láda elment Oroszországba. A magyar munkás üdvözlötte az oroszoknak. Vajon az oroszok megértették-e?

Én akkor már, mikor bejártuk ezt az emberi istállót, nem voltam kétségbeesve. Ugyanúgy nem voltak a többiek, akikkel akkor együtt végigmentünk az üres gyáron. Mert mi már akkor túl voltunk a mélyponton, a mi utunk már fölfelé vitt.

Ma, amikor visszaemlékszem erre a sivár képre: a könyörtelenül kipusztított, kirabolt gyár, benne a rablást elvégző horda szennyével, magam is el kell, hogy csodálkozzam azon a néhány emberből álló kis csoporton, akiket ez a reménytelen helyzet nem tudott földre sújtani, akikben akkor már élt a gyár újjáépítésének terve, s akiknek lelkesedése átragadt aztán a százakra és ezrekre, és meghozta az újjáépítést. Valóban, ez a legvalószínűtlenebb része a történetemnek, s ha ez a történet kitalált regény volna, a kritikásaim ezen a ponton támadhatnának. Még valószínűtlenebb lesz a történetem, ha azt is elmondom, hogy közben még egy nagy csalódáson is átestünk.

Valamikor áprilisban történt, amikor az ostrom hosszú, téli éjszakája már elmúlt, de a nap csak nem akart fölkelni. Nem akart, mert elfogyott a legutolsó reményünk is, hogy az amerikaiak egyszer megjönnek, és segítséget kapunk. Ugyanis az amerikaiak megjöttek, de nem tudtak segíteni rajtunk.

Nemcsak mi, Tungsram-emberek, de egész Budapest s az egész ország úgy várta az amerikaiak megérkezését, mint a legszebb vágyálmot, ami egyszer teljesül. Egyszer aztán híre járt, hogy itt

vannak, s egyesek már azt is tudták, hogy az oroszok félnek tőlük. Ez volt a legszebb az álomban, az oroszok ellen felgyülemlett lelki feszültségek után.

Fodor igazgató egy reggel azzal jött ki a gyárba, hogy „nagyszerű jelenetet” látott. A Szabadság téren, az Iparügyi Minisztérium előtt állt egy gyönyörű amerikai kocsi, s egy orosz katona piszkálta. De íme, egyszer csak a minisztérium ajtaján kilép egy délceg amerikai tiszt, meglátja az orosz, szó nélkül odamegy, az arcába sújt, az orosz leesik a kocsi mellé, az amerikai tiszt pedig oda sem figyelve elegánsan beszáll a kocsiba és elhajt.

Az emberek ragyogó szemekkel hallgatták a történetet.

– Mondja, igazgató úr, ezt a saját szemével látta? – kérdeztem tőle.

– Igen..., azazhogy egy jó barátom mesélte – mondta ő mosolyogva, s aztán hozzátette: – Professzor úr, egy ilyen jó történet után nem illik azt kérdezni, hogy igaz-e!

– Bocsásson meg – mondtam én –, igaza van, si non e vero, e bene trovato. (Ha nem is igaz, jól van kitalálva.)

Ilyen lelkiállapotban vártuk mi az amerikaiakat! Néhány nap múlva aztán Jankovich elment General Keyhez s azzal jött vissza, hogy a tábornok nagyon kedvesen fogadta. Ki is dolgoztak valamit, ami néhány nap múlva megvalósult: a tábornok beleegyezésével nyomtattunk egy nagy, fehér plakátot magyar, angol és orosz nyelven, amely azt tartalmazta, hogy a Tungsram gyár részben amerikai vagy, s így részben az amerikai törvények védelme alatt áll. Az elgondolás az volt, hogy a Tungsram fiókgyárainak és raktárainak (melyek nem a főtelepen voltak) a kapuira kifüggesztjük a plakátot.

A plakátot megmutattuk Galdin ezredesnek, aki hatalmas kacajra fakadt.

– Mondják, uraim, hány katonája van az Egyesült Államoknak Magyarországon, akik ennek a plakátnak érvényt fognak szerezni? – kérdezte, s tovább kacagott. Néhány nap múlva pedig az oroszok kiürítették a Tárnokon levő gépraktárunkat, melynek kapuján ott volt ez a plakát.

Jankovich nem adta fel a reményt, s tovább tárgyalva elérte, hogy egyszer megjelent a gyár kapujában egy dzsip, két-három amerikai tiszttel. Legalább nézzék meg, mi történik a gyárban. A magyaroknak megdobbant a szíve a látványra. Na, most mi fog történni?

A dzsip megállt a fegyveres kapuőr előtt, egy orosz katona szaladt az ezredes irodájába, s pár perc múlva maga az ezredes jött a kapuhoz. Nem tudjuk, mit beszélgettek s milyen nyelven, nyilván az amerikaiak hoztak magukkal orosz tolmácsot. De a dzsip néhány másodperc múlva megfordult, s az ezredes a kíséretével nevetve ment vissza a szobájába.

Az embereknek elfogyott a lélegzete, s lassan elfogyott a mi reményünk is, mert Key tábornok mindössze annyi segítséget tudott adni, hogy néhány levelet továbbított New Yorkba, Mr. Herodhoz, az International General Electric Co. elnökéhez. A leszerelés pedig folyt tovább sztahanovista iramban.

Valamikor december végén, amikor az ostrom elkezdődött, a téli didergés és bizonytalanság közben, abban foglaltam össze a vágyaimat, hogy „hej, csak már tavasz volna!” Akkor már sok mindent tudnánk, amit most nem tudunk, feltéve, hogy addig élünk. Valahogy úgy képzeltem, hogy a tavasz, mely az élettelen földet új életre tudja serkenteni, meg tudja hozni a mi új életünket is.

Most – április közepén – itt a tavasz, de semmit sem hozott, mindent csak vitt tőlünk. Elvitte a kenyerünket, s elvitte a reményünket. Hát ezért álltunk ellen a németeknek, még az életveszelelemmel sem számolva, amikor Németországba akarták vinni a gépeket? Valahogy megmenekültünk az egyik szomszédtól, s most a másik karmai közé kerültünk. Az egyik faji alapon hirdette a saját magasabbrendűségét, így akart meghódítani. A másik valamilyen haladó világnézetet hirdetett, titokba burkolva a saját belső életének tényeit. Amikor szemtől szemben áll velünk, elveszi a magyar munkás kenyerét. Egy biztos, ha bárki hibás volt is, a magyar munkás nem volt hibás a háborúért. Hol van az új életforma, melyet az oroszok kialakítottak? A leszerelést Nagy Péter katonái sem csinálhatták volna másképp.

És mi lesz a világból, ha az amerikaiak ezt közömbösen nézik? Idejönnek, tagadhatatlan jóindulattal viselkednek, de az oroszokban a partnert akarják látni, nem merik bennük észrevenni a rombolót. Ez az optimizmus még sokba fog nekik kerülni! A világnak pedig még többre!

Itt van hát a tavasz, és ezt hozta az ostrom téli éjszakája után. Itt van a tavasz, de még nem találkoztam vele. Máskor lesni szoktam sejtelmes jövetelét, illatát, hátha egyszer meg tudnám érteni, hogyan csalja ki az új életet? Most nem voltam képes találkozni

vele. Mint a zarándok, aki Rómába behunyt szemmel megy, hogy ne lássa Itália szépségeit, mert elfoglalja a saját belső világa. Az ostrom tüze, az árvíz, a sorsunkért való aggodalom után jött ez a leszerelés. Mindennap kevesebb egy reménnyel. Az emberi lélek ilyenkor megpróbálja a lehetetlent, s görcsösen kapaszkodik abba a szikrányi reménységbe, ami még megmaradt. Másnap ez is elfogy, s az ember így süllyed mélyebbre. Hol van a mélypont? Nálam ott volt, amikor kiderült, hogy sem a józan ész, sem az erkölcsi alap nem segít az oroszok hatalmi intézkedéseivel szemben, mert ők nem állnak sem a józan ész, sem az erkölcs alapján, de nincs az a külső hatalmi szó sem, amely tudna, vagy akarna segíteni. Ki vagyunk szolgáltatva, és semmit sem tehetünk.

KEZDJÜK AZ ÚJJÁÉPÍTÉST

Ekkor megadtam magam. A sok fejtörés, a sok erőfeszítés helyét üresség foglalta el. Kinyitottam a szememet, és megláttam a tavaszt. Soha még ilyen meglepetés! Már nyílik az ibolya a kertünkben, már virágzik az aranyeső, zöldellnek az orgonabokrok, lombosak a hársfák, s a bombázás után megmaradt egyetlen barackfánk teljesen virágba borult. A kissé bágyadt, fátyolos nap-sütés csendes ünnepi hangulatot ad a kertnek. Igen, erre jól emlékszem, ez a gyermekkorom ünnepi tavasza. Akkor templom mellett laktunk, s szinte most is ugyanúgy hallok a kiszűrődő orgonabúgást, de most a méhek csinálják, az élet fáradhatatlan munkásai. Hirtelen azt hiszem, hogy közben nem is történt semmi, mindjárt el fogok indulni lepkét kergetni.

Hát ezt tette a tavasz, míg én hűtlen voltam hozzá? Az életnek ugyanazt a bőségét, pompáját adta, mint máskor. Körülöttünk romokban az ország, romokban a város, romokban a gyár, de teljes frissességében virul az élet. Íme, ezeknek a fáknak nem parancsol Galdin ezredes! Ezeknek a sorsát nem Moszkvában döntik el. Ezek nem állnak a Vörös Hadsereg törvényei alatt! Milyen nevetségesen kicsiny, milyen nevetségesen primitív egyetlen rügy titkaihoz képest ez az emberi ésszel kigondolt rendszer, melyet az élet értelmével szemben Moszkva most reánk akar erőszakolni. Hirtelen megdöbbenésszerűen érzem át: az élet erősebb. Igen, az élet erősebb és minden emberi rendszerben csak annyi a jó, amennyi az életet támogatja, segíti kifejlődésében, de

menthetetlenül elpusztul ez a rendszer, mely az élettel szembehelyezkedik, vagy azt gátolni akarja.

Most már azt is tudom, hogy nem fogunk elveszni, mert lesz egy Moszkvánál hatalmasabb szövetségünk: az élet. Azt is tudom, hogy hol hibáztam: a gépek elvesztése miatt nem szabad elcsüggednünk, mert a mi vagyonunk nem a gépekben van, hanem az embereinkben. A Tungsram vagyona nem a részvénytársaság alaptőkéjében, sem nem a mérleg vagyontételeiben van, hanem a mérnökeinek, munkásainak, kereskedőinek tudásában, és a jóakaratában. Átgondolom, hogy az oroszok mindjárt a leszerelés kezdetén tudtul adták a gyárban, hogy a Tungsram minden alkalmazottját szívesen látják, és elhelyezik a Szovjetunióban, ahol sokkal jobb dolguk lesz. Mindeddig egyetlenegy ember sem jelentkezett. Íme, az első csata, amit az oroszok elveszítettek, mert az élet erősebb. Az emberek nem mennek oda, ahol a rendszer erősebb akar lenni, mint az élet.

Most már nem lepkét kergetni megyek, hanem szaladok a kapuhoz, vajon ott van-e az utcán Nagy Pál, az üzemi bizottság elnöke, a leglelkesebb és legértelmesebb munkásunk? Nincs igazolványa, nem jöhet be a gyárba, de a közelben szokott lenni. Ott van most is. Intek neki s a kerítésen át elkezdünk tárgyalni, ő kinn, én benn. Elmondom neki a következőket:

A Tungsram mától kezdve fizetést ad azoknak az embereinek, akiket az igazgatóság és munkásbizottság együttesen kijelöl, mint a gyártásban nélkülözhetetleneket. A kijelölésnél csak a tudás számít. Az emberek kapnak fizetést, annak dacára, hogy nem dolgozhatnak. Egyénenként fognak értesítést kapni, hogy mikor kezdhetik el a munkát. Mikor idáig jutottam, Nagy Pál kezét nyújtott a kerítésen át s azt mondta:

– Professzor úr, értem a gondolatot, s biztosíthatom, hogy a célt el fogja érni. De tudja-e, hogy sok ilyen emberünk van?

– Remélem, több, mint gondoljuk – mondtam én.

A következő napokban ő kinn, én benn dolgoztam a listán. Jankovich és Fischmann pedig a szükséges pénz biztosításán. Arra is fel voltunk készülve, hogy egyik fiókgárunkat, a tokodi üveggyárat, ami nem került leszerelés alá, eladjuk. Erre nem került sor, mert Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökkel és Vásári István pénzügyminiszterrel sikerült megértetni a tervet, s ők az akkor már inflálódni kezdő magyar pengővel támogattak, azt sem tudtuk, kölcsön vagy jóvátételi fizetés formájában. A listára

hatszáz ember került. Ugyanakkor számba vettük a fiókgyáraknál levő ócska gépeket, részben olyanokat is, melyeket valamikor azért vásárolt meg a Tungsram, hogy ne működjenek. Volt egy nagy tételünk, melyért reszkettünk, hogy az oroszok meg ne tudják: Kőbányán egy sörgyár bombabiztos pincéjében volt el-falazva egy tekintélyes gépparkunk. Amikor 1944-ben a németek azt kívánták tőlünk, hogy a föld alatt rádiócsövet gyártunk, odavittük a gépeink egy részét, s be is rendezkedtünk gyártásra, amire azonban már a háború befejezéséig nem került sor. Közvetlenül az ostrom előtt a vezető főmérnök elfalaztatta a zezugos pince nagyobb részét, meghagyta a külső, kisebbik részt, melyben csak néhány ócska gép állott. Az oroszok nem ambicionálták ezek elvitelét, s mindvégig nem szereztek tudomást a belső nagyobbik részről, mely így végül is megmaradt.

A leszerelés javában folyt április és május hónapokban, miközben titokban készültek a terveink a gyártás újraindítására, és a gyár újjáépítésére. Csak azt vártuk, hogy az oroszok eltávozzanak. Érintkezésbe léptünk a Magyar Kommunista Párttal és megkértük Rákosi Mátyást, hogy szerezzen információt, és ha lehet, biztosítékot Moszkvából, hogy az oroszok az újjáépített gyárat nem fogják ismét leszerelni. Rákosi „pozíciójának egész súlyával” állította, hogy nem lesz újabb leszerelés. Akkor még igen kicsiny volt ez a „súly”, de valamire csak kellett támaszkodnunk, a tétlenség rosszabb lett volna, mint a rizikó vállalása. Közben kiderült, hogy az oroszok nem számítják be a jóvátételbe a Tungsram gépeket, ami a Magyar Kommunista Pártnak szemmel láthatóan kényelmetlen volt, tehát gondolni lehetett, hogy Moszkva megelégszik a nagy rablással, s nem fogja a magyarországi bábjai tekintélyét további apró zsákmányokkal rombolni. A világ is kezdte közben némileg visszanyerni civilizált formáját, néhány jegyzék Washingtonból is elment már Moszkvába, megindult a külföldi postaforgalom is. A második leszerelés az ötszáz katonával már nem ment volna olyan simán.

Ezeket mérlegelve végül is vállaltuk a rizikót. Az oroszok június elején távoztak el a gyárból, akkor behívtuk a hatszáz emberünket, szennyet, piszkot takarítani. Ez a munka egész júniust igénybe vette, s június végén lovaskocsikon elkezdtük a legócskább gépeinknek a gyárba való beszállítását.

A magyar munkás, a magyar élni akarás csodákat művelt ezekben a napokban. Az ostrom és az utána jövő hónapok kénytelen

tétlensége után most szinte a perceket lestük, mikor indulhat meg a gyártás? Mintha mindenkinek személyes ügye lett volna, hogyan lehet nyerni egy napot? A közreműködésnek megvolt az eredménye: július 6-án megindult az első lámpagyártó gép. Még aznap délelőtt az íróasztalomon volt az első tíz darab lámpa. Rabcsák Mihálynak, a lámpagyár vezetőjének és Nagy Pálnak könnyektől csillogott a szeme, mikor hozták. Én pedig azt mondtam: – Ezek a lámpák el kell, hogy mondják másoknak is a Tungstram dolgozóinak élni akarását. Adunk belőlük a miniszterelnöknek, az iparügyi miniszternek, a Magyar Mérnökegyesületnek és a Magyar Vasmunkások Szövetségének. Rabcsák azt mondta, ráhelyezi mindegyiket egy üveglapra s kérdezte, mi legyen a felírás. Én kis papírlapot vettem elő s ezt írtam reá: „Az Egyesült Izzó leszerelése után, 1945 július 6-án újraindított gyártás első terméke. AZ ÉLET ERŐSEBB”.

Az volt a biztos érzésünk, hogy az oroszok szereltek le bennünket, de mi győztünk.

A NAGY KÉRDŐJEL

Még a Tungstram leszerelése előtt történt – március vége felé –, hogy azt hallottam, Szent-Györgyi Albert Budapesten van, a tudományegyetem Élettani Intézetében. Gyorsan felkészültem egy hasonló nagy gyaloglásra, mint mikor Jankovich és én először vágtunk neki a nagy útnak s elindultam. Az úton kellemes meglepetések értek, mindenfelé látszott, hogy az élet visszatérőben van. A halott város megmozdult.

Újpest és Budapest között megindult a villamos. Igaz, hogy csak néhány kocsi a reggeli órákban befelé, néhány az estéli órákban visszafelé, de aki ügyes volt, helyet kaphatott rajtuk. Mikor én a végállomáshoz értem, indulásra készen állott egy kétkocsis szerelvény. A belseje zsúfolásig megtelt, az oldalán emberfürtök lógtak, körülötte nagy tömeg ácsorgott. „Na, most kiderül, hogy jó volnék-e egyetemi hallgatónak” – gondoltam magamban, mert közmondásos volt Budapesten, hogy nincs olyan tömött villamos, melyre még egy diák föl ne férne. Szerencsére valaki, aki a két kocsi közötti ütközőn állott, megmondta a dolgot, s leszállott az indulás előtt. Nem rossz hely, csak nincs mibe kapaszkodni, hacsak az az úr, aki háttal áll, meg nem

engedné, hogy beléje fogódzkodjam. A villamos elindult, nem lehetett gondolkozni, felugrottam, s az úr mérgesen fordult hátra, hogy ki meri őt zavarni?

– Jó reggel, képviselő úr – mondtam neki, mikor megismertem. Pintér János, akit legutoljára novemberben láttam a búvóhelyén, mikor a fegyveres ellenállásról beszélgettünk, s akiről Nagy Pál mondta el nem régen, hogy tagja lett a Nemzetgyűlésnek. Választások még nem voltak az országban, de a politikai pártok összeállítottak egy ideiglenes parlamentet.

– Professzor úr, fogóddzék belém, mert leesik – mondta ő aggódva is a helyzetemen, meg örülve is a viszontlátásnak.

– Pontosan ez volt a szándékom – mondtam én –, de persze nem mertem volna megkísérelni, ha tudom, hogy ilyen nagy úr háta mögött állok.

Vidám beszélgetés indult meg, Pintér tele volt lelkesedéssel. Huszonöt évi várakozás után végre el lehet kezdeni a komoly munkát. Most a kormány Budapestre jövetelét készítik elő. Nincsenek épületek, mert csaknem minden minisztérium épülete megsemmisült. Úgyszólván nincs más közlekedés, mint a gyaloglás. Nincs telefon, de mindez nem baj. Fontos a jóakarát, és a becsületes szándék.

Míg beszélt, elgondolkoztam. Pintér az 1918-as forradalom után államtitkár volt és az Államvasutak elnöke. Aztán Horthy börtöne három évig, majd egyszerű vasesztergályos, több mint húsz éven át. Én tudom, hogy milyen kitűnő esztergályos. Mit rak bele egy ilyen emberbe az esztergapad monoton forgása húsz éven keresztül? Vajon az gyülemlett fel benne, hogy ha egyszer alkalma lesz rá, a kalapácsot veszi elő, hogy odavágjon? Nem kell féltenünk a magyar jövőt, mert íme Pintér János most 60 éves, és gyermeki vidámsággal megy építeni. Most kezdi az életét. Azt mondom neki:

– Pintér úr, én jobb szeretném, ha visszajönne a Tungsramhoz. Vegye át a munkásjóléti ügyek vezetését, beleszámítva a bérkéréseket is. Én nem vagyok marxista, mert szerintem a tőke közös birtoklása megöli az iniciatívát. De próbáljuk meg azt, hogy a munkások képviselője és a tőke megbízottja együttműködjenek. Próbáljuk meg azt, hogy mindegyikünknek a másik feje is fájjon.

Pintér meglepve nézett rám.

– Professzor úr, ha én ezt az ajánlatot az elmúlt húsz év alatt kapom, azt mondtam volna, hogy elértem az életem célját. De most a pártomnak szüksége van rám az országos ügyek intézésében. Most az összes fémipari szakszervezeteket szervezem be egy országos szövetségbe, erre kell a munkám. De a Tungsram nyugodt lehet, Nagy Pál ugyanazt meg tudja önöknek csinálni, mint amit én tudnék. Boldogok lehetünk, hogy Nagy Pált ki tudtuk szabadítani a nyilasok kezéből!

Aztán elmondta Nagy Pál kiszabadításának történetét, melyet addig én sem hallottam.

Nagy Pál mintegy tizenkét szervezett munkástársával a nyilasok újpesti börtönében volt. A nyilasok nem tudták őket már Nyugatra vinni Budapest körülrázása előtt, s elhatározták, hogy ha Újpestet fel kell adni, ezeket a foglyokat legyilkolják. Az illegálisban levő szociáldemokraták erről tudomást szereztek, s egyikük vállalkozott egy életveszélyes manőverre. Nyilas katonatisztnek öltözve, igen erélyes és vakmerő fellépéssel megjelent az újpesti Nyilaskeresztes Pártban s közölte, hogy parancsa van a foglyok elszállítására és kivégzésére. Behozatta a foglyokat, kérdéseket tett fel nekik, éktelenül kiabált, hasba rugdosta őket. Aztán kivezényelte őket a sötét utcára, és vitte a Duna felé. A foglyok meg voltak győződve, hogy elérkezett a haláluk órája, mikor a Duna partján a tisztt odaszólt hozzájuk: – Na most, elvtársak, gyorsan eltűnni, ki merre lát!

A Nyugati pályaudvarnál elváltam Pintértől, és gyalog folytattam az utat Szent-Györgyihez. Az utcák képe meglepő volt. A főútvonalakon már eltakarították a romokat, s üzletek cégtáblái hívták fel magukra a figyelmet. Hogyan lehetséges két hét alatt ekkora fejlődés? – kérdeztem magamban, míg aztán közelebb menve láttam a trükköt. A cégtáblák papírosból vagy fehérre és színesre mázolt deszkából voltak. Ravasz megnyilvánulása az életnek. Becsapta a szemet olyan időkben, mikor mindenki örült, ha becsapják. Így lett a romvárosból az első időkben kulisszaváros. A szemérmes nő maga elé húzta a spanyolfalat, míg átöltözik.

Szent-Györgyi Albert félmeztelenül ült az Élettani Intézet egyik nyitott ablakában. Nem akarta elszalasztani a kora tavaszi nap első sugarait. Mikor belül kerültem, az asszisztense télikabátban ült előtte a fűtetlen épületben, úgy tárgyaltak. Most jobban megörültem az asszisztensnek, mint neki magának. Ha

Szent-Györgyi Pesten biológiáról beszél az asszisztensével, akkor ez valami öröndetes változást jelent. Mindjárt azt kérdeztem:

- Mondd, Albi, te ott hagytad Szegedet, s véglegesen Pestre jöttél?

- Igen - mondta ő -, ezután itt maradok.

Semminek nem örülhettem volna jobban. Albi az egyedüli alkalmas személy, aki az új Magyarországon a tudomány számára ki tudja harcolni a neki megfelelő pozíciót. Hogy a tudomány ne legyen mostohagyermek.

Az asszisztentst elengedte, s azonnal belekezdett a témába.

- Debrecenből jövök - mondta -, elmentem oda, mihelyt lehetett, hogy a kormánnyal tárgyaljak, mielőtt valami butaságot elkövettek volna. Beszéltem a pártvezérekkel, megmagyaráztam nekik, hogy erős tudomány nélkül nincs erős és boldog ország. Az nem igaz, hogy a tudomány padlásszobákban születik, és az sem igaz, hogy a tudományt korgó gyomorral kell csinálni. Elegünk van abból, hogy mindig azt halljuk, a tudományra nincs pénz. Hát mire van pénz? Az ország eltartott arisztokratákat, s eltartotta egy légióját a tábornokoknak. Egy ezred többbe kerül, mint egy egyetem, egy ágyú többbe kerül, mint egy elektronmikroszkóp. Miért kell a kis Magyarországnak kétszázharminc tábornok? Azért, hogy a kardunkat csörgessük, és hadat üzenjünk az Egyesült Államoknak? Se én nem üzentem hadat, se te nem üzentél hadat, hát akkor ki üzent? A tábornokok és az arisztokraták, hogy magukat megmentsék.

- Mit mondtak a pártvezérek és kormányemberek? - kérdeztem én.

Albi mintha egy pillanatig habozott volna.

- Egyetértettek azzal, amit én mondtam - mondta és hozzátette: - Azt mondták, egyetértenek velem. Beszéltem Rákosival is. Most jött haza az emigrációból, Oroszországból. Azt mondta, a pártjának szüksége van a tudomány támogatására, s pártja támogatni fogja a tudományt.

- Ez azt jelenti, hogy be kell lépünk a kommunista pártba? - kérdeztem én.

- Megmondtam Rákosinak is, a többi pártvezérnek is, hogy amint eddig sem voltam politikai pártban, ezután sem fogok egyikbe sem belépni. Ha nem támogatják a tudományt önmagáért, akkor elvész az ország, lemarad a népek versenyében.

Kicsit elgondolkozott, majd folytatta:

- Én azt hiszem, megértettek engem. Persze, a helyesléseiket majd tettekkel kell bizonyítaniuk, de máris van egy tett. Reánk, tudósokra és művészekre bízta az ország nevelésének legfelsőbb irányítását.

Albit egyre jobban elragadta a lendület, amint folytatta:

- Zoltán, ez a legnagyobb fordulat az ország életében. Amilyenek a jövő emberei, olyan az ország. Fel fogunk állítani egy Köznevelési Tanácsot, mely fölötté lesz a kultuszminiszternek. Nem engedjük, hogy politikusok és katonák megmérgezzék a jövő generációt. Tisztas életre, igazságszeretetre, demokráciára nevelünk. A tanácsban olyan emberek lesznek, akik szeretik a tudományukat és művészetüket. Aki szereti az igazságot a tudományban, az szereti az életben is. Aki szereti a szépet a művészetben, az szereti az életben is. Kodály Zoltán, Veres Péter, Baranyai Lipót már megígérték, hogy együttműködnek velem. Örülök, hogy eljöttél, mert téged akarok kérni, hogy a természettudományi rész vezetését vállald. Első lépés a nevelés, második a tudomány megszervezése lesz.

- Albert, szeretnék tőled kérdezni valamit - mondtam neki. Te Debrecenből jöttél, s a legnagyobb örömmel látom, hogy optimista vagy. Azt jelenti ez, hogy az oroszok független életet fognak biztosítani Magyarországnak? Olyan lesz az életünk, ahogy azt magunk berendezzük?

- Az oroszok és a magyar kormány arra kértek engem Debrecenben - válaszolta -, hogy szervezzek meg egy Magyar-Szovjet Művelődési Társaságot. A célja ennek, hogy a két ország kulturálisan is együttműködjék. Elvállaltam, mert jó jelnek látom, hogy az oroszoknak fontos a kulturális közeledés. Aki hódítani akar, az fegyverekre támaszkodik s megelégednék azzal, hogy katonailag ma teljesen a kezében vagyunk.

- Ha barátokká akar tenni bennünket, miért tűri, hogy a katonái „zabrál”-janak és erőszakoskodjanak a nőkkel? Miért szed „hadifoglyokat” az utcáról? Az oroszoknak könnyű volna Magyarországot lelkiileg is meghódítani, miért nem teszik? - kérdeztem én.

- Amit te kérdezel tőlem, azt kérdeztem én Vorosilovtól - mondta ő. - Legutóbb határozott hangú levelet intéztem hozzá s megírtam, hogy nem fogom elvállalni a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság elnökségét, ha az erőszakosságok meg nem szűn-

nek, s ha a fogolytáborokból a civileket haza nem engedik. Sok magas rangú orosz katonával beszéltem. Türelemre kértek s hangsúlyozták, hogy a harcoló katonát nehéz megfélekezni. Volt olyan is köztük, aki figyelmeztetett engem, hogy Magyarországgal ők még harcban állnak. Még háromszázezer magyar katona harcol ellenük. Zoltán, ez a kérdés nem könnyű. Kétszázmilliós nép szomszédságában élünk, akiknek ostobán hadat üzentünk. Ha azok, amiket ma látunk, múltó atrocitások, akkor el kell őket felejtünk. A kétszázmilliós néppel pedig barátságot keresünk. Ők azt mondják, független Magyarországot akarnak, de olyat, mely nem ellenséges velük szemben. Joguk van ezt kívánni tőlünk. Hitlertől ők szabadítottak meg s ha visszagondolunk az ellenállási mozgalmunkra, sajnálattal kell látnunk, hogy még ott sem tudtunk segíteni magunkon. Sok jóakarat, sok szenvedés, de eredményt nem értünk el.

- Erre én is úgy gondolok vissza - mondtam neki -, de még most sem tudjuk, ki árult el bennünket. Mondd, Albi, meddig voltál még a svéd követségen azután, hogy találkoztunk?

- Másnap elmentem onnan. A svédek figyelmeztettek, hogy szorul körülöttem a hurok - felelte ő.

- Én tehát akkor sem ártottam volna neked, ha vallok - jegyeztem meg.

- Nem - mondta ő -, de a svédeknek sem, azokhoz a nyilasok nem mertek hozzányúlni. Az oroszok már kirabolták őket, elvitték a sok ott rejtegetett zsidó ékszert, s nyomtalanul eltűnt Wallenberg, a lelkes svéd, aki sok zsidó életet mentett meg. Az oroszok: egy nagy kérdőjel.

Ez a kérdőjel most a magyar élet egére van festve, gondoltam magamban, mialatt hazafelé mentem. Az ostrom éjszakája elmúlt, a romváros ébredszik, az emberek élete veszélyben, fáznak, éheznek és - lelkesednek. Még eddig senkivel sem találkoztam, aki nem lelkesedik. Mindnyájunkat húz felfelé valami, egy meghatározott cél irányában. Sok millió apró törekvés egy irányba, a fizikus úgy mondaná, sok apró kis vektor, melyek párhuzamosak. Más időkben az organizáció küszködik, hogy az irányokat párhuzamosan állítsa, most nincs szükség reá. Hatalmas produkciója az életnek! Mi lesz ebből, ha kifejlődik? Szebb ország, gazdagabb, műveltebb, becsületesebb élet. De most ne jöjjön senki, aki az irányokat összezavarja vagy megfordítja. Most ne jöjjön senki, aki ostobaságában azt hiszi, hogy okosabb,

mint az élet. Aki rendszert hoz és abba akarja belekényszeríteni az élet csodálatos folyását: jön ilyen valaki?

A kérdőjel ott van a magyar égen.

A KOMMUNISTA PROPAGANDA

A következő egy hónapnyi időre kiestem Budapest életéből. Galdin ezredes katonái zártak be a Tungsram kerítései mögé. Április végén Szent-Györgyi Albert üzent, hogy jöjjenek el hozzá. Mikor odamentem, kiderült, hogy még körülbelül húszan kapunk hasonló meghívást: a Magyar-Szovjet Társaság alakult meg hivatalosan. Ezt látva, félrehívtam Albit.

- Mi lenne itt az én szerepem? - kérdeztem tőle.

- Te leszel, aki a fizikai szakosztályt irányítod, s felveszed a kapcsolatot az orosz fizikusokkal. De a lényeg az, hogy - amint látod - az ország szellemi életének vezetői itt vannak. A jóindulatunkat akarjuk megmutatni az oroszokkal való barátkozásra - mondta Albert.

- Albert, én hazamegyek, én ebben nem tudok részt venni - mondtam neki, s elbeszéltem néhány szóval az ötszáz fegyveres katonát, és hogy már több száz vagon gép kigurult a Tungsram telepéről.

Albert nagyon meglepődött, de kisvártatva ezt mondta:

- Zoltán, még ezek után is azt mondom, ülj be közibénk. Tételezzük fel a legjobbat, s számítsuk még ezt is a háború zűrzavara közé. Mit tudom én, ki lehetett az a szamar ember Moszkvában, aki ezt elrendelte. A jövő héten én Moszkvába megyek, várjuk meg, mit látok ott.

- Jó, én várok - feleltem -, ha lesz időm várni. Most azt számlálgatjuk magunkban, hogy nem kell-e a végén nekünk is beülnünk a vagonokba? Ahogy ezek az emberek a leszerelést csinálják, abból minden rossz kiszülhet. Ezek a Holdról jöttek, ezek nem emberi aggyal gondolkoznak!

- Igazad van, és mégis igazad. Várjuk meg, míg én Moszkvában - remélem - megtalálom azokat az embereket, akik a földön élnek. Ne felejtse a kétszázmilliós számot! Ezekkel barátságban élni nekünk létkérdés. A beszédedből komoly veszélyt látok, hogy téged esetleg el akarnak vinni. A fizikusokra szükségük van. Én el merek menni Moszkvába, mert a biológus

kutyának se kell. Én biztosan vissza fogok jönni, de te ne menj, akárhogy hívnak. Mert esetleg visszafelé elfelejtik lepecsételni az útleveledet. Ha pedig kényszerítenének, adj hírt nekem, vagy távollétemben az irodámnak. Én vagyok velük olyan viszonyban, hogy tudok segíteni neked. Látnod, ezért is kell a Magyar-Szovjet Társaság!

- Jó, akkor bejövök az ülésre és megígérem, hogy nem fogok felszólalni – fejeztük be Albival a beszélgetést.

A felszólalások tele voltak lelkesedéssel. Reményteljes szemek néztek a jövőbe. Magyarország bekapcsolódik a világkultúrába, az oroszok a nyugati népek barátai és szövetségesei. A sajátos orosz kultúra nélkül nem teljes a világ szellemi élete. A magyarok eddig csak a másik oldalt ismerték, most betekintést nyernek a Kelet lelkébe.

Ha nem ígértem volna meg Albinak, akkor sem szólalnék föl. Nem lehetnék ünneprontó. A jóindulatnak erre az áradatára az oroszok sem felelnének mással, mint baráti kéznyújtással. Orpheusz zenéje meglágyítja a követ is. És várjuk meg, hátha nem is kő a kő! Szent-Györgyinek igaza volt, így kell kezdeni.

Az ülésen Szent-Györgyi elnökölt s Zilahy Lajost, a világszerte ismert író, választották meg ügyvezető elnöknek. A társaság később egyre bővült, vidéki városokból fiókok alakultak, a magyar nép megmutatta a jóindulatát.

Szent-Györgyi és Zilahy mindent elkövettek, hogy a magyarokon ne múljen a barátkozás sikere. Ma mindkettő az Egyesült Államokban él, s az alakuló ülés résztvevői közül szintén sokakat találunk, akik külföldön vannak, mint „reakciósok” és a „szovjet állam ellenségei”.

Alig néhány hete, hogy a Szent-Györgyi házában, Woods Hole-ban, a gyönyörű Cape Codon Zilahy Lajossal is találkoztam.

- Te, Albi – mondom egy este a kandalló mellett –, nyisd meg a Magyar-Szovjet Társaság ülését. Két elnök van itt és egy osztályelnök. Mindhárman aktív igazgatósági tagok, mert egyikünk sem mondott le. Most elmondhatnám azt a beszédet, amit akkor nem mondtam el.

- Én is elmondhatnék olyanokat, amit akkor még nektek sem mondtam el – felelte. – Emlékeztek a beszámolóimra a moszkvai utam után. Abból hiányzott, hogy kihallgatást kértem Sztálintól, s nem kaptam. A kihallgatást igen udvariasan készítették elő a

különböző fórumok, de valahol – már közel Sztálin magasságához – egy tábornok megkérdezte tőlem, hogy miről fogok Sztálinnal beszélni. Megmondtam neki, arról, hogy a magyar hadifoglyokat ne éheztessek, és lehetőleg hamar engedjék őket haza. Elmondtam, hogy szerintem ezt a kérdést valószínűleg szűk látókörű emberek intézik, akik nem látják, hogy a Szovjetuniónak kevesebb haszna van ebből, mint amennyire kárára lesz a szépen megindult szovjet-magyar barátságnak. A tiszt piros lett a méregtől, és elkezdett ordítani, hogy mióta írja elő a legyőzött a győztesnek, hogy mit csináljon? Csak néztem, vajon hogy jutok ki a szobájából, vagy talán egyenesen a vesztőhelyre visznek? Jobb volt akkor ezt nem elmondani senkinek, de én akkor már láttam, hogy a Magyar-Szovjet Társaságnak már csak egy szerepe lehet: hogy segítsen embereket menteni. Sok embert szabadítottunk ki börtönökből és sok kegyetlenséget megakadályoztunk azzal, hogy voltak telefonszámaink, melyeket felhívhattunk. 1945 nyarán elértük, hogy szigorú büntetéseket alkalmaztak a fosztogató katonákkal szemben, néha még halálbüntetést is, de furcsa módon a nőkkel szembeni erőszakoskodást nem tekintették bűnnek és nem büntették. Itt hiábavaló volt minden rábeszélés és érvelés. Sok csalódásban volt részünk, de mindig újra kezdtük a barátkozást. Hogy ma Magyarországon az emberek nagy többsége gyűlöli a Szovjetuniót, annak a Szovjetunió maga az oka. Amit nem értettünk, az volt, hogy mikor oly könnyű lett volna népszerűvé lennie, miért választotta a népszerűtlenséget?

– Ma már azt is világosan látjuk – mondtam én. A szovjet rendszer eleve tudja, hogy nem lehet népszerű. Az elnyomó diktatúrát nem lehet népszerűsége alapítani. Az ilyen rendszernek sokkal erősebb alapozásra van szüksége és ez a rendőrség. Mit törődött volna a Szovjetunió a magyarok véleményével, mikor tudta, hogy a magyarokat a politikai rendőrség fogja majd féken tartani. És tudta, hogy ez a mai magyar generáció neki úgysem jó. Ez már túl sokat látott. Erre nem lehet sztálini rendszert építeni. Ezt félre kell állítani s – ami még jobb – kiirtani. A következő generáció már nem fog emlékezni, hogy mi történt Budapesten 1945-ben. Még csak 5 év telt el azóta s ma már azt írják a magyar újságok, hogy a felszabadító orosz katona megosztotta a kenyerét a magyar néppel, s meleg kabátot adott a kapitalizmus szerencsétlen áldozataira. Ezt sem a magyarok miatt írják, hanem a

külföldi „fellow traveler”-ek miatt. Magyarország már kihúzott sorsjegy.

Mindig újra és újra kezdtük, ahogy Szent-Györgyi most mondta. Vigasztaltuk magunkat azzal, hogy az orosz hadsereg nem marad örökké az országban. Nem engedik a nyugatiak. Az országnak koalíciós kormánya van ideiglenesen, s a választások sem hozhatnak mást. A néhány százalék kommunista elviselhető. És hátha a magyar kommunizmus más lesz, mint az orosz. A magyar királyság is más volt, mint az orosz cárizmus. És egyáltalán, mi az a kommunizmus?

Magyarországon már volt egyszer egy rövid életű kommunizmus, 1919-ben, az első világháború utáni zűrzavarban. Én akkor egyetemi hallgató voltam, és elméleti forradalmár. A fiatalember nyitott könyv, üres lapokkal, melyekre még mindent ráírhat az élet. Lenéztem az idősebbeket, akiknek a lapjai már meg vannak írva. Akinek háza van, földje van, családja van, világnézete van, az már nem tud elfogulatlan lenni a világtörténelemnek abban a sorsfordulójában, melybe beleszülettünk. Korunk nem közönséges időszaka a történelemnek. Az eszmék harca, a régiék halványulása, az újak bizonytalansága hasonlít a keresztyénség megjelenésének időszakához az ókor és középkor határán. Merre lesz a kibontakozás? Egyikünk sem tud válaszolni, de mindnyájunknak feladata keresni az irányt elfogulatlan szemmel.

Amikor a magyar kommunizmus után jövő Horthy-rendszer féltékenyen irtotta a kommunizmus minden reminiscenciáját, elítéltem az eljárást. Horthy sajtója sohasem vitatkozott a kommunizmussal, hanem csak gyalázta. Elég volt odavetni egy olyan kifejezést, mint „a bolsevizmus fertője”, s ezzel minden meg volt mondva.

Miért? – kérdeztem magamban. Ha a kommunizmus tételei hibásak, mutassuk meg a hibákat. Ne kezdjük persze azzal, hogy a hatalmat odaadjuk a kommunistáknak, de hallgassuk meg őket. Az elzárkózás nem segít. Ha a kommunizmus jobb, mint a világ mai rendszere, az élet úgyis uralomra segíti.

Horthy Magyarországon így végül is nem tudhattuk meg, hogy mi az a kommunizmus. Később beláttam, hogy Horthynak ebben az eltitkoló törekvésében nem kisebb emberek segítettek, mint Lenin és Sztálin. Mert mikor külföldön jártam – európai országokban és az Egyesült Államokban –, láttam, hogy az emberek ugyanúgy nem tudták, mi van a Szovjetunióban, mint

ahogy mi nem tudtuk. A szovjet propaganda ugyan erőteljesen működött ezekben az országokban, de a benyomásom az volt, hogy a módszere nem jobb, mint a magyar sajtóé: nem vitatkozott, hanem állított. A „kommunista fertő” helyett „kommunista paradicsom”-ról hallottunk, de a Szovjetunió belső életét sűrű ködfelhő takarta el az emberek szeme elől.

Most maga a hivatalos Oroszország jött el hozzánk, a hadseregével a civil megbízottaival, s az Oroszországban nevelt magyar kommunista emigránsokkal. Most megtudjuk, mi a kommunizmus. Vajon meg van-e még a régi elfogulatlanságom? Meg voltam győződve, hogy igen. El voltam határozva, hogy nem törődöm a mellékkörülményekkel. Például függetlenítem magam az orosz hadsereggel kapcsolatos tapasztalatoktól, vagy a sztálini rendszer tisztogató pöreitől, melyek a világsajtóban kétes visszhangot keltettek. Beszéljenek maguk a kommunisták és beszéljenek a tények.

A Tungsram gyárban az oroszok bevonulása után a második napon elkezdte működését a kommunista párt. Az irodámba bejött egy Török nevű elvtárs és közölte velem, hogy az „orosz hadsereg megbízásából” átveszi a helyi kommunista párt vezetését. A pártiroda céljaira kér egy helyiséget.

– Kicsoda ön? – kérdeztem tőle, mire két igazolványt szedett elő, s kirakta őket az asztalra.

– Nem csodálkozom, hogy ön nem ismer engem – mondotta –, mivel csak rövid ideig voltam a Tungsram dolgozója, 1944 nyarán. Akkor a Nyilaskeresztes Párt vezényelt be a gyárba a katonai parancsnok útján. Ez a nyilaskeresztes párt igazolványa – mutatva, fölvéve egyiket az asztalról –, ha ön jól megnézi, látja, hogy hamis. Ez a másik igazolvány, a kommunista, valódi. A kommunista párt utasítását követtem, mikor hamis nyilas igazolvánnyal bejöttem a gyárba, hogy lássam, mi történik itt, s hogy kik azok az emberek, akiket el kell innen távolítani a fordulat után. Ezt mondva átnyújtotta a két igazolványt.

– Nézze, barátom – mondtam neki elhárító mozdulattal –, beszéljünk őszintén. Én nem tudom, hogy melyik igazolvány a hamis, azt sem tudom ellenőrizni, hogy ön az oroszok megbízásából van-e itt most nálam. Én csak egy igazolást fogadok el önre vonatkozólag, azt, amelyik a gyár munkásaitól jön. Ön – mint mondja – megismerkedett a gyár viszonyaival, tehát tudja, hogy itt nagy számmal vannak szervezett munkások, azt is tudja, hogy

ezeknek a túlnyomó többsége szociáldemokrata. Ezek sokat tanácskoztak a fordulat előtt arról, hogy mi történjék a fordulat után. Sokan közülük ma is itt vannak a gyárban, várják vissza a vezetőiket, akiknek el kellett rejtőzniük. Vannak a gyárban kommunista dolgozók is. Én tehát azt javaslom önnek, vegye fel ezekkel a kapcsolatot, s velük együtt jöjjön vissza hozzám.

Másnap néhány munkással együtt jött vissza, s én kijelöltem nekik a párthelyiséget. Még aznap közelebbi információt akartam kérni Török elvtársról az egyik munkástól, aki jelen volt ennél a megbeszélésnél, s akit jól ismertem.

- Török elvtársat mi nem ismerjük - felelte, de az újpesti kommunista párt igazolta őt.

- Miért nem bízta meg önöket a kommunista párt az ügyeik intézésével? - kérdeztem. - Miért kell ehhez idegen ember?

Meglepve nézett rám, s aztán oktató hangon mondta:

- A jó kommunista nem kérdez, hanem engedelmeskedik.

Még aznap megjelent Nagy Pál is a gyárban s fölkeresett.

- Nem szeretjük - mondta -, hogy a testvérpártunk idegen embert hozott a gyárba, nem tudunk semmit a múltjáról. Gondoskodni fogunk róla, hogy gyári embert tegyenek a helyébe!

Úgy látszik, nem tudtak gondoskodni róla, mert Török elvtárs egészen márciusig ottmaradt. Hol orosz katonai egyenruhában jelent meg, hol civilben. A szociáldemokraták nagyon lenézték, szélhámosnak tekintették. Az ügyekbe nem engedtek semmi komoly beleszólást sem neki, sem az akkor még nagyon kicsiny pártjának. Márciusban Török elvtárs hirtelen eltűnt (híre járt, hogy az orosz hadsereg kémszolgálatába lépett be), s egyik régi munkásunk Somlai László, Nagy Pál barátja lett a gyári kommunista párt vezetője.

Somlai a nyilasok deportáló táborából szökött meg, s a saját szekrényében lakott az utolsó hetekben. Csak a felesége tudott róla. Ha az anyósa vagy a testvérei látogatóba jöttek, még azok előtt sem mutatkozott. Többször végighallgatta - mondta el nekem később -, amint a családtagjai elsiratták a felesége előtt, mint aki már biztosan rég meghalt. - Ha a titkot ketten tudják, már nem titok - tette hozzá.

Nagy Pál és Somlai egyetértésben vezették pártjaikat. A gyár leszerelése, és az utána jövő lelkes újjáépítés még jobban összekovácsolta a barátságukat. Mint az üzemi bizottság elnöke és alelnöke, rendszerint együtt tárgyaltak az igazgatósággal. Érde-

kes volt egymás mellett a két ember. Nagy Pál az izmos, életerős ember, magabiztos fellépésével és gyors eszejárásával könnyedén sarokba szorította azt, akivel vitázott. Csak elemi iskolákat járt, de szabad idejében tanult, olvasott. Hibátlanul citált irodalmi idézeteket, közgazdasági munkákat. A feltett kérdésekre azonnal válaszolt. Somlai bizonytalanabb egyéniség. A vitában lassú. Gondolatai között nem tud dönteni. Vagy nem szól, vagy alternatívákban válaszol, ha kérdezik. Végül is azt mondja: – Meg kell kérdeznem a pártomat, holnap hozok választ. Érthető, ha ilyen körülmények között mindig Nagy Pál viszi a szót, ahol együtt vannak jelen. Sokszor az az érzésem, hogy Somlaiban ilyenkor elfojtott indulatok gyülekeznek, s hagynak nyomot, de egyelőre a Tungsramnál nagy a békesség a két párt között. Olyat is hallunk, hogy „békés sziget”, ahol sem a pártok egymással, sem a munkások az igazgatósággal nem veszekszenek, ami eléggé feltűnő.

A hirosimai atombomba ledobása után Somlai kért, hogy tartsak előadást az atomról az újpesti kommunista pártban. Mikor megjelentem az előadóteremben, bemutattak egy sovány, magas, fiatalos megjelenésű embernek, akinek lobogó fekete haja és különös tűzben égő fekete szemei voltak: Rajk László, aki az ülés második előadója lesz. Rajknak ismertem a nevét, tudtam, hogy a kommunisták Rákosi utáni legfontosabb embere. Tanárnak készült, de a 30-as években a budapesti egyetemről kitiltották néhány társával együtt kommunista tevékenység miatt. Rajk a Szovjetunióba ment, majd részt vett a spanyol polgárháborúban. A II. világháború alatt titokban hazajött, s részt vett az ellenállási mozgalomban, de ott én nem találkoztam vele, most láttam először.

– Professzor úr, én már ismerem az ön nevét, sokat beszélgettünk önről Sopronkőhidán Dallos Gyurkával – mondta most rögtön a bemutatkozás után.

Én szerettem volna hallani tőle valamit Dallos öngyilkosságáról, de ő nem volt hajlandó ebbe a témába belemélyedni, hanem csak arról beszélt, hogy Dallos információi nagyon értékesek voltak, és hogy ők általában figyelik az embereket és remélik, hogy velem értékes kooperációt tudnak megvalósítani. Aztán megállapodtunk, hogy mivel neki ma este még egy másik előadást is kell tartania, mindketten csupán fél óráig beszéljünk.

Amikor szembenéztem a sok száz felém szegeződő szempárral, jóindulatot olvastam ki belőlük. Kisemberek, akik az élet fáradalmi között valami jobbra vágnak, az élet napos oldala felé tekintenek. Nem harcot akarnak, hanem békét. Azzal kezdtem tehát az előadást, hogy ne beszéljünk a bombáról, azon se fáradozzunk, hogy nyújtsak nekik valami leegyszerűsített képet a fizikai folyamatokról, hanem nézzük azt, hogy az atomenergia békés felhasználása mit ígér a jövő társadalmi élet szempontjából. Az ember harca ember ellen a múltban akörül a viszonylag csekély energia körül folyt, mely rendelkezésre állott. A huszadik század eddig eltelt évtizedeiben az emberiség háborúkra készült és háborúkat vívott, közben a tudomány a maga csendes műhelyeiben felfedezte az atomot. Sokkal fontosabb tény volt a néhány ezer tudós felfedezése, mint a sok százmillió ember politikai és fegyveres harca. Mert kiderült, hogy az energia, melyért egymással harcoltunk, mérhetetlen bőségben van körülöttünk. Az embernek ezután nem lesz oka az egymás elleni harcra, mert a saját megélhetését nem kell többé a másik rovására biztosítania. Egyetlen szép és nemes harcra lesz szüksége: harc a természettel a természet javaiért. Ezt a harcot csak becsülettel lehet megvívni. A tudomány objektivitásra tanítja az embert. Ezt át kell vinni a politikába is. Ott is az kell, hogy legyen az első követelmény: ami fehér, azt nevezzük fehérnek, ami fekete, feketének.

Pontosan fél hétkor befejeztem az előadást és Rajk következett. Azzal kezdte, hogy látja, mennyire tetszett az elvtársaknak az én beszédem, s nem is akar velem vitatkozni a tudománynak a csodás eredményeit illetően, de nem ért egyet a következtetéseimmel. A dialektikus materializmus az ellentétek harcát tanítja. A dialektikus harc a társadalomban az osztályharc, amint azt a történelmi materializmus kifejti. Idézte Lenint, Sztálint. Harcolnunk kell a reakció ellen, mely mindenütt jelen van. Minden eszköz meg van engedve a reakció elleni harcban. A reakciót ki kell irtani.

Míg beszélt, figyeltem a közönséget. A lelkes hangulat eleinte érdektelen hűvösségbe ment át, amit maga Rajk is észrevett, s egyre súlyosabb, gyűjtőbb kifejezéseket használt a reakció ellen. Hét órakor a párttitkár kis cédulát nyújtott át neki, nyilván az időre figyelmeztetve. Az autó kint várt, hogy a másik előadásra elvigye. Rajk a gesztikulációi közben összegyűrte a cédulát, és tovább beszélt. Eljött nyolc óra és még beszélt. Kilenc óra és még

mindig beszélt. Szemei közben égtek, a hangja berekedt, csurgott róla a verejték, de egyre több és több tapsvihar szakította félbe. A beszéd nem volt más, mint a legkülönbözőbb formákban való ismétlése annak, hogy a reakciót el fogjuk tiporni. Hogy kiből áll az a reakció, azt nem lehetett látni a beszédből. Magyarországon akkor már az arisztokrácia kérdése el volt intézve. A földreform felosztotta a nagybirtokokat. A volt nácik bírói eljárás alatt voltak, melyek még nem fejeződtek be, de hivatalokból, üzemekből, politikai jogok gyakorlásából már a nácik ki voltak zárva, ugyanúgy a Horthy-rezsim összes valamennyire fontos emberei. Ha Rajk még ezek után három órás beszédben izgat a reakció ellen, akkor ő nyilván mást nevez reakciónak, mint mi. Egyet meg is nevez utólagosan: a papi reakciót, de biztos, hogy nem csupán arra gondol. Kik az ő reakciósai? Akkor még csak sejtettem, de ma már biztosan tudom: a nem kommunisták. „Aki nincs velünk, az ellenünk van” – tudtuk meg később. Tehát reakciós a polgár, a tudós, a művész, a paraszt, és reakciós a szociáldemokrata, akkor is, ha életét áldozta a forradalomért. Reakciós, ha nem kommunista. És mindegy, hogy melyik országban, melyik földrészen él. A beszéd témája nem Magyarország, hanem a „világforradalom”. Mindezt nem lehet most még ennyire világosan megmondani, tehát a beszéd általánosságokban mozog. A célja az, hogy lelkesítsen és hogy új tagokat gyűjtsön. Rajknak sikerül a saját láza egy részét átültetni a közönségre. Az előbb békés szemek villognak, öklök repülnek a levegőbe, és dörög a tapsvihar, mikor Rajk, fél tíz tájban, befejezi a beszédet.

A közönség eloszlott, s Rajk kimerülten nézett maga elé néhány percig, senkihez sem szólt. Felálltam, hogy elbúcsúzzam, mire Rajk a várakozó sofőrjére nézett, s kiadta az utasítást, hogy előbb engem visznek haza. Útközben Rajk beszélni kezdett.

– Professzor úr – mondta –, én nem akartam nyílt vitát kezdeni Önnel mindenki előtt, s most is csak azt mondom: én remélem, hogy mi együtt fogunk dolgozni. De akkor önnek revidiálni kell a nézeteit. Nem vesszük rossz néven, hogy még nem ismeri a kommunista irodalmat, azt pótolni lehet. Valószínűleg nem került még kezébe Sztálinnak „A dialektikus és történelmi materializmus” című műve, mely már magyar fordításban is megjelent.

– Olvastam a füzetet – mondtam neki. Somlaitól kaptam ajándékba ezt a kérdések és feleletek formájában megírt vékony füzetet, mely az újra meginduló magyar sajtó első termékei között

jelent meg. Amikor elolvastam, az volt a benyomásom, hogy soha még ilyen zűrzavaros írás nem volt a kezemben. Vagy talán benem van a hiba s félremagyarázom? Elhatároztam, hogy keresni fogom az alkalmat, hogy értelmes kommunistákkal beszéljek a könyvről.

- Igen örülnék, ha valamikor alkalmat adna, hogy beszéljünk erről a témáról - mondtam most Rajknak. - Egyelőre csak annyit: meg vagyok győződve, hogy a tudomány nagy felfedezései után Sztálinnak is meg kell változtatnia az álláspontját. A lenini filozófia kiépítése óta a természettudomány nagyon sokat haladt.

- Ön tévesen gondolkozik - szólt ingerülten Rajk. - Ön ne adjon tanácsot Sztálinnak, s ha ön Sztálint bírálja, ezt csak azért lehet megbocsátani önnek, mert a tudósok naivak. ...

A kocsí megállott, s Rajk gúnyosan felnevetett a beszéde folytatása helyett. Miközben kiszálltam, még azt mondta: - Én még mindig remélem, hogy együtt fogunk dolgozni. Remélem az ön érdekében.

Másnap hívtam Horváth Antalt, aki néhány héttel ezelőtt újságolta, hogy belépett a kommunista pártba.

- Tóni - mondtam neki - láttam, hogy ott voltál az előadásomon, most mint kommunista, magyarázd meg nekem, mit vétettem én tegnap, és miért kell megváltoztatnom a gondolkozásomat a saját érdekemben?

- Hát ezt ki mondta? - kérdezte meglepetve, mire elmondtam a Rajkkal való beszélgetést.

- Nem kell komolyan venni.

- A kommunista pártnak minden feladatra megvannak a megfelelő emberei. Rajk a harcos kommunista, vele nem szabad és nem kell elméletről beszélni, mert ő ahhoz nem ért.

- És Sztálin milyen kommunista, harcos, vagy elméleti? - kérdeztem.

- Sztálin univerzális úttörő minden téren - felelte ő.

- Azt hiszem - mondtam én -, Te nagyon tévedsz. Mert ha Sztálin mindenben olyan úttörő, mint a filozófiában és tudományban, akkor a kommunizmus dilettáns tévedések halmaza. Továbbá erőszakosságoké. Mert a Rajk tegnapi beszéde megmutatta, hogy a harcos Rajk mit tanult a harcos Sztálintól.

Horváth Tóni szemmel láthatólag zavarban volt.

- Nagyon kérlek, ne alkoss elhamarkodott véleményt - mondta, kicsit összeszedve magát. - Lesz alkalmad majd olyan kommunistákkal beszélni, akik a kérdéseidre választ tudnak adni. Rajkot felejtsd el. Én láttam, hogy az ott lévő emberek fogékonyabbak voltak a te előadásod iránt, mint a Rajk beszéde iránt. A te témádról sokan beszéltek ma a gyárban, míg Rajkot senki sem említi.

- Mondd, Tóni - kérdeztem tőle -, tudod Te, mi a kommunizmus?

- Őszintén szólva, nem - felelte ő. - Beléptem a pártba, mert tetszik nekem a párt mozgékonyága. A többi pártok ígérnek, és semmit sem csinálnak. A kommunista párt megvalósítja, amit ígér. Például a földosztást.

- Nagy hazugság - vágtam közbe. - Jól tudod, hogy Magyarországon a földosztás a többség akarata. A legjobb magyar írók egy évtizeden át vállaltak üldözést, börtönt, mert hirdették a földosztást. A kommunisták most mindenfelé azt kiabálják, hogy a földosztást egyedül ők csinálták, mintha ők találták volna fel. Hogy csinálhatták volna egyedül ők, mikor a kormányban is, az országban is kicsiny kisebbségben vannak? Én tudom, hogy te is, meg sok ezer más tagtársad is jóhiszeműen léptetek be a kommunista pártba, de ne felejtsd el, hogy kötelességeitek kritikát gyakorolni a párton belül. Mindenekelőtt kötelességed tudni, hogy mi a kommunizmus. Miféle fából vaskarika az, hogy te kommunista vagy, de nem tudod, mi vagy. Keress választ erre a kérdésre, és mondd el nekem is!

Magam is kerestem a választ, beszélgetve a párt sok tagjával, de csak azt tudtam megállapítani, hogy ők sem tudják, mi a kommunizmus. Olyanokat hallottam, mint „haladó szellem”, „új társadalom”, a „nép kezébe veszi a saját sorsa intézését”, „harc a tőke ellen”, de egyikük sem tudta ezeket a kifejezéseket tartalommal kitölteni. És senki sem tudta megmagyarázni, hogy miért kell, hogy az új társadalom *diktatúra* legyen?

A nyár végén a pártok készültek a választásokra. Egyik sem volt olyan hangos, mint a kommunista párt. Budapest utcáin hatalmas hangszórók harsogták a járókelők fülébe hajnaltól éjjelig, hogy Magyarországot a dicső Vörös Hadsereg szabadította fel Horthy és Hitler jármából (hogy Hitler leverésében a nyugatiaknak is volt valami részük, azt akkor már szóval sem említették), azóta pedig a kommunista párt építi újjá az országot, ad

kenyeret a népnek, szénét az iparnak, új törvényt, új életet az országnak. A villamosok oldalán nagy táblán: „Vas Zoltán adta hozzá a szénét”. Vas Zoltán Budapest polgármestere volt a koalíciós kormány megbízásából. Addig sohasem hallottuk, hogy a villamoshoz a polgármester adja a szénét, sem pedig, hogy Budapest minden polgára a polgármester kenyerét eszi. Bizony, nagyon sovány kenyér volt ez. A milliós orosz hadsereg teljesen kifosztotta az ország élelmiszerkészletét. Az új termést az orosz katonák és a magyar hatóságok együttesen rekvirálták az orosz hadsereg és a Szovjetunió számára. A választások előtt Rákosi ünnepélyesen tudatta a magyar néppel, hogy a Magyar Kommunista Párt közbenjárására a Szovjetunió segítségére jött az éhező magyar népnek, és gabonát ajándékozott az országnak. Ugyanígy „ajándékozta” meg a Szovjetunió Magyarországot a magyar cukorral, zsírral, hússal, s mindig a kommunista párt közbenjárása alapján. Rákosi egy másik örömdetes híre: kieszközte, hogy a Szovjetunió hazaengedi az összes magyar hadifoglyot. Rákosi ezt az örömteli kijelentést azontúl, egész 1948-ig, évente kétszer-háromszor megismételte. Nyilván megfelledezett róla, hogy az előző években már hazajöttek.

A kommunista propagandának ez a féktelensége semmivel sem volt jobb, mint a nácik propagandája. Ugyanaz a visszaélés az emberi aggyal.

– Hát minden parancsuralmi rendszer örültekké teszi az embereket, akik csinálják? – kérdezte egyszer egy professzor kollégánk.

– A dolog sokkal egyszerűbb – felelte a másik –, a parancsuralmi rendszert mindig örültek csinálják.

A választások előtt Rákosi eljött a Tungsram gyárba, hogy beszédet tartson a dolgozóknak. Somlai kért, hogy a beszéd előtt vezessem körül Rákosit a gyárban.

Az üres helyiségekkel kezdtem, s figyeltem Rákosi arcát. Azt hiszem, soha csúnyább ember még nem szerepelt a magyar történelemben. Alacsony, kövér alak, előrehajlott hátával azt a benyomást teszi, mintha a nyaka a melléből nőtt volna ki. Rövid nyakán kerek, teljesen kopasz fej. Aki beszél vele, a zsírosan fénylő feje tetejét látja, de ha fölfelé néz, kerek arca akkor sem árul el sokkal több struktúrát. Az apró szemek nyugtalanul járták körül a kétszáz méter hosszú, húsz méter széles nagytermet, hol megálltunk. Valamikor ez a terem volt a büszkeségünk, mert

nincs benne tartóoszlop – magyaráztam neki –, s mert a szem egyszerre tudott végiglátni a huszonhat lámpagyártó csoporton. Úgy is mondhatjuk, hogy huszonhat lámpagyár, mert mindegyik önállóan csinált különböző kész lámpát az alkatrészekből. Körülbelül négyszáz munkásnak adott kenyeret ez az egy terem.

„A munkások atyja”, „a szegény emberek jótevője” (ahogy Rákosit a kommunista sajtó nevezte) nem értette a célzást. Egy arcizma sem rándult. Ő nyilván magasabb rendű politikai sémákban gondolkozik, ilyen apróságok nem jutnak fel hozzá.

Még néhány üres termen átmenve eljutottunk abba a részbe, mely már dolgozott. A huszonhat egység helyett kettő. Az üzemi bizottság az ajtóban várt bennünket. Rákosi végignézett rajtuk, s azt mondta:

– Kevés kommunista jelvényt látok. Mi ennek az oka?

Nagy Pál válaszolt. – Rákosi elvtárs mi régi szociáldemokraták vagyunk, s azok is maradunk. Itt van Somlai elvtárs, a kommunista párt vezetője – aztán hátranyúlt, s valósággal odatuszkolta elébe Somlait, ki az egész idő alatt egy szót sem szólt.

– Hogyan halad az ujjáépítés? – kérdezte Rákosi.

Erre én vettem át a szót.

– Csodálatos, amit munkás és mérnök éhező gyomorral és nagy lelkesedéssel teljesít. A leszerelés előtti termelésünknek tizenöt százaléknál tartunk. Persze, gépekben még hátrább vagyunk. Még nincs tizenöt százaléknyi gépünk ahhoz viszonyítva, amit az oroszok elvittek ...”

Rákosi közbevágott.

– Professzor úr, járt már a Szovjetunióban? – kérdezte.

– Nem jártam, hívást már kaptam – mondtam –, de most nem tudnék elmenni, mert itthon nagyobb szükség van rám.

– El kell mennie – mondta Rákosi –, az oroszoktól nagyon sokat lehet tanulni.

– De nem lámpagyártást – mondta Nagy Pál. – Tapasztaltuk, hogy a leszerelést végző orosz mérnökök kevesebbet tudtak, mint a mi mérnökeink.

Rákosi „nem hallotta” a megjegyzést. Végigment a gépek között, minden érdeklődés nélkül. Szemei – úgy látszott – a sarló és kalapács jelvényeket keresték.

Egyszerre hirtelen ökölbe rándult a keze. – Mi ez? Engem akar „knock out”-olni? – Önkéntelenül védelemre emeltem a kezem, de aztán észrevettem, hogy Rákosi nyilván nem velem akar ökölharcot vívni, mert távolabb néz, az egyik gép irányába. A gép mellett egy munkás állott, akinek az ökle hasonló módon mozgott a levegőben. Akkor még nem tudtam, hogy ez a kommunisták legkifejezőbb üdvözlési formája. Az ököl a proletár ökle, mely a gyáva kapitalista ellen emelkedik a levegőbe.

Beszédében először röviden megdicsérte a Tungsram dolgozóit. Az újjáépítés kielégítően halad – állapította meg. Aztán hosszú áradozásba kezdett a Szovjetunióról. Utána rátért a belpolitikára. A reakció nagyon erős. A nép ellenségei mindenütt jelen vannak. A beszédében nem volt olyan lendület, mint ami Rajkot elragadta, de fő témája neki is a reakció volt. Végül vérfagyasztó közlést tett. A nép ostromolja a kommunista pártot, hogy számoljon le a reakcióval. A párt eddig megfékezte a lázadó tömegeket, mert a párt a kormánytól várja, hogy távolítsa el a reakciót, a nép ellenségeit a közéletből. Ha a kormány ezt meg nem teszi, akkor a párt félreáll s hagyja, hogy a nép érvényesítse akaratát. Jó lesz, ha a kormány nem felejt el, hogy a nép akarata törvény!

Rákosinak ezek a szavai megmutatták, hogy a kommunista párt milyen becsstelen taktikai fogásokra képes. Természetesen egy szó sem volt igaz abból, hogy a nép lázadásra készül. Ha a nép nem lázadt fel Horthy ellen egy negyedszázadon át, miért lázadna most, mikor a reakció el van távolítva, a föld kiosztva, és a nép készül a titkos választásra, mely az utolsó 50 évben vágyálma volt? Rákosi szavai azt árulták el, hogy a kommunista pártvezérek az oroszokkal együtt előre látták a csúfos bukásukat a választásoknál. Mindent elkövettek, hogy a bukást valahogy elkerüljék. A legjobb ötletet Moszkva adta, s Vorosilov közvetítette a magyar kormányhoz: csináljanak „egységes választást”, mely sokkal testvériesebb, és elkerüli a választási küzdelmet. Ez abból áll, hogy a pártok előre felosztják egymás között a mandátumokat bizonyos kulcsszámok szerint (úgy, hogy a két munkáspárt együtt megkapja a többséget), s akkor a nép csupán erre a közös listára „szavaz”. Vorosilov tárgyalásai már igen jó úton haladtak a tehetetlen magyar kormánnyal szemben, midőn váratlanul az amerikai sajtó meglepő pontossággal közölte a tárgyalások egész anyagát. Moszkva akkor még bizonyos szemérmert igyekezett mutatni a világ előtt, így tehát gyorsan megcáfolták az amerikai

sajtó „hazudozásait”, s a testvéries közös listából semmi sem lett. Rákosi most – nyilván ismét moszkvai sugalmazásra – mást talált ki: ha a „reakció”, ami most már a nem kommunista pártot jelent, többségbe jut a parlamentben, akkor bármilyen jó ember is ő, nem tehet mást, mint félreáll, és engedi érvényesülni a „nép” akaratát. Ez a fajta „nép” nekik eleitől kezdve rendelkezésükre állt. Néhány, vagy néhány száz, gombnyomásra működő lázadó behatol a parlament folyosóira, vagy a miniszterelnök hivatalába, ökölcsapásokkal követelve a „nép” akaratát.

A beszéd után azt kérdeztem Horváth Antaltól:

– Mondd, Tóni, miért kell főnöködnek ilyen kerülő utakat választani? Az orosz hadsereg itt van az országban, miért nem proklamálják veletek együtt a kommunizmust Magyarországon?

– Nekem nem főnököm, és velem együtt nem proklamál semmit, mert én holnap kilépek a pártból – mondta Horváth Tóni, remegve a méregtől.

Néhány napig került, hogy ne kelljen bevallania, hogy nem lépett ki. Legközelebb, mikor találkoztunk, azt mondtam neki:

– Tóni, azért nem szükséges, hogy engem elkerülj! Te is fizikus vagy, én is, tudjuk, hogy a természetben irreverzibilis folyamatok vannak. Úgy látszik, a kommunista pártba való belépés is ilyen.

Tóni elmondta, hogy az elvtársak megnyugtatták: „Rákosi azt nem úgy gondolta”. És, hogy tényleg, még sok reakciós nincs elintézve. Ő maga is látott volt nyilast szabadon járni az utcán, akit megismert.

– Mi van Lenin műveivel? – kérdeztem tőle. – Tudod már őket könyv nélkül? Szeretném, ha nekem is elmagyaráznád!

A kommunista párt, úgy látszik, megérezte ezt az én tudomány-szomjamat, mert telefonhívást kaptam Ernst Jenő biofizikus professzortól, hogy szeretne velem beszélgetni.

Ernst Jenő a pécsi egyetem biológiai intézetében dolgozott, de a háború elején, a zsidótörvények miatt el kellett hagynia állását, és Szent-Györgyihez ment Szegedre, ki a nagy tekintélyével védelmet tudott neki biztosítani. Én csak néhány éve ismertem. Az első véletlen találkozásunk alkalmával észrevettem benne a gyors, fordulatossá gondolkodású embert, aki a felmerülő kérdéseket hirtelen egészen új oldalról tudja megvilágítani. Kis, alacsony ember, szúrós szemekkel, melyek szinte világítanak a meglege-

dettségétől, ha vita közben az ellenfelét zavarba hozza. Egyszer azt mondtam neki:

- Jenő, neked az a hibád, hogy a szellemességeddel saját magadat is tévedésbe ejted.

Azt válaszolta:

- Tudod, milyen előny az, ha az ellenfelem azt hiszi, hogy tévedek?

A kommunista párt legfontosabb napilapja, a Szabad Nép néhány héttel ezelőtt hosszú cikkben jelentette be, hogy öt kiváló egyetemi professzor – közöttük Ernst Jenő – belépett a kommunista pártba. Amint ültünk egymással szemben a Belvárosi Kávéházban, egyre inkább az volt a benyomásom, hogy most nemcsak vele ülök szemben, hanem a kommunista párttal is.

Azzal kezdte, hogy csak néhány napig van Budapesten, siet vissza Pécsre, ahol kinevezték az egyetemre biofizikus professzornak. Belépett a pártba, mert nem igaz az a szólam, hogy a tudós ne politizáljon. A tudós nem könyvmoly, akinek könyvtárban vagy laboratóriumban kell penészednie. Harcolni kell a reakció és a hazugságok ellen. Például tiszta nonszensz, hogy a japánok az atombomba miatt tették volna le a fegyvert.

- Nem az atombomba miatt? – kérdeztem én meglepve. - Nyilván úgy képzeled, a Szabad Néppel együtt, hogy Japán, a szigetország, megijedt Sztálin szárazföldi hadseregétől, mely majd partra fog szállni, s a tehetetlen amerikaiak szemei előtt meghódítja Japánt?

- Az atombombát, úgy látszik, te is túlértékeled – mondta Ernst Jenő. - Ha mint fizikus, számításba veszed az atombomba energiáját s az egész hőmennyiséget elosztod egy városra, akkor megkapod, hogy egy atombomba legfeljebb tizedfokokkal tudja emelni egy város hőmérsékletét. Hol van tehát a nagy hatás?

- Ha Budapesten voltál az ostrom alatt, akkor tudhattad, hogy az egész ostrom még csak tizedfokkal sem emelte Budapest hőmérsékletét. Az emberek csaknem megfagytak a pincékben. Viszont, ha itt kinézel az utcára, láthatod, hogy volt hatás – mondtam kimutatva az utcára, hol még ott volt a romok nagy része. Elgondolkozva folytattam:

- Jenő, én megmondom neked őszintén, hogy tőled nem várnék ilyen primitív beszédet. Tudom, hogy beléptél a kommunista pártba, de azt várnám, hogy kritikát gyakorolsz a párton belül, nem pedig, hogy átveszed a pártnak átlátszóan gyermekes

trükkjeit. Elég volt, hogy a nácik észellenes propagandájától végre megszabadultunk, miért kell most azt látnunk, hogy a kommunisták is fordított irányban használják az emberi agyat?

Ernst Jenő sokáig nem válaszolt. Hosszasan nézett ki az ablakon, majd felém fordult.

- Nem csodálkozom - kezdte -, hogy nem tudod, mi a kommunizmus. Én is voltam hasonló kétségek között, mint te most, de rádöbbsentem az igazságra. Évekkel ezelőtt történt, mikor Horthy bírósága fölmentett egy gyilkost, aki megölte a leányának a vőlegényét, mert az zsidó volt. Akkor megvilágosodott előttem, hogy csak egy rendszer van, mely az emberek életébe igazságot és napsugarat tud hozni, és ez a kommunizmus. Ne érts félre, nem azért lettem kommunista, mert ez az igazságtalanság történt, ésszel ezelőtt is az voltam, de ez az esemény kiváltotta bennem a fordulatot, mely szükséges ahhoz, hogy valaki lélekben is kommunista legyen. Azóta tudom, hogy a kommunizmus a jövő társadalmi formája, mely felé minden eszközzel szabad törekedni. Ha tudom, hogy jó a cél, akkor nem bírálom a részleteket, hanem örülök a párt összes erőfeszítésének, mely a jó cél megvalósítására irányul.

- Más szóval ez azt jelenti - mondtam én -, hogy vakon hiszel egy jó célban. Gondolkoztál-e eleget, hogy biztosan jó az a cél? Amit én eddig láttam a kommunizmusból, az nem egyéb, mint erőszakosságok tömege, melyeket egy állítólagos jó cél szentesít.

- Nem olvastad Lenin és Sztálin írásait, azért nem tudod, hogy mi a cél - felelte ő.

- Örülök, hogy végre van valaki, akivel erről is beszélhetek - mondtam én. - Lenin kiindulási pontja a materializmus. Sztálin ehhez még hozzáteszi, hogy a kommunizmus tudományosan van megalapozva, ellentétben a régi társadalom- és történettudomány metafizikai voltával. Valóban komikus, ahogy Lenin és Sztálin lenézik a metafizikát és nem veszik észre, hogy a *materializmus is metafizika*.

- Ne vigyük filozófiai térre a vitát - mondta Ernst Jenő - a kommunizmus politika.

- Most nagyon igazat mondtál - feleltem én -, de szerencséd, hogy Sztálin nem hallotta, mert Szibériába küldene miatta. A kommunizmusba Lenin és Sztálin vittek filozófiát, de mivel egyiküknek sem volt filozófiai műveltsége, dilettáns filozófiát.

Mire volt jó ez az erőlködés? Arra, hogy a kommunizmusnak, mely valóban csupán egyik fajta politikai irány a sok között, egyedülálló jelentőséget adjanak. És ahelyett, hogy becsületesen azt mondták volna, hogy a kommunizmus egy elgondolás, melyet az élet vagy fog igazolni, vagy nem, a hozzáadott hamis filozófiai és tudományos indokolással kötelezővé akarják tenni az emberiségre. Megjósolom neked, hogy nem fog sikerülni, mert az élet erősebb. Az élet bonyolultabb, mint a materialista dogma. Az élet nem tűri meg maga fölött semmiféle elmélet jármát.

- Nagy kijelentéseket teszel a filozófiai érveléseid alapján - vetette közbe Ernst Jenő.

- A kommunizmus azt állítja magáról, hogy filozófia. Új világnézet. Haladó szellem. Én csupán cáfolum mindezeket. A kommunizmusnak rossz a filozófiája. Nem haladó, hanem visszamegy a múltba. Ezért nem fog érvényesülni még Magyarországon sem. Meg fogod látni, hogy a választásokon mélyen alul marad.

Ernst Jenő gúnyosan felnevetett.

- Ki az ördögöt érdekel, a magyar választás, mikor - tudhatnád -, Teheránban és Jaltában Magyarországot odaadták a Szovjetunióknak - mondta.

- Úgy, hát ez a ti legnagyobb bölcsességetek! - mondtam én. - Hidd el, Jenő, ebből a beszélgetésből én nagyon sokat tanultam. Te jelentetted nekem a művelt kommunistát, s nem tudod védeni a kommunizmust. Csak azt tudod mondani, amit a szónokok az utcán. A tudományban - amikor arról beszélünk - van önálló véleményed, szellemes vagy, itt pedig úgy beszélsz, mintha felolvasnál a Szabad Népből. Most már tisztán látom, hogy neked nem kell a kommunizmus, mert megöli az emberi agyat. Bevallom neked, néhány hónappal ezelőtt, ha választanom kellett volna, hogy melyik pártba lépjek be (eltekinthetve attól, hogy egyikbe sem akartam belépni) a kommunista pártot választottam volna. Éppen, mivel a „nagyok” Teheránban és Jaltában az orosz érdekszférához csatoltak bennünket. Ha a világpolitika így hozta magával, mondtam magamban, próbáljuk meg. De azóta az oroszok és a Magyar Kommunista Párt felfedték előttem, hogy mi a kommunizmus, és megváltozott a nézetem. Nem leszek kommunista, és biztos vagyok a magyar társadalomban, hogy az sem lesz.

- Tiszta reakciós beszéd - mondotta Ernst Jenő. - Annyira, hogy nem is veszem komolyan és bízom benne, hogy meg fogsz változni. Értsd meg jól: bízom, a te saját érdekedben!

- Szervusz, Rajk elvtárs! - mondtam neki búcsúzóul, s mikor meglepetve nézett rám, hozzátettem: - Rajk elvtársad ugyanezt mondta nekem.

Ernst Jenő elkomolyodott.

- Zoltán, te barátkoztál velem a náciizmus idején, mikor ez neked nem volt előnyödre. Most engedd meg, hogy én mondjak neked valamit. Amit én hallottam tőled, azt elfelejtettem. De ne mondj hasonlókat más kommunistáknak!

- Jól van, Jenő - mondtam -, köszönöm a figyelmeztetést. De megint csak a kommunizmusnak egy nagy ellentmondására mutattál rá. Pártod mindig a szabadságot hirdeti szavakkal, de a valóságban nem tűri a szabadság szikráját sem. Ferenc József Isten kegyelméből való császárnak és királynak gondolta magát, de szabadabb véleménynyilvánítást engedett, mint most Rákosi és Rajk engednének, ha rajtuk állana. Egyedüli szerencsénk, hogy még nem ők az uralkodóink. Remélem, nem is lesznek, mert különben a sötét középkornál is sötétebb rabszolgaságba süllyednénk. Nem *demokrácia* ez Jenő, hanem *diktatúra, s a kettő kizárja egymást*. Kizárja akkor is, ha jelszavatokká teszitek a demokráciát. Nincs demokratikus parancsuralmi rendszer. Náciizmus és kommunizmus egymásnak esküdt ellenségei, de most már tisztán látom, mindkettő az emberiség közös ellensége. Nem a napsugár, hanem a sötétség.

Ernst Jenő nyilván nem mondta el szó szerint az általam mondottakat a kommunista pártban, de informálta a pártot, hogy velem (legalább egyelőre) nem lehet együttműködni. Onnan tudtam ezt, hogy néhány nappal később Révai József jött választási beszédet tartani a Tungsramhoz, s engem mint „reakciós kapitalistát” kezelte.

Révai József a „kommunista párt esze”, a párt főideológusa volt. Az 1918-as forradalomban tűnt fel, mint gátlások nélküli ifjú forradalmár.

„Dögölj meg, anyám, dögölj meg apám

És éljen a forradalom”...

volt a kezdete egy forradalmi versének. A Horthy idők alatt Moszkvában tanult és művelődött. Hazajöve a „Szabad Nép” főszerkesztője lett, s vezércikkeivel ő adta meg mindig az elvi

választ, ha a közéletben valamilyen kérdés fölmerült. Egyik legelső vezércikkében például kifejtette, hogy a kommunizmus nem fogja keresni azoknak a múltbeli hiáit, akik jelentkeznek, és felajánlják szolgálataikat a pártnak.

A beszéde öntelt kommunista dicsekvés volt. A felszabadulás óta mindent a kommunista párt csinált Magyarországon. Nyugat-Európában is, ahol van fejlődés, az mind a kommunista pártoknak köszönhető. A győztes hatalmak közül egyedül a Szovjetunió fáradozik az emberiség jobb jövője érdekében, a nyugati hatalmak ölbe tett kezekkel ülnek. A kapitalizmus elnyomja a népet, ezért szükséges a világforradalom, melyet a Szovjetunió győzelemre fog vinni. Nem kétséges, hogy a magyar választásokon a munkáspártok túlnyomó többséget fognak kapni. (Ezt maguk a kommunisták sem hitték, de Révai az a Göbbels-típusú ember volt, aki sohasem törődött a valósággal, sem azzal, hogy a jóslásait az események nem igazolták.)

A beszéd után Somlai bemutatott bennünket egymásnak. Amint Révai rámnézett, a szokatlanul nagy, teknősbéka keretes szemüvegén keresztül, rögtön észrevettem, hogy a párt minden tudó esze számára én nem vagyok újság. Az ilyen ember kartotéklapokban gondolkodik, melyek a párt legtitkosabb központjában állandóan készülnek, mindenkit nyilvántartanak. Abban az időben, mikor születünk, a jámbor Párkák szótték az emberi élet fonálát. A modern állam „felszabadít” bennünket, most biztosabb kezekbe kerülünk, a pártiroda most mindent tud rólunk hajszálnyi pontossággal. Például rólam elmondják a kartotéklapok, hogy „nehéz eset” vagyok, olykor még Sztálint is merem bírálni. De föltehető, hogy mindez csak a tudós naivsága, a tudományban megszokta, hogy az ember a saját eszét használja. Ha így marad, használhatatlan a párt számára, s pusztulnia kell. De remélhető, hogy megjön a jobbik esze. Ilyesmit mondhat az én lapom, de az ilyen kartotéklapnál az is kérdés, hogy ki olvassa. Például ez a gúnyosan fölényes arc, mely most szembenéz velem, már elkönyvelt engem, mint reakcióst. Révainak az arca Harold Lloyd-arc, csak egyszerű vonalak vannak rajta: igen, vagy nem. Ő nem töpreng. Minden bevezetés nélkül azt kérdezi:

– Professzor úr, miért adta el magát a kapitalizmusnak?

Somlai nagyon meg van lepve, ami Révait külön mulattatja. Kedveli a helyzeteket, midőn körülötte az emberek zavarba jönnek, mert ő mondott valami meglepőt.

- Nem szeretem azokat az embereket, akik eladják magukat bármiféle izmusnak, legyen az akár kapitalizmus, akár kommunizmus - volt a válaszom.

A gúnyos arc hirtelen üressé vált. Ha nem mutathat fölényt, akkor nem mutat semmit. Révai előszedi azt az érvet, mely mindig mindenre jó, s melyet jól megtanult valahol a moszkvai iskolákban:

- Ön ellentétbe fog kerülni a néppel!

- Látja, ez az, amit nem hiszek - feleltem én. - A nép nekem azokat az embereket jelenti, akikkel a mindennapi életben találkozom, akikkel együtt dolgozom. Itt a Tungsramnál van belőlük néhány ezer. Szavaztassa meg őket titokban, s egynéhány embertől eltekintve mellettem fognak szavazni. Somlai úr - fordultam felé -, mi a véleménye?

A különben hallgatag Somlai kapott a szón s elkezdte magyarázni, hogy a gyár dolgozói érzik, hogy értük dolgozom. Még azt is hozzátette, hogy az embereknek pártállásra való tekintet nélkül ez a véleménye.

Révai úgy nézett rá Somlaira, mint tanár a diákra, amiből a diák megérti, hogy rosszat mondott, s hirtelen elhallgat. Én pedig folytattam:

- Ezt a próbát egyszer s mindenkorra felajánlom önöknek. Nem tudom elképzelni, hogy valaha összeütközésbe kerülhetnék a néppel. De a nép az igazi népet jelentse, egyének összességét, nem pedig egy, a népet saját magának kisajátító politikai irányt!

Révai csak annyit mondott: - Ezt a beszélgetést még folytatni fogjuk -, s beszállt az autójába.

A választásokon a kommunista párt csúfosan megbukott. Az összes propaganda, az összes megfélemlítések, melyeket a párt akkor már kis és nagy emberekkel szemben egyaránt alkalmazott, nem tudott több eredményt hozni, mint a szavazatok tizenhét százalékát. A Tildy Zoltán és Nagy Ferenc által vezetett Kiszgazdapárt egymaga megkapta a többséget, a szavazatok ötvenhét százalékát. Az ország ezzel a *nyugati demokráciára* szavazott. Mindenki fellelegzett: mégsem lesz kommunizmus Magyarországon. Mert az bizonyos, hogy a kommunizmus híveinek a száma nem fog gyarapodni, hanem csak csökkenni. A kommunizmusnak van egy furcsa tulajdonsága: önmaga rontja legjobban a saját népszerűségét. Ha a tömegek megismerik,

akkor nem szeretik. Bennünket megnyugtattak akkor ezek a gondolatok, de tévedtünk. Mert mindezt a kommunista vezérek is tudják, s nem is alapítják a módszereiket népszerűsége, hanem erőszakra. Ezért kell a kommunizmust „forradalmi úton” megvalósítani. De Magyarországon már megtörtént a forradalom, a nácizmus és a Horthy-Magyarország eltávolításával, a nép nyugalmat és békés munkát akar, mi lesz most a következő lépés?

Moszkvának erre is megvolt a receptkönyve. A trükk nagyon egyszerű, hogy is lehet, hogy bárki nem jön rá?

A koalíciós kormányban a miniszterek többsége természetesen kiszagda volt, de Vorosilov ragaszkodott hozzá, hogy a néhány tárca között, melyek a kommunista pártnak jutnak, a belügyminiszteri is ott legyen. Rajk lett a belügyminiszter és ezáltal a rendőrség főnöke. A többi magától ment. Olyan emberek kezében, akiket nem kötnek erkölcsi szabályok, a rendőrség a fegyvert jelenti, s a helyzet urává teszi őket. Nem kell mást tenni, mint a többségi párt képviselőit egymás után letartóztatni, s végül a többségi párt kisebbségi párt lesz. A megmaradó kisebbség kommunista szimpatizánsokból áll, vagy éppen titkos kommunistákból. Ernst Jenő, mint zseniális politikai fogást mondta el nekem, hogy tízezer titkos kommunista működik a többi pártokban.

Rajk nagy buzgalommal kezdte el a politikai rendőrség felépítését moszkvai receptek szerint. A rendőrség főnöke Moszkvában iskolázott kommunista. A megszokott értelemben vett rendőr úgyszólván hiányzott a magyar életből, hol még napirenden voltak az orosz katonák rablásai, de annál több volt a politikai rendőr. Az állam nem a polgárait védte, hanem önmagát a polgáraival szemben.

Sötétedés után közveszélyes volt az utcán járni. Az ostrom zabrlásai után most az orosz katonák új módszert vezettek be: a vetkőztetést. Az embereket megállították a sötét utcán s rájuk parancsoltak, hogy vessék le a ruhát. A szerencsétlenek rémülten engedelmeskedtek s örültek, ha alsóruhában el tudtak szabadulni az oroszok eltávozása után. Az oroszok megállították az autókat is s jó volt, ha az autónak csak a kerekeit szedték le. Ilyen rablásnak esett áldozatul Halassy Olivér, Magyarország olimpiai úszóbajnoka, akinek az autóját négy orosz katona feltartóztatta Újpesten. A közeli ház lakói a lövöldözések zajára szaladtak ki

az utcára s látták az oroszokat, amint a kocsiba beszálltak és elhajtottak. Halassy Olivért halva találták a kövezeten, a kocsi pedig másnap egy közeli utcában állt kerekek nélkül.

Halassyt mindenki ismerte és szerette Újpesten, a temetése nagy részvét mellett folyt le. A különböző társadalmi egyesületek szónokai meghatódva búcsúztak tőle, de egyik sem merte megemlíteni az orosz katonákat.

Mikor, 1945 telén egyre szaporodtak az orosz rablások és gyilkosságok, a Szabad Nép megírta, hogy orosz katonai egyenruhába öltözött magyar banditák garázdálkodnak az országban, és hogy a rendőrség már nyomon van, és hamarosan le fogja leplezni őket. A magyar rendőrség ezzel a leleplezéssel mind a mai napig adós.

A KOMMUNISTA PÁRT FELÜLKEREKEDIK

1945 tele! Ha most visszanézek erre a sanyarú időszakra, nagy ellentmondásokat látok. Az anyagi élet a mélyponton, a milliós orosz hadsereg kiélte az országot. Az ennivaló kevesebb, mint az előző télen, az ostrom alatt, mert elfogytak a tartalékok. A termelőt az oroszok és a magyar hatóságok agyonrekvirálták s ami keveset eldugott, azt féltékenyen őrzi. Pénzért nem ad el semmit, mert a pénznek nincs értéke. A magyar pengő az infláció szorzószámában ekkor lépi át az egymilliót. A városi lakosság valamennyi kevés „kalóriát” (ez lett az élelmiszer egysége) kap a munkahelyén, amiből nem lehet megélni, s megkezdődik a búcsújárás vidékre. Vonaton (persze tehervagonokban, mert Magyarországnak ez most az egyedüli kocsiparkja), lovaskocsikon, gyalog járja a városi ember a vidéket. Nem pénzt visz, hanem az utolsó ruhadarabjait. Egy nadrágért kap egy csirkét, egy öltözet ruháért malacot, egy lepedőért, párnáért néhány kiló lisztet. Inkább levetkőzik, minthogy az éhező gyermek sírását hallgassa.

Fűtőanyag nincs. Még a Tungsram gyárban is csak arra vigyázunk, hogy a csőhálózatunk be ne fagyjon, úgy osztjuk el a kicsiny tüzelőanyagot. Az iskolában tanár és diák télikabátban. Az előadásaim alatt sajnálom a hallgatóimat: ők ülnek, nekem könnyebb, mert én a tábla előtt mozgok.

Az élet mégsem hagyja magát. Valahol ki kell, hogy pótolja a hiányt, melyet anyagiakban elszenved. Magyarországon ezekben az időkben elfogta az embereket a tett vágya. A lelkesedés, hogy valami szebbet, jobbat építsenek maguknak a jövőre, ha már a jelen ennyire nem ér semmit. Szemébe kell nevetni a sorsnak s visszaütni, ha arcul üt.

Újjáépült a magyar vasút, épült a főváros, épültek a magyar gyárak. Az emberek éhezve, fázva mentek rohammunkára. Újra megindult a magyar szellemi élet. Szent-Györgyi Albert megszervezte a Természettudományi Akadémiát. A fűtetlen laboratóriumokban lelkes tudományos munka indult. Az én munkatársaim éjjel-nappali munkában váltották egymást, dolgoztunk a Hold-kísérleten. A Tungsram gyár rohamosan épült. A gépgyárunk, ugyancsak éjjel-nappali munkával, egymás után építette meg azoknak a gépeknek mását, melyeket az oroszok elvittek. Az egyes osztályaik vezetői boldogan jelentették, amikor a produkció emelkedett. A húsz százalék, a huszonöt százalék, a harmincöt százalék, mind örömet, ünnepet jelentett. 1946 tavaszán a régi teljesítményünk negyvenöt százaléknál tartottunk.

Nem kellett volna mást tenni, csak hagyni továbbmenni ezt a folyamatot. Ezt az élet maga hozta létre, az emberi vezetésnek nem lett volna más feladata, csak az, hogy ne akadályozza. Amikor ilyen szerencsés folyamatok vannak az életben, akkor az elmélet, a rendszer, a hatalom ne tegyen mást, mint hogy lássa be, hogy ő kicsiny az életnek ehhez a nagy csodájához képest, álljon félre és szemlélje áhítattal az élet felsőbbrendűségét.

A kommunista párt nem így gondolkozott. A saját érdekeinek alárendelte az életnek ezt a szép, nagy lendületét s amint előrejutott a hatalomban, úgy fékezte meg az életet. A boldog élet szabad kezdeményezése s az ezzel elérhető nagy teljesítmények nem kellettek az akkori kommunista rendszernek. Dogmatikus elvakultsága hozza magával, hogy csak a kényszerben hisz: az embereket központi irányítással, tervekhez való betű szerinti ragaszkodással kényszeríti a munkára. Eszköze a megfélemlítés. Aki ellanyhul a lélektelen munkában, az ellensége a népnek. Aki pedig még azt is meg meri mondani, hogy másképp kellene dolgozni, könnyebben és jobban, az ellenforradalmár. Később már senki sem mer megmondani semmit, csak végzi a napi robotját. Az eredmény: félelemben élő, szolgasorban dolgozó társada-

lom. Ki nevezheti ezt haladásnak? Ki mondhatja, hogy ez az emberiségnek a jövőbeli életformája, mely felé törekednünk kell? Az, aki csak a saját hatalomra jutását készíti elő.

A kommunista párt működése Magyarországon 1945 őszétől – a választási bukástól, 1947 nyaráig – a hatalom átvételéig, taktikai fogások sorozatából állott. A taktika lényege mindig az emberek félrevezetése volt, a megmondott célok helyesek voltak, s az ország javára szolgáltak volna, ha nem lettek volna összekapcsolva meg nem mondott célokkal, melyekre az emberek csak akkor jöttek rá, mikor már benne voltak a csapdában. Maguk a kommunisták zseniálisnak nevezték ezt a taktikát, holott csupán arról volt szó, hogyha feladjuk a becsületességet, akkor becsületesen gondolkozó embereket be tudunk csapni.

Egy ízben egy magas állásban levő kommunistától megkérdeztem, mi lesz a házvagyon sorsa Magyarországon? – Mindenesetre meghagyjuk a bérházakat a tulajdonosaik birtokában – volt a válasz – mindaddig, míg az ostrom által okozott károkat a tulajdonosok rendbe hozzák. Utána a házak nyilván az államnak fognak jövedelmezni. Az részletkérdés, hogy a jövedelmet vesszük el adók, kölcsönök címén, vagy az állam a tulajdonjogot is átveszi.

– Kár átvenni a tulajdonjogot – mondtam én gúnyosan –, így legalább a házigazda adminisztrálja a házat az állam számára!

– Olyan jól eltalálta, hogy önnek a kommunista pártban volna a helye – mondta ő nevetve.

Az is hozzátartozik a kommunista lélektanhoz, hogy sohasem lehet tudni, mikor mond a kommunista csupán magánvéleményt, mikor tréfál, mikor mondja a párt hivatalos álláspontját.

1946 tavaszán Rákosi nagy jelentőségű új tervet jelentett be: a kommunista párt elhatározta az új, stabil magyar pénz, a forint megteremtését. A tervhez a magyar kormány hozzájárult, a magyar közönség örült, de a csapdára – mely többek között a Tungsram függetlenségének elvesztésébe került –, csak később jöttünk rá.

A régi magyar pénz, a pengő ebben az időben már a csillagászati számok birodalmába jutott fel. Áprilisban a billiószámokat írtuk s mivel az infláció – ha nem sikerül megállítani – a hatványok skálája szerint megy, a nyár folyamán a pengő elérte

az eddigi világrekordot: egy aranypengő értéke a leromlott pengőben kifejezve tíznek a huszonhetedik hatványa volt. A közönség a billiókat, trilliókat és kvadrilliókat teljesen összezavarta, s az inflációs számok közé a „billiárd” is belépett. Csodálatosképpen a piaci kofák mégsem hagyták magukat becsapni. Ha például azt kérdeztük a kofától, mibe kerül a répa vagy a petrezselyem (nemesebb ételt nem adtak pengőért), akkor azt felelte, hogy három piros meg két kék, vonatkoztatva a kvadrilliós, vagy az ezertrilliós bankjegyek színére.

Meg kell hagyni, hogy a magyar kormány a bankóprést nagyon ügyesen kezelte, sikerült neki egy, rókáról két bőrt lehúznia. Amikor a pengő még csak valahol a milliós számoknál tartott, létrehozták az ún. „adópengőt”. Az állam kibocsátott kicsiny címletű papírokat, melyeket adófizetésre elfogadott. Ez eleinte némi hitelt és stabilitást adott az adópengőnek, de aztán az is elkezdett zuhanni az infláció lejtőjén, és az is elérte a milliós és billiós számokat. A pengő ezután már csak egy elméleti szorzószámot jelentett az adópengőhöz viszonyítva, s a szerepet az adópengő vette át, mellyel a magyar kormány tovább úzhette az infláció játékát.

Ilyen körülmények között, mikor a pénz valakinek a zsebében percenként fogyott, anélkül, hogy hozzányúlt volna, a magángazdaság áttért az arany és dollár valutára, amit viszont a kormány szigorú rendeletekkel, elkobzással és börtönnel tiltott. Érthető, hogy mindenki örült ezek után a forint bevezetésének, bár a komoly gazdasági szakértők hitetlenkedve csóválták a fejüket és megjósolták, hogy a forint is azonnal el fog indulni az infláció útján.

- A forint meg fog bukni - mondta Fischmann igazgató -, mert nincs fedezete.

- A forint nem fog megbukni - feleltem én -, mert a forintot nem a pénzügyminiszter csinálja, hanem a belügyminiszter. A forint fedezete a rendőrség.

Szigorú rendeletek jelentek meg a „forintrontók” ellen, s mintegy két hónap múlva Rákosi büszkén jelentette a kommunista párt egyik beszámolóján, hogy a forint szilárd. Mutattam Fischmann-nak a Szabad Nép cikkét.

- Rákosi úgy tesz - mondta kézlegyintéssel Fischmann -, mint az az ember, aki kiugrott a hatodik emeletről, s a második emelet

magasságában azt mondja, hogy még eddig nem történt semmi baj.

A magyar gazdasági szakértők tévedtek, a forint mind a mai napig szilárd. Persze nem a nyugati piacokon, hanem a vasfüggönyön túl. A forint arányszámát a nyugati valutákhoz képest természetesen szintén Moszkvában állapították meg, és éppen ez volt a forint „zseniális” csapdája, ez volt az a taktikai fogás, mely az exportáló magyar iparokat az állam kezére játszotta át.

A Tungsram 1946 nyarán elérte a háború előtti teljesítményének ötven százalékát. Minden Tungsram-dolgozó megfeszített munkájának, önértékeket a közérdekért feláldozó magatartásának volt köszönhető ez a valóban nagy eredmény. A kormány kisczarda pénzügyminisztere azt mondta egy tárgyalásunk alkalmával: – A Tungsram története a leszerelés óta: hősköltemény.

A magyar kormány a leszerelés után kijelentette, hogy a Tungsram felépítését állami feladatnak tekinti, és viseli az újjáépítés költségeit. A kommunista miniszterek ezzel szemben elejétől kezdve azt mondták, hogy a Tungsramnak juttatott összegeket kölcsönnek kell tekinteni. A Tungsram gazdasági vezetői, Jankovich és Fischmann azon a nézetben voltak, hogy az elvi vita eldöntésénél fontosabb az, hogy az újjáépítés meg ne akadjon, tehát a kérdést függőben lehet hagyni. Az infláció zúrzavarában a kérdés nem is volt lényeges sem a Tungsram, sem a magyar kormány szemében, a pénzt a bankóprés termelte. Persze, ezzel a pénzzel semmit sem lehetett vásárolni a külföldi piacokon, viszont a külföldi szerszámgép-vásárlásainkhoz fel tudtuk használni a Tungsramnak a nyugat-európai országokban még meglevő tartalékait.

A forint bevezetésekor a magyar kormány kijelentette, hogy a Tungsram újjáépítésére adott és ezután adandó összegek kölcsönképpen tekintendők. Még ez sem hozott reánk katasztrófát, mert a Tungsram ekkor már elkezdte az exportálást a nyugat-európai országokba s Jankovichék kiszámították, hogy a Tungsram termelése képes lesz fedezni a kölcsönök kamatait és törlesztését. Ismét kiderült, hogy a Tungsram igazi vagyona nem a gépeiben volt, hanem a tudásában és a jó hírnevében. Ezeknek felhasználásával pótolhatók az elveszett gépek.

A kalkuláció jó volt, csak egyben hibázott: becsületes alapokra volt felépítve. Jankovichék dollárban kalkulálták a lámpáért

külföldön kapott pénzt, és ugyancsak dollárban kalkulálták a magyar piacon vett nyersanyagokat és a magyar munkabéreket. A magyar munkás a háború előtt kevesebbet keresett dollárban, mint a nyugati munkás s furcsa paradoxon volt, hogy a „munkásuralom”, a proletárosztály felülkerekedése és az országnak a szocializmus felé haladása ahelyett, hogy növelte volna, csökkentette a magyar munkás „reálbérét”. Ezt a kormány is hivatalosan elismerte és hangsúlyozta, hogy ez csupán átmeneti állapot. (Jegyezzük meg, hogy ez az átmeneti állapot ma is fennáll, a magyar munkás ma is kevesebbet keres, mint a nyugat-európai kollégája, nem is beszélve az amerikai munkásról, ki sokkal magasabb nívón él. A különbség az akkor és most között azonban az, hogy a mai kommunista kormány ezt nem ismeri el, a munkásparadicsom szemszögéből nézve lesajnálja a kapitalista elnyomás alatt élő amerikai munkást.)

AZ IZZÓ „VESZTESÉGRE” DOLGOZIK

A külföldi és magyarországi értékelések közé beékelődött a forint hivatalos átszámítási kulcsa, melyet a magyar kormány úgy állapított meg, hogy egy dollár 11,76 forint legyen. A reális kulcs 25–30 forint lett volna abban az időben, ma magasabb.

A magyar gazdasági élet hozzá volt szokva az ilyen irreális kulcsokhoz. Horthy nemzeti bankja szintén alacsonyan tartotta a pengő–dollár arányt, de a magyar ipar abban az időben, „exportfelárakkal” dolgozott, így életképes volt. A forint bevezetése után mindenki az exportfelárak iránt érdeklődött a kormánynál, de azt a választ kapták, hogy azok egyelőre „még nincsenek megállapítva”.

1946 őszén Gerő Ernő kereskedelmi miniszterrel ismertettük a Tungsram újjáépítését és elért eredményeit. Gerő Magyarországnak második számú, Moszkvában iskolázott kommunistája. Kis termetű, sötét arcú, kevés beszédű ember. Mindenre elszánt kommunista. Számára csak egy hatalom van: Moszkva. Amit ott elrendelnek, azt könyörtelenül végrehajtja. Már 1945-ben öngyilkos gazdasági szerződéseket írt alá Moszkvában, mint egy magyar kereskedelmi delegáció vezetője. A magyar kormány utólag tiltakozott, megállapítva, hogy Gerőnek nem volt aláírása

joga. Mindhiába, ez részletkérdés, a szerződések érvényben maradtak.

Gerő szó nélkül végighallgatta a „hőskölteményünket”, aztán csak annyit mondott:

– A magyar gazdasági életnek nem érdeke, hogy felépítsen egy vállalatot, mely veszteségre dolgozik.

Nem hittünk a fülünknek. Veszteségre dolgozunk, mikor az embereink az utolsó lélegzetüket is beleadják a munkába?

Rosenfeld igazgató akadozó szavakkal magyarázza, hogy az izzólámpa és rádiócső a világ legjobb iparcikkei közé tartoznak, ezek gyártása csak előny lehet a magyar gazdasági élet számára.

– Lehet, hogy az izzólámpa és rádiócső jó cikkek, de rossz a Tungsram vezetősége, mert a vállalat veszteségre dolgozik. Az önök saját számai mutatják. – Fischmann szól közbe mosolyogva, mint aki már látja a félreértést. Megmagyarázza Gerőnek, hogy a veszteség csak látszólagos, mert a külföldről behozott valuták forintra való átszámítása igen alacsony. Így persze, keveset kapunk forintban a külföldön eladott lámpákért. A Nemzeti Bank „egyelőre” még nem állapította meg az *exportfelárat*. Gerő közbevág:

– Exportfelárat? Önök a forintot akarják rontani! A tárgyalást akkor a Gazdasági Rendőrség fogja önökkel folytatni!

Mikor eljövünk, Fischmann és Rosenfeld már valamennyire megnyugszanak. Gerő elfogult ember, de nem kell nagyon komolyan venni. Elvégre nem ő a pénzügyminisztere az országnak. Legjobb mindjárt beszélni a pénzügyminiszterrel.

A kisgazda pénzügyminiszter mosolyogva fogad. Természetesen lesz felár, de a Gazdasági Főtanács még nem hagyta jóvá.

A Gazdasági Főtanács! Szintén Moszkva egy trükkje, melyre az ország lassan ébred rá. Az országnak koalíciós kormánya van, mindössze néhány kommunista miniszterrel. De vannak, észrevétlenül születnek ilyen intézmények, melyeket a magyar alkotmány nem ismer. A kezdeti idők zűrzavarában szükséges, hogy az egyes minisztériumok működési területei összhangban legyenek, s ezért tanácsadó szervként megszületnek az ilyen főtanácsok. Van Nemzeti Főtanács is. A közönséges polgár nem tudja, hogy az mire jó.

A Gazdasági Főtanács elnöke „történetesen” kommunista, Vas Zoltán, aki ez ideig Budapest polgármestere volt. Mikor a Gaz-

dasági Főtanács elnöke lett, mindenki azt hitte, hogy megbukott, később azonban kiderült, hogy a Gazdasági Főtanács orosz mintára szervezett intézmény, és hogy Vas Zoltán szuper minisztere lett három-négy kisgazda és szociáldemokrata miniszternek. A szociáldemokraták igen büszkék voltak, hogy övék az Iparügyi Minisztérium, később szállóige lett, hogy az Iparügyi Minisztérium „vakvágány”, melynek az egyetlen váltóját Vas Zoltán kezeli.

A valutafelárat, vagy a dollárparitás új megállapítását hiába várja a gazdasági élet, s a magyar exportvállalatok egymás után kezdenek „veszteségre dolgozni” és eladósodnak az államnak.

El kell ismerni, hogy a forintkurzus trükkje ördögi találmány volt Moszkva részéről. A kommunizmust háromféleképpen szolgálja.

Először: komoly bevételt juttat az államnak, mert az export révén befolyó idegen valutát alaposan megvámolja, „lefölözi”. Másodszor: eladósítja az exportvállalatokat az állammal szemben, mert az állam a bajba jutott vállalatot kölcsönrel segíti (telik a lefölözött haszonból). Harmadszor: eltereli a figyelmet arról a tényről, hogy a már államosított vállalatok ténylegesen veszteségre dolgoznak (ami magukból a hivatalos számokból látszik).

Másfelől, föltevődik a kérdés, hogyan lehetséges, hogy ilyen primitív, átlátszó fogásokkal eredményt lehet elérni? Természetes, hogy csak az erőszakos, demagóg államvezetés képes ilyen módszereket alkalmazni. De a nem gondolkozó nagy tömegek félrevezetésére alkalmas a módszer.

A gyári kommunista párt a Tungsramon belül hamarosan átvette a jelszót, hogy a Tungsram veszteségre dolgozik. Egy napon behívtam Somlait.

– Mondja Somlai úr – kérdeztem tőle –, önnek is az a véleménye, hogy mi veszteségre dolgozunk?

Somlai a levegőbe nézett egy darabig, majd bizonytalanul azt mondta: – Én nem ismerem a pontos számokat, nem tudok véleményt formálni.

– Ön ismerheti az összes számokat – mondtam neki –, mert ön az üzemi bizottság alelnöke, s a törvény önöknek megadja a jogot az összes könyvekbe való betekintésre. De ha nem ismeri – mint ahogy mondja –, akkor miért állapítja meg nyilvánosan a kom-

munista párt értekezletén, hogy a Tungsram veszteségre dolgozik?

Sokáig nem felelt, s én is hallgattam. Arra gondoltam, hogy benne most a párt birkózik az emberrel. Az embernek más a véleménye, mint amit a párt reáparancsol véleményként. Az ember még arra is emlékszik, hogy a múltban, mikor a saját véleményét mondta, nem keveredett ellentmondásba. Nem kellett szégyellnie magát. Most nem mer a szemembe nézni. Ezek az emberek egyre többször kerülnek abba a helyzetbe, hogy nem tudnak válaszolni. Ilyenkor már tudom, hogy a párt parancsa más, mint amit ők gondolnak. Somlai még nem igazi kommunista, még benne van a magánember, aki tudja szégyellni magát. Még nem tudja a fehérre azt mondani, hogy fekete. Majd megtanulja, vagy elejti a párt. Mikor láttam, hogy nem felel, tovább folytattam.

- Ön nagyon jól tudja, hogy ha ezt az állítólagos veszteséget el akarnánk tüntetni, arra csak egy módszer volna: a munkabérek leszállítása. Sem az izzólámpa nemzetközi árát nem tudjuk emelni, sem a nyersanyagárakat leszállítani. Ön azt is jól tudja, hogy a könyveinkben egyetlen fillér sem szerepel, mely a kapitalista részvényes hasznát jelentené akár nyereség, akár osztalék formájában. Azt akarják önök, hogy a forint és dollár közötti diszparitást a Tungsram dolgozói fizessék meg egy általános bérleszállítással?

- Nem tudjuk, mi a pártnak a célja - mondta Somlai -, de ha a munkásosztálynak áldozatot kell hoznia a forintért, erre is hajlandók vagyunk. Mi először kommunisták vagyunk, csak azután Tungsram-dolgozók.

- Nézze Somlai úr - mondtam neki -, az izzólámpa jó világciikk, mely mindig el tudta tartani azokat, akik szakszerűen csinálták. Ez a helyzet ma is, ez lesz a jövőben is. A Tungsramnál nem volna szükség bérleszállításra. Más kérdés az általános magyar helyzet. Mindnyájunk érdeke a jó forint, és szerintem is kötelességünk áldozatot hozni érte. Hozzuk meg az áldozatot adók, egyenlő részesedés formájában, de ne állítsuk a Tungsramról azt, hogy veszteségre dolgozik, mikor ez nem igaz! Mire való ez a kerülő út?

Somlai ismét nem felel. Nem tud felelni, mert a kérdés az emberhez szólt. A pártagnak ilyenkor azt kellene felelni, hogy ez „reakciós kapitalista beszéd”, de Somlai - ismét látom - még

nincs ilyen messzire. De annyira már van, hogy a párttag megtiltja az embernek, hogy beszéljen. Mit lehet tenni? Felállok, hogy befejezzem ezt a céltalan beszélgetést.

Ettől kezdve egyre többször halljuk, hogy a Tungsram veszteségre dolgozik. Olyan ez, mint mikor jön a szennyes ár, és nem lehet ellene védekezni. Betömünk egy nyílást, jön a másikon. Megmagyarázzuk a munkásoknak, beszélünk a mérnökökkel, vitatkozunk a különböző minisztériumokban, látszólag mindenütt az a helyzet, hogy akiknek megmagyarázzuk, megértik. Magas állású kommunisták is nekünk adnak igazat, megnyugszunk, s másnap minden kezdődik előlről. A Tungsram pedig halad lefelé az eladósodás lejtőjén.

Miben lehet még bízni ilyen körülmények között? Valamilyen politikai fordulatban. A kérdést így lehet megfogalmazni: tovább halad Magyarország a kommunizmus felé, vagy várható, hogy a kommunizmus fojtogató nyomása enyhülni fog? Úgy látszik, hogy a Nyugat beavatkozására nem számíthatunk. Meg tudunk-e állani a magunk erejéből? Még egy reménysugár van: a békeszerződés értelmében az orosz hadseregnek 1947 elején ki kell vonulnia az országból; igaz, hogy itt ismét volt egy szerencsétlen intézkedés: az oroszok összekötő csapatokat tarthatnak mindaddig Magyarországon, míg Ausztria megszállás alatt van. Mindenesetre megszűnik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (melyben az orosz elnökkel szemben a nyugatiak inferioris helyzetben voltak), s az ország törvényileg visszanyeri függetlenségét. Azt fogja ez jelenteni, hogy az országban a többség akarata érvényesül?

Ma már tudjuk a választ: a remény hiábavaló volt. A kérdés már el volt döntve, mert a rendőrség kommunista kezekben volt. Az orosz hadseregre nem is volt tovább szükség.

1946 végén Rajk fölfedezte a köztársaság-ellenes „összeesküvést”, melynek mérete – aránylag szűk körből kiindulva – napról napra bővült. Rajk nagy bűvésznek bizonyult: a nyúl a nézőközönség szeme láttára nőtt meg a kezében elefánttá.

A fölfedezett társaság maga magyar hazafiakból állott, akik a második világháború előtt Horthy ellen, a háború alatt Hitler ellen működtek, de csupán ideológiai alapon. Politikai pártot nem alkottak. Kétségtelen, hogy orosz-ellenesség is volt az érzelmeikben, de Rajk nem az érzelmeik miatt vádolta őket, hanem állítólagos tetteik miatt, melyeket sohasem követtek el.

Állítólag fegyverkeztek a Vörös Hadsereg ellen. Mindenki tudta, hogy ennek a gondolata is lehetetlen, a Vörös Hadsereg ellen akkor egész Európa minden hadserege is kevés lett volna. Ugyanilyen lehetetlen volt a másik vád, hogy a magyar köztársaságot akarták megbuktatni, és a horthyzmust visszaállítani. A logikai ellentmondás akkor lett teljes, amikor Rajk az összeesküvést egyre szélesítette és kiderítette, hogy Nagy Ferenc, a miniszterelnök, sőt Tildy Zoltán, a köztársasági elnök is részesei az összeesküvésnek, akik így nyilván saját maguk ellen „esküdtek össze”.

A politikai rendőrség 1947 elején egyre sűrűbben szedte az áldozatait. Látszott, hogy az „összeesküvés” a kommunista párt kezében versenyfutás az idővel: mire az oroszok kivonulnak, tiszta helyzetet kell teremteni, meg kell semmisíteni a velük szembenálló parlamenti többséget, hogy „demokratikus úton”, törvényes formák között lehessen végrehajtani a puccsot, a kommunista állam kikiáltását.

Most már Magyarország igazán csak a külföld felé nézhetett, csak valamilyen változás a nyugati államok diplomáciai passzivitásában, valamilyen erélyesebb föllépés a világpolitikában adhatta volna meg Magyarországnak a lehetőséget, hogy a szakadék szélén megálljon.

Ezért nagy várakozással néztem az amerikai utam elé, melyre Jankovich, Neményi igazgató és én 1947 februárjában indultunk el.

AZ AMERIKAI ÚT

Az út közvetlen célja az volt, hogy ismét fölvegyük a háború alatt megszakadt kapcsolatainkat az amerikai partnereinkkel: a General Electric-kel, a Radio Corporation of Americával, az International Telegraph and Telephonnal és a Corninggal. A háború előtt a Tungsram ezekkel a vállalatokkal kereskedelmi és technikai szerződéseket kötött, átvette azok újításait, átadta a saját találmányait, több ízben kapott nagy összegű kölcsönöket, melyeket a gyár bővítésére használt. A háború megszakította ezt a viszonyt, de csak külsőségekben. Nem volt posta, nem volt közlekedés, de nem szűntek meg a partneri érzelmek. Mi a háború alatt mindig úgy gondoltunk az amerikai barátainkra,

mint akiktől elzárt egy igazságtalan háború, de mint akik továbbra is barátaink. A háború befejeztével örömmel tapasztaltuk, hogy ők is úgy gondoltak reánk. Már 1946 elején szívélyes tárgyalásokat folytattunk az International General Electric Co. párizsi képviselőjével, Mr. Boytonnal, s előkészítettük az amerikai utunkat arra az időre, amikor megszűnünk „ellenségek” lenni, vagyis miután a magyar békeszerződés törvénybe lép.

Hasonló viszonyban voltunk a többi amerikaival, akik 1945 és '46 folyamán Budapestre jöttek. General Key azzal üdvözölt bennünket 1945 elején: „önök, magyarok, igen rendes emberek, csak ne üzennének hadat húsz évenként az Egyesült Államoknak!” General Key megpróbált segíteni nekünk, de nem tudott. Mr. Schönfeld, az amerikai ügyvivő, később amerikai követ ugyan-csak megtett mindent, ami egy ember segítőkészségétől telik, ugyanúgy Mr. Ecker Rácz és az amerikai követség többi tagjai. Mindegyik barátként viselkedett, de Magyarországnak az elbolsevizálási folyamatába nem tudtak beleavatkozni. Washingtonnak más volt a magas politikája: nem szabad rontani az orosz-amerikai viszonyt.

Annál nagyobb volt az örömünk, amikor 1945 nyarán Budapestre jött a magyar születésű Brunauer István, amerikai professzor, a Navy tartalékos tisztje, hogy az amerikai és magyar tudományos világ között felvegye a kapcsolatot. Végre egy amerikai, aki nem a State Department-ből jön!

A műegyetemi intézetemnek még hiányoztak az ablakai, mikor meglátogatott. A falakon támadt nagy lyukak és repedezések már be voltak nyersen építve, de a nagyfeszültségű laboratórium üvegtetején át szabadon lehetett látni az eget. A terem közepén magánosan lógott le a feszültségmérő szikraköz nagy fémgömbje. A valamikor nagy gonddal készült rézgömb lyukakkal volt tele, nyilván jó tréfa lehetett az orosz katonáknak teletöltödni ezt a golyót.

- Itt valóban sok a tennivaló, míg újra megindulhat a tudományos munka - mondta Brunauer István -, és mi, amerikaiak, igyekezni fogunk segíteni a magyar tudománynak.

- A magyar tudomány a magyar életnek egyik megnyilvánulása, s most a magyar élet van veszélyben - mondtam én.

- A helyzetet világosan látjuk - mondta Brunauer, elérte a gondolatomat, s aztán meglepő nyíltsággal elmondta a véleményét az orosz hadseregről, a politikai nyomásról, mely Magyaror-

szágot az oroszok részéről éri, és sodorja a kommunizmus felé. Az első eset, hogy amerikaiit ilyen őszintén hallottam beszélni. A többiek meghallgatták a panaszainkat, tettek néhány jóindulatú megjegyzést, de mindig az volt az érzésünk, mintha vigyáztak volna, ne mondjanak túlságosan sokat.

Brunauer őszinte beszéde és segítő szándéka visszaadta egy időre a reményünket. Sorra látogatta a magyar laboratóriumokat. Eljött a Természettudományi Akadémiába, tárgyalt a kultuszminiszterrel a magyar laboratóriumoknak adandó amerikai segítségről. Éreztük, hogy nem vagyunk egyedül, a hatalmas Amerika segítségünkre jött.

Vajon mennyi azoknak az embereknek a száma az Egyesült Államokban, akik annyira világosan látják a helyzetet, mint Bruanuer? Akik látják, hogy nemcsak a kis Magyarország, vagy a többi kelet-európai kis ország sorsáról van szó, hanem az igazi kérdés most már a világkommunizmus. A kommunista taktika egyik legfontosabb fegyvere, hogy a helyzetet észrevétlenül, fokozatos, szívós fejlődéssel érleli a maga számára. Az emberek akkor veszik észre, hogy csapdába estek, mikor már késő, mikor már nem tudnak magukon segíteni. Vajon az amerikai közvélemény sejtí már a veszélyt, vagy még gyanútlanul hisz az oroszok „jóindulatában”?

Ezek voltak a gondolataim, amíg a hajóm közeledett az amerikai partok felé 1947 februárjában. A kérdésekre hamar megkaptam a választ: az amerikai közvélemény gyanútlanabb, mint gondolhattam volna.

A háború és az ostrom nélkülözése után Amerika úgy hatott rám, mintha nem csupán más földrészre, de más bolygóra jöttem volna át. A bőség – amit már rég elfelejtettünk – elemi erővel táruult elibénk New Yorkban. Még Svájcban is, mely nem volt hadviselő ország, otthagytá nyomait a háború a különböző élelmiszer- és ruhajegyek formájában, itt azonban semmi nyoma nincs a háborúnak. New Yorkot láttam már 1931-ben, azóta – ha lehet – még nagyobb fényárban úszik, kirakatai még jobban roskadoznak a bőségtől, életáradata még teljesebb. Az emberek arca telt, nyugodt, rögtön látszik, hogy az emberek problémái itt: az életkörülmények kisebb-nagyobb megjavítása, nem pedig úgy, mint nálunk odahaza: az élet pusztá fenntartása. A felhőkarcolókat és a sűrű embertömeget sohasem szerettem, de most ez is vigasztalólag hat reám. Minden furcsasága mellett is egvik csúcstel-

jesítménye az életnek. Természetesen a diktátor nélküli szabad életnek, mert csúcsteljesítményekre csak az képes.

- Az oroszok itt sokat tudnának zabrálni - mondja Jankovich séta közben, majd hozzáteszi: - Szép nő is volna elég a dicsőséges Vörös Hadsereg számára.

- Azt hiszem, ide maga Sztálin is szívesen eljönne a Wall Street aranykészletéért - jegyzi meg Neményi.

Az International General Electric Co.-val megkezdtek a tárgyalásokat. Nagyon szívesen fogadtak, mint régi barátokat. Természetesen, először nekünk kellett elmondani, mi történt a háború alatt, az ostrom alatt, a leszerelés alatt és azóta. Nemcsak nekünk tűnt Amerika más égitestként, mi is olyasféle benyomást keltettünk itt, mintha a Holdból jönnénk. Amiket mondtunk, el kellett hinniük, és mégsem hitték. Hogy az oroszok elvitték hét-száz vagon gépet, az tény. Hogy a gépeket kötéllel vontatták a falakon keresztül, azon mosolyogni lehet. Hogy a gépeket nyitott vagonokban vitték el, azon hahotázni kell. A történet egyre érdekesebb. Tényleg, az oroszok megitták a denaturált szeszt? Tényleg, hadifoglyokat szedtek az utcán? Tényleg, a gépeket senki sem fizeti meg? Jankovichnak sokszor el kell mondania a németek által birtokolt Tungsram-részvények történetét. Ezek a potsdami egyezmény értelmében az oroszok tulajdonába kerültek, s az oroszok át is vették őket a berlini Osram-tól. Nekünk az oroszok azt mondták, ők nem tudnak semmiféle Berlinben átvett részvényekről, nyomtassunk újakat. Megtettük, nyomtattunk új részvényeket a megfelelő számozással. - Ez nem jó - mondták az oroszok -, hátha azoknak a részvényeknek más számai voltak? - Végül is nyomtattunk új részvényeket, számozás nélkül. Az amerikaiak hatalmasat kacagtak, mikor Jankovich a történetében idáig ért. Persze, kacagni lehet ezen olyan országban, ahol törvények vannak. De mit lehet tenni, ha az oroszok eljönnek szavazni a közgyűlésre, és kétszer szavaznak ugyanazzal a részvénytípussal, egyszer számokkal, egyszer számok nélkül? Aki ezt „észreveszi”, az másnap a Gazdasági Rendőrség fogházában ül.

Egyszer lunch közben azt kérdeztem: - Tudják-e az amerikaiak, hogy Budapesten azt lehet olvasni az újságban, hogy Amerikában mindenki éhezik, néhány ezer nagykapitalistát kivéve?

- Nézzen ön szét Amerikában, s megkapja a választ - volt a felelet.

Nem velem van baj - mondtam én -, hanem azzal a sok száz millió emberrel, aki nem tud itt szétnézni. - Az amerikaiak mosolyogtak.

Imádom ezt a mosolyt, és félek tőle. Imádom, mert így azt tud mosolyogni, aki az életét az erkölcsi törvényre alapozza. Ami igaz, az jó, az erős, azt nem kell félni. A hazugság önmagát emészt meg, attól nem kell félni. Milyen jó volt, míg mi is így tudtunk gondolkozni! Vagy legalábbis hasonlóan. Mert - valljuk be - az európai életben az igazságnak sosem volt meg az az átütő ereje, mint abban a demokráciában, amit itt ezek az amerikaiak megvalósítottak. Nálunk vagy egy dinasztia és a vele kapcsolódó uralkodó osztály, vagy egy nagyobb népnek egy kisebbel szemben való elnyomása, vagy valami nehéz történelmi küzdelmekből visszamaradó átkos örökség, minduntalan megzavarta az élet tiszta igazságát. Mindig voltak kérdések, melyeket vagy nem volt szabad fölvetni, vagy nem volt szabad letárgyalni, vagy nem volt szabad úgy írni róluk, ahogy azt az elfogulatlan gondolkodás diktálta volna. Vallásháborúk, egyes népek hegemonikus törekvései, uralkodóházak harca a hatalomért hamisították meg az életet, partikuláris törekvéseket helyezve a közös, nagy törekvés fölébe. Most pedig eljött hozzánk Ázsia. Elhozta az ázsiai despotizmust, modern elnevezéssel, félrevezető jelszavakkal. Fehér cár helyett, vörös cár.

Itt, ezeknek az amerikaiaknak sikerült közben „tabula razát” csinálni. Új életet az új világban. Új alkotmányt építettek azokból a régi kövekből, melyeket az emberiség az utolsó évezredekben kitermelt, s melyeket a használat kicsiszolt. Jól válogattak az alapkövek között, mert a válogatásban becsület vezette őket. Nem terhelte őket uralkodóház, uralkodó osztály. A többség, az összesség számára építettek demokráciát.

Egészségesen szelektálták az évezredek alapelveket, mert ők maguk is egészséges szelekció eredménye voltak. Kik jöttek ide? Akiknek nem kellett az otthoni élet vigasztalan volta a feudális légkörrel; akik nem szerették az előítéletek útvesztőit, hanem egyszerű, egészséges életre vágytak. Sokan erőt éreztek magukban, hogy úttörők legyenek egy, még az ember által meg nem hódított új világban. Inkább a töretlen földbe vágni az ekét, mint otthon kiudvarolni egy jó pozíciót. Az európaiak lemosolyogták

őket és az utódaikat, mert a vállalkozó szellemű emberek között nem voltak ott a tudomány és szellem nagyjai. Beethoven nem jött ki, sem Kant Immanuel. Ez igaz, de várjuk meg, hogy az egyszer egészségesen végbement szelekció, mely eddig megépítette az erős országot, s létrehozta az eddig soha másutt el nem ért általános jólétet, mit fog termelni a szellem terén? Hátha egészségesebb tudományt, hátha egészségesebb művészetet?! Mindenesetre mást, mint az eddigi!

Ilyen gondolatokkal szeretem, becsülöm és élvezem ezeket az őszinte és jóhiszemű embereket, míg közöttük járok, de ugyanakkor félttem is őket. Ők még nem tudják azt, amit mi már odaát láttunk, hogy veszélyben vannak. A legnagyobb veszély, hogy jóhiszeműek, s ezt a másik fél tudja. A kommunizmus észrevétlenül haladó, látszólag legális, de a háttérben rosszhiszemű módszerei ezekkel a gyanútlan, becsületesen gondolkozó emberekkel szemben eredményesek lehetnek. A helyzetet szimbolizálja számomra egy látszólag jelentéktelen esemény, mely azonban nekem igen sokat mondott.

A General Electricnek egy vidéki gyárát látogattam meg, s a vasútállomásra egy mérnök jött elém, hogy a gyárba elvigyen. Akkor jártam először amerikai vidéki városban, s a mérnök kosijából figyeltem a csinos családi házakat. Végül is odafordultam hozzá.

– Meglep engem – mondtam neki –, hogy ebben a városban a házak körül nincsenek kerítések.

– Ez nemcsak ebben a városban van így – mondta ő –, hanem általában az Egyesült Államokban. De – tette hozzá nevetve – a törvény nem tiltja, hogy valaki kerítést építsen, ha akar.

Egy ország, ahol nincsenek kerítések! Ezek az amerikaiak nem tudják, hogy ők más bolygón élnek. Nálunk csak az a biztos – már amennyire biztos –, ami be van kerítve. Itt az utcáról egyenesen a házba lehet belépni, s a kerti székek, kerti szerszámok, gyermekjátékok ott vannak szabadon a ház körül. Nem kell félni a szomszédtól, hogy lop, mert a szomszédnak is megvannak ugyanazok a tárgyai. Nyilván nagyon kevés lehet ebben az országban a tolvajok száma. De miért van kevés tolvaj? Mert könnyebb megkeresni a tárgyak árát, mint ellopni őket.

Nagyszerű ország, de gondoljuk meg, milyen könnyű dolga van itt annak, aki mégis lopásra adja a fejét. Lehet, hogy sok sorozatos lopáson rajtaveszítene, de eleinte könnyen menne.

Mi lesz, ha Sztálin idejön, és ellopja a szabadságot? Ő még csak rajta sem veszít utána, mert már birtokon belül van. Ha nincs kerítés, akkor ide tud jönni a „fellow traveler”-jeivel. Ezekkel itt is, ott is találkoztam. Ezek mondják azt, hogy „odaát nem is olyan rossz a helyzet” és hogy „az itteni rendszernek is sok a hibája”. Az amerikai jóhiszemű ember, de – ezt is láttam – hajlamos arra, hogy a saját hibáit túlozza. – Itt nincs igazi szabad sajtó – mondotta egy amerikai, aki nem volt „fellow traveler” –, mert a sajtó érdekszövetségek kezén van. – Hogyan lehet ezt összehasonlítani azzal a rendszerrel, ahol egyáltalán nincs szabad sajtó? – kérdeztem én.

– Természetes, hogy nincs rendszer hiba nélkül és természetes, hogy a hibákon igyekezni kell javítani – vette át a szót Neményi igazgató. – De nem úgy, hogy átváltunk egy rendszerre, mely a hibákat százszoros méretekben tartalmazza, mely a legelemibb szabadságot sem engedi. Önök, amerikaiak nagy félreértésben élnek. Önök elfogadják a kommunista propaganda állítását, hogy a kommunizmus progresszív. A kommunizmus visszatérés a múltba, a múlt zsarnoki módszereihez, melyektől – azt hittük – az emberiség már megszabadult.

Mintegy egy hónapi itt-tartózkodás után Neményi igazgató közölte Jankovichcsal és velem, hogy ő döntött: nem fog többé hazamenni, hanem igyekszik új életet kezdeni az Egyesült Államokban. Ajánlotta nekünk, hogy mi is hasonlót tegyünk. Én azonnal elhárító feleletet adtam.

– Doktor úr, ez a kérdés már fölmerült egyszer a nyilasok uralma idején, s az oroszok bevonulása előtti bizonytalanságban. Akkor valaki azt az ajánlatot tette nekem, hogy szerez nekem és családomnak svájci vízumot. Azt mondtam neki, otthon a helyem, nem hagyhatom cserben a hazámat és munkatársaimat, mikor veszélyben vannak.

– Akkor ön helyesen cselekedett – mondta ő –, de most nem segíthet sem a hazájának, sem munkatársainak. A helyzet most reménytelen, senkinek sem segíthetünk, csak magunkat áldozzuk fel hiába.

Nem vettem komolyan a szavait. Abban az időben a General Electric vezetői azzal vigasztaltak bennünket, hogy a nemsokára megtartandó moszkvai nagyhatalmi konferencia enyhíteni fogja a helyzetet. Akkor indult útjára a „Truman-doktrína” is, az első

komoly tiltakozó szó az oroszok túlkapásaival szemben, a háború befejezése óta.

Magyarországról rossz hírek jöttek. A rendőrség tovább bővíti az összeesküvést, a bíróság meghozta az első halálos ítéletet. Az amerikai lapok csodálkozva közölték az első főtárgyalás eredményeit. A vádlottak folyékony, gyors beszédekben mondják el vallomásaikat, magukra vállalnak minden bűnt, szinte jobban vádolják magukat, mint a hivatalos vád szavai. Az amerikai sajtó párhuzamot von az oroszok bűnvádi tárgyalásaival és csodálkozik: „miért vallanak?” Rajk a gyanúsításaival egyre jobban közeledik a Kiszgazdapárt szívéhez, Kovács Béla főtítkár kiadatását kéri a Parlamentiől. A Parlament megtagadja, s erre az oroszok letartóztatják Kovács Bélát, mint a Vörös Hadsereg elleni összeesküvőt. Az amerikai közvélemény egy pillanatra meglepődik, de aztán napirendre tér a dolog felett. Ki tudja, valójában mi történt? Hátha csakugyan volt összeesküvés a Vörös Hadsereg ellen? Elvégre a vádlottak beismerik bűneiket!

És mit tegyünk mi? Magyarázzuk az amerikaiaknak, hogy hazugság az egész főtárgyalás? Kevés az időnk és kevés az ember, akinek ezt el tudnánk magyarázni. És azok sem hinnék. És mit tehetünk mi néhányan azoknak az embereknek a légiójával szemben, akiket az orosz propaganda tart a szolgálatában, s akik a munkásparadicsomot hirdetik és dicsérik? Meglepő jelenség, hogy a legmagasabb műveltségű emberek között sokakkal találkozunk, akik a kommunizmusra azt mondják, hogy progresszív. Majdnem fokmérője az értelemnek, hogy a kommunizmusról valaki „liberálisan” vélekedjék. „Primitív” és „maradi gondolkodásra vall”, ha valaki elítéli a kommunizmus durva tényeit, például a politikai rendőrség erőszakosságait, mert „az egészet kell nézni, az eszmét, mely haladó, s mely az emberiség jobb jövője felé visz”.

- Szerencsétlen ember - mondtam valakinek, aki egyetemi tanár itt Amerikában -, jöjjön el néhány hónapra Budapestre haladó életet élni! Olyat is hallottam, hogy az amerikai általános jólétet nem jellemzi a sok autó.

- A sok autó itt nem jelent gazdagságot, mert az autó itt hozzátartozik az élethez.

- Viszont a kevés kenyér odaát nyilván szegénységet jelent, mert a kenyér igazán hozzátartozik az élethez - feleltem.

Szerencsére az átlag amerikai ezekkel a túl okos emberekkel sem törődik. Láttam, hogyan mosolyognak Henry Wallace politikai erőfeszítésein. A közöny ebből a szempontból hasznos. De sokkal ártalmasabb a másik szempontból, hogy odaát száz- és százmilliók kerülnek kommunista járom alá, akiket Moszkva megszervez a világforradalomra és egyszer Amerikát körülveheti a „Vörös Tenger”.

A moszkvai konferencia befejeződött, eredménytelenül. George Marchal rádióbeszédét, mely ezt bejelentette az amerikai népnek s mely kifejezte azt a reményt, hogy a legközelebbi konferencia bizonyára eredményesebb lesz, úgy hallgattuk, mint Magyarország halálos ítéletét. Neményi igazgató csak annyit mondott utána nekünk: – Remélem, ezek után az urak tényleg nem mennek haza!

Ezt a kérdést egyre többször tették fel nekem amerikai magyarok, akikkel az Egyesült Államokban tett körutamon találkoztam. Volt olyan is, aki úgy mutatott be a barátjának: „itt egy magyar, aki most jött hazulról s el akarja velünk hitetni, hogy vissza akar menni”. Az amerikai magyarok tudták, mi van otthon; mindenki kap néha egy-egy levelet. Őket nem lehet becsapni „haladó szellemmel”.

Nem akartam meghallani ezeket a beszédeket. Látogattam az amerikai egyetemeket, előadásokat tartottam a gyors koinciden-cia készülékünkéről, elmentem megnézni az itteni Hold-kísérletet. Az amerikaiak megmutatták nekem azt a fajtáját a tudományos kutatásnak, melyet mi sohasem ismertünk: a gazdag életnívóra fölépített, eszközökkel bőségesen elhalmozott laboratóriumi kutatást. „Szegény ember vízzel főz” – mondja a magyar közmondás. Mi azzal kezdjük el a témánkat, hogy megépítjük a műszereinket. Itt leveszik a polcról, és válogatnak közöttük. A nagy ciklotron Berkelyben többre került, mint amennyit Magyarország az összes fizikai laboratóriumaira adott az utolsó tíz évben!

Az amerikai kutatókkal beszélgetve egyre többször jutott eszembe, amit az amerikai magyarok mondtak: Nem szabad hazamennem. Pasadénában, egyik régi jó barátom és kollégám, aki tíz éve itt van, mint professzor, a bensőmben olvas, miközben én hallgatok s ő beszél:

– Tévedsz, ha azt hiszed, hogy kötelességed hazamenni, és a Politikai Rendőrség börtönébe kerülni. Aki képes dolgozni.

annak itt a helye, ahol megkapja az eszközöket. Az országnak is így hozol áldozatot!

Brunauer Istvánnal Los Angelesben találkoztam. A gyönyörű Santa Monica-öböl partján sétáltunk a pálmák alatt. Szikrázó napsütés, a természetnek elképzelhetetlen pompája s mi arról beszélünk, hogy a magyar ég beborult. Brunauer pesszimista a magyar jövőt illetően, de az USA Navy Commanderének és az amerikai polgárnak az önbizalmával beszél Amerikáról. A kommunizmus nem fog eredményt elérni az Egyesült Államokkal szemben, sem a propaganda hazugságaival és infiltrációjával, sem fegyveres erővel. – A mai erőviszonyok olyanok, hogy egyetlen orosz gép nem jutna el idáig. De nem szabad lanyhulnunk, a kommunizmussal szemben állandóan küzdeni kell erővel és felkészültséggel – mondja.

– Nem látnék én sem veszélyt, ha az amerikaiak többsége így gondolkoznék – mondtam én –, de sajnos közönyt látunk.

– Az amerikaiakat nem kell félteni – mondta ő –, mire megjön a veszély, minden amerikai tudni fogja, mit kell tennie. – Megígérem neki, hogy hazautazásom előtt még felkeresem Washingtonban.

Seattle-ben egy amerikai fizikus professzor beszél úgy hozzám, mint a pasadenai magyar barátom. – Jöjjön ide, s együtt szép eredményeket fogunk elérni. Jobb, mint otthon, a kommunis-ták börtönében.

Washingtonban meglátogatva Brunauer Istvánt tőle már támogatást kérek arra a nem valószínű esetre, ha mégis eljőnnék hazulról. Brunauer mosolyogva ígér meg minden támogatást. Most is olyan készséges a segítségre, mint egy évvel ezelőtt Budapesten. Akkor lelkes tervei voltak, hogy nagy összegű amerikai segítséget eszközöljön ki a magyar laboratóriumoknak. – Ez megváltozott – mondja most. – A tudományt szabad légkörben lehet művelni, Magyarországon pedig nincs meg a szabadság. A magyar tudományt úgy tudjuk megmenteni, ha megmentjük a magyar tudósokat. – Nem akar rábeszélni, tiszteletben tartja az elhatározás szabadságát, csak jóindulatúan mosolyog. A mosolya azt jelenti, ő már jobban látja, mint én, hogy vissza fogok jönni.

Készülődöm a hazautazásra. Még innen vagyok az Óceánon, de már megcsap Európa szele a konzulátusok irodáiban. Mióta itt vagyok, senki nem kérte az útleveletem. Az egyetlen amerikai.

aki beutazásom óta az útlevelelről beszélt, az a TWA tisztviselő volt, aki, miután a Párizsba szóló repülőjegyemet átadta, mellékesen megjegyezte, hogy ne felejtsek el francia vízumot szerezni. Persze, persze, mondom én, de még nem tudtam, minek nézek elébe.

A francia konzulátuson azt mondták, addig nem kaphatok francia átutazó vízumot, míg a svájci a kezemben nincs, mert Franciaország biztos akar lenni, hogy nem akarok ott maradni.

Elmentem a svájciakhoz: ugyanaz a válasz, szerezzem meg előbb az osztrák vízumot. Ekkor derült ki, hogy osztrák konzulátus viszont nincs az Egyesült Államokban, mert Ausztria még nem írta alá a békeszerződést. Ausztriában Szövetséges Ellenőrző Bizottság van, mely viszont csak Bécsben tudna nekem vízumot adni, tehát kellene keríteni egy bűvös szőnyeget, azon titokban elrepülni Bécsbe, visszarepülni ide, s ezeknek a különböző konzulátusi irodáknak megszerezni azt az örömet, hogy pecséteket nyomhatnak az útlevelembé, mely most már feljogosít arra, hogy felségjogok megsértése nélkül lépjem át az egyes államok határait. Hiába magyarázom a svájci konzulnak ezt az összetett szillogizmust, ő nagyon sajnálja, de nem tehet semmit, vízumot nem adhat, de ad egy kitűnő gondolatot: el kell menni Washingtonba, ott a State Department és a másik három nagyhatalom követségei, együtt talán elintézik a dolgot. Neményi, aki jelen van ennél a beszélgetésnél, azt mondja a svájci konzulnak, hogy ő nem ajánlja ezt a megoldást, mert ha a négy nagyhatalom összeül az én ügyemben, abból esetleg harmadik világháború lesz.

A megoldást Jankovich találja meg, aki eljön velem a francia konzulhoz és ékes francia nyelven elmagyarázza a konzulnak, hogy a dolog nagyon egyszerű, mert Párizsban én fel fogok ülni a párizs-budapesti repülőgépre, mely sehol sem száll le, s így nincs szükség átutazó vízumokra. Szorongva várjuk a választ, vajon tudja-e a francia konzul, hogy ilyen repülőgép nincs, és hogy Párizs és Budapest között a vonat az egyedüli közlekedés, mely a körülbelül 1000 mérföldes utat negyven óra alatt teszi meg, órákat ácsorogva minden országhatáron. A konzul nem tudja, úgy látszik, régóta él az Egyesült Államokban, s hozzászokott, hogy ezer mérföldes távolság csupán néhány óra kérdése. Megadja a vízumot s én azzal az érzéssel szállok fel a repülőgépre, mely eu-

rópaiaknál oly gyakori: nem tudom még, hogy mi lesz, hogyan megyek tovább Párizsból, de majd lesz valahogy. Az évszázados magyar bizonytalanság kitermelte a közmondást: „Úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna”.

A párizsi Tungsram egy ügyes tisztviselője vállalja el a feladatot, hogy megszerzi nekem a svájci vízumot, de egy heti fáradozás után bejelenti az eredménytelenséget. Felhívom Magyarország svájci követét, aki személyes felelősséget vállal értem, hogy nem fogok Svájcban maradni. Ez segít, megkapom a svájci vízumot. Felhívjuk a budapesti, a bécsi Tungsramot is, az embereink megszerzik a Szövetséges Ellenőrző Bizottságok pecsétjeit. Egy magyar hálókocsi-kalauz hozza el nekem az írásokat Párizsba s végre, majdnem két heti várakozás és kemény munka után, folytathatom az utat. Az a gép, mely Párizsba hozott, azóta talán már hatszor megtette a New York–Párizs–Cairo–Bombay utat oda és vissza.

Miért nem látja be Európa, hogy ezekre a mesterségesen támasztott nehézségekre nincs szükség? Ezeket nem az élet hozza magával, hanem a hibás rendszerek. Miért nem tudja Európa előszedni a józan eszét, és segíteni a bajokon egy Európai Egyesült Államok megteremtésével? A kommunizmus itt is retrográd, helyett, hogy javítaná a helyzetet, rontja, mert vasfüggönnyel létesít a határok eltörlése helyett. Sőt, a kommunizmus az agyakat is vasfüggönnyel veszi körül, mint rögtön láthatam.

A budapesti hálókocsiban összetalálkoztam Pálffy tábornokkal, aki most a katonarendőrség kommunista főparancsnoka. Jól ismerem, mert három évvel ezelőtt még Tungsram-tisztviselő volt. Katonának készült, elvégezte a vezérkari iskolát, de fölfelé ívelő pályája megszakadt, mert zsidó lányt vett el feleségül. Az ostrom után a kommunista pártba lépett be, s igen gyorsan pótolta rangban az elveszett éveket. Mint a katonarendőrség főnöke, Rajkkal és az oroszokkal együttműködve ő derítette fel az összeesküvés állítólagos katonai részét, s mintegy száz régi katonatisztet tartóztatott le. Élénk feltűnést keltett, hogy a letartóztatásokról nem volt hajlandó jelentést adni a magyar kormánynak, hanem csak az orosz hadseregnek.

Mosolyogva üdvözölt s mindjárt azt kérdezte tőlem, hogy ugye Amerikában nagy az általános elégedetlenség? Franciaország-

ban igen nagy, ő most Párizsban volt egy kommunista konferencián, ott hallotta.

- Nem láttam elégedetlenséget, pedig sokfelé jártam az Egyesült Államokban - mondtam neki.

- De a Truman-doktrína miatt forrong a nép - mondta ő -, nekünk pontos jelentéseink vannak erről.

- Akikkel én beszéltem, nem forrongtak - feleltem -, s a közvéleménykutató jelentések szerint Truman népszerűsége emelkedik.

- Persze, a sajtó kénytelen ezt írni - mondta ő gúnyosan nevetve, s rosszallólag tette hozzá: - Ön, úgy látszik, nem járt nyitott szemmel odakint. Hogy fogadja az amerikai nép Wallace beszédeit?

- Wallacet általában pojácának tekintik - mondtam én, miközben észrevettem, hogy valaki hátulról rángatja a karomat. Egy fiatalember volt, megismertem benne egyik régi hallgatómat, aki vegyészmérnöknek készült, de később a politikai rendőrségnek lett tisztviselője. Kihívott a folyosóra, s ott rémülten szólt hozzám:

- Professzor úr, Pálffyval nem lehet így beszélni! Én ismerem a politikai rendőrséget s tudom, hogy így ön bajba kerül.

- Ha pedig Pálffy és a többi vezető embereink hamis információkat kapnak és adnak Amerikáról, akkor Magyarország kerül bajba - mondtam én, majd folytattam: - Amerikában járva láttam azt a mi fogalmaink szerint elképzelhetetlen bőséget, anyagi és technikai fölényt, ami azt jelenti, hogy ha a világnak ez a része a világnak azzal a részével háborúba keveredik, azt a háborút csak elveszítheti. Miért vegyen részt Magyarország egy ilyen céltalan háborúban s miért ne tudja a magyar hadseregnek egyik legfontosabb tisztje, hogy sötétbe ugrás és öngyilkosság, amit terveznek?

- Professzor úr - mondta ő - Pálffyt úgysem tudja meggyőzni, ilyeneket pedig jobb, ha még nekem sem mond, mert én tisztelem önt, mint régi tanítványa, de ne felejtse, hogy a Politikai Rendőrséghez tartozom.

A helyzet kétségbeejtő. Még otthon sem vagyok, és máris körülvesz szerencsétlen országunk megmérgezett levegője. A parancsuralmi rendszer tébolyában néhány akarnok készíti a saját karrierjét, egymást ellátják hamis információkkal, s az emberek millióit szerencsétlen kalandokba viszik bele. Ugyanezt

csinálta Hitler és Szálasi, akiknek nem volt szabad igazat mondani, akiknek végül is kialakult egy belső köre, ahol egymásnak hazudtak, és szembeszálltak a világgal. Elhatározom, hogy ha hazaérek, fölkeresem Nagy Ferencet, a miniszterelnököt. Tudom ugyan, hogy ő józan ítélőképességű ember, de hátha elzárják tőle a külvilág információit, hátha telehazudják őt is olyasmivel, hogy Amerika gyöngé és hogy Amerikában forrong a nép?

Hazaérve nem tudom fölkeresni Nagy Ferencet. Már Svájcban van, egyelőre csak pihenésre, de Rajk és Pálffy műve már közeledik a befejezéshez: Nagy Ferenc is összeesküvő. Meg akarja buktatni a köztársaságot, melynek ő az első miniszterelnöke. Két hét múlva megtörténik az államcsíny. Rákosi felhívja Nagy Ferencet telefonon és felszólítja, hogy jöjjön haza, és álljon bírói elé. Kik azok a bírók? Kovács Béla közben talán meg is halt az oroszok börtönében, senki sem tud róla. Nagy Ferenc nem jön. Rákosinak így is jó, sőt jobb, ne jöjjön haza, de mondjon le. Érdekes, hogy ezek a kommunisták mennyire ragaszkodnak a törvényes látszathoz! Rákosinak annyira kell a Nagy Ferenc lemondása, hogy annak érdekében a gyermekrabló szerepét is elvállalja. Nagy Ferenc négy éves kislánya otthon van, Rákosi a gyermeket „birtokolja”, s alku tárgyává teszi, a lemondó levélért hajlandó kiadni a gyermeket. A világ minden részében, ahova még nem ért el a kommunizmus, gengszter eljárás ez, s némely országban halálbüntetés jár érte. A „haladó szellemű” kommunista Rákosi kezében ez zseniális politikai fogás, mely végül is megszerzi neki a lemondó levelet. Nagy Ferencnek most már nem kell „bírói elé” állnia, hanem az ország ötvenhét százalékának szavazatával a zsebében elkezdheti a száműzött politikus életét, otthon pedig átveszik a hatalmat a „nép nevében” azok, akik tizenhét százalékot kaptak. A kommunizmus forradalmasítja az aritmetikát is.

A nagy politikai fogások közben a kommunista párt nem feledkezett meg a részletkérdésekről sem, s buzgón készítette elő az országot a szociális forradalomra, ami azt jelenti, hogy az állam mindent birtokba vesz.

Hazaérkezésem után láttam, hogy a Tungsram államosítását a kommunista párt most már a hamarosan megvalósítandó célok közé számítja.

Hogy a Tungsram „veszteségre dolgozik”, az már közismert „tényként” volt elfogadva. De nem csupán a vezetőség volt érte

„hibás”, hanem munkás és mérnök egyaránt. A kommunista pszichológia jó eredményt ért el, sikerült a Tungsram dolgozóit bűntudatba hajszolni. Akármennyit dolgoztak, azt hallották, hogy tulajdonképpen a magyar állam tartja el őket. Ilyen körülmények között persze bérjavításról szó sem lehet. A gyári szociáldemokraták, élükön Nagy Pállal, jól látták a helyzetet, s meg is mondták a véleményüket a szociáldemokrata párt értekezletein. A kommunista párt szónokai ekkor kezdték őket „munkásárulók”-nak nevezni, akik összejátszanak a kapitalistákkal. Nyíltan látszott, hogy a Kiszegzárpart megsemmisítése után most már a Szociáldemokrata Párt van soron, ők lettek a reakciók. A párt tagjait fenyegetésekkel igyekeztek rábírní, hogy lépjenek át a kommunista pártba, s Somlai büszkén jelentette ki 1947 nyarán, hogy a Tungsramnál már a kommunista párt van többségben. Nagy Pál szerint ez nem volt igaz, viszont ellenőrizhetetlen volt, mert az üzemi bizottsági választást, mely az előző években mindig mutatta a szociáldemokrata fölényt, 1947-ben „elhalasztották”, ami azt jelentette, hogy egyáltalán nem tartották meg.

AZ IZZÓ MAGYAR VAGYONT „CSEMPÉSZ” KÜLFÖLDRE

Úgy látszik, a kommunista pártnak nem volt elegendő érv a Tungsram államosítására az, hogy veszteségre dolgozik, mert újabbakat találtak ki, hogy a helyzetet kriminalisztikai eszközökkel lehessen megoldani.

Nem sokkal a hazaérkezésem után történt, hogy Somlai fölkeresett és kért, hogy látogassam meg Vas Zoltánt, a Gazdasági Főtanács elnökét.

– Mi lesz a téma? – kérdeztem, hogy lássam, milyen anyagot kell magammal vinni.

– Vas elvtársnak jelentettük az Ön amerikai útjának eredményeit, s a General Electric-kel kötött előzetes megállapodást – mondta Somlai –, s ő szeretne közelebbi adatokat hallani.

– Kitűnő – mondtam én –, vártam erre az alkalomra.

A General Electric-kel kedvező megállapodást dolgoztunk ki New Yorkban. A háború előtti helyzetet állította vissza a szerződés, mely szerint a két vállalat rendelkezésre bocsátja

egymásnak a tapasztalatait és gyártási eljárásait, és licenciát ad a másik félnek a szabadalmaira. A licencia-díjak fizetése miatt a szerződéshez szükséges a Magyar Nemzeti Bank, tehát a magyar kormány jóváhagyása, ezért a szerződést New Yorkban feltételelesen írtuk alá. A szerződés kedvező volt s úgyszólván létfeltétel a Tungsramra nézve. Csak a gyártási módszereink „up to date” fejlesztésével tarthatjuk meg a versenyképességünket külföldön. Csak így szerezhetünk valutát az ország számára, s csak így könnyíthetjük meg a magyar munkás életét, fejlett gyártási eszközöket adva a kezébe. A szerződést az Iparügyi Minisztériumhoz nyújtottuk be jóváhagyás végett. Említettem már, hogy a Gazdasági Főtanács felette állt az Iparügyi Minisztériumnak, ezért örültem, hogy most Vas Zoltánnal közvetlenül is ismertethetem a szerződést. Jankovich még nem érkezett haza, ő még Argentínába is elutazott a Buenos Aires-i fiókvállalatunk meglátogatására, Fischmann Svájcban volt, ezért Rosenfeld igazgatót vittem magammal, hogy az esetleges kereskedelmi kérdésekre választ adjon.

Vas Zoltán hatalmas papírcsomagot vett elő az asztala egyik sarkáról, mikor beléptünk, jelentősen tekintett reánk s elkezdte:

– A Gazdasági Rendőrség jelentése fekszik előttem, s ennek alapján el kellene rendelnem az önök azonnali letartóztatását. Ennek dacára megadom a lehetőséget, hogy önök nyilatkozzanak. A vád az, hogy a Tungsram milliós tételekben csempész ki értékeket külföldre.

Jó, hogy Rosenfeldet elhoztam, mert itt nyilván nem technikai kérdésekről lesz szó. Ránézek, ő tudja, mi megy külföldre, ő feleljen.

– Mik azok a milliós értékek? – kérdezi ő.

– Itt vannak a rendőrségi jelentések – mondja Vas Zoltán, keresgél az iratok között, s aztán vagy harminc lapot kiemel, és odateszi Rosenfeld elé. Rosenfeld nézi, lapozgat, aztán felnevet:

– Mondja, ki az az ostoba fráter, aki ezt kitalálta? – Rosenfeld baloldali ember hírében áll, jóban van sok kommunistával, bár ő maga nem párttag. Most annyira biztos a dolgában, hogy fölényes akar maradni.

– Ezek a mi alkatrész-szállításaink a külföldi fiókjainkhoz – folytatja. – Ha kész lámpát viszünk be egy országba, magas vámot

kell fizetni. Ezért a Tungsram évtizedek óta exportál ilyen formában is lámpát, alacsonyabb vámokat fizet, s odakinn a fiókgyár a lámpát összeszereli. Úgy szoktuk ezt nevezni, hogy itt mi megcsináljuk a lámpát, s odakint csak a vákuumot teszik bele.

Vas Zoltán nem nevet a viccen, ő most komolyabb tételekben játszik.

- Lehet - mondja -, de önök nem hozzák be az egész ellenértéket valutában, amit külföldön kapnak. Így külföldön felhalmoznak magyar vagyont.

- Ha ön a mi könyveinket nézeti meg komoly szakértővel, és nem a Gazdasági Rendőrség hiányos nyomozására támaszkodik, akkor látni fogja, hogy egy fillér sem hiányzik, mindent hazahozunk - feleli Rosenfeld.

Vas Zoltánnak most már piros az arca a méregtől, mikor mondja:

- Ön nem írja nekem elő, hogy milyen adatokra támaszkodjam. Arra támaszkodom, akiben megbízom és ajánlom önnek, hogy ne sértegetse a Gazdasági Rendőrséget.

Rosenfeld hallgat egy ideig, majd a megbántott ember hangján szól, megpróbálva a másokban az embert megkeresni.

- Mondja meg nekem őszintén - kérdi Vas Zoltántól - ön tényleg elhiszi, hogy mi lopunk?

Vas Zoltán nem enyhül. Ő mindenképp fölényben van, s most még szellemi fölényt is mutat, a maga módján.

- Nézze - mondja Rosenfeldnek -, a lopást én elnézném. Én szeretem azt a vállalatvezetőt aki lop, mert az ilyen ember vigyáz arra, hogy a vállalatnak jól menjen, hogy legyen miből lopnia. De aki lop, itthon lopjon, ne vigye külföldre, amit lopott!

Rosenfeld hangtalan, Vas Zoltán most ellenem fordul.

- És ön mit szól ehhez a csempészéshez? - kérdezi.

- Én nem szólok semmit, mert én nem ismerem a számokat - felelem.

- Figyelmeztetem, hogy a számokért ön is felelős, akár ismeri őket, akár nem. Tehát amit ön mond, az nem válasz - mondja kihívóan.

- Rendben van - felelem én -, ha tudni akarja a véleményemet, megmondom. Még egyszer hangsúlyozva, hogy a számokat nem ismerem, kijelentem önnek, hogy a számokban nincs hiba. Garancia nekem azoknak a személye, akik csinálják.

de garancia az is, hogy a Tungsram nem csinálhat semmi ilyen szabálytalanságot, amikor a legkülönbözőbb kormányhivatalok ellenőrzése alatt áll, és a kormány gyanújának állandó pergőtüzében él. Tehát a dolog nagyon egyszerű: küldje ön el hozzánk a megbízottait legyenek azok a Gazdasági Főtanács vagy a Gazdasági Rendőrség emberei, vagy mindketten együtt, nézzék meg a könyveinket. De nézzék meg alaposan, és kérjenek felvilágosításokat a mi megfelelő embereinktől. Akkor kijelentem, hogy az eredményért felelősséget vállalok, tehát tartóztassanak le engem is, ha hiba van. Ez a véleményem első része. A második része az, hogy engem Somlai úr – itt reámutattam, ott ült egész idő alatt mellettünk, és egy szót sem szólt – úgy informált, hogy nekem azért kell idejönnöm, hogy önnek elmondjam, amit Amerikában láttam. Rövid leszek, mert látom, hogy önt technikai kérdések nem érdeklik. Az amerikai munkás átlag háromszor, de sok esetben ötször akkora teljesítménnyel dolgozik, mint a Tungsram-munkás. Nem azért, mert jobb munkás, hanem azért, mert jobb gépekkel dolgozik. Az eredmény az, hogy az amerikai munkásnak többet tud fizetni a gyár, ezért az amerikai munkás magasabb életnívón él. Ezt kell nekünk megvalósítanunk, nekem a Tungsramnál, önnek országos viszonylatban. Erről akartam önnek beszélni. A General Electric-kel kötendő szerződésünk tervezetét benyújtottuk az Iparügyi Minisztériumba. Hamarosan az ön íróasztalára kerül s kérem, hogy haladéktalanul engedélyezzék azt a néhány ezer dollárt, mellyel a szerződést elindíthatjuk. Minden dollárért az ötvenszeresét, vagy százszorosát fogjuk hazahozni.

Miközben az amerikai kérdésekhez értem, Vas Zoltán arca egyre gúnyosabb lett. Vártam a válaszát, de nem kaptam meg, mert a hátunk mögött felpattant az ajtó, s orosz beszédet hallottunk. Vas Zoltán felugrott, elébe ment a két orosznak, s élénk orosz nyelvű beszélgetésbe kezdett velük. Nekünk csak a szemével intett, hogy elmehetünk.

Mi lett volna a válasza? Azt nem tudom, de hogy miért volt gúnyos az arca, azóta már tudom. Ő már akkor tudta, hogy Magyarország nem fog elmenni Párizsba a Marsall-konferenciára, amit mi is megtudtunk egy hét múlva. Ő tudta, hogy a General Electric szerződése sosem lesz aláírva, amire mi néhány hónap múlva lassan jöttünk rá, amikor láttuk, hogy nem kapunk választ a nemzeti banktól. Amerikával való együttműködés? Nevetséges

gondolat annak, aki olyan okos, aki olyan sokat tud a magas politikából, mint Vas Zoltán.

Néhány nap múlva megérkezett a vizsgáló bizottság a Tungsramhoz. A bizottság egy hétig ült Rosenfeld nyakán s végül is kijelentette, hogy minden rendben van, csempészség nem történt. De a kommunista párt nem hagy abba valamit, amit elkezdett. Kár volna az eddigi befektetett munkát gyümölcsözetlenül hagyni.

Egy hét múlva korán reggel fölhívott Nagy Pál a lakásomon, hogy mielőtt bejövök az irodámba, ne mulasszam el elolvasni a Szabad Népet, mert nagy cikk van rólunk. Kinyitottam az újságot, és megláttam a három hasábos nagy cikket, melynek címe hatalmas betűkkel jelentette be, hogy „Az utolsó tíz év legnagyobb csempészségét fedezte fel a Gazdasági Rendőrség az Egyesült Izzóban”.

A cikk azzal kezdődött, hogy a Tungsram veszteségre dolgozik, s csupán a magyar állam áldozatos hozzájárulásával tudja fönntartani önmagát, de ugyanakkor a kapitalista igazgatók külföldre csempészik a magyar munkás verejtékével előállított értékeket. Aztán színes riportokban elmondta azt, amit nekünk Vas Zoltán mondott s azzal fejezte be, hogy a magyar nép nem fogja tűrni, hogy kizsákmányolják, és a Gazdasági Rendőrség rövidesen intézkedni fog.

Azonnal behívtam az irodámba Somlait és Nagy Pált. Somlai magával hozta Tarján mérnököt, aki az udóbbi időkben egyre sűrűbben szerepelt a gyári kommunisták képviselésében. Tipikus esete volt a kommunista infiltrációnak. Csak egy évvel ezelőtt jött a Tungsramhoz. Az elektroncső-laboratóriumunk teljesen jóhiszemű főnöke, Winter Ernő ajánlotta őt felvételre, mondván, hogy ez a kitűnő mérnök hajlandó volna egy másik vállalattól átjönni hozzánk, ha aligazgatói állást ajánlanánk fel neki. Az én válaszom az volt, hogy kivételt nem teszünk, mint egyszerű mérnököt elfogadjuk s ha csakugyan kiváló, akkor később előléphet. Tarján „gondolkozott” az ő kiválóságának meg nem felelő ajánlaton, de végül kijelentette, hogy elfogadja. Figyeltem a munkáját s láttam, hogy csak a kommunista párt ügyeivel foglalkozik. Egy fél év múlva Somlai fölkeresett s kért, hogy Tarját léptessük elő.

- Ellenkezőleg - mondtam én -, el fogjuk bocsátani, ha nem foglalkozik a laboratóriumi feladataival.

Erre Tarján keresett fel és elmondta, hogy érzi, hogy rossz véleményem van róla, de „sajnos” a Kommunista Párt központi vezetősége állandóan feladatokkal látta el, ami elvonja őt a laboratóriumi munkájától.

Kiadtam az utasítást a személyzeti ügyosztályunknak, hogy Tarját bocsássuk el. Az osztály főnöke – Dr. Molnár – szociáldemokrata, rémülten jött be hozzám.

– Professzor úr, ha ön parancsol, én engedelmeskedem, de kijelentem, hogy nagy botrány lesz. Tarján Vas Zoltánnak és Gerőnek az embere.

– Jobban mondva kémje – feleltem én. – Miért nem tudta ön ezt, mielőtt felvettük?

– Elismerem, hogy hibáztunk – mondta ő –, de a hibánkat enyhíti, hogy Tarjánnak a saját családja is meg van lepve. A testvére Londonban él és a BBC-nél dolgozik. Legutóbb hazajött látogatónak s hallottuk, hogy heves viták voltak a két testvér között. A testvére igyekezett rávenni, hogy menjen vele Londonba, hogy megszabaduljon a keleti világnak ettől a bolsevista örületétől, végül is elutazott azzal, hogy többé sohase fogja meglátogatni.

Most itt ülnek előttem, Tarján fölényes mosollyal, Somlai hallgatag, mint mindig, Nagy Pálnak haraggal és megvetéssel villognak a szemei.

– Az urak tudják – kezdem el –, hogy a vizsgálóbizottság megállapította, hogy nem csempésztünk. A bizottságot a Kommunista Párt küldte ki. Miért állítja most mégis a párt, hogy csempésztünk?

Mivel egyik kommunista sem beszél, Nagy Pál szólal meg.

– Úgy látszik – mondja –, hogy a párt nem tud újabb indokot feltalálni, amivel a Tungsramba belé lehet kötni.

Somlai még mindig nem szól, s Tarján érzi, hogy kell mondani valamit.

– A Tungsramnak végeredményben az a fontos, hogy a bizottság tisztázta, nem pedig, hogy mi van az újságban – mondja.

– Tarján elvtárs – mondja Nagy Pál –, maguk azt hiszik, hogy másnak nincs esze ebben az országban, csak a kommunistáknak. Hát azt hiszi, hogy nem látjuk a maguk módszerét, mely mindig úgy kezdődik, ha botrányt akarnak csinálni, vagy valakit le akarnak tartóztatni, hogy a Szabad Nép először megcsinálja hozzá a „közvéleményt”. Utána a „nép követeli” a bűnösök megbün-

tetését. Most a Tungsramot szemelték ki, ahol a munkások többsége szociáldemokrata, a vezetőség pedig bebizonyította, hogy van szociális érzeke, és népszerű a munkások között. A kommunisták át akarják venni itt a vezetést, s nem riadnak vissza hazugságtól, ha a béc sületes eszközökkel nem tudnak célt érni. Itt csak egy hiba csúszott be, a bizottság nem volt kellőképpen kioktatva, s tisztázta a Tungsramot a vád alól. Képzelem, hogy a párt megmosta azóta a fejüket!

- Nagy elvtárs rögtön politikai t érre viszi át a beszédet - jegyezte meg Tarján.

- Én viszem át politikai t érre? - kérdezte Nagy Pál. - Hát nem politikai újság a Szabad Nép, a párttal és a rendőrséggel a háta megett?

- Egyszerűsítsük le a vitát - szoltam én közbe -, a Szabad Nép közölje le a holnapi számában a vizsgáló bizottság jelentését. A gyári kommunista párt eszközölje ki ezt a helyreigazítást.

Nagy Pál gúnyosan nézett a két kommunistára, de hozzám beszélt.

- Professzor úr, az ön gondolatainak csak egy hibája van, az, hogy túlságosan tiszták. Ön naiv, ha azt hiszi, hogy a testvérpárttal (Nagy Pál nyomatékos hangsúllyal ejtette ki ezt a szót) így lehet beszélni. A helyreigazítást sohasem fogják leközöl ni, éppen ezért mi szociáldemokraták fogjuk azt megjelentetni a holnapi Népszavában. A bizottság tagjait megnevezzük és megírjuk, hogy hű tagjai a Kommunista Pártnak. - Ezzel fölállott, hogy elhagyja a szobát.

Tarjánnak nem tetszett ez a fordulat. Nagy Pálról tudta, hogy megteszi amit mond és a helyzetben ezáltal olyan bonyodalom keletkezik, amelyért a párt később őt teszi felelőssé. Hozzám fordulva ezt mondta:

- Azonnal megyek a Szabad Nép szerkesztőségébe s elintézem, hogy a helyreigazítás megjelenjék.

- Jó - mondta Nagy Pál. - Délutánig várunk, mindenesetre azonban én már elkezdtem fogalmazni a cikket.

Tarján délben érkezett vissza, s én újra behívtam a három embert.

- Minden rendben van - kezdte Tarján élénk arccal és gyors beszédben előadta, hogy az egész puszt a félreértés volt. A cikket két héttel ezelőtt iratták meg egyik riporterrel, akinek a Gazdasági Rendőrség adta az anyagot. Miután a bizottság ki n járt

nálunk, a cikket nem közölték, s a riporter betette az íróasztala fiókjába. Tegnap este derült ki, hogy a Szabad Nép mai számához nincsen elég anyag, s lázas keresés indult meg cikk után. A mi riporterünk nem volt jelen, de az íróasztalában megtalálták a kész cikket s örömeikben nem is nagyon nézték meg, hogy mi van benne, hanem leadták a nyomdába. Igazán mulatságos – fejezte be Tarján az elbeszélést –, hogy néha egy szerkesztőségben milyen fejtelenség uralkodik – s nagyot nevetett.

Vártuk a folytatást, de folytatás nem volt.

– Ez minden? – kérdezte Nagy Pál.

– Nagy elvtárs nem várhat ennél teljesebb magyarázatot – mondta Tarján –, ebből világosan látszik, hogy nem a párt jelentette meg szándékosan a cikket. Ezzel a magyarázattal a Tungsram is meg lehet elégedve.

– Tarján elvtárs – mondta Nagy Pál –, mi nem magyarázatot akarunk, hanem helyreigazítást. Maga itt elibünk talál egy gyermekmesét s azt akarja, hogy jót ne vessünk rajta, miközben a Szabad Nép több százezer olvasója megtudja, hogy mi síberek vagyunk. Vagy úgy érti, hogy a holnapi számban el fogják mondani ezt a mesét, hogy a Szabad Nép olvasói is ne vessenek a párton? Akkor rendben van a dolog!

Tarján nem válaszolt Nagy Pálnak, hanem felém fordulva mondta, hogy Nagy elvtárs ismét kielezi a helyzetet.

– Tarján úr – mondtam én –, a Tungsram kénytelen ragaszkodni a helyreigazításhoz.

– Professzor úr – felelte ő –, egy szerkesztőségtől nem lehet elvárni, hogy beismerje az olvasói előtt, hogy tévedett.

– Sőt, nagyon is lehet – mondtam én –, és számtalan példa van rá. A Szabad Nép szerkesztősége megírhatja, hogy a tegnapi cikke téves volt. Az igazság beismerésére kötelez a becsület.

– A politikában nincs becsület – mondta Tarján.

Nagy Pál fölállott, ránézett Tarjánra, és nyomatékosan mondta:

– Tarján úr – hangsúlyozta az „úr”-at –, akinek a politikában nincs becsülete, annak másban sincs. A cikket és a maguk gyermekmeséjét a Népszava fogja hozni. – Ezzel elhagyta a szobát. Tarján sóvány arcán zavart mosoly volt.

– Ez a Nagy elvtárs szenvedélyes ember – mondta, mikor Nagy Pál elment. – Beleköt az ember véletlenül rosszul kimondott

szavaiba. – Majd kisvártatva fölállott s azt mondta: – Visszamegyek, s elintézem a helyreigazítást.

Este a lakásomon hívott fel s közölte, hogy elérte, amit maga sem remélt, a helyreigazítás benne lesz a holnapi számban. Első eset, hogy a Szabad Nép ilyesmire hajlandó. Kért, hogy hívjam fel Nagy Pált és közöljem, hogy nincs szükség a Népszava cikkére.

Másnap első dolgom volt megnézni a Szabad Népet, a cikk nem volt benne. Mikor bejöttem az irodába, Tarján fölhívott házi telefonon s örömmel jelentette, hogy megjelent a helyreigazítás. – Hol? – kérdeztem tőle, mert én nem láttam. – A napi hírek között – volt a válasz.

A magyar újságokban a „Napi Hírek” a kishírek rovata. Apró hírek, melyeknek nincs országos, vagy politikai jelentősége. Most figyelmesen végignézve ezt a rovatot, találtam egy háromsoros közleményt, mely olyasmit mondott, hogy a Tungsram exportja emelkedőben van. Egy szó sem volt sem a csempészésről, sem a tegnapi cikkről.

Dél előtt nem értem rá foglalkozni ezzel az ügyel, délután bejött hozzám Nagy Pál.

– Professzor úr – kezdte –, a kommunisták „átejtettek” bennünket. Mondtam, hogy ezekkel nem lehet olyan becsületesen viselkedni, mint ön tette. Én megírtam tegnap a cikket, s a Népszava hozta volna a mai számban. Látva, hogy a Szabad Népből nincs helyreigazítás, tehát a kommunisták becsaptak, ma ismét elvittem a cikket a Népszavához, de ma már nem hajlandók közölni. Túlságosan kiéleznék a két párt közötti amúgy is nagyon kényes helyzetet – mondták nekem. Miért nem mondták ugyanezt tegnap? Mert az éjszaka idejük volt működni azoknak a titkos csatornáknak, melyeken keresztül a Kommunista Párt lassan és észrevétlenül átveszi a Szociáldemokrata Párt irányítását. Tarján azért szaladt tegnap a Kommunista Pártba, hogy megakadályozza a Népszava cikkét, nem pedig, hogy kieszközőlje a Szabad Nép cikkét.

– Nézze Nagy úr – mondtam neki –, ha igaz, amit most elmondott nekem, ez sokkal rosszabb, mint az egész cikk ügye. A banditizmusnak ebben a levegőjében csak egy mentség volna, ha lenne valaki, akinek a kezében hatalom van, és aki nem bandita. Nagy Ferenc már nincs, Kisgazdapárt már nincs, a nyugati magas politikát Magyarország már nem érdekli, az egyetlen

bástya, melyre még számítani lehetett, a Szociáldemokrata Párt. Önöknek a nyugat-európai szociáldemokratákkal megvannak a kapcsolataik, ez adott erőt önöknek a Horthy-rezsim alatt, hogy fent tudtak maradni. Ha ön most azt mondja, hogy a kommunistáknak sikerült infiltrálni a Szociáldemokrata Pártot, akkor elveszett az utolsó bástya!

- Önnek igaza van, hogy veszélyben van a párt - felelte Nagy Pál. - De nem fog elveszni. Még meg tudjuk menteni. Tudjuk, hogy kik a kommunisták kémei a párton belül, s ismerjük a titkos csatornákat. A pártvezetőség legközelebbi ülésén leleplezzük őket, s kizárjuk a pártból.

- Én nem vagyok egyik pártnak sem tagja - mondtam én -, éppen ezért mondhatok önnek valamit, amit a kívülálló szeme talán jobban észrevesz. Szerintem a Szociáldemokrata Párt ott hibázta el a dolgot, hogy segített a Kommunista Pártnak a Kisgazdapárt letörésében. Az „összeesküvés”-ről önök nagyon jól tudták, hogy nem igaz, mégis eltűrték a kommunistáknak ezt a manőverét, sőt kisebb-nagyobb mértékben támogatták. Most itt maradtak a kommunisták egyedüli ellenfeleként, és el fogják veszíteni velük szemben a harcot.

- Ez igaz lehet - mondta Nagy Pál -, de a pártunk olyan dilemmában volt, melyet nem oldhatott meg másképpen, mint ahogy tette. Egy munkáspárt nem foghat össze egy polgári párttal a másik munkáspárttal szemben.

- Bármely párt összefoghat bármely párttal, ha az igazság megvédéséről van szó - feleltem én. - Önök nem a Kisgazdapárt mellé álltak volna, hanem az igazság mellé.

- Meg fogjuk tisztítani a pártot a titkos kommunistáktól - mondta Nagy Pál - mintegy a saját biztatására ismételve ezt a szöveget -, s aztán a párt új életet kezd.

Amikor elment, éreztem, hogy ez már a vég kezdete. Nem ők fogják megtisztítani a pártot a titkos kommunistáktól, hanem a titkos kommunisták fogják megtisztítani a pártot a szociáldemokrata vezetőktől, és a tömeget átviszik a kommunista pártba. És mi lesz az országgal? Most új parlamenti választásokra készülnek. A letartóztatott kisgazda képviselők helyét át kell venni a kommunistáknak. Jobb, mint ha a helyek egyszerűen üresen maradnak. Mik lesznek a választási trükkök? Egy részüket már látjuk a választók névjegyzékének összeállításánál. Az új választójogi törvény a legkülönbözőbb szabályokat írja elő,

melyeknek alapján valakit meg lehet fosztani a választói jogtól. Így már eleve kirekesztik az ellenzék nagy részét. De sokszor tévednek.

A titkárnőm egy reggelen szabadságot kért tőlem aznapra.

- Miért? - kérdeztem.

- Mert kimaradtam a választók névjegyzékéből - felelte -, s el akarok menni fellebbezést beadni.

- Annyira fontosnak tartja, hogy szavazhasson? - kérdeztem kissé meglepve, mert tudtam, hogy politikával nem törődik. A háború alatt sok viszontagságon ment keresztül, német munkatáborból vergődött haza. A kérdésre elpirulva válaszolt.

- Nem érdekel a szavazás, és a választás előtt a fellebbezés már nem fog elintéződni, de az indoklásban az áll, hogy nem szavazhatok, mert ... feslett erkölcsi életet élek. Ezért kell fellebbeznem.

Horváth Tóni aki jelen van, hatalmas kacajra fakad:

- Na, magánál aztán igazán eltévesztették a dolgot ... másodszor azért, mert nem szavazott volna a reakcióra.

A szegény kislány irul-pirul, egy héttel ezelőtt lett az egyik gyári mérnök menyasszonya.

Eljött a választás napja, s még aznap este az egész ország tudja, sőt a Voice of America pontos számokat közöl a kék cédulákról. A trükk az volt, hogy aki a választás napján nem tartózkodik a lakóvárosában, az kaphat egy kék cédulát, melynek felmutatásával más város urnájánál is szavazhat. A többi egyszerű. Az ipari vállalatok összes teherautóit igénybe vették erre a napra (a Tungsramtól elvitték mind a négyet) s azok faluról-falura járva kommunistákkal, összesen négyszázezer kék cédulával szavaztak. A Kommunista Párt még így is csak huszonkét százalékot tudott elérni, ami körülbelül annyit jelentett, hogy nem növekedt az 1945-ös választás óta.

A szociáldemokrata igazságügyi miniszter még aznap este beadta a lemondását a választás elleni tiltakozásképpen. Feszülten vártunk, mi lesz tovább? Ha a többi szociáldemokrata miniszter is lemond, ez a férfias kiállás meg kell hogy hozza a választás megsemmisítését. Méltó felelet lenne a kommunistáknak!

A többi miniszter nem mondott le, ellenben az igazságügyi miniszter visszavonta a lemondását, Rajk belügyminiszter pedig

hivatalosan közölte, hogy az állítólagos választási csalásokat megvizsgálta, és semmi visszaélést nem talált.

Nagy Pál elkeseredve mondta el nekem néhány nappal később, hogy a pártjuk vezetőségéből hiányzik a becsület. A pártvezetők nem azon vitatkoztak, hogy le kell-e mondaniuk a választás után, hanem azon sajnálkoztak, hogy egyes puritán tagtársak tiltakozása miatt nem fogadták el a kommunisták ajánlatát a választás előtt, amikor a Kommunista Párt százezer kék cédulát ajánlott fel a Szociáldemokrata Pártnak.

Valaki azt mondta a magyar Szociáldemokrata Pártra, hogy az egy kitűnő zongora, csak sajnos nincs, aki játszani tud rajta. Most ez jutott eszembe, mikor Nagy Pált a keserű töprengéseiben láttam. Ezek az emberek egész életüket arra áldozták, hogy munkás társaik sorsán segítsenek. Nem riadtak vissza börtöntől, elnyomatóástól, háttérbe szorítástól. Alacsony munkabérekkel, kis állásokban nyomorogtak; inkább, minthogy feladják a munkásosztály ügyét. Pintér János többször kapott olyan ajánlatot, mely őt magát magasabb pozícióba juttatta volna, ugyanúgy Nagy Pált is. Visszautasították, azt mondták, az ő sorsuk csak az egész munkásságéval együtt javuljon. A „szocialista erkölcs” szinte a vallásos érzés tisztaságáig emelkedett fel bennük. Ezen a nagyszerű, tiszta hangú zongorán a vezetőik disszonáns akkordokat fogtak. S a munkások, az egyszerű párttagok most itt állnak keserű csalódásukban.

- De nem törnek meg bennünket - mondja Nagy Pál, különös fényben égő szemekkel -, még megpróbáljuk megtisztítani a pártot, ha pedig nem sikerül, visszamegyünk a mozgalmi életbe úgy, ahogy a múltban harcoltunk az elnyomás és az erőszak ellen.

Mikor elmegy, sokáig tétlenül ülök az íróasztalom előtt, fáradtság kezd rajtam jelentkezni, nem vagyok képes részletkérdésekkel foglalkozni.

Mi lesz a Tungsrammal? Veszteségre dolgozunk, most már csempészek is vagyunk. Csak idő kérdése, hogy mikor veszik át a kommunisták a vezetést. Talán jobb is, ha előbb történik, mert akkor a vállalat azonnal „nyereségre” dolgozik, s megszűnik „csempésznek” lenni. Az egyszerű munkás és mérnök talán jobban jár, ha a gyár megszűnik céltábla lenni. Igen, de mi lesz az amerikai kapcsolatokkal? A Tungsramot modernizálni kell. Nem

dolgoztathatjuk a magyar munkást elavult módszerekkel. Ma még talán bírjuk a nemzetközi versenyt a saját verejtékünk árán, de néhány év múlva feltétlen alul maradunk. A Tungsram laboratóriuma értékes munkát végezhet a partnerek között, kiválasztva magának speciális feladatokat, de nem tarthatja a versenyt minden téren a nagy nyugati gyárak fejlődésével. Márpedig ezek a kommunisták nem hajlandók a gyűlölt Amerikával és a nem kommunista nyugati országokkal együttműködni! És az oroszok? A leszereléskor láttuk, hogy hátrább vannak, mint mi.

Szól a telefon, Laki Kálmán, Szent-Györgyi munkatársa hív fel. Most érkezett haza Angliából, és üzenetet hozott nekem Szent-Györgyitől külföldről. Mi az üzenet? Jobb szeretné személyesen elmondani.

Szorongó érzések között megyek el este Laki Kálmán lakására. Szent-Györgyi a nyáron Svájcba utazott üdülésre. Nem jött haza, amikor vártuk, s most üzen. Miért üzen ilyen titokzatos módon?

Az üzenet az, amitől félttem. Szent-Györgyi azt üzeni nekem, hogy nem jön többé haza. Svájcból már továbbment Amerikába, ott fog véglegesen letelepedni. Azt ajánlja nekem, hogy én is hasonlót tegyek. Laki Kálmán még arra is kér, hogy az üzenetet tartsam titokban, mert ő is, Szent-Györgyi többi munkatársai is, el akarják hagyni az országot s mindaddig azt mondják itthon, hogy Szent-Györgyit „minden pillanatban várják”, míg nem sikerül – kinek előbb, kinek utóbb – mindnyájuknak elmenni.

Mi lehetett a közvetlen oka Szent-Györgyi elhatározásának? Laki Kálmán erre nem tud – vagy nem akar – válaszolni. Tudtam jól, hogy Szent-Györgyit foglalkoztatja az elmenetel kérdése, de csak annyira, mint engem. Mielőtt Svájcba ment, beszéltünk arról, hogy idehaza egyre lehetetlenebbé válik az élet, el kellene menni. De addig nem döntünk, míg a lehetőségnek egy szikrája megmarad, hogy itthon maradhassunk. Búcsúzáskor tréfásan azt kérdeztem tőle:

– Mondd, Albi, nem csapsz be, és biztosan visszajössz? Nem mástól fogom meghallani, hogy nem jössz többé haza?

Albi kezet nyújtott és azt felelte:

– Biztosan hazajövök. Azután fogjuk elhatározni, hogy mi legyen velünk és az Akadémiával.

A hirtelen elhatározásának az okát Gombás Pál professzortól tudtam meg néhány nap múlva.

Ráth Istvánt a Természettudományi Akadémia gazdasági igazgatóját és Szent-Györgyi jóbarátját letartóztatta a politikai rendőrség néhány nappal azután, hogy Szent-Györgyi Svájcba ment. Ráth István családja gyorsan értesítette Szent-Györgyit a letartóztatásról, mire Szent-Györgyi azonnal táviratozott Rákosinak, tudtul adva, hogy ha Ráth Istvánt azonnal ki nem engedik, és nem adnak neki külföldre szóló útlevelet, akkor ő – Szent-Györgyi – lemond a magyar állampolgárságáról, és ezt külföldi sajtónyilatkozatban publikálja. Ráth Istvánt öt napi letartóztatás után a politikai rendőrség szabadon bocsátotta, útlevelet adott neki és családjának s megengedte, hogy autóval elhagyják az országot.

Eddig szólt a Gombás története, melyet ő Ráth István sógornőjétől hallott, s mely egybeesett (persze csak időben) a Szabad Nép egy hírével, mely szerint Ráth István igazgató autójával és családjával együtt „eltűnt”. A rendőrség állítólag nyomozott utána, de „mind ez ideig nem sikerült megtalálni”.

Gombással együtt még mindig nem tudtuk, miért bírta rá Szent-Györgyit ez az esemény a hirtelen elhatározásra? A választ erre csak később, itt Amerikában magától Szent-Györgyitől és Ráth Istvántól hallottam meg.

Ráthot a politikai rendőrség öt napon át embertelenül kínöztta. Azt a vallomást akarták belőle kicsikarni, hogy az angoloknak kémkedik. Éhezgették, szomjazztatták, ütötték-verték, míg félholtan már azon a ponton volt, hogy inkább elismeri, hogy angol kém, csak hagyják békében, mikor a Szent-Györgyi szavára ki szabadult. Amikor Szent-Györgyi Svájcban meghallotta a Ráth elbeszélését és meglátta a sebeit, azt mondta, hogy ezek közé az „elvetemült csirkefogók” közé ő nem megy haza s addig nem teszi be a lábát Magyarországra, míg ez a bűnös rendszer uralmon van. A Ráth-eset kivétel volt, mely rávilágított a politikai rendőrség módszereire. Más ennyi kínzás után nem szabadul ki a kommunista börtönből, hogy ne mondhassa el a világnak, mi történik ott benn. Ráth a sebeiből mai napig sem gyógyult meg egészen. Egy évvel ezelőtt operáción esett át, s a megbolygatott szervezetnek a csodával határos módon előtűntek a véres emlékei: a testen kivörösödtek a régi ütések nyomai.

A Szent-Györgyi üzenete letört, mert éppen abban az időben jutottam el egy tervhez, melyről azt hittem, talán megmenthet bennünket. A terv az volt, hogy ha Szent-Györgyi kiválasztaná az ország öt-tíz legelső tudósát és művészt, akiknek nemzetközi tekintélye van és akiknek a tiszta becsületes szándékához nem fér kétség, olyan fórumot alkothatna meg, mely felemelheti szavát, ha igazságtalanságok történnek. Legyen ez a társaság az erkölcs és szellem fellegvára s nézzük meg, vajon a kommunizmus merészel-e vele szembehelyezkedni? Egyik kiváló vegyészprofesszorunkat most börtönözték be. Vajon az ország közmegebecsülésben álló, tíz első embere nem tudná kiszabadítani?

Mindezek – persze – töprengések. Néha azt hiszem, lehetne segíteni, máskor világosan látom, hogy nem. A kommunizmus egyre jobban megmutatja az embertelen arcát. Az erkölcs fegyvere ezekkel szemben nem fegyver.

Nem tudtam elhatározni, menjek, vagy maradjak. Ha csak magamról volna szó, könnyű lenne dönten. Mióta Amerikából hazajöttem – négy hónapja – semmi tudományos munkát nem végeztem. Alig tudtam belépni a laboratóriumba. Minden időm abban merült ki, hogy rágalmak ellen védem a gyárat.

TOVÁBBI RÁGALMAK

Az egyik épületünk pincéjében meggyulladt a papírhulladék. A gyári tűzoltók másodperceken belül megjelentek és eloltották. Somlai és Tarján követelik az osztályvezető mérnök elbocsátását, „mert az osztályért ő a felelős”. A helyzet világos: a munkás, aki a tűznek közvetlen okozója, kommunista. A mérnök nem párttag, tehát „reakciós”. Kiadom az utasítást: a munkást elbocsátjuk, a mérnök marad. További nyomozás a kommunista párt részéről s kiderül, hogy a munkás sem hibás, tehát ő is marad.

A rádiócső-katód gyártásában két anyag összecserélődik. A gyártás vezetője, Monostori mérnök a szokásos ellenőrző eljárás során észreveszi a cserét, s intézkedik a hiba kiküszöbölésére. De közben már a rendőrség is megjelenik, s vizsgálja a „szabotázs”-t. Egy hétig tart a vizsgálat a „reakciós” Monostori ellen s végül az ügy annyira összezavarodik, hogy senki sem tudja benne kiismerni magát. Monostori közel van a letartóztatáshoz, s csak Nagy Pál legerélyesebb beavatkozása menti meg. Itt is kiderül,

hogy az anyagokat egy kommunista munkás cserélte össze (véletlenül, vagy megbízásból, erre csak Tarján tudna felelni). Mikor a szálak az ügyetlenül viselkedő kommunista munkás felé terelődnek, a nyomozás hirtelen abbamarad.

Ebben a mérgezett légkörben minden produktív munka lehetetlen s ha csak magamról volna szó, már rég elhatároztam volna, hogy elmegyek. Úgy gondolok vissza Amerikára és az ottani zavartalan, tiszta törvények által szabályozott életre, mint az ígéret földjére.

De nem hagyhatom cserben azokat, akik itt reá vannak szorulva, hogy védjem őket. Nem szabad, hogy ebben a kérdésben az én személyes előnyöm döntsön. Most már látom: azt az utat kell választanom, amely a nehezebb.

Jankovich hazajött a nyáron Argentínából, de nemsokára ismét külföldre kellett utaznia az európai fiókok ügyeinek a rendezésére. Mikor onnan is visszajött, tele volt lelkesedéssel. A külföldi piac nagyon jó, mondta, akármennyi lámpát és rádiócsövet el tudunk adni. Növelnünk kell a gyártási mennyiséget, amennyire csak tudjuk. Sokáig volt külföldön, elfelejtette, hogy mi van itthon.

Néhány nap múlva már ő is belekerült az itteni élet mondvacsinált, hazug problémáiba.

November elején a Gazdasági Rendőrségtől kaptam idézést kihallgatásra. Gondoltam, hogy a csempészés miatt hívnak, de kiderült, hogy újabb sakkhúzást indítottak el, s hogy a játék most Jankovich ellen megy.

A kihallgatást vezető rendőrtiszt azt kérdezte tőlem:

– Igaz-e, hogy a Tungsram a nyáron remunerációt fizetett a dolgozóinak?

– Igaz – feleltem én, s gondolatban gyorsan végigmentem a történeteken. A remuneráció a Tungsramnál régi gyakorlat volt s azt jelentette, hogy az alkalmazottak karácsonykor és júliusban fél-fél havi fizetést kaptak a rendes fizetésen kívül. Az elmúlt nyáron tétováztunk a remuneráció kifizetése előtt. Jankovich nem akarta engedélyezni, hivatkozva a nehéz anyagi helyzetre. Az üzemi bizottság – Nagy Pál és a mindig hallgatag Somlai – naponta kerestek fel bennünket, követelve a remunerációt. Végül is én rábeszéltem Jankovichot, hogy a remunerációt fizessük ki, mert így igazságos. A dolgozóink számítottak erre a szokásos

pénzre, meg is érdemelték azt. Ha a könyveink „veszteséget” mutatnak, ezért a kormányzat a hibás, nem a dolgozók.

- Igaz-é - folytatta a rendőrtiszt a kihallgatást -, hogy a remuneráció kifizetését Jankovich vezérigazgató rendelte el Nagy Pál üzemi bizottsági elnök követelése alapján?

- Nem igaz - mondtam én, most már látva a vád „felépítését”: ezek két embert akarnak egy csapással leteríteni. Elsősorban Jankovichot másodsorban Nagy Pált. Folytattam:

- Önök kihagynak még két embert az ügyből. Az egyik Somlai László, az üzemi bizottság alelnöke, aki minden tárgyalásnál jelen volt. A másik én vagyok, aki Jankovichot rábeszéltem a kifizetés engedélyezésére. Kihagyják továbbá a Tungsram 3500 dolgozóját, akik a pénzt az üzemi bizottságon keresztül követelték, akiknek a pénz járt, mert szokásjog alapján megillette őket, és mert jó munkát végeztek érte. Tehát: ha önök Jankovichot vádolják, akkor engem is vádoljanak és ha Nagy Pált vádolják, akkor vádolják Somlai Lászlót is!

- Önt mint tanút idéztük meg - mondta a rendőrtiszt hűvösen -, de most, a saját vallomása alapján úgy látom, ön is a vádlottak közé fog kerülni. Erről természetesen a felettesek fognak dönteni. A vád az, hogy önök könnyelműen pazarolták egy veszteségben levő vállalat pénzét. A vállalatot az állam segíti, tehát önök az állam pénzét pazarolták. A negyedik személy, akit ön említ, Somlai László, tisztán áll. Őt már kihallgattuk, itt van a vallomási jegyzőkönyve, melyben többek között ez áll: ... a remuneráció kifizetését a gyári szociáldemokrata párt, elsősorban Nagy Pál erőszakolta. A kommunista párt ellene volt a kifizetésnek, tudva a vállalat veszteséges helyzetét ... Van erre vonatkozólag megjegyzése?

- Nincs - mondtam én undorodva -, mert amit mondhatnék, azt ön úgysem vehetné jegyzőkönyvbe. Kisvártatva folytattam: - Vegyen mégis annyit jegyzőkönyvbe, hogy a kommunista párt titkos határozatairól természetesen nem tudok, de tény, hogy Somlai előttünk sohasem mondta, hogy a remuneráció ellen van. - Ezzel felálltam, hogy eljövök.

- Rendben van - mondta ő, mintegy a felállásomra válaszolva -, most még elhagyhatja az épületet, mert a vád alá helyezéséről a felettes hatóság dönt. Ezt a cédulát a kapuőrségnek adja át.

A lépcsőn lefelé menet megnéztem a cédulát. Kis nyomtatott úrlap volt, kitöltve a nevemmel és a rendőrtiszt aláírásával, mely

a kapun kilépésre jogosít. A letartóztatás ezeknél mindössze abban áll, hogy nem töltenek ki egy ilyen kis cédulát. Ez a negatív államrendszer: azt kell igazolni, hogy valaki nincs letartóztatva.

Mikor együtt ülünk Jankovichcsal, Nagy Pállal és Somlaival és én elmondom a kihallgatásom történetét, legelőször Jankovich szólal meg.

– Természetesen vállalom a felelősséget, mert a kifizetés elrendelését én írtam alá. De mondja, Somlai úr, miért nem mondta ön egyszer sem, hogy ön tulajdonképpen velem van egy nézetem, hogy nem kell remunerációt adni? Hárman voltak egy ellen, azért engedtem. Könnyű lett volna a dolgom, ha tudom, hogy kettő áll kettővel szemben.

A hallgató Somlai most gyorsabban válaszol, mint máskor.

– Nagy elvtársnak én megmondtam, hogy mi kommunisták elene vagyunk a remunerációnak. Ide az üzemi bizottság megbízásából jöttem, s nem tehettem mást, mint hallgattam, ha a megbízásom és a saját véleményem ellenkezik.

Nagy Pál gyorsan szól közbe:

– Somlai elvtárs utólag kapta ezt a magyarázatot, amit itt folyékonyan előad. Ha visszaemlékszik az eseményekre, akkor nagyon jól tudja, hogy a pártja nem ellenezte a remunerációt. Hát mondja, nem a kommunisták voltak, akik azt mondták, hogy ha nem kapnak remunerációt, beverik a vezérigazgatók ablakait? Persze, most nem felel, mert erre nem tanította ki a pártja, hogy mit feleljen. De – fordul felénk Nagy Pál – mindez nem fontos. A kérdés nem azon dől el, hogy mi itt mit beszélgetünk. Bennünket le akarnak tartóztatni, s nem fontos, hogy az indoklás micsoda. A kérdés a pártok harca, tehát ott kell folytatni a csatát.

Felállott s miközben ment az ajtó felé, azt mondta:

– Megyek, hogy ne veszítsünk időt. – Az ajtóhoz érve visszafordult, s Somlaihoz beszélt:

– Somlai elvtárs, engem neveznek munkásárulónak, miközben maguk elárulják a dolgozó társaikat. De emlékezzék vissza, ahogy valamikor együtt harcoltunk az elnyomás ellen, úgy fogunk tovább harcolni maguk ellen. Ne felejtse, nem vagyunk tagállama a Szovjetuniónak, és nem is leszünk!

Elment, s utána Somlai is felállott s elment, anélkül, hogy egy szót szólt volna.

Jankovichcsal sokáig ültünk némán, míg végre ő szólalt meg.

- Hogy állsz útlevelekkel? - kérdezte.

- Van útlevelem, mely a feleségemre is érvényes, de a kislányomra nem - mondtam. - A nyáron a feleségem édesanyját akartuk meglátogatni Tordán, ami Erdélyben román terület. Útlevelet kaptunk, de román vízumot nem, így a látogatásból semmi sem lett, de megmaradt pozitív eredményként két útlevél, mely a következő februárig érvényes. Az útlevél Magyarországon egyre ritkább és egyre nagyobb kincs.

- Nálad egyszerűbb a probléma, mert csak egy gyermek van. Én megpróbáltam a gyermekeket svájci nevelőintézetbe kiküldeni, de nem sikerült - mondta Jankovich.

Ismét hosszú csend, melyet én török meg.

- Nemcsak az útlevél a probléma, hanem az is, hogy mely ország fogad be bennünket - mondom.

Jankovich feláll, veszi a kabátját s közben azt mondja:

- Ne halogassuk tovább, menjünk el Harrison Lewishoz az amerikai követségre.

Harrison Lewis, a követség kereskedelmi attaséja néhány héttel ezelőtt látogatott meg bennünket a gyárban. Tiszta udvariassági látogatás volt, Lewist nem sokkal azelőtt helyezték Budapestre. Tarján és Somlai többször érdeklődtek azóta, hogy mit akart Lewis a gyárban és nem akarták elhinni, hogy semmit sem akart.

- Mr. Lewis - kezdte Jankovich a beszédet -, úgy érezzük, hogy a helyzet megérett arra, hogy nem maradhatunk tovább ebben az országban. Az utunk - előbb vagy utóbb - itt börtönbe vezet. A kérdésünk az, kaphatunk-e bevándorlási vízumot az Egyesült Államokba?

Lewis nem lepődik meg, már ismeri a magyarországi viszonyokat. A kezdetben mosolygós arca komoly lesz, s tárgyilagosan felel:

- Természetesen meg kell kérdeznünk a State Departmentet, de majdnem biztos vagyok, hogy a válasz az lesz, hogy ön, gróf Jankovich, nem kaphat kvótán felüli bevándorlási vízumot, míg ön, Bay professzor, igen.

- Köszönöm - mondtam neki - de jobban örültem volna, ha a válasza Jankovichra nézve igenlő. Szerintem ő van nagyobb ve-

szélyben, mert kommunistát akarnak a helyére ültetni. Én csak azután fogok sorra kerülni, tehát nekem több időm van.

Mikor hazafelé mentünk, azt magyaráztam Jankovichnak, hogy legjobb lenne, ha minden egyéb szempontot félretéve azonnal elkezdené a maga és családja külföldre való kimentését. Hogy mi lesz ezután? Jobb, ha ezen külföldön gondolkozik.

Két okom is volt, hogy Jankovichnak ezt a tanácsot adtam. Az első természetesen az, hogy a kommunisták akarták a helyét s a kommunista módszer az, hogy aki útjukban van, azt letartóztatják. A másik az, hogy ő még valaki másnak is útjában volt: Aschner Lipótnak.

Aschner 1947 nyaráig Svájcban volt, s akkor meglepetésszerűen hazajött Magyarországra. A jó barátai és ismerősei közül egy sem értette meg, miért jött haza a kapitalista Aschner éppen a kommunista államcsíny idején. Aschner 76 éves volt ebben az időben, s a mauthauseni szörnyű szenvedések után reszkető járású, nagyothalló öregemberré lett.

Hazajövetele után mint a részvénytársaság alelnöke működött, s az igazgatósági üléseken kezdte bírálni a gyár kereskedelmi vezetését. De igen szerencsétlen módon: magasak a munkabérek, sok a túlóra, a munkások egy részét el kellene bocsátani. Az új törvények értelmében a munkások két képviselője jelen volt az igazgatósági üléseken (Nagy Pál és Somlai), s azonnal kiújultak a régi bérharcok a „munkást kizsákmányoló” Aschnerrel szemben.

– Aschner úr – mondta neki egy ízben Nagy Pál –, míg ön Svájcban volt, itt megváltozott a világ, ön pedig úgy beszél, mint régen, mikor Ferenc József Isten kegyelméből császár és király volt Magyarországon!

Még a hallgatag Somlai is felemlelte a szavát, tiltakozva az ellen, hogy bárki meg merje próbálni a régi bérpolitikát visszaállítani.

Az igazgatósági ülések egyre viharosabbak lettek s Valkó Lajos, az elnök – a volt külügyminiszter – régi diplomáciai gyakorlatának minden fogását elő kellett hogy szedje, hogy a küzdő felek közötti viták botrányokba ne fulladjanak. Mert Aschner sem hagyta magát. Ennek az embernek a sok nagyvonalú tulajdonsága mellett egyik alapjellemvonása volt a krajcárosság. Könnyen adott ki nagy tervekre milliókat, de görcsösen ragaszkodott a fillérekhez a gyárban is, a magánéletben is. Nem bánta, ha el-

lenszenvet kelt ezzel az emberekben, nem bánta, ha nevetnek rajta.

Az igazgatóság többi tagja nem szólt bele a vitába, mely rendszerint Aschner és Nagy Pál között folyt. Többnyire csendes öregurak, volt miniszterek, nagyon hozzászótkak a háború előtti időben, hogy megjegyzés nélkül elfogadták Aschner jelentéseit. Most nem mertek sem bólintani, sem ellentmondani. – Történelmi arcképcsarnok – mondotta Nagy Pál – nem pedig igazgatóság!

Azok a megtakarítások, melyeket Aschner javasolt, persze távolról sem lettek volna elegendők a forint és dollár közötti diszparitásból eredő „veszteség” eltüntetésére. Maga Aschner sem állította, hogy azok „egyensúlyba” hozhatnák a vállalatot. Jankovich és én sokszor próbáltuk őt rábírní, hogy ezekkel az apró megtakarításokkal ne nehezítse az amúgy is nagyon nehéz helyzetet, ő azonban hajthatatlan volt. Addig ismételtette igazgatósági üléseken, iparügyi minisztériumokban, tervhivatalban és egyéb helyeken, hogy a Tungsram pazarló bérpolitikát folytat, míg végül is világosan látszott, hogy Aschner és a kommunista párt ugyanolyan cél felé haladnak: a Tungsram mai vezetőségének, elsősorban Jankovichnak a megbuktatása felé.

Mikor jött létre ez a szövetség Aschner és a Kommunista Párt között? Minden jel arra mutat, hogy még Svájcban, Aschner hazajövele előtt. Tény, hogy Aschner mindjárt a hazaérkezése után meglátogatta Rákosit, Gerőt, Vas Zoltánt. – Udvariassági látogatások – mondotta. A fia, Aschner Pál belépett a kommunista pártba, ő maga azonban többször hangoztatta, hogy nem lép be. A kommunizmusról néha gúnyolódó formában beszélt, de elismerte a nagy kommunista vezérek kiváló képességeit. A gyárban levő kommunisták „megrögzött vén kapitalistának” nevezték, de az intézkedéseit helyeselték, lassan még a bérkérdésekben is: vagy nem bírálták, vagy igazat adtak neki. Aschner és a kommunista párt így együtt dolgoztak, de úgy viselkedtek, mintha mindegyik szégyellné magát a másik miatt.

Egyszer magamhoz hívtam Tarjánt s azt mondtam neki, szeretném, ha kifejtené előttem a pártnak Aschnerről és a Tungsram vezetőségéről való véleményét. – Öntsünk tiszta vizet a pohárba – mondtam neki.

Tarján kivett a mellényzsebéből egy kis üvegecskét s egy pohár vizet kért.

- Ön olyan nehéz kérdést adott fel - mondta -, hogy a válaszhoz éber gondolkodásra van szükségem, s koffeint veszek be. - Mikor észrevette a meglepetésemet, magyarázatul hozzátette: - Állandóan szedek koffeint, különben nem bírnám a túlfeszített munkát.

- Tönkreteszi az egészségét - mondtam neki.

- Tudom magam is - felelte -, de a párt érdekében minden áldozatot meg kell hoznunk.

Aztán hosszú, zűrzavaros beszédbe kezdett, hosszasan érvelve egyes apró kérdések fölött, hogy a fő témáról ne kelljen beszélnie. Nyilván engem akart konfúzióba kergetni, de - úgy látszik - a koffein nem működött elég jól, mert ez nem sikerült neki, rövid közbeszólásokkal vissza-visszatereltem a beszélgetést a kiindulási pontra. Végül is az jött ki a beszélgetésből, hogy Aschner kapitalista, és mindig is az marad, de ha a kommunista pártnak hasznára van az, amit tesz, akkor tegye. A kommunista pártot nem kommunista világnézettel is lehet szolgálni. Jankovichnak az a bűne, hogy ő nem hajlandó kiszolgálni a kommunista pártot.

- Valamit nem értek - szoltam közbe -, Jankovich nem kommunista, Aschner sem az. A Gazdasági Főtanácsnak, vagy a Tervhivatalnak, vagy a kormány akármelyik szervének a rendelkezéseit mindketten egyformán kötelesek végrehajtani. Mi a különbség, hogy egyik jobban „kiszolgálja” a pártot, mint a másik?

- A különbség a gyár államosításának kérdésében van. Jankovich az amerikai kapcsolatai segítségével igyekszik megakadályozni az államosítást, míg Aschner szakított az amerikai kapcsolataival - felelte Tarján.

Ez nagyon meglepő, új információ volt nekem. Tarján észrevette, hogy meglepődöm, és hogy többet mondott, mint szabad lett volna (talán már múltóban volt a koffein hatása!), és gyorsan hozzátette:

- Persze, ez az én magánvéleményem!

Látszott rajta akkor, s a további fejlemények megmutatták, hogy ez nem az ő magánvéleménye.

Tisztán akartam látni, Aschner barátunk-é, vagy ellenfelünk a kommunista elnyomás elleni harcunkban, ezért őt magát kérdeztem meg.

- Aschner úr - mondtam neki -, ön azt mondja, hogy a kommunista vezérek, Gerő, Vas Zoltán és Berei (utóbbi egy új csillag, most jött „haza” Moszkvából, hogy a Tervhivatalt megszervezze és vezesse) hallgatnak az ön véleményére. Miért nem magyarázza meg nekik, hogy az amerikai kapcsolatokra szükségünk van, tehát jó volna, ha hamarosan engedélyeznék azt a néhány ezer dollárt, mellyel a G. E.-szerződést elindíthatjuk.

- Megbízna bennem? Hallgatnak a véleményemre? - mondta Aschner. - Hát igen, hallgatnak, mert nem fordulok hozzájuk olyan kérdésekkel, mint amelyet ön most fölvet. Jankovich és ön azt hibázzák el, hogy nem tudják, ezeknek az embereknek mit kell mondani.

- Nagyon jól tudjuk, de nem mondjuk - feleltem én. - Legyünk tisztában azzal - folytattam -, hogy a gyár nem lesz versenyképes külföldön az amerikaiak technikai segítségével nélkül.

- Azon az úton pedig - felelte ő -, melyet önök követnek, a gyár nem lesz életképes belföldön!

- Nézze Aschner úr - mondtam én -, ettől ne féljen! Ha a kommunisták államosítani akarják a gyárat, azt úgyis megteszik a mi segítségünk nélkül, sőt a mi elsöprésünk árán, ha ellenkezünk. De ne segítsünk olyan folyamatot, amellyel nem értünk egyet!

Aschner láthatólag igen kényelmetlenül érezte magát.

- Professzor úr - mondta -, hagyjuk ezt a kérdést. Ez üzletpolitika. Ön jobban teszi, ha technikai kérdésekkel foglalkozik.

- Aschner úr - mondtam én -, ez nem üzletpolitika, ez a körülöttünk folyó egész életnek a kérdése. De jól van, ne folytassuk tovább, ha ön nem akarja. Csak egy megjegyzést még: téved, ha ön azt hiszi, hogy a kommunisták önre fogják rábízni az államosított gyár vezetését. - Tarján szavaira gondoltam: a kommunizmust ki lehet szolgálni nem kommunista világnézettel is. De hogyan kell kiszolgálni? Segíteni a hatalom átvételében, utána pedig félre állni, vagy ha nem, ők majd félre állítják azt, akire már nincs szükség.

Aschner nem válaszolt nekem, hanem egy aktát vett fel az íróasztaláról és olvasni kezdte, jelezve, hogy befejezte a beszélgetést.

Féltettem ilyen körülmények között a Jankovich személyi biztonságát. Egyelőre enyhülést hozott ebben a kérdésben, hogy néhány nappal az én rendőri kihallgatásom után megjelent Nagy

Pál az irodámban s elmondta, hogy a remuneráció ügyét sikerült elintéznie. A szociáldemokrata párt tudatta a kommunista párttal, hogy az ügyet pártkérdésnek tekintik, s ragaszkodnak a vád megszüntetéséhez.

- Íme, a pártunknak van még hatalma - mondta örömmel Nagy Pál. - Erélyesen kell föllépni, s akkor a kommunisták meghátrálnak.

Olyan ez csak - gondoltam magamban -, mint mikor naplemente előtt a nap még egyszer kibújik a felhők közül.

LETARTÓZTATJÁK JANKOVICHOT

December elején Jankovichot letartóztatta a politikai rendőrség. A közvetlen ok most az ő nyári argentinai útjával volt kapcsolatos, s lehetetlen volt az Aschner kezét észre nem venni a játékban.

Jankovichnak Buenos Airesben való látogatása alkalmával az ottani igazgatónk, Veszprémi fölvetette a kérdést, hogy a fiókvállalat részvényei kinek a tulajdonjogát képezik? A kérdést azért lehetett fölvetni, mert a Tungsram összes külföldi fiókjait Aschner még a háború előtt egy svájci vállalatnak, Sapiv-nak a tulajdonába helyezte. A Sapiv az újpesti Tungsram tulajdonában volt a háború kitöréséig, amikor Aschner a Sapivot egy angol vállalatnak, a Trust-nak adta el. A fiókok így nem képeztek magyar tulajdonjogot, de szoros együttműködésben álltak a Tungsrammal. Az argentin fiók kérdésében jogi viták voltak, hogy az a Sapivnak, vagy a Tungsramnak a tulajdona-e? Mielőtt Jankovich Argentínába ment, többször szóba hozta ezt a dolgot Neményivel New Yorkban. Neményi igazgató volt a Tungsram ügyvédje és jogi osztályának vezetője. Neményi véleménye az volt, hogy az argentin fiók a többiekhez hasonlóan a Sapiv, illetve a Trust tulajdonát képezi s figyelmeztette Jankovichot, hogy ezt a kérdést jó volna rendezni, mert megtörténhetik, hogy az argentin fiókot az argentin állam elkobozza. Ez abban az esetben lenne, ha az argentin fiók a Tungsram tulajdona és a Tungsramot államosítják. Akkor a fiók a magyar állam vagyonává válnék, melyet Argentina azonnal el fog kobozni a magyar államnak Argentínával szemben fennálló adósságai fejében. Ha a fiók az angol Trust tulajdona, akkor ugyan nem a miénk, de baráti

együttműködésben maradunk vele. Egy este, vacsora közben, midőn Neményi ezt ismételten elmagyarázta, megkérdezte az én véleményemet is.

- Nézze, Neményi úr - mondtam neki nevetve -, jobb, ha engem meg sem kérdez. Én azt szoktam meg a geometriában, hogy két pont között a legrövidebb út az egyenes, de a jog és az üzlet geometriája, úgy látszik, más axiómákra van felépítve.

Ebbe a bonyolult szövésű hálóbba keverték most bele Jankovichot, aki a nyáron Veszprémnek utasítást adott, hogy addig, míg a jogi kérdés elintéződik, tekintse a fiókvállalatok részvényeit Tungsram-tulajdonnak, de ha a Tungsramot közben államosítanák, akkor a részvényeket vallja a Sapiv - illetve ezen keresztül a Trust - tulajdonának. Veszprémi az utasítást írásban is kérte, s Jankovich ezt megadta neki.

Most, december elején egy budapesti revolverűrság (mely szintén a kommunisták kezében volt) leköszölte a Jankovich által aláírt s Veszprémnek átadott aktajegyzet fotókópiáját, elmondva, hogy íme, így akarja Jankovich a magyar vagyont idegen kapitalisták kezére játszani. A bomba fölrobbant s mire felocsúdtunk a meglepetésből, Jankovichot már le is tartóztatták.

Első utam Aschnerhez vezetett.

- Mondja Aschner úr - kérdeztem -, hogy jutott ez az aktajegyzet a budapesti szennylap kezébe?

- Ha ezt akarja tudni - felelte -, menjen el a szerkesztőhöz, és kérdezze meg tőle!

- Jó - mondtam én -, akkor másképp teszem fel a kérdést. Veszprémi nagyon jól tudta, hogy az aktajegyzet nem arra készült, hogy a magyar államot megkárosítsák, hanem hogy Argentína ne foglalhasson le olyan részvényeket, melyek a Sapiv tulajdonát képezik, ha ez forma szerint nincs is még elintézve. Veszprémi - vagy az, aki neki ezt a tanácsot adta - rosszhiszeműen felhasználta ezt a szöveget Jankovich ellen. Tudva, hogy az államosítás esetén mondja azt, hogy Sapiv-tulajdon: s ez a mai Magyarországon vörös posztót jelent és valakit börtönbe juttat. Tehát Veszprémi csirkefogó, már csak azért is, mert tudhatná, hogy az ő nevére szóló üzleti levél rendeltetése nem az, hogy az újságokban megjelenjék. Ezt azért mondom önnek, mert hallottam amint az előbb, a rendőri kihallgatás közben ön megállapította, hogy Veszprémit jól ismeri és hogy Veszprémi korrekt, be-

csületes ember. Nagyon kérem önt Jankovich érdekében, hogy ezt ne tegye!

– Most is azt mondom – felelte ő –, hogy Veszprémi becsületes ember, Jankovich pedig gyermekesen ügyetlen volt, amikor egy ilyen szöveget aláírt. – Két kezét a mellére szorította s fejcsóválva, sajnálkozó hangon mondta: – Én nem is értem, hogy lehetett ilyen ügyetlen?

– Nézze, Aschner úr – szóltam közbe –, ne vesztegessük a szót, nekem határozott kérésem van önhöz. Ön azt mondja, hogy a kommunista vezérek hallgatnak az ön véleményére. Menjen el hozzájuk és magyarázza meg nekik, hogy Jankovich nem követett el bűnt. Ön ismeri az ügyet, mert a Sapiv az ön konstrukciója, a Trusttal való szerződést pedig ön kötötte meg. Világosítsa föl a politikai rendőrséget, hogy téved.

– Ön téved, ha azt hiszi, hogy hallgatnak rám. Én mindössze egy kicsi ember vagyok – felelte ő.

– Aschner úr – mondtam én –, mikor önt a németek elhurcolták, Jankovich nem mondta azt, hogy ő kicsi ember és nem tud segíteni. A németek megvesztegetése veszélyes művelet volt. Ha kitudódik, legalább börtön járt volna érte. Önt most nem fogják bebörtönözni, ha megpróbálja megmagyarázni Vas Zoltánnak, hogy Jankovich nem hibás.

– Megpróbálhatom – mondta ő –, de ismétlem, ön túlbecsüli az én erőmet.

Utána Rosenfeldhez mentem, kiderült, hogy ő is „kicsi ember”.

– Mikor a svéd mentesítő papirost vittük be önnek a koncentrációs táborba, a nyilas tiszt előttünk szólt oda az őrmesternek: – Rúgja ki, s ha visszajönnek, tartóztassa le őket! Visszamentünk, mindaddig, míg átadtuk önnek a papirost. Ezt eddig nem mondtam el önnek, de most elmondom azért, hogy menjen legalább Aschnerhez és beszélje őt rá, hogy menjen el Gerőhöz – mondtam neki.

Még aznap megjelent nálam Szigeti mérnök, egyike a tizenhárom zsidó mérnöknek, akiknek a történetét elmondtam. Papiros volt a kezében, meg akarja nekem mutatni, mielőtt a többiekkel aláírhatja. A terve az, hogy az életben levő tizenkettő kérje Jankovich szabadon bocsátását, tanúskodva Jankovich hősie kiállása mellett, mikor őket kellett megmenteni.

- Köszönöm - mondtam neki -, önök visszaadják az emberekben való hitemet.

Elment, kicsi idő múlva ismét ott volt. Hatan már aláírták, de a hetedik, a gyár egyik fő kommunistája, kijelentette, hogy az akciót meg kell szüntetni. „Más az emberi hála és más a kapitalista bűnözés.” És ezt ugyanaz a Kenczler mondja, aki miatt még külön is hazudtunk, hogy a neve Barta, szívszorongva várva, hogy Papp ezredes rájön-e a csalásra.

Szigeti érzi, hogy mire gondolk, s láthatólag szégyelli magát.

- Heten vagyunk a csoportból kommunista párttagok, akiknek Kenczler megtiltotta az aláírást. De én nem vonom vissza az aláírásomat és így küldjük el a memorandumot.

Küldik, vagy nem küldik, egészen mindegy. A kommunista párthoz küldhetik, az már megadta rá a választ.

Somlaival és Tarjánnal beszélek, hogy eszközöljenek ki nekem kihallgatást Vas Zoltánnál. Tarján igyekszik diplomatikus lenni. „Neki valóban kellemetlen ez az ügy, és talán tényleg jó volna Vas elvtárssal beszélni”, de most Somlai szól közbe:

- Fölösleges. Ön még nem tudja az újabb kihallgatások eredményeit. A rendőrség Jankovichnak még sokkal súlyosabb bűneire jött rá. Ön várja meg nyugodtan, míg önt a rendőrség hallgatja ki.

Elmegyek Pálffy tábornokhoz. Még csak három éve, hogy Pálffy mint könyvelő Jankovich keze alatt dolgozott. Jankovichot nagyon szerette. Amikor alezredesként a katonarendőrség főnöke lett, kijött a gyárba „megmutatni magát” a volt főnökének. Most már nem a katonarendőrségnek, hanem az egész magyar határrendőrségnek a főparancsnoka. Szigorú igazolásokon keresztül jutok be az irodájába. Nem is iroda, hanem hatalmas bálterem, a végében egy íróasztal, dús, halk járású szőnyeg, a terem egyik oldalában kis üvegasztal és néhány fotel. - Ez már egy kis Sztálin - gondolom, míg átmegyek a termen s feszülten figyelem, míg kezet nyújt, hogy vajon eszébe jut-e a vonatban Amerikáról való beszélgetésünk? Úgy látszik nem, mert zavartalan mosoly van a kövér arcán. Mikor kimondom Jankovich nevét, elkomorul.

- Hát igen - mondja tétovázva -, én nagyon sajnálom ezt az ügyet. Én ismerem Jankovichot, tudom, hogy becsületes ember,

de a kapitalizmus szolgálatában elvesztette a mértéket. Nem lett volna szabad az államosítás ellen izgatnia.

- Izgatni az államosítás ellen? - kérdezem meglepetten. - Mondja, tábornok úr, önnek milyen verzióban tálalták ezt az ügyet? . . . De én nem azért jöttem, hogy itt vitatkozzam. Csupán arra kérem önt, hogy mivel ismeri Jankovichot, eszközölje ki, hogy mindenekelőtt helyezték szabadlábra, aztán sürgősen vigyék bíróság elé az ügyét. Ott ki fog derülni, hogy nem bűnös.

- Én úgy tudom, hogy az ügy súlyosabb - mondta Pálffy.

- Egy biztos - feleltem én -, ha ön szabadlábra helyezteti, akkor önre való tekintettel nem fog megszökni, s aztán akármi-lyen súlyos az ügy (amit én nem hiszek), derüljön ki a főtárgyalá-son.

- Igen . . . igen . . . - mondta Pálffy -, majd jelentést kérek és meglátom, mit tudok tenni.

Felálltam s míg végigkísért a hosszú szobán, más témába kez-
dett. Hogy az új magyar hadseregnek haditechnikai kutatólabo-
ratóriumra volna szüksége s hogy ő rám gondolt, hogy én szervez-
zem meg az intézetet.

A hideg futott végig a hátamon, míg erről beszélt. Legyek ennek a rendszernek egy fegyverkovácsolója? Dolgozzak azért, hogy az oroszok az elnyomó rendszerüket ki tudják terjeszteni a világra? És mit tehetek mást, ha ezek kiszemeltek? Ha a Tungstramnál és a műegyetemen szolgálom a rendszert, még mindig embertársai-
mat szolgálom. Ha egyre kevesebbet segíthetek is nekik, legalább nem kell ártalmukra lennem. Szervezzek haditechnikai in-
tézetet? Ha a legkisebb eredményt is elérem, már bűnt követek el.

AZ ELHATÁROZÁS

Nem is tudom, hogy köszöntem el Pálffytól, de egyszer csak Hen-
derson Lewisszal álltam szemben.

- Mr. Lewis - mondtam -, döntöttem és kérem önt, hogy in-
dítsa el a szükséges lépéseket, hogy megkaphassam a bevándorlá-
si vízumot az Egyesült Államokba.

Lewis nem lepődött meg. Tudta már Jankovich letartóztatását,

s az én elhatározásomat azzal hozta kapcsolatba. Nem volt szükséges, hogy Pálffy terveit megemlítsem neki.

- Remélem - mondta -, hogy a State Department válasza néhány napon belül itt lesz, s önök még karácsony előtt elutazhatnak.

Mosolygós arccal mondta, még hátba is vágott, de azt nem tudta, hogy szíven talált. Hát igen! Az elhatározásom fokozatosan jött létre az utolsó hónapokban, az előlötti töprengés volt gondolataim középpontjában. Mégis, most azt hallani, hogy még mindössze néhány hét és örökre elmegyünk, olyan ez, mintha azt hallanánk, hogy még mindössze néhány hét az élet. Mert aki hazát változtat, annak meg kell először halni a régi hazájában, s csak azután támadhat fel az új hazában. Amerikaiak! Akik most itt éltek gyönyörű hazátokban, az élet napos oldalán, tiszteljétek a kivándorló őseitek szenvedését! Ők kétszer haltak meg.

Talán könnyes is volt a szemem, mikor megköszöntem Lewisnak a segítségét, s lebotorkáltam a lépcsőn. A követség kapuján más emberként léptem ki, nem az voltam, aki bement. Ezek a házak, ez az utca, ez a város: ez már nem az enyém. Kezdődik a haldoklás. Igazi haldoklás, mert benne van a haldokló természetes, ösztönös reménysugara is. Visszajövök! De vajon csakugyan visszajövök? A történelem lomha. Kitelik-e vajon a mi életünk-ből, amíg a kereke egyet fordul? Mert, hogy fordul, az biztos. Az Élet erősebb, és elsöpri ezt az embertelen rendszert, mely az élet ellen működik. De még ha visszahoz is engem ide valaha, mégsem ide hoz vissza.

Olyan lehet az már csak, mint mikor meglett emberként elmentem a kis iskolába, ahol a betűvetést tanultam. A padok még megvoltak, de a pajtások már nem. Azt az én életemet, melybe itt begyökereztem, már nem hozhatja vissza a történelem. A pajtásokat most itthagynom, ki tudja, mi lesz velük? Százszor elmondtam magamban, hogy nem szabad elhagynom őket, de most százegyedszer megint csak azt látom, hogy nem tudom megvédeni őket. És ha itt maradok, nem tudom elkerülni, hogy becsstelenséget kövessek el a rendszer parancsára. El kell menni abba az országba, melyet az Élet, mely erősebb, kiválasztott arra a hivatásra, hogy erejével és becsületességével ellenálljon az emberi gonoszságnak, és meghozza minden ember szabadságát. Új életet kell kezdeni abban az országban, ahol nincsenek kerítések. De előbb meg kell halni itten.

A feleségem megnyugodva fogadta az elhatározást. Fájtnak látni a sok töprengésem az elmúlt hónapokban. Hosszú, esti sétákra mentünk a Duna-part melletti nagy országútra, mert ott biztosak lehettünk, hogy senki sem hallja a beszédünket. Az emberek a kommunista „szabadság” mellett még a saját lakásukban sem mertek beszélgetni. Senki sem lehetett biztos, hogy a lakásában, vagy az irodájában nincs titkos mikrofon beépítve.

A hosszú séták most folytatódtak, de most már az út tervezésével. A feleségem erős elhatározással vállalta az utat. Neki már gyakorlata volt, ő már elvesztett egy hazát: Erdélyországot, s már szökött át határon útlevele nélkül, hogy meglátogassa a szüleit. A mostani terv az volt, hogy ha Márta lányomnak nem kapunk útlevelet, vagy ha a State Department válasza nem érkezik meg a mi útleveleink februári lejáratá előtt, szökjünk át a határon. Azt is elhatároztuk, hogy Lewishoz én nem megyek többet, hanem ő megy helyettem, néha parasztasszonynak öltözve, máskor Márta ruháiban, különböző hajviseletekkel. Legutóbb, mikor kijöttem Lewistől, nagyon megnézett a kapuban szolgálatot teljesítő magyar rendőr.

Fájdalmas volt az eddigi életünkből való kiszakadásunk előkészítése, de a kommunisták gondoskodtak róla, hogy enyhébb legyen ez a fájdalom. A helyzetünket az a kis anekdota jellemzi, mely akkoriban terjedt el otthon, s mely szerint egy magyar, aki átszökött a határon, magával vitte Rákosi arcképét. Az osztrákok gyanakodva kérdezték, hogy miért hozza magával Rákosi képét az, aki a kommunisták elől elszökik, mire azt felelte:

– Rá fogok nézni erre a képre, ha honvágyam lesz!

Mi pedig otthon egyebet sem tehattünk, mint Rákosi és Sztálin képeit látnunk, az utcákon is, az intézkedésekben is.

Alig volt – talán nem is volt – ház Budapesten, melyről egy Sztálin- vagy Rákosi-kép ne tekintett volna le a járókelőkre. Nagyobb házakon és a gyárak kapuja fölött egész gyűjtemény volt: Sztálin, Lenin, Marx, Rákosi, Rajk, Gerő stb. . . . Sőt, abban az időben még egy személy volt jelen mindenütt: Tito, aki hivatalosan meglátogatta Magyarországot, akit a magyar kommunisták úgy emlegettek, mint a kommunista világnak Sztálin után második legfontosabb emberét. A képe a csalódásig hasonlított Göringre s bizony egyes magyarok, akik nyilván nem voltak eléggé jártasok a világpolitikában azt hitték, hogy íme ez a Göring, ez egy okos ember, ez a saját leveretése után gyorsan

belépett a kommunista pártba. Fasizmus és kommunizmus között itt is csak az arcképekben van különbség, azelőtt az utcákon Hitler, Göring, Mussolini stb. . . . képeit láttuk, de nem ilyen nagy számmal. Még a műhelyek is ugyanazok lehettek, ahol ezek a képek készültek, talán a művészek is, mert egyforma, bárgyú idealizálással jelentették meg a „hősöket”. Az arcok elretusálva, az életkorok fiatalosra mosva, a szemek lelkesedést utánozva, végül is üresen néznek le az utcára. A kommunisták itt is eltévesztették a hatást. Egy-két ilyen képet még meg lehetne nézni, de minduntalan velük találkozni, csömört okoz. Viszont a rendőrállamot jól kifejezik ezek a képek, az egyszerű polgár érzi, hogy jó lesz vigyázni, akárhova megy, akármit csinál, a nagy Sztálinnak rajta van a szeme.

A „hősök” igazi, retusálatlan arca a rendelkezéseikben nyilvánult meg, a polgárookra rákényszerített rendszerben. Ennek a rendszernek a rendőrség a mindenütt gyanakodva kutató szeme, és a sokat emlegetett „kommunista ökle”. Jaj annak, aki az útjába kerül!

Jankovich már két hete volt lefogva, és semmit sem tudunk róla. „Míg a kihallgatás be nem fejeződik”, az ügyvédje sem beszélhet vele. A család? Ki törődik a családdal! Várjanak, míg egyszer talán hazajön! A felesége hogy mondja meg a gyerekeknek, hogy az apjuk börtönben van? A gyermek csak annyit tud, hogy börtönben a rossz emberek vannak. A feleség hősiesen viselkedik. Kezdi eladni a családi ékszereket, hogy a gyermekek menekülését előkészítse, ügyvédek fogad, tárgyal és közben díszíti éjszakánként a karácsonyfát, hogy az eljövendő békeesség ünnepén a gyerekeknek meglegyen az öröme. (A kommunisták a karácsonyt a „fenyő ünnepének” nevezték el. Egyelőre nem lehet eltörölni, majd néhány év múlva „rá fognak jönni”, hogy Magyarországon kevés a fenyőfa, tehát nincs szükség a „fenyő ünnepére”).

KIHALLGATÁSRA MEGYEK

Karácsony előtt idézést kaptam a politikai rendőrségre, kihallgatás céljából. A rendőrség igen „előzékeny”, nem zavarja a munkaidőt, s a legtöbb kihallgatást éjszaka tartja.

A rendőrtiszt első kérdése, hogy autóval jöttem-e, mert ha igen, legjobb lesz a sofőrt hazaküldeni, nehogy a nagy hidegben a hűtővíz befagyjon. Mikor mondtam, hogy nincs velem sofőr, egy darabig gondolkozott, végül is azt mondta, hogy reméli, hamar végzünk, és én még ma személyesen vihetem el a kocsit. – Ezt majd meglátjuk később, és még intézkedhetünk – tette hozzá. Ez után a „lelki” előkészítés után rátért a tárgyra.

– Jankovich – mondja – már mindent bevallott, így tehát semmi szükség nincs rá, hogy én igyekezzem szépíteni a dolgokat. Ellenkezőleg: az igazság megmondásával használok legtöbbet az ügynek is, Jankovichnak is, „és önnek, magának is”: az utóbbit nyomatékosan ejtve ki.

– Csak az igazságot fogom mondani – feleltem.

– Jankovich vallomási jegyzőkönyvében – mondta a papírok közt turkálva – az áll, hogy önt nem vitte magával Argentínába. Amikor Jankovich ezt közölte önnel, azt érezte-e ön az ő szavaiból, hogy – nézte a jegyzőkönyv szövegét – „Jankovich azért megy egyedül Argentínába, hogy ott öntől függetlenül, szabadon intézkedjék?”

Szegény Jankovich – gondoltam magamban – micsoda hamis jegyzőkönyvet vettek fel itt tőle?!

– A kérdésre határozott nemmel felelek – mondtam én. – Mindekelőtt: a Tungsramnál én Jankovichcsal egyenrangú vagyok, tehát ő nem dönthet abban, hogy én megyek-e Argentínába? Én nem mentem, mert semmi szükség sem volt rá, hogy menjek. Az argentínai intézkedéseit pedig Jankovich előre megbeszélte New Yorkban Neményi igazgatóval az én jelenlétemben.

A rendőrtisztet láthatóan nem nagyon érdekelte, hogy én mit válaszolok, mert közben Jankovich jegyzőkönyvében lapozott tovább, keresve a terhelő adatokat. Egyszer megállt, s felém fordult:

– Miután Jankovich hazajött Argentínából, eltitkolta ön előtt az ottani tárgyalásait. Megerősíti ön Jankovichnak ezt a vallomását?

– Nem erősítem meg – feleltem –, mert Jankovich elmondta az argentínai tárgyalásait nekem is, a Tungsram egy kereskedelmi konferenciája előtt is, ahol mintegy húszan voltak jelen. Tessék kihallgatni azokat is!

– Hogy kiket hallgatunk ki, azt nem ön határozza meg – mondta a rendőrtiszt, majd hirtelen nekem szegezte a kérdést: –

Elmondta ön és a konferencia előtt Jankovich azt is, hogy milyen aktajegyzetet adott Veszpréminek?

Ez kellemetlen kérdés volt, mert Jankovich az aktajegyzetet nem mondta el. Nem lenne kellemetlen a világ semmi demokratikus országának rendőrsége előtt, de itt az. Ezek kiválasztanak valami ténykedést, amit ők bűnnek minősítenek s a további lépés nem annak vizsgálata, hogy bűn-e az a bűn, hanem az, hogy a mellékkörülményeket hogy tudják e köré a bűn köré csoportosítani. A rendőrtiszt észrevehette rajtam, hogy meg vagyok lepve és tétovázom, mert azon gondolkozom, hogy a dolog lényegére adjak választ, nem pedig a hirtelen feltett kérdésre.

- Jankovich az aktajegyzetben adott utasítását előre megbeszélte velem New Yorkban - mondtam. - A jogi tanácsot Neményi igazgatótól kapta s az utasítás célja az volt, hogy az argentin állam ne kobozhassa el a fiókunkat.

- A kérdés az volt - ismételte ő fölényes arccal -, említette-e Jankovich, hazajövele után az aktajegyzetet?

- Nem említette - feleltem -, de ez nem jelentett eltitkolást, mert az utasításról előre tudtam és még ha nem tudtam volna is, én nem vagyok Jankovich feljebbvalója, akinek köteles az intézkedéseiről beszámolnia. Én sem vagyok köteles minden ténykedésemről neki beszámolni, s csak a fontosabb dolgokról informálok őt.

A rendőrtiszt ismét nem mutatott érdeklődést az én magyarázatom iránt, lapozott a jegyzőkönyvekben, néha megállt, föltett egy kérdést, de meg sem várta a választ, már újabb kérdést tett fel. Az apró kérdések vég nélküli sora következett: hogy kikkel beszélt Jankovich Amerikában? Az angol neveket magyar fonetika szerint olvasva kérdezte, hogy, ugye, még ezzel is meg azzal is beszélt, G. E. és más embereket felsorolva. Szegény Jankovich, nyilván két hét óta éjjel-nappal kihallgatják. „Kiszívják” belőle mindent, ahogy mostanában nevezik ezt. A Tungsram egy igazgatóját az „összeesküvés” alatt letartóztatták. Két hétig volt fűtetlen pincében, alig kapva valami kevés kenyeret és vizet. Nem volt ellene vád, azt mondták neki, mondja el az élettörténetét 1936-tól. Mikor 1946-ig értek, az egyes napok történetét kellett külön felsorolnia. Ha egy napra nem emlékezett és nem tudott semmit kitalálni, fenyegették. Tizennégy napi, majdnem szakszatlan kihallgatás után (miközben a kihallgató személyek egymást váltották) azt mondták neki, elmehet. Mikor azt kérdez-

te, miért történt mindez, azt felelték, menjen gyorsan, örüljön, hogy mehet és ne kérdezzen semmit. Ezek a politikai rendőrség „könnyű esetei”. Vajon Jankovich melyikbe tartozik? Valószínűleg a „könnyű” esetek közé, ami annyit jelent, hogy nem verik. Akiról úgy gondolják, hogy visszakerül az emberek közé, azzal „enyhén” bánnak. De milyen borzalmas lehet ez az „enyhe” bánásmód is, mikor még mindössze pár órája vagyok itt, és csak tanú vagyok, s máris kezd kibírhatatlan lenni ez a légkör, már érzem, hogy fáradok.

A rendőrtiszt megáll az olvasásban, órájára néz. Nyolc óra. Feláll, szó nélkül kimegy, otthagya egyedül. Negyedóra múlva visszajön és azt mondja, hogy „a százados úr” is akar beszélni velem, mert a vallomásom nem egyezik a Jankovichével. Hirtelen rámnéz: – Azt az autót mégis jobb volna hazaküldeni, félek, hogy befagy!

Bosszankodom ezen a virágnyelven. Így akarják tudtul adni, hogy addig innen el nem megyek, míg a vallomásom nem lesz eléggé terhelő.

– Az autó nem fog befagyni – mondom –, ha nem áll itt egész éjszaka.

– Kövessen – mondja ő kurtán, s megindul előttem.

Kimentünk az udvari folyosóra, mely – a magyar építkezés szokása szerint – körbe futja az emeletet, s az udvar felé csupán vaskorlátja van. Mi a harmadik emeleten voltunk. A folyosó fölé itt drótháló volt húzva, mely a vaskorláttól a fejünk felett a falig ment, a folyosóból így madárkalitkát alkotva. Úgy látszik, egyes megkínzott rabok leugorhattak innen az udvarra, inkább választva a halált, mint a kommunista vallatási rendszer folytatását.

A folyosóról egy előszobába léptünk be, ahol kis időre megálltunk. A sarokból egy detektív külsejű ember szűrős szemekkel nézett végig tetőtől talpig. Lehet, hogy csak megszokásból csinálta, lehet, hogy ez volt a feladata, hogy most „tanuljon meg” engem, mert ha figyelteni fognak, ő kapja a „munkát”. (Azt alig hiszem, hogy „szenzációs” felfedezést csinált, s felismerte bennem az alvilág egyik körözött gonosztevőjét.) Vezetőm aztán belépett egy nagy szobába, ahol nem volt senki, onnan egy kis szobába tuskolt be, maga pedig kinn maradt.

A rosszul világított szobában egy íróasztal mellett ült egy rendkívül sötét, sovány képű civil ember, aki csak a kezével

mutatott a szoba belső sarka felé, ahol két szék volt egymással szemben. Leültem az egyik székre, s ő sokáig nem nézett fel az irataiból, és egy szót sem szólt. Nyilván ez a százados úr, gondoltam, s amit velem tesz, az a pszichikai előkészítés. Vagy Jankovich jegyzőkönyvét tanulmányozza?

Egyszer felállt, a velem szemben levő székre ült, s szúrós, rosszindulatú szemekkel nézve rám azt kérdezte:

- Ön tudta ugyebár, hogy Neményi igazgató meg akar szökni, s nem fog hazajönni Amerikából?!

- Neményi igazgató meghalt New Yorkban - feleltem. - Három héttel ezelőtt kaptuk a hírt, hogy Neményi szívszélhűdésben meghalt. Nyilván ezek még nem tudják.

- Arra feleljen, amit kérdeztem - mondta. - Ön is, Jankovich is tudták, hogy Neményi meg akar szökni!

Tehát a vádlott most nem Neményi, hanem mi ketten. Akkor tényleg nem fontos, hogy meghalt, vagy nem halt meg.

- Neményi New Yorkban mondott valamit... - kezdtem, de ő közbevágott:

- Ne arról beszéljen, amit Neményi Amerikában mondott, hanem amit itthon mondott, mielőtt elutaztak.

- Itthon Neményi nem mondta, hogy nem akar visszajönni - mondtam.

- Ön búcsúvacsorát rendezett a tiszteletére, és beszédben köszöntötte fel a kivándorlót! - mondta kemény hangon.

- Én nem rendeztem semmiféle búcsúvacsorát. Neményi nem is egyszerre utazott el velünk, mert ő már előbb külföldre ment. Svájcban találkoztunk, s onnan mentünk együtt tovább - feleltem én.

- Megvannak a tanúvallomásaink - mondta ő fenyegetőleg nézve rám -, hogy ön búcsúbeszédet tartott.

Mi lehet ez? - kezdtem gondolkozni. Az egészről egy szó sem igaz. Jankovich mondhatta ezt lerongyolt idegállapotban, vagy mindenre kész kommunisták írták alá a „vallomásokat”, amiket elibük tettek? Vagy engem kezd elhagyni az ép eszem?

- Nem mondtam beszédet - mondtam neki, de meglepődtem a saját hangomon. A torkom elszorult, a szám kiszáradt és azt vettem észre, hogy alig tudom kimondani a szavakat. A százados úr nyilván ezt akarta elérni. Amikor valaki azt érzi, hogy elszorul a torka, akkor már büntudatot is érez. Akármilyen csodálatos, de

én már kezdtem bűnösnek érezni magam. Ő most már gyorsan adta fel a kérdéseket:

- Mikor ön hazajött Amerikából, nem jelentette fel Neményit, hogy nem akar hazajönni! Feljelentette?

- Én nem vagyok felelős a Neményi elhatározásáért... - kezdtem mondani, de ismét közbevágott:

- Megint nem a kérdésre felel. Feljelentette, vagy nem?

- Nem jelentettem - mondtam.

- Na, látja, így már közelebb jutunk a célhoz. - Elővett egy papírost és jegyzett.

- Ki fizette az önök amerikai útját? - kérdezte egy idő múlva.

- Természetesen a Tungsram. Üzleti út volt - feleltem.

- Önök a saját szökésüket előkészíteni mentek ki - mondta ő.

Talán jó is volt, hogy ennyire aljas váddal illetett, mert erre megjött a hangom.

- Van önöknek fogalmuk arról, hogy mennyire szüksége van a Tungsramnak az amerikai technikai tapasztalatokra? Hát hogy éljünk meg a világ többi gyárai között, ha el vagyunk maradva? Senki nem mehetett tisztább szándékkal, mint mi!

Őt nem érdekelte a beszédem, felállt, s átment a másik szobába. Onnan suttogó beszélgetést hallottam, mely eltartott vagy tíz percig. Megbeszélük most, mi történjék velem, vagy ez is csak technika? Az áldozatot (vagy tanút) teljes bizonytalanságba kell hozni.

Az ajtó nyílt, s a fiatalabb rendőrtiszt lépett be. - Kövessen - mondta, s ismét megindult előttem. A százados úr már sehol sem volt, mikor a nagy szobába kiléptünk. Vezetőm most egy másik ajtó felé tartott, kinyitotta, s azon át közvetlenül visszaléptünk abba a szobába, ahol először kezdtük a kihallgatást. Miért hozott ez először ide kerülő úton, a madárkalitkás folyosón át? Ki tud erre válaszolni? Ezek kijárták Moszkvában az ördög iskoláját, ők tudják, mi mire jó!

Tíz óra lehetett s a rendőrtiszt azt mondta, most megírjuk a jegyzőkönyvet. Becsöngetett egy kisasszonyt, s elkezdett diktálni. Mikor odáig ért, hogy Jankovich előttem eltitkolta az argentinai tárgyalásait, közbeszóltam, de ő csak tovább diktált. Mikor kész volt, elém tette.

- Nem írom alá - mondtam.

- Félek, hogy befagy az autó, ha nem készülünk el gyorsan - mondta, s az órájára nézett. Háromnegyed tizenegy volt.

- Ha befagy, akkor sem írom alá - mondtam.

- Sajnálom, a százados úr már hazament, ma már nem tudom őt megkérdezni - mondta ő.

- Sajnálom, akkor sem írom alá - feleltem én.

Elkezdett gondolkozni, s kicsi idő múlva elhagyta a szobát. Nemsokára ismét ott volt.

- Szerencsére még itt találtam a százados urat - mondta. A kisasszonyhoz fordult és diktált: „Utóirat: kijelentem, hogy Jankovich nem tartozott nekem felelősséggel, az argentin tárgyalásairól a Tungsram konferenciája előtt beszámolt, az aktajegyzet tartalmát én előzetes megbeszéléseinkből már ismer-tem.

- Jó lesz így? - kérdezte tőlem. Igent bólintottam. Aztán ő folytatta: - Nem ezen dől el Jankovich sorsa. Egyébként közölhetem önnel, hogy Jankovich kitűnően érzi magát. A rendőrségnek azon az osztályán van őrizetben, ahol még fürdő is van.

Nem figyeltem erre a hazudozásra, fáradt voltam. Közben a kisasszonynak elmondta, hogy ő most hazamegy, s utasításokat adott. Egyszer hozzámfordult:

- Ön ugyebár Újpestre megy a kocsijával? Megkérhetném, hogy engem elvigyen az Új-Lipótvárosba?

Délután 5-kor jöttem ide, most 11 óra, de csak most tudom meg, hogy hazamehetek. A politikai rendőrség élet és halál ura. Még csak nem is közli a végzéseit az áldozataival. Például ha most engem nem akarnának hazaengedni, mindössze az lenne a különbség, hogy most ez a tiszt csöngetne valakinek, s az elvinne engem valahova. Esetleg egy hétig nem szólna hozzám senki, esetleg egy hétig egyfolytában vallatnának. És akkor az ország semmiféle ügyvédje nem tudna semmit tenni a kiszabadításom-ért, de még csak meg sem tudhatná, mi van velem. A törvény nem követi az áldozatot ezek közé a falak közé, s a vádlott félelmesen egyedül marad, védtelenül a kínzói között. Az amerikai Fellow Travellereknek jó lecke volna, ha látnák ennek a „progresszív” társadalomnak az igazságszolgáltatási rendszerét. Nem haladás ez, hanem visszatérés az ókor legsötétebb despotizmusához, vagy a középkor inkvizícióihoz. Mert - és ezt kell tisztán látnunk - az egyáltalán nem volna fontos egy ilyen fogvatartás esetén, hogy

tényleg elkövettem-é valami bűnt? Nem jelentettem fel Neményit, vagy nem voltam hajlandó terhelőleg vallani Jankovichra, s ez elég. Holott maga Neményi sem volt bűnös: ha elhatározta, hogy nem jön haza, sem Jankovich, ha elvben ellene volt az államosításnak. Ilyen mértékek szerint ma minden amerikainak, minden bevándorolt őse bűnös volna. És hogy viselkedik az áldozat ilyen körülmények között? Úgy, hogy maga is bűnösnek érzi magát.

Az a jelenet a százados úrral – mikor kezdtem magam bűnösnek érezni – azóta is sokszor eszembe jut. A nyugati sajtó gyakran áll értetlenül a vasfüggöny mögötti országok pöreivel szemben, s felteszi a kérdést: „Miért vallanak?” A százados úrral való rövid kihallgatásom óta – amikor aránylag nagyon ártatlan ügyről, Neményi hazajöveteléről volt szó – én nem tudok csodálkozni azon, hogy vallanak. Határozottan emlékszem, hogy éreztem a bűntudatot, amit sem azelőtt, sem azután nem éreztem. Pszichológiai kísérlet volt ez kicsinyben az én számomra, mely betekintést enged azokba a folyamatokba, melyeket a kommunisták nagyban követnek el a nagy ellenfeleikkel, vagy a nagy elvtársaikkal. Mert az, hogy valakit egy kommunista államban letartóztatnak, vagy szabadon hagynak, kizárólag attól függ, hogy a rendszerben felülállóknak útjában van-e az illető, vagy szolgálatára van? Még az sem fontos, hogy az illető jó kommunista-e, vagy nem. A Magyar Politikai Rendőrség Rajk László műve, s azóta felfalta magát Rajk Lászlót, felfalta Pálffy tábornokot, aki pedig a rendőrség katonai ágának megszervezője volt. Mindketten akasztófára jutottak, senki sem tudja, miért. Mindketten azt vallották, hogy az amerikaiaknak és Titonak kémkedtek, de mindkettőről köztudomású, hogy alig lehetne jobban gyűlölni az amerikaiakat, mint ők tették. Miért választotta a politikai rendőrség ezeket a nevetséges vádakat? És ők „vallottak”. Az elnyomott ország közvéleménye keserűen nevet a kommunizmusnak ezeken a tragikomikus hőseinken, akiket a saját maguk ácsolta akasztófára húznak fel. A volt igazságügyi miniszter huszonöt évre elítélve ül a saját börtönében, melyből ő irtotta ki a nap-sugarat, s melynek előcsarnokából ő száműzte az igazságszolgáltatást.

Jankovich tíz hónapig volt a rendőrség foglya, akkor kiengedték, ugyanúgy indokolás nélkül, mint ahogy indok nélkül tartották fogva. Ügye sohasem került bíróság elé. A felesége egymás-

után fogadott meg különböző védőügyvédeket, akikről az a hír járta, hogy igen befolyásosak a kormánynál (mindig föl-föltűntek ilyen jól reklámozott „csodaügyvédek”), de egyik sem tudott semmiféle védelmi eljárást elkezdni. Az áhított cél az volt, hogy az ügy kerüljön bíróság elé, de az ügyvédek mindössze annyit értek el, hogy néha valamilyen információt sikerült szerezni Jankovichról.

Az első információ januárban az volt, hogy addig nem szabadulhat, míg a nyomozást Argentínában le nem folytatják. A Tungsram egy ügyvédjét – akiben a kommunisták is megbíztak – azonnal elküldték Argentínába. Hiába jött meg a megnyugtató jelentés, Jankovich továbbra is fogva maradt. Január végén egy másik ügyvéd megtudta, hogy Jankovichot az internáló táborba vitték át, ami a helyzetét veszélytelenebbé tette. Ezek az orosz mintára készült internáló táborok az igazságszolgáltatás megcsúfolásai voltak. Itt a rabok papírjain ilyen végzések állottak: „alaposan feltételezhető, hogy ... ezt és ezt csinálta”, vagy „alaposan feltételezhető, hogy szabadon bocsátása esetén ... ezt és ezt ... tenné”. Az ügyvéd információja szerint „alaposan feltételezhető”, hogy Jankovich ártalmára lenne a Tungsram államosításának, tehát addig nem szabadulhat. Áprilisban államosították a Tungsramot, Jankovich még mindig nem szabadult. Valami zavar volt a külföldi fiókok körül (amit Jankovich nagyon jól tudott előre, hogy be fog következni, erre szolgált többek között az argentin aktajegyzet), tehát a Tungsramot három hét múlva „visszaállamosították”. Erről az értelmetlen szóról, s a vele kapcsolatos komédiáról el kell mondanom néhány gondolatot.

Először a kommunisták átvették a Tungsramot, kineveztek egy kommunista „vállalatvezetőt” Beer elvtárs személyében. Ez az úr ugyanúgy nem ismerte az izzólámpát és a rádiócsövet, mint ahogy őt nem ismerte senki sem a Tungsram – sőt Budapest – társadalmából. Valahonnan Moszkvából kerülhetett elő, s a Tungsramnál úgy mutatta be őt a kormány kiküldötte, hogy „Beer elvtárs már 1932 óta kommunista”. Aschner, aki a Jankovich letartóztatása óta vezette a vállalatot, azt mondta a titkárnőjének: „Tegnap még a Tungsram alelnöke és vezérigazgatója voltam, ma pedig senki sem vagyok”.

Miután a fiókokat – mint magyar állami tulajdont – veszély kezdte fenyegetni (hogy az idegen államok lefoglalják), a

Tungsramot egy kormányrendelet ismét részvénytársasággá alapította vissza, ami azt jelentette, hogy a „történelmi arcképcsarnok” ismét összeült, tehát Aschner ismét „alelnök” lett, ugyanakkor azonban Beer elvtárs megmaradt vállalatvezetőnek. A kecske is jól lakott, a káposzta is megmaradt.

Ebben az időben egyszer egy gyári sofőr vitt valahova autóval, és út közben azt kérdezte:

- Ugyan tessék már mondani, most állami vállalat vagyunk, vagy nem?

- A Tungsram most részvénytársaság, melyet Beer úr vezet - feleltem.

- Olyan ez kérem - mondta -, mint mikor a cigányt azzal vádolták, hogy belecsinált a kútba, a cigány védekezett, hogy is lehet ő róla ilyet gondolni, mikor ő csak mellé csinált, s csak azután kaparta bele.

Beer és Aschner most egymás melletti szobákból vezették a vállalatot. Somlaitól hallottam, hogy Beer nevetve mondta: „Az öreg nagyothall s így minden tárgyalását úgy hallom, akárcsak itt beszélnének”.

Ez volt a Tungsram „visszaállamosítása”. Már ez is lezajlott, és Jankovich még mindig nem szabadult. Senki sem tudta az okát, míg aztán egy újabb ügyvéd - aki tizezer forintot kapott Jankovichtól - a nyár folyamán rájött, hogy a Jankovich aktájára Rajk sajátkezűleg írta rá, hogy csak az ő személyes engedélyével szabadulhat, mert a szociáldemokraták fő támasza a gyárban. Szegény szocialisták már rég ki voltak akkor végezve politikailag, vezető embereik börtönben ültek, Nagy Pál már régen nem volt a Tungsramnál, tehát miért volt Jankovich még mindig az internáló táborban? Mert Rajk már nem volt belügyminiszter. Külügyminiszter volt akkor, s már nem főnöke, hanem megfigyeltje a politikai rendőrségnek. A bennfentes ügyvéd ilyen körülmények között már „jó munkát” tudott végezni, s Jankovich szeptember elején kiszabadult.

Én akkor már nem voltam az országban, s csak Jankovich későbbi leveleiből - melyeket Ausztriából és Párizsból küldött - tudtam meg, mi volt az ő számára a tíz hónap, melyet pusztán azért kellett börtönben töltenie, hogy idekinn ne legyen útjában bizonyos terveknek.

Egy tél, egy tavasz és egy nyár rácsok mögött: hosszú idő. Háromféle börtön: a politikai rendőrség, a toloncház és az in-

ternáló tábor. Mindegyik közös jellemvonása a piszok és az éhezés.

Jankovich esete a „könnyű” eset, ezért a politikai rendőrségen tényleg a legjobb zárkába került, ahogy nekem a rendőrtiszt mondta, de a „fürdőt” csak a falakról lecsöpögő víz jelentette. Az épület pincéjében ablak nélküli fűtetlen szoba, huszonöt ember bezsúfolva, fekvés a hideg betonpadlón. Világítás: egy falüregben egyetlen Tungsram lámpa, sűrű dróthálóval beborítva. Szellőzés: az ajtón át, ha nyílt az ajtó, hogy valakit elvigyenek kihallgatásra. Volt ott bankigazgató, állatkereskedő, összeesküvő, Titót gyalázó, vegyész-mérnök, pap, fasiszta, szociáldemokrata, kommunista. A forgalom éjjel-nappali volt, a szerencsétlen áldozatok jöttek-mentek, mindenki sorsa kiszámíthatatlan. Van, aki véresre verve kerül vissza, mások nem jönnek vissza. Legsörnyűbb, ha valakit az oroszok visznek el kihallgatásra, ezek biztosan sohasem jönnek vissza. Félelmetesek a magánzárkák, ezek egy emelettel mélyebb pincében vannak, koporsószerű, szűk, nedves helyiségek, van olyan is, melyben csak guggolni lehet. Ide csak azok kerülnek, akiket bővebb vallomásokra akarnak bírni. Jankovich egy közös ismerősünket is említett, aki ilyen cellában volt: egy kommunista miniszteri tanácsos, s azt szokta mondani, hogy becsületes embereknek be kell lépni a pártba, és becsületessé tenni a pártot.

Az étkezés annyira gyenge, hogy a foglyok néhány heti ott-tartózkodás után alig képesek felmenni a lépcsőn.

Jankovichot innen karácsony előtti napon vitték át a toloncházba. Csak a legsötétebb orosz regényekben lehet hasonló börtönökről olvasni. Óriás patkányok, kimondhatatlan szenny, a társadalom minden rétegéből való foglyok, tolvajok, koldusok, utcai nők. Naponta fél órai körbeni séta az udvaron. Ez az egyedüli menekvés a kibírhatatlan bűzből.

Valóságos szabadulás, mikor ezt felváltja az internáló tábor. 4000 személy, ezek már mind politikai és gazdasági „bűnözők”, tehát a társadalom magasabb kategóriái. A foglyok itt típusok szerint vannak elosztva, s a szobák ajtóin ilyen felírások: „Gazdaságiak”, „Demokráciaellenesek”, „Államosításellenesek”, „Összeesküvők”, „Papok”, „Sztrájkoló munkások”, stb... A nyár végén egy új típus született: „Titóisták”. (Vajon mi lett a „Titót becsmérőlkkel”? Nem biztos, hogy azokat ugyanakkor engedték!) Tildy, a köztársasági elnök bukásakor odakerült az

egész udvartartás: titkár, testőrségparancsnok stb. . . Egy alkalommal ötven-hatvan embert hoztak be, akiket egy katolikus templomi miséről szedtek össze. Hónapokig voltak ott minden eljárás és vád nélkül.

A táborban az élet állandó rettegésben telik. Mi történik azokkal, akiket „kihallgatásra” visznek? Jaj annak, akiket az oroszoknak adnak át. Még jó, ha valaki csak a tábor börtönébe kerül. Mert ilyen is van, börtön a börtönben. Aki odajut, az kaphat különböző „vasalást”. Van olyan vas, mely a csuklót a bokához köti, mint régen katonáéknál a „kurtavas”, van hosszabb, a „vándorvas”. Aki nincs börtönben, az néha kaphat hazulról ötkilós csomagot „engedélyezett” élelmiszerekből. Az elv az, hogy ezek az élelmiszerek ne haladják túl a „dolgozó” életszínvonalát. Ezek miatt a csomagok miatt állandó motozások vannak. Ilyenkor meglepetésszerűen mindenkit meztelenre vetkőztetnek, félreállítanak a szoba sarkába, s elkezdődik a levetett nyomorúságos holmi össze-vissza dobálása, átkutatása. A tiltott tárgyak, melyek után keresgélnek: kés, olló, ceruza, borotva, fészület, szentkép, a közös „gyógyszertár”-nak át nem adott gyógyszerek, kávé, tea, cukor és hasonlók. Akit rajtacsípnek, azt a táborparancsnok (volt újságárus, állandóan részeg)börtönre ítéli.

Jankovich szeptember elején szabadult ki innen, s november elsején sikerült neki kiszöknie Ausztriába. Felesége közben négyszer tette meg a titkos utat Budapest és Bécs között, kiköltöztette a családot, és mentetve a családi vagyon roncsaiból azt, amit lehetett. A bátor lelkű feleség segítségével így végül is jobbra fordult a sorsuk. Jankovich a Trust megbízásából átvette az összes nyugati fiókok vezetését, az összeszerelő műhelyekből önálló üzemeket fejlesztett ki. Az újpesti (államosított, vagy nem államosított?) Tungsram persze igyekezett meggátolni ezt a folyamatot s a régi főnöknek, Aschnernek az aláírásával levél ment minden fiókhoz, hogy Jankovichot ne fogadják be, s neki ne engedelmeskedjenek. Amikor a fiókok nem fogadták meg a parancsot, Aschner személyesen akart Párizsba menni, hogy rendet csináljon, de a kommunisták nem adtak neki útlevelet. Aschner úgy látszik elfeledte, hogy a fiókvállalatokat ő adta el a Trustnak, s hogy a mindenható kommunizmus módszerei a nyugati országokban nem érvényesek. Hogy odahaza érvényesek, azt nagyon jól tudja, mert a mellé beosztott kommunista

titkárnő bontja, ellenőrzi és másolja a postáját, a másolatokat a párt kapja. Jankovich azt írta nekem, hogy ő sajnálja az öreget. Jankovich sajnálja őt! Est Deus in nobis!

ELSZAKADÁS HAZULRÓL

Félreteszem Jankovich utolsó levelét. Ez már nem a régi szenvedésekről beszél, hanem az új tervekről, új reményekről. Igen, mert az Élet erősebb.

Azóta nekünk is saját házunk van a szép Chevy Chase-ben. Kerítésünk ugyan nincs, de nem érezzük magunkat emiatt szegényebbnek. Igaz, hogy ez néha nézeteltérésekre ad okot a két és fél éves kisfiam és a mamája között. A kisfiú közelről szereti megnézni az elmenő autókat, ami viszont a mamájának határozottan nincs kedvére. Talán mindössze ennyi volna, ami a világ békéjének a megzavarásából hozzánk eljut, ha nem néznénk az égre, és nem vennénk észre a Nap körül tornyosuló fellegeket. Washington a világ fővárosa, s a fellegek szeretnek itt csoportosulni. Most szépen süt a Nap az íróasztalomra, s mégis elborul előttem a világ, ha arra gondolok, hogy folytatnom kell ezt a történetet. Kell folytatnom, mert tudom, hogy a sötét fellegek, melyek alól elmenekültem, azóta még sötétebbek lettek, és útban vannak errefelé. Hogyan lehet védekezni ellenük? A sötétség legnagyobb ellenfele a világosság. A kommunizmus legnagyobb ellenfele az emberi agyak világossága.

Nehéz visszamenni az időben, és elmondani azt a haldoklást, mely akkor még hátra volt. Miközben a State Department válaszát vártuk, minden nap a búcsú napja volt. Különös formája a búcsúnak, melyről én tudom, hogy az, de a másik, akitől búcsúzom, nem tudja. Beavatni senkit nem szabad, mert akkor ő is bűnös lesz: mint én voltam Neményivel. Elmentünk vidékre meglátogatni a bátyám és húgom családját és a szülőföldemet. Hogy lehet utolsó istenhozzádót mondani testvéreknek, hogy semmit se vegyenek észre? Ha jó baráttal találkozom s erősebben szorítom meg a kezét, gyorsan tovább megyek, hogy ne kérdezhessen semmit. Minden előadás, melyet a műegyetemen tartok: talán utolsó! Rajta felejttem a szemem ezeken a lelkes fiatalembereken. Ki tudja, látom-e még őket s ki tudja, mi lesz a sorsuk? Bizalmas baráttal néha már odáig jutok, hogy elmondom neki, az

utolsó pillanatban mégis erőt veszek magamon. Beznák Aladár professzorral hosszú beszélgetésben kerülgetjük a kérdést. Én nem merek beszélni, hogy ne ártsak neki. A titkot rá merném bízni, de nem tehetem ki veszélynek. Végül is körülbelül egy időben szöktünk meg.

Búcsú a személyektől és búcsú a tárgytól. Búcsúzom Budapesttől, búcsúzom az öreg Dunától, a budai hegyektől, a szép kis erdőtől, melyet Júlia-ligetnek nevezünk a menyasszonyommal, s mely csak a mienk volt. A kertünktől, hol a kislányomat magasra dobáltam, míg nagyokat sikongott. Mennyi ezer szállal kötődik az ember az életéhez! Csak akkor veszi észre, mikor egyenként elszakadnak.

A bútorainkat nem merjük a testvéreknek ajándékozni, mert gyanús volna. A házunkat nem merem eladni, mert gyanús volna. Meglátogatjuk Szabó Lőrincéket, Németh Lászlóékat és más barátokat. Mi tudjuk, hogy utolsó kézszorításra jöttünk, ők nem tudják.

Jó, hogy a kommunizmus megzavarta ezt a búcsút, mert sokkal nehezebb lett volna. A kommunista állam nem csupán a tárgyakat, hanem a személyeket is birtokába veszi és gondoskodik, hogy senkinek se legyen nyugta.

Januárban Ernst Jenő keresett fel azzal, hogy baj van, mert a kommunista párt tudomást szerzett arról, hogy én titkos tagja vagyok a szociáldemokrata pártnak.

- Titkos tagja? - kérdeztem meglepetve. - Miért volnék titkos tag, mikor lehetnék nyílt tag, de nem akarok az lenni?

- A kérdés sokkal komolyabb - mondta ő. - Révai jelentette be a kommunista pártban, márpedig Révainak jó információi vannak.

- Révai hazudik - mondtam én -, mert nem lehet információja arról, ami nincs.

- Nézd, Zoltán - mondta ő - én jóindulattal jöttem hozzád azért, hogy védekezhess, ha igazad van, nem pedig, hogy Révait előttem becsméreld!

- Jól van, Jenő - feleltem -, köszönöm, hogy eljöttél, de gondold meg, micsoda logikai abszurdum amit mondasz. Azt, hogy valaki nem titkos tag, nem lehet bebizonyítani! Ha tehát Révai ezzel vádol, akkor ő nyilván kiszemelt engem arra, hogy a szociáldemokratákkal együtt elveszítsen.

- Rossz a logikád - felelte ő. - Azt, hogy valaki nem titkos szociáldemokrata, úgy kell bebizonyítani, hogy az illető nyíltan kijelenti, hogy ő kommunista! - Fölényesen nevetett. Lám, milyen egyszerű az egész, Kolumbus tojása. Ránéztem, és komolyan azt mondtam neki:

- Jenő, én nem lépek be a kommunista pártba. Legutóbb, mikor beszélgettünk, megmondtam neked, hogy miért; azóta pedig nem változott meg a véleményem.

- De körülötte azóta megváltozott a világ - mondta ő -, és ezt nem akarod észrevenni. Még mindig az amerikaiakban bízol, akik - már akkor megmondtam neked - az országot odaadták Jaltában az oroszoknak. Révai nem elveszíteni akar, hanem az eddigi tétovázásaidat megszüntetni. Vád, ha úgy akarod, de hívó szó, ha helyesen értelmezed.

Ha az a State Department tudná, milyen sürgős a válasza! - gondoltam magamban. Igaz, már jött egy válasz, de az csak az volt, hogy minden remény megvan rá, hogy jó válasz fog érkezni. Közben lejárnak az útleveleink. Ahogy Ernst Jenő most fürkészőleg néz rám és várja, amit mondani fogok, az az érzésem támad, hogy a következő mondata az lesz, hogy Révai bejelentette a pártban, hogy bevándorló vízumot kértem az Egyesült Államokba. Ki tudja, hátha a feleségem minden látogatásáról jelentés megy a párthoz? Ezek valami magasabb rendű ördögök. Miért kaptam a napokban egy névtelen telefonhívást? Valaki csak annyit mondott: „professzor úr, vigyázzon magára”, és letette a kagylót. Még azt sem tudom, jóindulat volt-é, vagy megfélemlítés. Akit célba vesznek, annak zűrzavart kell támasztani az idegrendszérében. Engem még eddig csak azért vettek célba, hogy csatlakozzam hozzájuk. Addig jó, míg azt hiszik, hogy esetleg csatlakozom. Versenyt kell futnom az idővel. Nem szabad, hogy előbb jöjjenek rá, hogy nem csatlakozom, mint ahogy a State Department válasza megérkezik. Ernst Jenőnek azt mondom:

- Beláthatod, hogy nehéz válaszolnom. Sok mindent szeretnék, hogy másképp történjék, ezért nem tudok belépni a pártba.

Ernst Jenő meg volt elégedve a válaszzal. Ez már félig-meddig közeledés. Most már arról beszélt, hogy a pártot nem lehet kívülről bírálni. Csak aki belül van, tudja felfogni az intézkedések igazi értelmét. Hosszan magyarázott. - Itt van például ez a Mindszenty ügy - mondta (Mindszenty akkor még her-

cegprimás volt). – Meg fogod látni, hogy a pártnak milyen zseniálisak a módszerei. Mindszenty azt fogja észrevenni, hogy egyedül áll. Nem mártír lesz belőle, mint ahogy ő képzei, hanem bohóc.

Hagytam, hogy beszéljen, s alig figyeltem reá. Nyereség most minden mondat, amit nem mondok ki, minden gondolat, amit elhallgatok.

Úgy látszik Ernst Jenő azt jelentette a pártban, hogy az én elhatározásomra érdemes várni. Így a szociáldemokrata párt letörésekor nem történt bajom. A pártot megfosztották az összes értékes és tiszta szándékú vezetőitől. Voltak közöttük, akik elmenekültek, voltak, akik visszavonultak a közéleti szerepléstől, voltak akiket bebörtönöztek. Révai elmondta a nagy beszédét a Kommunista Pártban úgy, hogy azt a rádió is közvetítette. „Azt mondják a szociáldemokrata vezérekről” – mondta gúnyos hangon –, „hogy puritánok voltak. Hát igen, azok voltak. De miért ne ülhetne valaki börtönben, ha puritán?” A hangszóró harsogott az elvtársak kacajától.

Nagy Pál bejött hozzám egy téli reggelen. Búcsúzni jött. Kérdeztem, mi lesz a sorsa.

– Nem tartóztatnak le – felelte. – Megelégedtek azzal, hogy a szociáldemokrata párt kizárt a soraiból. De el kell hagynom a Tungsramot is.

– Miből fog megélni? – kérdeztem.

– Munkás leszek Újpesten egy kis mechanikai műhelyben. Ezt megengedték azzal a feltétellel, hogy semmi munkásmozgalomban nem veszek részt.

Eszembe jut az a másik téli reggel az ostrom előtt, amikor először láttam. A szemében most ugyanaz az optimista tűz ég. Akkor nem félt a nyilasoktól, most nem fél a kommunistáktól. Az elmúlt három év alatt ő volt a lelke és esze a Tungsram dolgozóinak, mindenütt ott volt, mindenütt azonnal meglátta a problémát, és kész volt a válasszal. Közben elvégezte a Közgazdasági Egyetemet. Tanult angolul, hogy a munkáskérdés irodalmát olvashassa. Az első találkozásakor azon a veszélyes, téli napon kevés szóból megértettük egymást. Most is úgy érezzük, nincs szükség beszédre. Mit mondhat egyik a másiknak, amit az ne tudna?

Mikor felállt, azt mondom neki:

- Büszke vagyok, hogy barátok lehettünk, míg közös volt az utunk.

Némán szorít kezet s amíg kilép az ajtón, elrakom az emlékeim közé, mint egy pillanatfelvételt, melyet sohasem fogok elfelejteni. Ha akarom, ma is látom.

Az első két karácsonyra még küldtem neki kártyát innen. Aláírás nélkül küldtem, és nem az ő címére. A harmadikra már nem küldhettem, mert megjött közben a hír, hogy „Korea őt is elvitte”. Mindnyájunkon túltett, akik itt vagyunk. Ő szebb példát mutatott!

Februárban ismét fölkeresett Ernst Jenő. Most „örömhírt” közölt velem: a párt fel fog állítani egy Tudományos Tanácsot, mely átveszi a Tudományos Akadémia szerepét. Az Akadémiában olyan sok a reakciós ember, hogy lehetetlen volna átszervezni, ezért jobb egy egészen új testületet létesíteni. A kommunista párt engem akart az új tanács elnökévé tenni.

- Jenő, én erre teljesen alkalmatlan vagyok - mondtam neki gyorsan. - Elfáradtam s az a szándékom, hogy visszavonulok. Nem tudnám az életemnek szebb folytatását elképzelni, mint-hogy legyen egy kis kertem, ahol paradicsomot és káposztát termelek. - Nem hazudtam. A gondolat gyakran felmerült előttem, mint vágyálom. Amerika nagyon messze volt, a kommunizmus pedig nagyon közel. Ernst Jenő fölnevetett.

- A viccedre nem is válaszolok - mondta -, hanem folytatom a komoly beszédet. Ahhoz, hogy a pártnak ezt a nagy kitüntetését kiérdemeld, az szükséges, hogy elmenj Révaihoz, vagy Bereihez, a Tervhivatal vezetőjéhez, és kérj vizsgálatot magad ellen. Jelentsd be a jó szándékokat s jelentsd be, hogy a vizsgálat folyamán semmit nem fogsz elhallgatni, hogy a párt előtt tisztán állj. Ha ez a vizsgálat javadra végződik, akkor a kommunista párt úgy fog tekinteni, mint párttagot, de a pártba nem kell belépned. Sőt, a párt egyelőre nem is engedné, hogy belépj, mert azt akarja dokumentálni, hogy az ország legfontosabb tudományos pozícióját nem kommunista is elláthatja, tehát hogy a tudományban nem érvényesülnek pártszempontok.

Ez a dialektika, gondoltam magamban, s ez ötletet adott, hogyan kerülhetem el most, hogy Ernst Jenőnek választ adjak.

- Sajnálom, Jenő - mondtam -, hogy nem beszélhetek most veled, mert el kell mennem egy előadásra. - Mutattam neki a meghívót. Dialektikus materializmus az elméleti fizikában.

Ernst Jenő örült, hogy eszébe juttattam ezt a fontos előadást, ő is eljön.

Az előadást a kommunista párt rendezte. A fiatal fizikusról Gombás professzortól tudtam, hogy a háború alatt orosz fogságba került, s mint kiképzett kommunista jött vissza. Gombásnak már 1945-ben megmondta, hogy Magyarország kommunista állam lesz, tehát mindenki jobban teszi, ha előbb csatlakozik a párthoz, mint utóbb.

Az előadást Fogarasi Béla vezette be, a párt egyik fő ideológusa. Elmondta, hogy a dialektikus materializmus mindent átfogó tudomány. Ugyanúgy érvényes a fizikában, mint a biológiában, vagy a szociológiában, a tudomány bármely területén. Ez az előadás része annak a sorozatnak, mellyel a kommunista párt azt mutatja meg, hogy a dialektikus materializmus minden tudomány alapja.

Fogarasi Béla nem tudhatta, hogy valamikor egy cselekedetével maradandó emléket hagyott bennem.

1919-ben történt, amikor a rövid életű magyar kommunizmus elindult. Én akkor elsőéves „golya” voltam, s az egyetem aulájában gyűltünk össze egy nagy ünnepségre, melyben a kommunisták bejelentették az egyetem átvételét. Az emelvényre, hol a professzorok ültek, fellépett Fogarasi, jelentéktelen külsejű fiatalember, néhány filozófiai értekezés írója és Bergson metafizikájának magyar fordítója, hogy megtartsa az ünnepi beszédet.

Azzal kezdte, hogy eljött a szabadság órája. Az egyetemi hallgató eddig szegény sorban küszködő lény volt, most a szabad állam szabad polgára lesz. Aki tanul, az az államnak tanul, tehát az állam fizetést fog adni az egyetemi hallgatónak. A tanítás eddig elavult szellemű volt, most modern lesz. „Lelkes fiatalemberek fognak tanítani bennünket, nem ezek az öreg, „megcsontosodott múmiák” – mondta az emelvényen ülő tanárookra mutatva.

Az előadás után megoszlottak a vélemények. Voltak a diákok közt, akik azt mondták: „Ezt az embert fel kell akasztani”, voltak, akik lelkesedtek. Én is ezek között voltam. A múmiákat ugyan nem mondtam volna, mert sok volt közöttük, akiket nagyra becsültem, de abban igazat adtam, hogy új utakat kell keresni. Amikor a kommunizmus megbukott, Fogarasi külföldre menekült, s a múmiák visszajöttek az egyetemre tanítani. Volt közöttük örökre fiatal, aki haláláig kereste az új utakat, volt, aki nem akart

átlépni a maga csinálta korlátokon s azt sem szeretete, ha a hallgatói átlépnek. Fogarasi sokszor eszembe jutott az elmúlt évek folyamán. Vajon ők hogy csinálták volna? Magasabb rendű szellemiség beszélt akkor belőle? Szellemi forradalmár volt, vagy csak a hatalmat átvenni akaró forradalmár?

Most újra itt van előttem, s első szavával bejelenti a korlátot: a dialektikus materializmust. Megöregedett közben, de ráncos arcában ugyanaz a határozottság van, mint amivel akkor a múmiákhoz beszélt. Amilyen biztos volt akkor abban, hogy igaza van, olyan biztos most is.

A fiatalember közben tartja az unalmas felolvasását. Várom, hogy mikor jön a dialektikus materializmus, mert eddig csak szárazon felsorolt fizikai elméleteket hallunk.

Ránézek Ernst Jenőre látom, hogy szégyelli magát, s azt mondja nekem: – Nagyon rossz előadás. – Kis idő múlva oldalba bököm Ernst Jenőt: „Fogarasi alszik”. Csak némán int vissza, hogy igen. Nagyon mérges.

Végre az előadás elérkezik a témához, megtudjuk, hogy a fizika mindig a dialektikus materializmust művelte, csak ezt a fizikusok nem tudták. A helyzet ugyanaz, mint Molière egyik darabjában, ahol a szereplők rájönnek, hogy prózában beszélnek. (Ez a szellemesség Vavilov, a moszkvai akadémia elnökének a mondanása, az előadó a sajátjaként adja elő.) Jó példa erre Heisenberg, aki fölállította a határozatlansági relációkat, holott ezek már előtte ismeretesek voltak. Felolvas egy idézetet, melyben valami olyasféle áll, hogy minden határozatlan.

– Aki ezt írta, nem elméleti fizikus volt, hanem Sztálin – mondja, és körülnéz a hallgatóságon. Ahogy megáll a monoton felolvasásban, felébred Fogarasi s körülnéz, vajon észrevették-e, hogy aludt? Aztán az előadó papírosaira néz, sok van-e még hátra? Már csak egy oldal, utána feláll Fogarasi és megdicséri, megköszöni a világos előadást, amelyből még azok is megértették a dialektikus materializmus jelentőségét a fizikában, akik nem fizikusok.

Odafordulok Ernst Jenőhöz:

– Állítólag Texasban egy rossz mozi után a cowboyok előveszik a revolvért, és belelőnek a vászonba.

– A világ minden művelt államában azt kellene ezekkel tenni, hogy beléjük lőni – mondta Ernst Jenő rendkívül felindultan. Aztán míg hazafelé mentünk folytatta:

- Holnap jelentést teszek a pártban, és ez a két ember rettenetes fejmosást fog kapni: az ilyen előadások miatt mondják ránk, kommunistákra, hogy műveletlenek vagyunk. Biztos lehetsz, hogy Fogarasi nem fog többet pártelőadáson elnökölni.

- Jenő, te tévedsz, nem fogsz segíteni ezzel a bajon - mondtam neki. - Ha eddig a fizikusok közül csak kevés csatlakozott a párthoz, az azért van, mert igazi fizikus nem hajlandó olyat mondani, hogy Sztálin nagyobb elméleti fizikus mint Einstein vagy Heisenberg. Fogarasival pedig más baj van. Ő csak addig forradalmár, míg átveszi a hatalmat. Az a Fogarasi, akit én 1919-ben láttam, mikor múmiáknak nevezte az akkori tanárokat, ma is felállhatott volna és múmiának nevezhette volna ezt a Fogarasit. Értsd meg jól, nem azért, mert aludt, nem is azért, mert megöregedett, hanem azért, mert korlátokat állít a tudomány elé. A tudomány örökös forradalom és ha a kommunisták azt állítják, hogy megtalálták a tudomány végső, csalhatatlan alapelvét a dialektikus materializmusban, akkor én ez ellen tiltakozom a forradalom nevében. Most már láthatod, hogy miért nem akarok belépni a kommunista pártba!

- Most rossz hangulatban vagyok, ne folytassuk a vitát - felelte Ernst Jenő.

Két hét múlva ismét jött s szemrehányást tett, hogy nem voltam Révainál. A párt elejtette a jelölésemet a Tudományos Tanács elnökségére. Ingerülten kérdezte:

- Mondd meg nekem, Zoltán, hogy mit akarsz tenni?

- Megmondtam már, hogy paradicsomot termelni - feleltem.

- A pártban azt mondják, hogy Amerika-barát vagy.

Végigfutott a hideg a hátamon. Tudnak valamit, vagy nem tudnak? Óvatosan kérdeztem:

- Miből látszik az, hogy én Amerika-barát vagyok?

- Kapcsolatokat tartasz fenn amerikai tudományos és ipari körökkel - mondta -, angol nyelvű cikkeket küldesz amerikai folyóiratoknak s mikor hazajöttél Amerikából, lelkes előadásokban dicsérted, amit ott láttál.

- Ez az egész? - kérdeztem megkönnyebbülve.

- Ez elegendő - felelte. - Amerika hatezer mérföldre van innen, a Szovjetunió pedig néhány százra. A háború óta már jártál Amerikában, a Szovjetunióban pedig nem. Nem veszed

észre, hogy milyen lehetetlen álmokat kergetsz, amikor a világ túlsó oldalán keresel barátokat a szomszédok helyett?

Nem válaszoltam, s ő tovább folytatta.

– Te is beleesel abba a hibába, hogy csodákat képzelsz Amerikáról. Pedig mindaz, ami ott felületes megítélésre jobbnak, vagy magasabbrendűnek látszik, nem más, mint egyszerűen gazdagság.

Itt már nem állhattam meg, hogy közbe ne szóljak.

– Ahogy ezt a szót kimondtad, benne volt a szegénynek született ember gyűlölete a gazdagnak születettel szemben. Itt van a ti tévedésetek. Az amerikaiak nem örökölték a gazdagságukat, hanem csinálták. Az apáik feltörték az ugart, s ők ma is keményen dolgoznak rajta. Nincsenek sztahanovistáik, s mégis ötször akkora teljesítményt érnek el, mint a mi munkásaink. Nem áll senki a hátuk megett, aki fegyverrel, vagy korbáccsal, vagy párt-ellenőrzéssel kényszerítené őket a munkára. Bebizonyították, hogy a szabad társadalomban élő egyének önálló kezdeményezése és szorgalma általános jólétet teremt. A bizonyíték kézzelfogható: az a gazdagság, amelyet te gyűlölsz. Mondd meg nekem, Jenő, ha egyszer adva van egy ilyen példa, akkor miért kell az emberiségnek a gazdasági elméletek ködös útvesztőiben tévelyegni? Az emberiség élni akar, nem pedig elméleteknek áldozatul esni. Az életet szabadjára kell hagyni, mert csak akkor élet. Az ember nem szeret dróton rángatott báb lenni.

Ernst Jenő gúnyosan nézett rám, s fölényesen mondta:

– Az az élet, melyet te itt olyan magasztos szavakkal dicsérsz, sok ellentmondást rejt magában. Akkor látod meg, ha egyszer háborúra kerül a sor. Az amerikaiak már megindították volna a háborút, de tudják, hogy elveszítenék. Mert az első napon homok kerülne a csapágyakba, felrobbannának a hidak és lezuhannának a repülőgépek. Te nem tudod, hogy te Amerikában a dollár embereivel beszéltél, és hogy a teálatlad látott „szabad” élet alatt ott van az elnyomott emberek szervezett élete, és hogy utóbbi az erősebb.

Elámulva mondtam Ernst Jenőnek:

– Jenő, én szívből sajnálom, hogy az én egykori ragyogó szellemű barátomat elnyelte, és így megmérgezte a párt!

– Én pedig szívből kívánom, hogy téged is elnyeljen, mert különben a Szent-Györgyi sorsára jutsz.

- Mi van Szent-Györgyivel - kérdeztem tőle - Haza fog jönni?

- Nem fog hazajönni - felelte ő -, bár a levelei azt mondják, hogy hazajön. A helyzet Albival az, hogy neki van annyi esze, hogy ne jöjjön haza, de annyi esze nincs, hogy hazajöjjön. Neked pedig remélem - lesz annyi eszed, hogy itthon maradsz!

Ismét fürkészőleg néztem rá. Tudnak valamit, vagy nem tudnak? Ha tudnak, miért játszanak velem, mint macska az egérrel? Ez a titokzatosságuk félelmetes. Olyan eset is volt már, hogy valakit Budapesttől követtek a határig és ott fogták el, hogy aztán megbocsássanak neki és kezes bárányuk legyen. A kommunisták szeretik azt, akinek nem üres a terhelő lapja. Egy bűn, amit bármikor elő lehet venni, mindenre kész kommunistát csinál a bűnösből. Magyarországon a legcsúnyább feladatokat - ha el kell árulni az országot, vagy ha a börtönbe kell juttatni ártatlanokat - Gerőre és Révaira bízzák. Mindketten Trockij egykori hívei, akiknek karrierje, élete hajszálon függ.

Ernst Jenő mosolyogva áll fel, s búcsúzáskor ezt mondja:

- A párt úgy határozott, hogy a Tudományos Tanácsnak nem lesz elnöke. Zseniális gondolat, ilyen is csak a pártban születik. Ha nehéz találni elnököt, vagy akit kiszemeltek, tétovázik, akkor nem kell elnök. A tanács ugyanolyan jól fog működni, vagy még jobban. A párt lesz a Tudományos Tanács elnöke. De én még mindig azt hiszem, hogy te leszel.

Mikor elment, egyre csak azon töprengtem, hogy van az, hogy Ernst Jenő, az örök antagonista, a pártot abszolút tekintélyként ismeri el? Azelőtt arra használta az eszét, hogy - ha kellett a legcsavarosabb okoskodással is - felfedezze a hibát valamiben. A tudományban ma is azt csinálja. A párttal kapcsolatban fordítva működik az agya. Itt minden erejét összeszedi, hogy amiről világosan látszik, hogy rossz, arról bebizonyítsa, hogy jó. Talán a kommunizmus alaptételei, a kommunista filozófia az a végső bizonyosság, melyet egész életében keresett, s melyet most megtalált? Szó sincs róla! Vitáink folyamán meggyőződtem, hogy Ernst Jenőnek fogalma sincs arról, hogy mi a dialektikus materializmus, és nem érdeklik a gazdasági elméletek sem. Nem is állította soha, hogy ismeri a kommunizmus irodalmát s miközben engem kommunistává akart megtéríteni, sohasem használt elméleti érveket. Ha én kommunista könyvekről próbáltam beszélni, kiderült, hogy azokat nem ismeri. Ernst Jenő

olyan kommunista volt, aki nem tudta, mi a kommunizmus. De ha ő sem tudja, akkor ki az, aki tudja?

A kommunizmus legmeglepőbb paradoxonja, amit Magyarországon alkalmam volt szemlélni, hogy az ország tízmillió embere állítólag kommunista lett (a legutóbbi választáson kilencvenhat százalék szavazat esett a „népi demokráciára”), de senki sem tudta, mi a kommunizmus?

Az az néhány ideológus, akit Moszkvában képeztek ki s küldtek haza, írt könyveket, fordította az orosz kommunista irodalmat, de ezek úgyszólván hatástalanok maradtak. Nem olvasták őket az elvtársak sem.

A nem kommunista külföld úgy képzei, hogy a kommunizmus új világnézetre alapított mozgalom, mely a meggyőződés erejével hatja a tömegeket. Ezt halljuk a Fellow Travellerektől is, akik ezt talán jóhiszeműen így is képzeik.

Én ennek kénytelen vagyok ellentmondani. A jó üggyhöz méltó minden buzgalmamat elővettem, hogy megértsem a kommunista ideológiát, de csak egymásnak ellentmondó, zűrzavaros elméleteket láttam. Az egésznek alapja egy Lenin korabeli materializmus – úgy értem, hogy az a materializmus, melyet a természettudomány abban az időben vallott, mikor Lenin élt. Véletlenül éppen Lenin halála idejére esik, hogy a fizika ezt a determinisztikus materializmust elvetette, mint a megfigyelhető tényekkel össze nem egyeztethető felfogást. A kommunisták a mai napig a fizikában keresik a hibát, és nem hajlandók Leninnek ember fölöttivé magasztosított hagyatékán változtatni. De tegyük fel, hogy a fizika késett volna száz évet, s ma még nem tudnánk az atomjelenségek nem determinált voltát. Akkor is azt kérdezhetnénk Lenintől, mi keresnivalója a materialista szemléletben annak a nem materialista elemnek, melyet Feuerbach belevitt, s ő szentesített: az „ellentétek harca”, mely a materializmust dialektikussá teszi? Egyszer együtt vacsoráztam a kommunista filozófia új professzorával, aki sokáig élt külföldön, és most a magyar fiatalságot tanította az új hitre. Fölemeltem egy kanalat, s azt kérdeztem tőle:

– Most mondd meg nekem – de egyszerűen és világosan –, miféle ellentétek harcolnak ebben a kanálban?

Szózuhatag volt a válasz. Belekeverve atomok, erők, energiák. Mikor szóhoz jutottam, azt mondtam neki:

- Amit elmondtál, az félreértett fizika. A félreértés ott van, hogy a fizika erői segédfogalmak, melyeket a jelenségek leírására használunk. Azok nem harcolnak. Azonkívül tiltakozom, hogy én, aki ember vagyok, olyan primitív vagyok, mint ez a kanál, s hogy az emberi társadalom olyan primitív, mint ez a kanál s hogy ember, társadalom, történelem belerakható egy primitív materialista levesestálba. Jelents fel a pártban, de akkor is azt mondom, hogy az élet bonyolultabb, erősebb és magasztosabb, mint a ti materialista dogmátok. - Azt felelte rá.

- Nem jelentelek fel, de engem már feljelentettek, hogy nem követem a materialista-leninista irányt. Túl egyéni vagyok.

El kell ismerni, hogy kommunista ideológusnak lenni veszélyes foglalkozás. A kommunista filozófus sohasem tudhatta, hol követ el hibát. A legnagyobb magyar kommunista filozófus és író, Lukács György nemrég került bajba. A két világháború között száműzetésben élt, a kommunizmus nemzetközi irodalmának egyik legkiválóbb, Moszkva által is ünnepeelt képviselője volt. Svájci kritikusan azt vetették szemére, hogy ragyogó elme, de elfogult. Kár, hogy könyveiben csak a kommunista irodalmat citálja s mindent elhanyagol, ami nem kommunizmus. Most Révai megvádolta a Szabad Népből, hogy túlságosan nemzetközi, s hatással van rá a Nyugat reakciós dekadens világnézete. Lukács kétségbeesetten védekezett, végül is beismerte hibáit és megígérte a nyilvánosság előtt, hogy meg fog javulni. Lehet, hogy megjavul, de akit egyszer Révai megdorgált, annak a jövője nem ér egy fagombot!

A kommunista világnézetnek ez a belső, sok ellentmondása érintetlenül hagyja a nagy tömegeket. A nem kommunisták óvakodnak egy szóval is nyilatkozni róla. Legjobb nem tudni az egésztől, nehogy az ember belekeveredjék valami reakciós kijelentésbe! De mi van a párttal? A pártnak van hatszázezer (?) tagja. Ezek pártiskolákban, párttanfolyamokon, pártgyűléseken rendszeres kiképzést kapnak. A Tungsramnál hétfő délután volt a rendszeres pártösszejeövetel, melyeken a párttagoknak kötelező volt megjelenni. Én tudni akartam, mi a kommunizmus, s sokáig eljártam ezekre, kötelezettség nélkül. A kommunista világnézetről nem hallottunk itt, a téma mindig a kommunista harc metodikája volt. Megtudtuk, hogy a Nyugat, főképpen pedig Amerika, rothadt kapitalista rendszerben nyomja el a tömegeket, és háborúra készül a demokrácia (értsd: Szovjetunió) ellen. Miért

rothadt a kapitalizmus? Mert reakciós. Miért reakciós? Mert kapitalista. Hogy hogyan nyomja el a tömegeket, az nem is volt fontos. Néha ugyan hallottuk, hogy az Egyesült Államokban mindenki éhezik néhány ezer kapitalista kivételével, de a szónok legtöbbször megelégedett azzal, hogy a tömegek el vannak nyomva. Miért készült háborúra Amerika? Mert fél az elnyomott tömegektől. Ki védi meg az elnyomott tömegeket Amerikától? A Szovjetunió. És így tovább.

Ez volt a kommunista világnézet, melyre a párt a tagjait oktatta. Minden ülésen az unalomig ismételték ezeket a szövegeket, utána jött a kommunista harcra való oktatás. A reakciót meg kell semmisíteni. Ki a reakciós? Az, aki Amerikát dicséri. Aki izgat a Szovjetunió ellen. Aki izgat a párt ellen. Aki ellensége a munkásosztálynak. Van kapitalista reakció, papi reakció, feudális reakció. És így tovább.

A magyar társadalomnak legalább kilencven százalékát kitevő túlnyomó többsége eleinte nevetett ezen az értelmetlen fráziszuhatagon, aztán megvetette és gyűlölte, ma pedig fél tőle, és a hideg borzong végig a hátán, ha hallja.

De kikből áll akkor a kommunista párt, s hogy tud egyáltalán párttagokat szervezni magának, ha nem a gondolat, vagy a világnézet erejével hat? Sokszor tettem fel magamban ezt a kérdést, s végül is – azt hiszem – megkaptam reá a választ.

Az emberi tulajdonságok, az emberi jellem ezerszínű spektruma átfogja az emberi társadalmat s aránylag már kis számú, néhány ezerre menő csoportban megjelennek egymás mellett a legkülönbözőbb tulajdonságok. Egy faluban, egy városban, egy megyében, vagy egy gyárban mindig van lelkes emberbarát, önző vagyonszerző, akarnok, másokon uralkodni vágyó, kegyetlen, könyörületes, vallásos, duhaj, elégedett, vidám, békességes, összeférhetetlen stb. ember. Mindnyájan a génjeink összessége vagyunk, melyeket a valószínűség szabályai szerint kapunk az elődeinktől, és adunk át az utódainknak. A külső portrénk (testi és lelki) úgy viszonylik ehhez a belső, mikroszkopikus génportréhoz, mint moziban a vásznon levő kép a filmhez.

A Tungsram 3500 dolgozója nem nagy szám, de a spektrumnak már csaknem minden színét képviselte. Ha egy felsőbb hatalom azzal bízott volna meg, hogy a Tungsramból csináljak egy 3500 főnyi rablóbandát, vagy egy 3500 főnyi mélységes vallásosságban élő gyülekezetet, mindkettőt elvállalhattam volna egy kikötéssel:

a felsőbb hatalom garantálja nekem, hogy a többi tartozik úgy viselkedni, mint az az ötven vagy száz ember, akiket én kiválasztok, s akiket és igazgatókká, csoportvezetők és műhelyfőnökökké teszek. A felsőbb hatalom aránylag könnyen garantálhatná az én feltételemet, mert én a kiválasztottaknak adnám a legnagyobb fizetést, a legnagyobb tiszteletet, az irányító munkakört, így azoknak a példája máris az ő hasonlatosságukra formálná a népesség közönyös hajlamú nagyobbik felét.

Az élelmesek még azt is felfedeznék magukban, hogy voltaképpen nekik ugyanolyan hajlamaik vannak, mint a kiválasztottaknak, s el is indulnának karriert csinálni a kitűzött cél értelmében. A felsőbb hatalom csak ott kellene, hogy bebörtönözzé azt a néhány izgága embert, akiknek nincs szerencsájük az én választásommal, mert ők az antipólusok: a felsőbb hatalom letartóztatná a rablónak lenni nem akarót, az inkább a mártírsorsot vállaló vallásos típust, vagy a valláserkölcsei társadalomba végképpen bele nem illő rablót.

Nos: a kommunistáknak is van annyi eszük. Sőt, több van, mert ők nem fordulnak a felsőbb hatalomhoz, hanem azzal kezdik, hogy mikor még senki sem sejti, megszervezik maguknak a felsőbb hatalmat a rendőrség formájában. Az a néhány igazgató, az a néhány mintakép mindig megtalálható s még akkor is jelentkezik, ha tudja, hogy a kommunizmusban magasra kerülni veszélyes: a magasból nagyobbat lehet esni.

A Tungsramnál ez a kiválasztási folyamat az államosítás idején azonnal elkezdődött, azóta folyik, és még ma is tart. A kiválasztás negatív és pozitív, ami annyit jelent, hogy el kell távolítani a régi embereket és újakkal kell pótolni őket.

A negatív kiválasztásnak először Jankovich, Nagy Pál, jómagam, a személyzeti ügyosztály vezetője, a jóléti ügyek vezetője stb. estünk áldozatául. Nehéz a helyzet a műszaki hozzáértő emberek, osztályvezetők mérnökök eltávolításával, ha nincs kommunista, aki ért a feladatkorhoz. Mivel többnyire nincs, a párt erre is kitalált egy általános módszert: a szakértőt nem kell eltávolítani, az csak hadd dolgozzék, de a háta mögé kell állítani egy hűséges pártembert, aki ugyan a munkához nem ért, de a politikához annál jobban. Ez lehet az igazgatónak egy alattasa, vagy éppen az osztály kapusa, a neve: pártmegbízott. Én például megmaradtam a kutató vezetőjének, de két pártmegbízott műkö-

dött mellettem (vagy inkább felettem): egy mérnök és egy munkás.

Jankovich helyébe Beer elvtárs jött, Nagy Pál helyébe pedig Somlai, aki igazgatói rangot kapott. A Somlai kinevezése egybeesett egy nagy ünnepélyes deklarációval. A gyári szociáldemokrata párt „kérést intézett” a felsőbbséghez a saját megsemmisítése iránt, s megkapta erre az engedélyt: beleolvadhatott a dolgozók pártjába, ami nem volt más, mint a Szociáldemokrata Párt „megbízható” maradványával megnövelt Kommunista Párt. A vörös zászlókkal kidíszített kultúrház nagytermében Beer elvtárs bejelentette a Somlai elvtárs igazgatói előléptetését, utána Somlai felment a pódiumra, hogy megtartsa az ünnepi beszédet. A kommunista ökölrázással kezdte, s aztán szégyenletes beszédet mondott. Beszédének egyetlen témája volt: Nagy Pál gyalázása.

„Elvtársak, meg kell mondani . . . – kezdte a beszédet. Ezt a farizeuskodó frázist az elvtársak Rákositól tanulták. Nem hiányzott egyetlen kommunista beszédéből sem. Ez azt jelentette, hogy „látjátok, elvtársak, én jó ember vagyok, nem szívesen mondom meg, de a nép érdeke azt kívánja, hogy megmondjam”. Somlai most megmondta, hogy ebben a gyárban, minden haladásnak, az újjáépítésnek, a munkások helyzete javulásának, a termelés emelkedésének, a szólásszabadságnak, a szabad életnek és még mi mindennek, amit háromnegyed óra alatt felsorolt – egyetlen akadálya volt: Nagy Pál.

Lesújtva hallgattam a beszédet és visszaemlékeztem azokra az időkre, amikor Nagy Pál és Somlai együtt indultak. A barátság erősebb volt, mint a párttagság, a közös cél felette állt az emberi indulatoknak. Később sokszor aggódtam, mikor láttam, hogy Somlaiban gyülekeznek a kisebb ember érzelmei, mikor a másik jobban, gyorsabban, világosabban látja a kérdést és megoldást. Csak én láttam ezt? Nem. A kommunista párt is látta. Amitől én féltem, nekik kapóra jött. A tulajdonság örök emberi, de van társadalmi rendszer, amelyik gyógyítani igyekszik a sebeket, van, amelyik kifakasztja a kelevényt. Ha az ilyen válaszüton levő ember azt hallja: „Aki magát megalázza, felmagasztaltatik”, talán keres magának más feladatokat, olyanokat, melyeknek sikere kielégíti. Minden emberben van rejtett szépség, jóság és minden emberben van rejtett aljasság. Mi egy világnézetnek s a reá alapított társadalmi rendszernek a fokmérője? Az, hogy

milyen tulajdonságokat juttat érvényre az emberi egyén adottságaiból.

Ezek a kommunisták kitenyésztették Somlaiból a saját kisebb voltával elégedetlen, a sorstársát gyűlölő embert. Most kéjesen élvezi a saját nagyságát, mégiscsak ő került felül s most a nyilvánosság előtt rugdoshatja, beszennyezheti Nagy Pál emlékét. Az nincs itt, nem tud válaszolni neki. Vagy mégis tud? Igen.

Somlai mondja az otthon előre megtanult beszédet, s a hallgatóságtól egyre kevesebb visszhangot kap, az emberek unják, az első padokba ültetett elvtársak is ritkábban kezdenek tapsot. A beszéd üres, ez a része akörül forog, hogy Nagy Pál nem volt képes belátni, hogy a kommunista párttal nem lehet harcba szállni, mert a párt elsöpri az ellenséget. Somlai azt mondja: „Nagy Pál még azt is kijelentette, hogy Magyarországon nincs már reakciós veszély, hanem csak kommunista veszély”.

Erre felzúg a tapsvihar. Igen, ez tényleg Nagy Pál, erről rá lehet ismerni. Mint mikor a diák iskolai dolgozatából kitündököl az idézet. Somlai hebeg, háromszor is újra akarja kezdeni a beszédet, de a taps csak nem akar szűnni. Rázza az öklét az elvtársak felé, de azok sem tudnak semmit. Somlait elönti a verejték, mikor végre ismét hozzájut, hogy a beszédet folytassa. Gyorsan be is fejezi.

A következő szónok arcában van valami figyelemre méltó. Ki ez? Nem ismerem. Megtudtam, hogy Marosán elvtárs, az országos híró péklegény, aki felrobbantotta a Szociáldemokrata Pártot. A titkos kommunista magasra jutott a szociáldemokrata ranglistán, olyan magasra, hogy végül is a pártot át tudta játszani a kommunista pártnak. Öntelt, magabiztos, mindenre elszánt arc. Nagy megtiszteltetés a Tungsramnak, hogy eljött erre az ünnepségre. Dicsekszik, válogatott fejezeteket mond el az életéből. Anyja, az „öreg reakciós” gyermekkorától kezdve féltette őt, mert politikával foglalkozott. Ő hozta létre a két párt egyesülését. De még nagyobbat is tud. Elmondja, hogy a legutóbbi választásoknál ő találta ki a kék cédulát. Hátralé meg szó lal egy hang:

– Ez magára vall. Régen tudjuk, hogy maga csirkefogó!

Marosán odanéz, s meglátja az ősz hajú, öreg munkást. Nincs túlságosan meglepve, úgy látszik, szokva van ehhez a beszédmódorhoz. Azt mondja neki:

- Elvtárs! Láttam én már öreg szociáldemokratát is börtönben. - De az öreg sem tágit. Tovább halmozza Marosánra a nem éppen homéroszi jelzőket, míg a mellette ülők lecsitítják, s kivezetik a teremből. Nem tudom, mi lett az öregnek a sorsa, de a Marosánét tudom: pár évi kiskirályság után, pár hónapja 25 évre ítélve ül börtönben. A közvetlen okot nem lehet tudni, nyilvános főtárgyalása nem volt, a Szabad Nép csak az ítéletet közölte. Marosán után különböző Tungsram-elvtársak szólalnak fel, és méltatják a nap jelentőségét, a két párt egyesülését. Figyelem őket: mindegyiknek van valami hibája. Egyik a gáztisztító műhely csoportvezetője. Fekete, feltűnően üres arc, soha egy mosoly rajta, vagy az értelemnek egy felvillanása. Az egyik gyári sofőrünk mesélte el nekem, hogy ő vitte vidéki választási körútra. 26 faluban mondta el ugyanazt a választási beszédet, a sofőr esküdött, hogy szóról szóra. Ő már könyv nélkül tudta, s súgott neki, ha valahol nem jutott eszébe a folytatás. A parasztok egy helyen meg akarták verni, s a helyzet kritikus volt, mert az autó motorja nem akart indulni. Attól kezdve a sofőrnek nem volt szabad leállítani a motort, míg ő a beszédet tartotta. Most különösen sötét és kifejezéstelen az arca, mert ő akart munkásigazgató lenni Somlai helyett. A beszédet úgy mondja, mint diák a leckét.

Utána egy kis makogó elvtárs lép fel. Talán éppen mert olyan kicsi, meg akarja mutatni, hogy ő mégis nagy. Nincs egy befejezett mondata, vagy az alany, vagy az állítmány hiányzik. Vagy az egyes és többes számmal van baj. Ő is megkapja a „szervezett” tapsot, s utána egy rövid lábú, hosszú kezű, gnóm formájú emberke gurul fel az emelvényre apró léptekkel, hogy elmondja az ünnepi szavalatot. Érdemes a nevét is leírni: Páncél Pál. Ezt az embert régen ismerjük, a Tungsram-ünnepségeken szokott szavalni. Hallottunk tőle hazafias verseket a Horthy-időkből, hallottunk később forradalmi verseket. Elég jól szavalt volna, csak a szemeit túlságosan forgatta és látszott, hogy nem tudta, hova tegye a kezét. Szívós kis ember volt s úgy látszik rájött, hogy a kommunista pártban karriert tud csinálni. A ballonmosó gépnél dolgozott mint munkás. Az oroszok által elvitt nagy gép helyébe itt ideiglenesen – míg a nagy gép másolata elkészül – kis primitív gépet szerkesztett egy mérnökünk. Ebbe kézzel kellett berakni a ballont, s ehhez kapcsolta Páncél Pál a nagy „találmányát”. Elment az újpesti kommunista pártba, s két újságíróhozott ki magával a gyárba. Ezeknek megmutatta, hogy ahelyett,

hogy ő két ujjal fogna meg egy ballont, megfog öt ujjal öt ballont, tehát a gép teljesítményét meg tudja ötszörözni. Másnap kéthasá-
bos nagy cikk jelent meg a „Szabad Újpest” című lapban, el-
mondva, hogy amire a mérnökök nem tudtak rájönni, azt
megvalósította egy munkás találmánya. A mérnökök nevettek, a
munkatársai nevettek, de Páncél Pál a pártban egyre többet
mozgott, most pedig az államosítás után ő lett a Tungsram
kulturális ügyeinek a vezetője. Ide tartozott az önképzőkönyvünk,
az énekkarunk, a zenekarunk és a színházunk. Szegény Tung-
sram, a szellemi életed most már át fog alakulni a Páncél Pál
képére és hasonlatosságára! Beethoven, Shakespeare és Ibsen
után most jön a pártmunka. Elszomorító látvány volt a kom-
munista pártnak ez az antiszelekcioja. Főképp három embertí-
pust hozott felszínre. Az első az akarnok, aki le akarja gyűrni az
embertársait. Aki éhes a hatalomra. A Tungsramnál is voltak ilye-
nek, de szerencsére ezek magasabbra vágytak, s átlépték a
Tungsram kereteit. Pálffy tábornok mellett még egy országos
karrierrel dicsekedhetünk: Sólyom László, egy másik könyve-
lőnk lett az ország rendőrfőnöke (nem a politikai, hanem a
szokásos értelemben vett rendőrségé). Ma már ő is börtönben ül.
Tarján is túlnőtt a Tungsramon: főnöke lett az ország összes
híradás-technikai és lámpagyártó üzemeinek, tehát a Tungsram
és Beer elvtárs már csak egyike volt a Tarján nagyszámú
alattvalóinak. Közben a Tervhivatalba került, s onnan gyakorolta
irányunkba „leereszkedő” jóindulatát és szigorú kritikáit.

A második típus volt a valamilyen hibával, testi vagy szellemi
defektussal rendelkező ember. A Somlai és Páncél példája mellé
sok hasonlót sorolhatnánk fel. A félszeg ember, ha hatalomhoz
jut, erőszakos ember lesz. Visszafizet az elszenvedett sérelmekért.
Idekívánczik egy mérnök esete, aki a kutatóban volt „a szellemi
vezér”, a pártmegbízott. Őt Dallos Györggyel egy időben vettük
fel, egykorúak is voltak. A Dallos mozgékonyasága és invenciózus
volta mellett úgy érezte, hogy háttérbe szorul. Főlismertem, hogy
nem tehetségtelen, jó munkaerőt nyerhet benne a kutató, ha nem
vesszük észre a pszichikai gátlásait. Egyszer a folyosóról
beléptem a véletlenül üres előszobába s láttam, hogy az irodám
ajtaja előtt áll. Úgy tett, mint aki kopog, de nem kopogott, hanem
csak főpróbát tartott, a szája hangtalanul mozgott, tehát gyako-
rolta a mondatokat, melyeket mondani fog. Nesztelenül léptem a
könyvespolchoz, aztán neki hátat fordítva zajt csináltam, mintha

keresnék valamit, s visszafordulva meglepetést színleltem azt kérdezve: „Van itt valaki?” Karonfogva vittem be a szobámba, jókedvű beszélgetésbe kezdtem vele, kikértem a véleményét különböző kérdésekben, míg lassan engedett a merevségből, könnyedén társalgott, és okos véleményeket mondott. Láttam, hogy önbizalmat nyert, mire elment. Később mindig vigyáztam, ha találkoztunk. Volt eset, mikor magam játszottam meg valamilyen ügyetlenséget: lássa, hogy más sincs hiba nélkül. Szeretett engem, jó barátok voltunk, míg a kommunisták meg nem vadították. A kutatóban most kémkedett azok után, akik eddig lemosolyogták. A munkatársaim panaszkodtak, hogy fenyegeti őket, ha nem lépnek be a pártba. Az egyiket figyelmeztette, hogy a múlt évi adóbevallási ívéről hiányoznak a tételek. Utána a kommunizmust magasztalta s kérdezte tőle, mikor fog belépni a pártba? Velem még mindig tisztelettel beszélt, de fölényesen. „A kommunizmusnak nincs szüksége többségre. Ha a kisebbség jobban tudja, mi szolgálja a többség javát, akkor joga van a többséget az akarata alá kényszeríteni”. A régi meghúzódo, félszeg emberből most a kíméletlen, ellentmondást nem tűró félszeg ember lett. A félszegség kitűnő talaja az erőszakosságnak. Az egészséges ember mosolyogva tudja beismerni, hogy tévedett. A testi vagy pszichikai hibákban szenvedőnek nem adatott meg az életnek ez a jótéteménye.

A harmadik típus volt a nincstelen kicsi ember. Aki mindig annyit költ, amennyi pénze van. Ennek a kicsi embernek a dühe rendszerint a másik kicsi ember ellen irányul, aki az élet akármilyen kicsi fölöslegéből összegyűjt egy kis házat, kertet, bútort. Az ilyen kicsi embert kevésbé bántja, hogy az emberi társadalomban vannak igazi gazdagok, ezek messze vannak tőle, az ő élő lelkiismerete ott lakik a szomszédban. Ennek az embernek bármilyen szólam jó, mely azt mondja, hogy nincstelenségéért nem ő a hibás, hanem a társadalmi rendszer. Ebből lesz a harcos proletár a kommunista párt kezében. Ezekből szervezi a rendőrség kémeit.

A „felszabadulás” után a kommunista párt évekig akadályozta a községi választásokat, hogy a falvak vezetését ideiglenes tanácsok láthassák el. Nincstelen, dologtalan, iszákos kőműves, borbély, napszámos került a falvak élére, s a „szabadság” nevében kitöltötte egy élet felgyülemlett bosszúját azokon, akiknek háza, földje, békés családi élete volt. A kommunizmus ezeknek

az embereknek azt jelenti, hogy ha neki nincs tehene, a másiknak se legyen. Érdekes volt megfigyelni, hogy ezek az emberek nem igyekeztek vagyont gyűjteni kivételes helyzetükben sem, hanem vagyont rombolni. Feljelentették a néhány holdas parasztot, a szorgalmas kisiparost „reakciós beszéd”, „a párt gyalázása”, „adócsalás”, „árurejtegetés” miatt, s a mindenható párt készséggel hozta meg a szigorú vagyonekobbzási, börtön-, sőt halálos ítéleteket. A kommunista párt központi tervszerűséggel s a megfelelő, mindenre képes emberek szelekciójával irányította ezt a folyamatot, mely később a „kulák” – háborúra vezetett. „Kulák” a néhány holdas paraszt, akinek a földjét el kell venni a kolhozok számára. Nehogy félreértés essék: a „kulák” eredeti orosz szó. Az orosz parasztgyilkolási rendszert Rákosi úgy hozta Magyarországra, hogy még a szó lefordítására sem vett fáradságot.

Városokban a nincstelen kisember a párt számára kémkedési szolgálatot teljesít. A beszerzés természetesen titkos: senki sem tudja, hogy a rokona, szomszédja, ismerőse közül ki a kém. Sőt a kém sem tudja, hogy ki az őt kémlelő kém. Mert az ország több kémrendszerrel van átszőve. Három rendszerről biztosan lehet tudni, hogy létezik: a párt, a politikai rendőrség, és a Gazdasági Rendőrség rendszere. A három (vagy ki tudja hány) „televíziós” csatorna csak valahol fenn, Rákosi magasságában található, ahol a „kommunista egy szem”, mindent lát.

Az amerikaiak gyakran kérdezik tőlem, hogy – ha igazam van és Magyarország túlnyomó része nem kommunista – miért nem mozdul meg a magyar nép? Azért, mert a megmozduláshoz szervezés kell, ilyen rendszer ellen pedig nem lehet szervezkedni. Ha valaki feltalálná, hogyan lehet hang, írás, rádió és minden más, külsőleg érzékelhető hírszolgálati eszköz nélkül közvetlenül az emberek belső öntudatára hatni, és ez a találmány szelektív lenne az ismeretlen kémekkel szemben, akkor Rákosi sorsa néhány héten belül meg volna pecsételve. Nem mentenék meg a pártot az ismétlődőfegyverek és golyószórok sem, mert azok között is sok volna, amely visszafordulna a pártra.

Milyen egyszerű, és milyen lehetetlen! Sztálin, Rákosi és kollégáik érinthetetlen biztonságban uralkodnak a leigázott ember-százmilliókon, mert sikerült nekik végrehajtani a gonoszság szelekcióját. Hitler is megkísérelte, de nem jutott ilyen messzire. Nemcsak azért, mert legyőzték, hanem mert a szelekcióban túlságosan hangsúlyozta a faji gondolatot. Lenin és

Sztálin internacionalizmusa sokkal veszélyesebb: körülfojja a földgolyót, ha az emberiség jobbik fele nem vigyáz eléggé.

Amerika nem akarhatja és nem engedheti meg, hogy nála is végrehajtsák a szelekciót. Hogy Al Capone típusú gengszterek üljenek a Fehér Házban, hogy az az emberréteg, mely a többségi akarat és a törvények tisztességes uralma folytán az alvilágba kényszerül, ráüljön az emberek nyakára és dolgoztassa, éheztesse, kizsákmányolja, elnyomja a 150 millió embert.

Magyarország példájából azt is látjuk, hogy meglepően kicsiny számú kiválasztott társaság szükséges ahhoz, hogy a népet terror alatt tartsa. A párt Politikai Bizottsága, más szóval Politbüro tizennégy tagból áll. Köztük van a párt főtitkára – Oroszországban Sztálin, Magyarországon Rákosi –, az ország diktátora, aki magának a Politbúrónak is diktátora, mert például kivégeztetheti őket, ha a szükség úgy kívánja. A Politbüro mellett működik a Központi Bizottság hatvanhat taggal, és a Szervező Bizottság tíz taggal. Alattuk működnek a megyei és kerületi bizottságok, melyek ellenőrzik a falusi, városokban pedig az egyes gyárak bizottságait. Minden bizottság maga választja a titkárát, de a választást a felette álló bizottság vagy elfogadja, vagy nem fogadja el, indokolás nélkül. Ugyancsak indokolás nélkül bocsáthatja el alkalomszerűen, vagy likvidálhatja a felettes bizottság az alantas bizottság tagjait. Az oroszok ezt a rendszert úgy nevezik, hogy „centrális demokrácia”. A párttitkárok száma a lakosságnak körülbelül egy ezreléke, s a köröttük csoportosuló megbízható kommunisták száma nem több, mint egy százalék. A párt összes létszáma ugyan nyolcszázezer, ami a lakosság nyolc százaléka volna, de maga a párt is megállapítja, hogy ez a szám túlságosan magas és azoknak az időknek maradványa, mikor még a parlamenti küzdelmek során szükség volt a nagy pártra. Most már csökkenti a létszámát a nem megfelelő elemek kizárásával, hogy csak az „elit” maradjon a pártban.

A párt mellett működik egy állami gépezet, kormánnyal és parlamenttel, de ez csak névleges. A kormány miniszterei többnyire a Politbüro tagjai, a parlament megválasztásánál pedig csak egy lista van, a lakosság „igen” vagy „nem”-mel szavaz. A szavazás elvileg titkos, de a titkosságot csupán a „nép ellenségei” veszik igénybe. Akinek tiszta a lelkiismerete, az nyíltan szavaz. Csodálatosképpen még így is volt négy százalék „nem” a legutolsó választáson.

Az 1947-es államcsíny alkalmával tehát valójában az történt, hogy a Szovjetunió a népesség körülbelül egy százalékának szelekciójával és megszervezésével Magyarországból rabállamot csinált az elnyomás olyan teljes mértékével, melyre nem volt példa ezeréves, viszontagságos szenvedéssel teli történelmünkben.

A kommunista párt nyíltan bevallott céljai közé tartozik a középosztály likvidálása. A propagandájuk szerint ez az osztály a reakció melegágya. Nem kell nekik az a pap, tanár, orvos, aki valaha jobb napokat látott, s akinek műveltsége a Nyugathoz kapcsolódott. Ezek „amerika kémei”, és a „proletáriátus elnyomói”. De mi van a proletárokkal, akiknek nevében Rákosi a diktatúrát gyakorolja? A nyolcszázezer ipari munkás (családtagokkal két és fél millió), és az ötmillió paraszt ugyancsak nem élt soha ilyen keserű elnyomatás alatt, mint ma.

A Tungsram államosításakor Tarján elmagyarázta nekem, hogy „most már vége a forradalmi idők romantikájának, most már dolgozni kell”. A falakon pedig hatalmas plakátok lógtak: „Tied a gyár, magadnak dolgozol.” Egyszer egy ilyen plakát alatt megállított egy munkás.

– Ezt is csirkefogók találták ki – mondta – a plakáton átszellemült arccal dolgozó ifjú munkásra mutatva. Nekem ne adjanak gyárat, nekem nem kell gyár. Adjanak nekem tisztességes bért, hogy a családomnak legyen kenyerre. Ruha kell azoknak, meg cipő, nem gyár!

A fején találta a szöveget, mert azzal, hogy neki adták a gyárat, kapitalistát csináltak belőle. Most már saját maga intézhette a saját bérleszállítását, és maga zsákmányolhatta ki önmagát. A profitból persze elfelejtették őt részesíteni. A profit az államé lett, de hát elvégre az állam is ő.

Önmaga ellen nem sztrájkolhat a munkás, tehát törvény szüntette meg a sztrájkjogot. A Weiss-Mandfréd gyárban a munkások sztrájkot kezdtek. Eleinte kisebb kommunista vezérek szálltak ki, s tartottak beszédeket, de a munkások kizavarták őket a gyárból. Erre maga Rákosi jelent meg, s egy mondatból álló beszédet mondott: „Aki öt percen belül nem megy vissza a munkába, az a politikai rendőrség foglya!” A munka elkezdődött, s a Rákosival kijött rendőrök csak a sztrájk szervezőit vitték magukkal.

A Tungsramnál egy ízben Somlai tartott beszédet, melyben kiszámolta, hogy a későn jövők naponta több száz munkaórát

lopnak el munkástársaiktól (ha igaz volna is, egy százalék alatt van, s kinek a munkaideje van száz százalékra kikalkulálva?). Ismertetette a kormány szigorú rendeletét, mely szerint az első késés bérlevonással, a második pénzbüntetéssel, a harmadik elbocsátással büntethető. Mivel szinte lehetetlen elkerülni az időnkénti néhány perces késést, a törvény néhány hónap leforgása alatt mindenkit kiszolgáltat a kommunista párt önkényének.

De a munkás kizsákmányolásának legtökéletesebb rendszere a sztahanovizmus. Nincs az a kapitalista, aki valaha is meg merte volna kísérelni ezt a módszert. A rendszer azt jelenti, hogy a munkás átlagos teljesítményét lelkesedéssel, verseny formájában kell sokszorososan túlteljesíteni. A kommunizmus itt is visszaél egy emberi tulajdonsággal: az ambíció, a bajnokság ösztönével kivételes teljesítményeket hoz létre, s azután megteszi ezeket kötelező normákká. A következő munkaverseny már ezekből a magasabb normákból indul, s ha kell, a párt a nem tisztességes versenyt is elnézi a nagyobb eredmény érdekében. A munkásság így állandóan tornássza fölfelé a saját kötelező normáit, ami más szóval annyit jelent, hogy fokozatosan csökken a munkabére. Versenyezni minden téren kell, akkor is, ha a verseny fogalma a munkára nem alkalmazható. Nem sokkal azután, hogy igazgató lett, fölkeresett Somlai és megkérdezte, hogy a kutató jelentkezett-e már a versenyre? Első gondolatom az volt, hogy megmagyarázom neki: a gondolatokban nincs méréssel ellenőrizhető verseny. Sem a stopperóra nem érvényes rájuk, sem a selejtszázalék. De aztán meggondoltam. Ez az ember fel fog jelenteni engem a pártban, mint reakcióst. Már amúgy is késélen táncolok. Azt mondtam neki:

- Ezennel kihívom versenyre az ország összes laboratóriumait. A verseny időtartamára és a verseny szabályaira később tesztek javaslatot.

Figyeltem az arcát, vajon észreveszi-e, hogy milyen lehetetlent mondtam, s hogy csak időt akarok nyerni?

Néhány nap múlva cikk jelent meg a Szabad Népben. A Tungsram Kutató Laboratóriuma nagyon eredeti és országos viszonylatban jelentős gondolattal vesz részt a munkaversenyben. Azt is elmondták, hogy a kommunista párt máris kijelölt egy bizottságot, mely a versenyt el fogja bírálni. Szerencsére a nevem nem volt megemlítve.

Horváth Tóni hozta be nekem a cikket s láttam rajta, hogy sok mondanivalója van. Hallotta a pártban, hogy a nevemet azért hagyták ki a cikkből, mert nem tudom elhatározni, hogy csatlakozzam a párthoz. „Ilyen ember nem szerepelhet a rivaldafényben.” mondta az egyik, a nagyobb elvtársak közül.

- Zoltán - folytatta kérlelő, de szemrehányással vegyes hangon -, hogyan mondjam el neked, hogy nem ezt a viselkedést várjuk tőled. Mi, akik barátaid vagyunk, néha ökölbe szorítjuk a kezünket, ha meggondoljuk, mennyire meg tudnád nyergelni ezeket a ma fölkapaszkodott kommunistákat! Még hozzá ők maguk is szeretnék ezt. A pártban is, a Tervhivatalban is várják, hogy jelentkezsz. Most pedig egy ezredes keresett fel, Pálffy Pál bizalmasa. Pálffy tábornoki ranggal szeretné rád bízni a Hadi-technikai Intézetet. Zoltán, én kis ember vagyok, ma reggel vettem észre, hogy kilyukadt a térdemen az utolsó legjobb nadrágom. Hogyan kívánod tőlem, hogy én megértsem, hogy miközben mindnyájan apró anyagi gondokkal küzdünk, te a legfényesebb ajánlatokat utasítod vissza mindaddig, míg te is lyukas nadrágban fogsz járni? Lépj be a pártba, és lépjenek be az ilyen emberek, hogy rajtunk is segítsenek!

Sajnáltam is, meg haragudtam is rá. Ezek az opportunisták „kis emberek” nagy emberek voltak, mikor beléptek a pártba, hogy „megnyergeljék” a pártot. Most alulmaradtak és lyukas a nadrágjuk. Miért nem nézték meg, hogy hova lépnek be, s több százezres tömegükkel miért statisztáltak a pártnak? Igaz, hogy itt van az országban az orosz hadsereg, s ez mindenre alibi. Úgysem lehetett volna semmit csinálni - halljuk sokszor -, íme, a környező kis államok sem tudtak mást tenni, mint kommunistává lenni. Igen, de ott van Finnország példája! Kisebb nép, még közelebb van az oroszokhoz, és mégsem kommunista. Mert nem adták oda a rendőrséget a kommunista pártnak. A politikusaink hibáztak nálunk, vagy ezek a kisemberek? Nem tudom, de úgy érzem, mindketten. De az is lehet, hogy a Szovjetunióknak mi fontosabbak voltunk, ezért kerültünk előbb sorra. Mondjam el ezeket Tóninak? Várja a választ. Mondtam már neki sokszor hasonlókat, amikor mindig megígérte, hogy ki fog lépni a pártból. Nem lépett ki, mert a pártból nem lehet kilépni. Újra és újra engedte, hogy megmagyarázzák a tévedését. Megnyugodott, ha megnyugtatták. Most, amikor a sorsa meg van pecsételve, kavar-

jam fel újra? Hátha most beszélek vele utoljára? Nem válaszolok.

Félreérti a szünetet, azt hiszi, töprengek. Reménykedve kérdezi – ugye meg fogom gondolni?

– Nem, Tóni, nem fogom meggondolni!

– Mondd meg nekem, Zoltán, mondd meg őszintén, miért?

– Hát ha akarod tudni, azért, mert ha tükörbe nézek, nem szeretem szégyellni magam!

Horváth Tóni elvörösödött, felállt, és szó nélkül kiment a szobából. Még sokszor találkoztam vele, de többet nem beszélünk politikáról. Sajnálom őt és sok-sok ezer társát még akkor is, ha hibáztak. Az, hogy valaki eltéved a gondolataiban még nem jogosítja fel a másikat, a ravaszabbat, hogy leigazza és kihasználja.

Mindig újra és újra megbizonyosodom, hogy itt már semmi egyéb nincs hátra, mint a menekülés. Külföldön még használhatok az országomnak és az emberi kultúrának, ha tudom folytatni a munkámat, itt már nem. Igen, de hogyan menekülünk el?

AZ ELMENETEL

A State Departmentnek végre megjött a válasza: megkapom a bevándorlási vízumot magamnak és családomnak, ha bármely szabad állam amerikai konzuljánál jelentkezőnk. A legközelebbi ilyen szabad állam Ausztria, tehát ha a határon átjutunk, elegendő. Furcsa ironiája a sorsnak, hogy amikor a feleségemmel a választ közölték február végén, az útleveleink másnap lejártak.

Ez az az állapot, mely a legfantasztikusabb terveket szüli a menekülésre. A repülőgéplopástól kezdve az orosz tisztek megvesztegetéséig mi is mindent végiggondoltunk. Az igazi nehézség egy terv végrehajtásában sohasem az, hogy a terv fantasztikus, hanem az, hogy aki a tervben segít, lehet a rendőrség kéme. Kapunk egy címet, az illetőt fölkeressük, s végül is a beszélgetés abban merül ki, hogy ő sem tud semmit, mi sem akarunk semmit, s mindketten dicsérjük a kommunizmust.

Egy műegyetemi kollégámat, a repülőgép-szerkesztés tanárát, tíz hónapi börtönre ítélték, mert az egyik összeesküvő noteszében megtalálták a nevét. Az ítélet után elmondta nekem, hogy még néhány napig szabadon lesz, mert az ilyen kicsiny büntetéseknél

nem tartóztatják le az elítéltet, míg az akták el nem készülnek. Neki pár nap alatt el kell tűnni az országból s mivel sejti, hogy én is hasonlót akarok, menjünk együtt. Ő minden repülőgéptípust ismer, mindegyiket tudja vezetni, kényszerítsük útközben a pilótát, hogy neki átadja a helyét. Több megbeszélésünk volt, s az egyikre nem tudott eljönni. Helyette egy barátja jött akit nem ismertem, de aki az első néhány mondatával meggyőződtem, hogy a barátom küldi. Fölvettem az autómba. Az autó a legbiztosabb hely, az ott folyó beszélgetést nem lehet kihallgatni. Útközben, míg a barátom tervét és a teendőket magyarázta, a tekintetem véletlenül egy kis címtáblára esett, valahol a külvárosban jártunk, s az volt kiírva egy kapura: rendőrőrszoba. Hirtelen eszembe jutott, hogy ha a barátomat esetleg elfogták, ez az ember lehet a rendőrség embere. Félbeszakítottam a beszédét, és azt mondtam neki:

- Az egész tervből egy szót sem értek. Én nem akarom elhagyni az országot, én itt nagyon jól érzem magam.

Meglepetve nézett rám.

- Az előbb ön nem ezt mondta.

- Az előbb nem akartam önt félbeszakítani, de most, hogy látom a tervet, kijelentem, hogy nem érdekel.

Erre ő ijedt meg s azt magyarázta, hogy ő is csupán azt akarta látni, hogy rám milyen hatást tesz a terv. Ő sem akar elmenni az országból, és a kollégám is becsületesen le akarja tölteni a büntetését, ha már bűnt követett el a nép ellen.

Késő este fölkeresett a barátom, nagyon sajnálja, ami történt, ő a hibás, mert nem lett volna szabad olyan valakit küldeni maga helyett, akit én nem ismerek. Különben az egész repülőterv tárgytalan, megtudta, hogy az aktái elkészültek, ő holnap hajnalban indul, a határon gyalog fog átmenni, s holnap este vagy Bécsben lesz, vagy a rendőrség kezében. Még azt is hozzátette: „nekem könnyű, mert nincs rizikó, börtön vagy börtön. De azt ajánlom, te se tévovázz!” Bécsből kerülő úton juttatott hozzám üzenetet: „az operáció sikerült”. Ma Ausztráliában van.

Az ilyen határon átjutás veszélye abban az időben – egy szakértő embercsempésztől hallottam – húsz százalék volt, tehát átlag minden ötödik embert el fogtak. Feleségemmel együtt vállaltuk volna ezt a veszélyt, de nálunk még egy nehézség volt. A Tungsramnál azonnal észrevették volna az én eltűnésemet (még

vikendek alatt is, mert a gyárban laktunk), s ez nehezítette volna a határig eljutást, s a határon való átjutást.

Ekkor történt, hogy Gombás professzor kollégám útlevelet kapott Svájcba, hogy egy könyvének kiadását ott megtárgyalja. Megállapodtunk, hogy külföldről táviratot fog nekem küldeni egy nagy könyvkiadó vállalat nevében, melyben tárgyalásra hívnak Bécsbe egy könyvem kiadása érdekében. Gombással hónapok óta szőttünk menekülési terveket. Az otthoni viszonyokat s a kommunizmust ő eleve elítélte, de tétovázott. Gyenge egészségű ember, nem tudja, tud-e külföldön új életet kezdeni? Ezt a svájci útját arra szánta, hogy körülnéz a világban.

A Gombás sürgönyével elmentem Alexits államtitkárhoz. Alexits matematikus volt, s a háború alatt műegyetemi magántanár akart lenni, de nehézségei voltak a zsidó származása miatt. Tudta, hogy én felszólaltam az érdekében, kijelentve, hogy a tudomány felette áll a politikának, s egy matematikus elbírálásához semmi köze a zsidótörvénynek. Az ügye nem sikerült, később a németek koncentrációs táborába került s mikor onnan hazajött, kommunista karriert futott be. Most nagyon magasan ült, a közoktatásügyi miniszter, Ortutay „csupán” kisgazda volt, aki kereste a kommunisták kegyeit, az igazi főnök Alexits volt.

Mikor bementem hozzá, éreztem némi lelkiismeret-furdalást. Bár általam helyesnek tartott cél érdekében –, de mégis be akarom csapni. Talán meg is érzett a hangomon a bizonytalanság, mikor előadtam neki, hogy a könyvem kiadása érdekében pár napra Bécsbe kellene utaznom. (A könyvhöz megvolt az anyag, de a „pár nap” nem volt igaz!) Ekkor segítségemre jött valami, Alexitsnek szólott a telefonja. Eleinte oda se figyeltem, később kénytelen voltam figyelni, mert Alexits egyre hangosabban beszélt. Valamilyen egyetemi tanszék betöltéséről volt szó, s Alexits a kommunista jelöltet támogatta. Mivel a vonal másik végén levő ezt, úgy látszik nem akarta belátni, Alexits méregbe jött s azt kiabálta a telefonba: – kár vesztegetni a szót. Magyarországon a tudományban is, a nevelésben is az fog történni, amit a kommunista párt akar. Aki okos, az megérti, aki nem érti meg, az megbánja. – Ezzel letette a kagylót.

Na, ez aztán jól rácăfolt arra a beszédre, melyet én valamikor az ő érdekében tartottam. Az akkori beszédemet ma is vallom, de nem mondanám el még egyszer az ő érdekében. Most már nem volt gátlásom, s folyékonyan mondtam el neki, hogy előadásokat

is akarok tartani Bécsben, hogy régóta halogatott meghívásaimnak tegyek eleget. Hogy nem szívesen vesztegetem az időt erre a bécsi útra, mert a Tervhivatal számára akarok kidolgozni egy nagy projektumot: a magyar laboratóriumok egyesítését közös vezetés alatt. Alexitsnek nagyon tetszett ez a gondolat, azt mondta, írjam le neki külön röviden, hogy ő ismertesse a kommunista pártban. A bécsi út most már csak melléktéma lett s mikor búcsúzaskor ismét rátereltem a szót, azt mondta:

- Intézkedni fogok, hogy megkapd az útlevelet, s hogy a Collegium Hungaricumban lakhass. Ugye, a Collegium az orosz zónában van!?

- Természetesen ott van - feleltem, bár fogalmam sem volt, hogy hol van. (Később kiderült, hogy az amerikai zónában van.) Beadtam tehát a kérvényt az útlevél iránt. Útlevelet kértem a családomnak is azzal, hogy ha már én hivatalosan megyek, a család egyúttal a bécsi autókiállítást nézné meg.

Két hét múlva megkaptam a végzést. A rendőrség a kérést indokolás nélkül elutasította.

Ismét Alexitshez mentem, aki előttem felhívott egy rendőrezredest. Mikor letette a kagylót, felém fordult:

- Kérlek, a hiba ott van, hogy . . . az egész család nem kaphat útlevelet. - Hirtelen csak annyit feleltem, hogy a család számára nem fontos az útlevél, s otthon lehangoltan mondtam el a feleségemnek, hogy megghiúsult a terv.

- Nem hiúsult meg, mert te elutazol útlevéllal, mi pedig szökünk - felelte ő gondolkozás nélkül. Aztán kimentünk a Duna-partra, s hosszas rábeszélésbe kezdett. Ez a legjobb megoldás. A rendőrség megnyugszik, hogy ők túsznak itthon maradnak. Még ha figyelik is, ők könnyebben le tudják rázni a rendőrséget. Elmennek rokonokat látogatni vidékre. Egyik rokontól a másikhoz mennek, míg átcsúsznak a határon. Márta nem is fog tudni a tervről, hogy ne beszélhessen, ha elfogják őket. Ha tényleg elfogják: akkor is enyhébb eset, mintha velem együtt fogják el a családot.

- Ha elfognak, te hazajössz és én azt mondom, hogy féltékenységből mentem utánad. Még ha nem is hiszik el, az én kalandomért rövidebb börtönbüntetést fogunk kapni, mintha veled együtt fognak el.

Tagadhatatlan, hogy a női logika itt túljárt a férfiak eszén. Egy fiatalasszony és egy tizennégy éves lány nem jó túsok. Túlságo-

san mozgékonyak. Azonkívül van idő. Míg én Bécsben az előadásaimat tartom, meg lehet látni, figyelik-e őket? Megállapodhatunk egy virágnyelvben, s én Bécsből egy hét múlva felhívom. Akkor is megbeszélhetünk mindent, ha a rendőrség viaszlemezre veszi az egészet. – Jól van, kicsi Juliám, meggyőztél. Ha sikerül, a te érdemed!

Most már azért rettegtünk, hogy én megkapjam az útlevelet. Alexits rendőrezredes barátja elrendelte ugyan, hogy „útlevél 48 órán belül engedélyezendő”, de két hét múlva még mindig semmi sem volt. Naponta álltam órákat a sorban egy sötét, hűvös folyosón, egy fiatal rendőrfőhadnagy szobája előtt. A nagy magyar börtönnek egy kifelé vivő ajtaja. A sorstársaim arcára írva a szorongó félelem: sikerül vagy nem sikerül? Hosszú sor, pedig mi a kivételezettek vagyunk, a 48 órások. A nagy tömeg egy emelettel lejjebb van, ott nemcsak a folyosón, hanem a lépcsőn is sorban állnak az utcára nyíló kaputól kezdve. Alig lehet bejönni az épületbe.

A főhadnagy rendkívül udvarias, de mindennap azzal fogad, még nincs döntés. Egyszer megkérdem tőle, miért kell az én ügyemben döntés, mikor az ezredes már döntött?

– Az ezredes úr csak javasol, a döntés magas helyes történik, ahol minden szempontot figyelembe vesznek – felelte.

– Értem – mondtam én, és eszembe jutott a kommunista „egy szem”, mely mindent lát. Ő folytatta:

– Az ön esetében azt fogják mérlegelni, hogy érdeke-e az országnak, hogy az ön könyve németül megjelenjék és hogy ön az osztrákoknak előadásokat tartson?

És még egyebet – gondoltam magamban – azt, hogy ebből az útból nem lesz-e szökés? Vajon tévedett-e a kommunista „egy szem”? Most már úgy tekintettem a szökésemre, mint kísérletre. Ha sikerül, akkor a kommunista ördög is csak ember, nem emberfölötti ember.

Ettől kezdve csak telefonon hívtam a főhadnagyot naponta. Talán a tizedik nap lehetett, mikor közölte: – Megvan a döntés, megkapta az útlevelet.

Április vége volt, az első bécsi előadásomat május 18-ra tűzték ki, tehát most már visszavonhatatlanul két hét, amit még itthon töltök. Leírni ezt a két hetet? Kár megpróbálni. A szavak és mondatok konvenciók, nem elég hajlékonyak erre a feladatra. Talán ha összekevernők a halálraítéltnék az élettől való búcsúját a

kivégzéstől való aggodalommal, hozzátéve, hogy a világ előtt pedig úgy kell viselkedni, mintha ezek az érzelmek egyáltalán nem is volnának: kapnánk valami hasonlót.

Egyik nap el kell mennem egy előadásra, melyet a kultuszminiszter tart. Kifejti, hogy szigorú intézkedéseket tettek a tudósok szökésének megakadályozására. Útlevelet ezután csak az ő személyes engedélyével lehet kapni.

Másik nap Tarján rendel magához. Most már főnököm, mert az ország összes híradástechnikai gyárainak ő a központi igazgatója. Megbíz, hogy készítsek tervet a laboratórium olyan kiterjesztésére, mellyel a Nyugat gyáraival versenyezhetünk. Megmondtam neki százszor, hogy lehetetlen, most elvállalom a megbízást.

Meghívást kapok az orosz követség kultúratanácsosához vacsorára. Hát ezek mit akarnak? A vacsorán jelen van Szmirnov, a házigazda, egy orosz őrnagy és Szemerényi professzor, az orosz nyelv új egyetemi tanára, Moszkvában iskolázott kommunista. Megrémülök, mikor Szemerényi tolmácsolja, hogy meghívnak Moszkvába, hogy az orosz fizikusokkal megismerkedjem. Csak egy gondolatom van, mindenáron időt nyerni, hogy a beszélgetés ne folytatódjék. Egy módszer van: a vodka. A méregerős italra azt mondom, hogy nem is olyan erős, ami máris azt jelenti, hogy megkezdődik a sztahanovista ivóverseny. A tolmács hamarosan elázik, s kiderül, hogy Szmirnov tud egy kicsit angolul. Azt mondja, hogy szeret engem, mert tudok inni. Szó sincs tovább Moszkváról. Hazavisz autóval, s a gyár kapujában hangos „good bye”-al búcsúzik.

Harmadnap Somlai keres fel roppant szigorú arccal. A Kommunista Párt jelentést kapott, hogy amerikaiakkal vagyok összeköttetésben. „Lebuktam”, gondoltam magamban, megtudták a terveket. Nem szóltam, s ő folytatta: – Amerikai tisztek hozták önt haza, és a kapuban angolul beszéltek!

Erre felülkerekedtem:

– Somlai úr, hozza ide azt az ostoba besúgót, aki nem tudja megkülönböztetni az amerikaiakat az oroszoktól. Továbbá keressék fel Szmirnov orosz tanácsos urat és kérdezzék meg, ki hozott haza? Ha a pártot érdekli, miről tárgyaltunk, kérdezzék meg őt, ha akarja megmondja, én nem.

Néhány napig ismét nagy tekintélyem volt a gyárban: titkom

van az oroszokkal. Tudtam, hogy a követséget nem merik megkérdezni a balfogás miatt.

Azt reméltem, az oroszoktól így megszabadultam, de csalódtam. Egy hét múlva újra meghívtak, Moszkva nyilván határidőre kérte a jelentést. Akkor már csak pár nap volt az elutazásomig, s azt mondtam nekik, most el kell mennem Bécsbe előadásokat tartani, mihelyt visszajövök, én fogok jelentkezni s előre megmondom, hogy nekem bármilyen terminus jó. Ha egyszer visszamegyek Budapestre, vajon lesz-e, aki számon kérje az adott szavamat?

Dolgoztam a központi fizikai nagy laboratórium tervein. Amit ezekből Alixitsnek elmondtam, neki egyre jobban tetszett s mondta, hogy a kommunista párt segítségével fogja azokat megvalósítani. Júliával megbeszéltük, mit tegyen miután én elutaztam.

Mi legyen az a néhány tárgy, amit emlékebe el akarunk vinni? Jó, amíg dolgozni kell, rettenetes, ha – akárcsak percekre – egyedül maradok. Az egyedüllét alatt siralomházzá változik a szoba, a kert, az utca. Akkor jönnek azok a gondolatok, melyek égetik a lelket: vasárnap elmúlt utoljára, tegnap utoljára láttam a húgomat, holnap lesz az utolsó előadásom. Ha valaki megzavar, összerezzenek és talán haragszom is rá, de egy perc múlva már hálás vagyok neki.

Egyik nap arra megyek haza, hogy Márta fehér ruhát próbál. Örömmel mutatja, hogy ez a konfirmációs ruhája. Mikor lesz a konfirmáció? – kérdezem. Megmondja a napot, két héttel később, mint az elutazás. Márta semmit sem tud. Ha átmegyünk a határon, ki tudja, mi lesz a konfirmációjával, melyre egész lelkével készül? És ha elfognak? Azt mondom neki:

– Most jön pünkösöd, utazz el Gyomára és kérd meg keresztapádat (bátyám, aki református pap), hogy ő konfirmáljon. Mondd meg neki, hogy ez az én kívánságom. Nem mehetek veled, mert akkor én már Bécsben leszek. – Márta nem csodálkozott, csak később, mikor bátyáméktól elbúcsúzott. Melegebben ölelték meg.

Márta elment szombaton délután, mi pedig elmentünk a Júlialigetbe. Szép kis tisztás a svábhegyi erdőben, ahonnan le lehet látni a városra. A természet és az ember közös művének remeke ez a kép: fölöttünk az évszázados tölgyerdő, vadvirágos rétjeivel, alattunk a világváros, mindkettő az élet csodája. Egyszer erre

sétáltunk, azóta vissza-vissza jöttünk, így lett belőle Júlia-liget. Ide csak a boldogság jön fel. Innen a város mindig egyformán szép volt, akkor is, mikor még lenn romokban hevert. Júlia sírva fakadt. Most vagyunk itt utoljára. – Júlia-ligetet nem kell siratni, ő a miénk marad – mondtam egy kis idő múlva. – Őt a mi életünk teremtette, és senki nem veheti el tőlünk, mert az Élet erősebb. Megtaláljuk mindig és mindenhol magunkban. Maradjunk hűek hozzá életünkben és fogadjuk meg, hogy aki közülünk tovább él, az eljön ide, és itt találkozunk.

Most már könnyebb szívvel tudunk nekivágni a nagy, ismeretlen útnak. Nem hiszem, hogy a kapus észrevette másnap rajtam, mikor kiléptem a Tungsram küszöbén, hogy leszakad rólam az életem egy része. Aztán a búcsú a vonathoz. Júliának néha kis apró sírásra görbül a szája – mint a gyereknel szokott –, de aztán mosolyogva mondja: „ne aggódj értünk, Zoltán, meglátod, nem-sokára kinn találkozunk!”

Estefelé jár az idő, mikor a vonat befut velünk a határállomásra. Kinézek s látom, hogy a vonatot rendőrkordon veszi körül. Minden két kocsira jut egy rendőr, aki mozdulatlanul áll, semmi dolga, csak ellenőrzi a szigorú utasítást: senkinek sem le-, sem fölszállni nem szabad. A szakaszokban franciák ülnek, látogatóban voltak Magyarországon. Nyilván kommunisták, mert ki más kapna engedélyt, de az egyikük méltatlankodik. Nem szabad állam, ahol a vonatra rendőröknek kell vigyázni. A másik szemrehányást tesz neki: még mindig a burzsoá gondolkodás beszél belőle. A harmadik – egy nő – mosolyogva mondja: míg maguk vitatkoznak, és mindenesetre csinálók egy felvételt. Kihajol a gépével, s rámosolyog a legközelebbi rendőrrre, mire az kihúzza magát és visszamosolyog. Nem lesz rossz kép egy francia képeslapban, mindenki azt olvassa ki belőle – jót, rosszat –, amit akar.

Az összes vámvizsgálat megvolt már és még mindig állunk. Kimegyek a folyosóra, s kinézek a másik oldalon. Ott is rendőrkordon s a rendőrök háta megett fehér oszlop, rajta nagybetűs tábla: **HEGYESHALOM, MAGYARORSZÁG:** Jobbra tőle a nagyvilág, balra az én hazám. Azon veszem észre magam, hogy ez a tábla kezdi nekem elibém hozni, amit most elhagyok. A fehér tornyos kis falut, az élet legelső és legigazabb benyomásait. Ha az életünkben van valami érték, az abból van, hogy valamit meg tudtunk menteni a gyermekkorunkból. Egyszer olvastam egy fantá-

ziaregényt, melyben a szellemek elmennek messzire, megelőzik a fényt, és visszanézve a múltat látják. Akkor azt gondoltam, ha lehetséges volna ez a lehetetlen, én mindig odamennék, ahonnan a gyermekkoromat látnám. Ez a tábla nagyon gazdag. Ebbe benne vannak az én későbbi diákéveim is az ősi debreceni kollégiumban, ez jelenti nekem az apám, anyám sírját, az itt maradt családomat, az életem küzdelmeit, melyek nélkül nem élet az élet. Olyan gazdag ez a tábla, hogy meg tudnám csókolni érte. És mégis, ha füle volna, ha értené, amit mondok, leszidnám. Azt mondanám neki, hogy „te rongy fadarab, túlmentél a rendeltetéseden. Az volna a feladatod, hogy szolgálj az életet, mutasd az utat, de te előléptél hatalommá. Felfordult világ. Gonosz és tehetőségtelen emberek, akik nem értik meg az élet szavát, rendőröket raktak köréd, hogy gyakorolhasd a hatalmat. Akármilyen lehetetlenül hangzik, mégis hidd el nekem, az a mi mostani világunk legnagyobb betegsége, hogy úr lett belőled, a szolgából. Tudják a gazdáid is, hogy ha visszatérnél a régi élethez, meggyógyulna a világ. Mert lehullana a függöny, melyet az emberek szeme elé tartotok, s a jóindulatú embermilliók megtalálnák egymást. A gazdáitok mögétek bújnak, azt hiszik, ha a ti fa agyatok kormányozza a világot, ők biztonságban maradhatnak. Rettenetes gondolat védeni a kisebbséget a többséggel szemben. Egy mentséged van, hogy te nem tehetsz róla. Ha beszélni tudnál, talán meg is magyaráznád a gazdáidnak, hogy benned ne bízzanak, te nem győzhetsz az élettel szemben. Az élet erősebb, az elveszi tőled a rendőröket, a szögesdrótot s visszaad annak, ami voltál. Én is az élet egy része vagyok, én is azon fogok munkálkodni, hogy elveszítsd az igazságtalan rangodat, s akkor visszajövök és megcsókollak, mert újra az én hazámnak leszel egy darabja.”

Besötétedett s már osztrák földön haladt a vonat, mikor észrevettem, hogy a semmibe nézek. Ebből a végtelen, határtalan semmiből, melyben a szemnek nincs támpontja, kezdjük el most az új életet!

Másnap megtartottam az első előadást a Hold-kísérletünkről, és harmadnap elkezdtem sétálni Bécs utcáin. Tudom és mégis csodálkozom, hogy van a világnak olyan része is, ahol nem a kommunizmus és az orosz hadsereg az úr. Hol vannak a Sztálin-képek? Hát így is lehet? A Kärntner Strasse sarkán egy amerikai utazási iroda. És nem áll előtte rendőr, és nem tilos belépni. A

kirakatában egy plakát számokkal: mennyi idő alatt keres az amerikai, az osztrák és a szovjet-orosz munkás egy kiló kenyeret, egy pár cipőt és egy öltözet ruhát. A számokat ismerem, tudom, hogy a plakátnak igaza van, de nem megy a fejembe, hogy ezt ki lehet tenni a nyílt utcára, és a rendőrség nem fedez fel „kapitalista összeesküvést” az állam épsége ellen. Most látom, milyen mélyről, milyen sötét börtönből jöttem, s hogy az mennyire átalakítja az embert. Még csak egy éve, hogy utoljára külföldön jártam s mégis csodálkozom azon, ami természetes. Mit mondjunk azokról, akik otthon maradtak, reménytelen életre ítélve a rabságban!? Abba az országba nem szabad visszamenni! Este felhívom Júliát telefonon. A virágnyelvünkön elmondom neki az élményeimet. Júlia örül. Eddig is el volt határozva, de most megnyugvással dönt, szilárdan vállalja a rizikót. Ha börtönbe kerülünk, az sem rosszabb.

Elmegyek az amerikai követségre. Kijelölnek két fiatalembert, akik összeismertetnek azokkal az osztrákokkal, akik megszervezik Júlia útját a határtól az amerikai zónáig. A magyar határ mellett orosz zóna fekszik, s a zónák között határátlépési útlevél kell. Fényképeket adok át, melyekből ők megcsinálják az igazolványokat. Nagyon értik a mesterséget. A fénykép valódi, a születési dátum valódi, a többi – a pecsétekkel együtt – hamis. Közismert trükk, hogyha valaki gyanús a vizsgáló közegeknek, hirtelen megkérdezik, mikor született? Aki gondolkozik, elveszett. Senki sem tudja megtanulni másnak a születésnapját. Így lett Júliából Margarete Phön, Mártából Herta Phön, osztrák állampolgárok.

Bécs csak néhány mérföld a magyar határtól, az oroszok ott vannak a városban, a bécsiek mégsem tudják, mi a kommunizmus? Kommunista nagyon kevés van, mindössze néhány százalék, de divatos „haladó szelleműnek” lenni és azt mondani, hogy az osztrákok is hazudnak, az amerikaiak is hazudnak. Könyvek, előadások, nyilvános viták, melyek semmit sem tudnak eldönteni. A kommunista propaganda igen erős, egyik melegágya a Collegium Hungaricum, ahol lakom s ahol a magyar külügyminisztérium tisztviselői tartanak „felvilágosító” előadásokat és magyar tudósok, művészek hirdetik a magyar kultúrát. Én ezek között vagyok egy, s állandóan a sarkamban van egy fiatal mérnök, aki valamikor tanítványom volt s aki a segítségemre van beosztva, s akire már otthon figyelmeztetett egy barátom, hogy a

politikai rendőrség kéme. A szobámat egy öreg néni takarítja, s a negyedik vagy ötödik napon bizalmasan megkérdez, mi az oka, hogy mostanában Magyarországról rendetlen és piszkos emberek jönnek? Szegény öreget ugratják reggeltől estig. Leszakítják a függönyt, s reá fogják. Mikor jönnek a finom emberek, mint régen? Nénikém; arra ugyan még sokáig várhat!

Az osztrák megbízottunk elutazott a határra, hogy Júliáékat várja, és elvigye őket az útlevelekkel Salzburgba. Heiligenkreutzba kellett nekik érkezni csütörtök és péntek közötti éjszakán. A megállapodásunk az volt, hogy a megbízott telefonál a bécsi barátainak, mihelyt ők átjöttek. Erre azért is szükség volt, hogy akkor én azonnal elhagyjam a Collegiumot, mert ha a szökésük utólag kitudódik, engem a magyarok foglyul ejtenek. Megbeszéltük, hogy én minden órában lenézek az utcára s ha az osztrákok egyike ott áll, megbeszélt cigaretta gyűjtési műveletekkel adja tudtomra, mi a teendő?

Eltelt az egész éjszaka, és semmi hír. Eltelt a pénteki nap, és semmi hír. Péntek éjszakára hasonló megállapodás, minden órában lenézni, semmi hír. Szombaton reggel az osztrákok vigasztalnak, még nem biztos, hogy elfogták őket, hátha valami félreértés van, várjuk meg, míg az ő emberük hírt ad magáról. Akkor én még nem tudtam, amit ők már tudtak, hogy az emberük már péntek este visszajött azzal, hogy a megbeszélt helyre Franz Klein lakására nem érkeztek. Nem tudott telefonálni, mert a telefon azon a környéken elromlott. Az emberüket azonnal visszaküldték, keresse őket más falvakban is.

Én kiültem a Burgnak a parkjába, ahol senki sem kereshet, s tépelődtem. Egyetlen reménysugár: nem foghatták el őket csütörtök éjszaka, mert akkor már engem is elfogtak volna. Mit lehet tenni? Semmi mást, mint hazamenni a Collegiumba s megnézni, hogy fogadnak? Hazamegyek, minden csendes.

A hűséges kísérem azonnal megjelenik a szobámban s felajánlja, hogy délután elvisz egy kirándulásra. – Fáj a fejem, inkább pihenek – mondom neki, s végigfekszem az ágyon. Ez az a helyzet, amikor mást nem lehet tenni, mint várni: vagy nyílik az ajtó és elfognak, vagy nem nyílik. Mozdulni, menekülni értelmetlen. Ha őket elfogták, fogjanak el engem is. Néha lemegyek az utcára, de csak azért, hogy ne a négy falat lássam. Nemsokára visszajövök, kémelve az arcát annak, akivel találkozom, mit árul el? Az idő nem akar telni. Hét órakor megjelenik a kísérem s azt

mondja, menjünk le az előadóterembe, a magyar külpolitikáról lesz előadás a bécsi magyaroknak. Hallgatom az előadást: Magyarország ezer éven át a rossz úton járt, mert a Nyugathoz kapcsolódott, most végre megtalálta a helyes irányt, a Keletet. Vajon meddig fogom bírni idegekkel? Néha úgy érzem, hogy fel kell ugranom a székről, és valamit csinálni, ha mást nem, egy nagyot ordítani, mert ezt nem lehet kibírni.

Előadás után, mikor megyek le a lépcsőn, a kapus int, hogy távirat van részemre. Idead egy felbontott táviratot: „A güssingi kórházban üdülünk Csókol Juliskád.” A távirat hiteles, ezt az aláírást beszéltük meg. Édes kis Juliskám, hát lehetséges, hogy nincs semmi baj? De mi volt három napig? Mikor jött a távirat? – kérdezem a kapust. Egy órája, mondja, nem sokkal azután, hogy az előadás kezdődött. Jól van – gondolom magamban, a kapus nem tud magyarul, s a többiek az előadáson voltak.

Rohanok az amerikaiakhoz, nagyon meg vannak lepve. Most már bevallják, hogy az emberük visszajött, s újra elküldték, de persze nem Güssingbe. Güssing a harmadik falu Heiligendorftól. Nincs más mód, mint azonnal küldeni valaki mást Güssingbe. De most szombat este hogy találjanak alkalmas embert? És az útlevelek az első emberüknél vannak. Nem baj, fő, hogy ideát vannak a határon, mondom én megkönnyebbedve a nap tépelődéseitől, a többi most már megoldható. Megmagyarázzák, hogy nincs igazam. Az orosz zóna osztrák rendőrsége gyakran tart razziákat, s a magyar menekülteket az oroszok visszaviszik Magyarországra. Az eddig eltelt három nap roppant hosszú idő, tehát még az éjszaka intézkedni kell.

Bámulatos, amit ezek az emberek akkor éjszaka elkövettek. Kértek tőlem új fényképeket, de csak Júliának egy kis fényképe volt még nálam. Felköltötték ágyából a fotográfust, csináljon útlevélbe való másolatot. Felköltötték az útlevélszakértőjüket, jöjjön azonnal. Előttünk csinálta meg az útlevelet. Elővette a tiszta kis nyomtatványfüzetet, beragasztotta a fényképet, kitöltötte, aláírta, kiszedte az íróasztalából a pecsétet, lepecsételte, akkor ráköpött az útlevéltre, ledobta a padlóra, rátaposott, s ezeket a műveleteket addig ismételte, míg végül is az ő szakértő szeme meg volt elégedve, s átadta a megviselt, régi útlevelet. Már várta az ember, aki megy Güssingbe a hajnali vonattal. Sajnos az ő autójuknak tilos volt az orosz zónában járni vasárnap, ezért kellett a vonatot választani. Mikor az emberük elment, a főnök még min-

dig nem nyugodott. Telefonált a mentőknek, s kibérelt egy mentőautót, melynek szabad járni vasárnap. A sofőr mellé ültették egy saját emberüket, aki útközben megmagyarázza az orvosnak, hogy két beteget kell Güssingből Grázba szállítani. Mikor ez is megvolt, hozzám fordult:

– Ön pedig nem alhatik többet a Collegiumban. Lehet, hogy azóta Magyarországon felfedezték a szökést s elvesztjük a csatát, mikor már oly közel vagyunk, hogy megnyerjük. Sajnos, nem tudok lakást adni, de itt alhatik az irodámban.

Ekkor belépett az amerikai követség egy embere s hallva, miről van szó, azt mondta, ő elhelyez. Elvitt Grinzingbe, egy villában rámutatott egy ágyra: „Itt alhatik.”

Két álmatlan éjszaka után sem jött álom a szememre. Kicsi idő múlva lépteket hallok, valaki kinyitja az ajtót, meggyújtja a lámpát s meglátva, hogy az ágyban van valaki, gyorsan eloltja, csendesén kimegy, miközben hallok: „excuse me”. Másnap megismerkedtem vele, amerikai katona, akinek az ágyában aludtam. Négy napig úton volt, nem aludt s még ő kért bocsánatot, amiért bitoroltam az ágyát. Nem hiszem, hogy a világ bármely más hadseregének vannak ilyen katonái.

Az amerikai tisztviselő visszavitt vasárnap reggel az osztrákokhoz, ahol még nem volt semmi hír. Közben találtak nekem szobát egy szállodában az amerikai zónában, s a feladat most az volt, hogy elhozzam a csomagomat a Collegiumból. Ehhez a nem minden veszély nélküli művelethez szükség volt amerikai segítségre, amit a tisztviselő készségesen vállalt. Megállt az autójával közel a Collegiumhoz, s megmagyarázta a következőket: magyar hatóságoknak itt nincs joguk engem elfogni, vagy letartóztatni, sem oroszoknak, mivel amerikai zónában vagyunk. Tehát menjek be a csomagokért, s ha az eltávozásban meg akarnak akadályozni, ne hagyjam magam, s ha erőszakoskodnak, kezdjek el ordítani. Ha ő ilyesmit hall, akkor lezárja a kaput, és amerikai és osztrák rendőrséget hív.

Beléptem s míg a csomagjaimat szedtem össze, megjelent a „segítségem”. Az arcából láttam, hogy mit sem tud, csak a csomagolás lepte meg. – Nagyon jó, hogy jött – mondtam neki –, jelentse a budapesti Kultuszminisztériumnak, hogy néhány nap késéssel fogok hazaérkezni. Olyan szerencse ért, hogy egy ismerősöm meghívott a farmjára. Az előadásaimat már megtartot-

tam, a könyvkiadóval még folytatom a tárgyalásokat. Néhány nap – esetleg egy hét – múlva ide visszajövök.

Majdnem elütöttem, amint sietve mentem ki az ajtón. Láttam, hogy gondolkodik, nem tudja, mit mondjon? Már a lépcsőn jártam, mikor utánam kiabált: – Milyen címen lehet önt elérni?

– Bizony nem is tudom, az ismerősöm autóval visz – szóltam vissza, és kiléptem a kapun.

– Ezt az embert hamarosan le fogja váltani a politikai rendőrség – mondta az amerikai, mikor a mozgó kocsiban elmondtam neki a történetet. – Én viszont azt remélem – feleltem én –, hogy ettől való félelmében nem fog gyorsan jelentést tenni, hanem várni fogja, hogy visszajövök.

A szállodából egész nap nem mozdultam ki. Óránként telefonáltam az amerikaiaknak, semmi hír. Türelmetlen várakozás, mindig az órát nézem, nem telik az idő. Este a mentőautó visszaérkezett, már elmentek Güssingből, nem tudni hová? Az amerikai meglátogat, most már jó barátságban vagyunk s vigasztal. Este sokáig ott marad, hogy ne legyek egyedül. Hajnalig beszélgettünk.

Korán reggel szól a telefon: megjött az értesítés Salzburgból, hogy oda megérkeztek.

Amint leteszem a telefont, egyszerre üt ki rajtam az elmúlt négy nap fáradtsága. Végigheveredek a díványon, s nyomban elalszom. Késő délután van, mikor az amerikai barátom felkölt mosolygó arccal. Most már tudják a részleteket. A magyar vezető Güssingbe vitte őket Heiligenkreutz helyett, mert az előre megbeszélt rövidebb úton határrendőrség cirkált. Güssingből azonnal értesítést küldött Franz Kleinhez Heiligenkreutzba, de szerencsétlenségre ott három Franz Klein is lakik, s a küldönc nem a jó Franz Kleinnek adta át az üzenetet.

Ezen a picike tévedésen múltott az elmúlt napok összes izgalma, nekünk is, de bizonyára még inkább Júliáéknak. Viszont szerencse a szerencsétlenségben, hogy a Güssingi kórház befogadta őket. A határ menti osztrákok együtt éreznek a magyar menekültekkel és segítenek nekik. Júliáék így megvárhatták, míg a segítség megérkezik, s továbbmehetnek. Érdekes, hogy az első kiküldöttünk találta meg őket, s vitte el Salzburgba.

– Különben míg ön aludt, kieszközlöttük, hogy önt egy amerikai futárgép viszi el holnap Salzburgba, tehát ott meghallja a történet másik oldalát – fejezte be az osztrák.

A kis gép másnap Bécs belsejében szállt fel, megoldva ezzel az utolsó problémát, mely még hátra volt: az oroszok még mindig elfoghattak volna az orosz-amerikai zóna határán, ha otthon közben kitudódott a szökés. Amint a kis kétszemélyes gép a levegőbe ugrott velünk, s letről az amerikai barátom integetett, megkaptam a választ az utolsó hónapok nehéz töprengéseire: a kommunizmustól meg lehet szabadulni, a kommunizmus legyőzhető, s ami legyőzi, az a tiszta, becsületes élet. Ahogy ez a kis gép száll magasabbra és magasabbra, ez már nem a régi, összetört élet folytatása, hanem az új élet kezdete.

A salzburgi repülőtéren a pilótám odavitt egy úrhoz, aki várt reám s azt mondta neki: „This is your man.” Milyen igaza volt! Attól kezdve az amerikaiak embere voltam, úgy adtak egyik kézből a másikba, úgy gondoskodtak rólam és családomról, mint ahogy gondoskodunk a gyermekekről, akiket bele kell igazítanunk az új életbe. S mindezt ilyen egyszerű szavakkal teszik. Ha megköszönök nekik olyan nagy dolgokat, mint életmentés, életfenntartás, családról, betegről való gondoskodás, azzal vágnak a szavamba: „It's O.K.” Más nemzetek fiai áradozó köszönéseket adnak és várnak, melyeknek se vége, se hossza. Az amerikai a tettekben erős. Nagy nép.

Az amerikai kocsí átmegey Salzburgon, havas, sziklás hegyek közötti völgyben fut, s megáll egy kastély előtt. „Itt fognak lakni, itt megtalálja a családját” – mondta a kísérom. Szaladok fel a lépcsőn, egy folyosó végén nyitott ajtón át meglátom Mártát, hatalmas mezeivirág csokrot kötöz. Majdnem feldönt, amint nekem szalad, s alig tudom a szememet megvédeni a nagy csokortól. Jön Júlia is, nála is virág, ki akarták díszíteni a szobát, mire megérkezem. Aztán kezdődik a szökés története. Nehéz dolog, mert egymástól kapkodják a szót. „Inkább én folytatom, mert kifelejtetted, hogy a kíséromk ránk szolt, hogy tegyem el a karórát, mert túlságosan világít.” – Igen, és attól kezdve azt sem tudtuk, hány óra, csak mentünk, mentünk a vaksötétben.” Krumpliföldeken bukdácsoltak, árkokon, cserjéseken mentek át. Ha gyanús neszt hallottak, lefeküdtek hallgatózni. Már jóval elmúlt éjfé, mikor egy országúthoz közeledtek, ez a határ, itt nagyon kell vigyázni. Átsegítették egymást az árkokon, s folytatták az úttalan utat. Hajnalodott, mikor a vezető azt mondta, még öt kilométer van hátra Güssingig. Eddig tízet jöttek. Mindössze egy kilométer lett volna, ha Heiligenkreutzba mennek, de az nagyon veszélyes

út. Jobb volt így, mondták ők maguk is reggel hét órakor, mikor sárosan, fáradtan, tüskéktől összekarcolva megérkeztek Güssingbe.

– Mégsem lett volna szabad hagynom, hogy meneküljete – mondtam eltűnődve, de két jókedvű nevetés volt a válasz. Ha tíz-szer kellene, akkor is vállalnám, mondja Júlia. S ezt egy olyan asszony mondja, aki két hónap múlva gyermeket vár!

Ebben a kastélyban töltöttük 1948 nyarát. Hogy lehet olyan nagy különbség ugyanannak az évnek a tavasza és nyara között? A Duna-parti séták helyét most a Salzach-parti séták váltották fel. A kínos töprengés helyébe jött a boldog tervezés. Itt sem tudtuk előre, hova visz a sorsunk, de azt biztosan tudtuk, hogy a jövő-dönk nem azon fog múlni, hogy egy besúgó ellesi-é a szavunkat, vagy hogy egy rendőrkutya ugatni fog-é a határon? Talán Kaliforniába megyünk, talán Seattle-be, talán Washingtonba, vagy New Yorkba, mindenképp jó emberek közé, valahova ahol a magunk életét éljük. Olyan emberek közé, mint ezek a nyíltszívű amerikai vendéglátó gazdáink.

Július 3-a Zolika születésnapja. Az apáca kiszól a kórházi folyosóra, hogy bemehetek, megszületett a fiam. Sír a fiú, acsarkodik, rúgkapál. Júlia megkínozva, félig alétan fekszik az ágyon, és mosolyog a fiára. – Szerencséd van, te lurkó – mondom neki –, hogy az anyád ezek után mosolyogva tud rád nézni, látod, én biztosan nem tudnék! – Mikor hazavisszük, jól viseli magát, de mindig éhes. Nagyokat sír az etetés ideje alatt, de mikor megkapja a magáét, lenézi a világot. Ha ilyenkor ülök előtte, azt mondja az arca: „Szamarak vagytok ti nagy emberek, hogy aggódtok a sor-sotokért. Látod, én mindössze kinyitom a számat, kieresztem a hangomat s máris megvan minden, amit akarok.” Nem hiába mondta Júlia, hogy ennek a gyereknek filozófusnak kellene születni. Most arra volna szüksége ennek a bolond világnak, hogy a gondolataiban valami rend teremtsédjék.

Júliusban megjött a válasz is, hogy a George Washington Egyetemre kaptam meghívást, tehát Washingtonba fogunk menni. „Ezt Brunauer István csinálta” – mondtam Júliának, hálásan gondolva a jóbaráti segítségre. A levelezést nem én intéztem, hanem a budapesti, majd a salzburgi amerikaiak, akik a State Departmentnek megadták az én referenciáimat. Ragaszkodtak, hogy Salzburból én senkivel ne levelezsem. Maradjon titokban, hogy ott vagyunk. Sok a kém és történteke erőszakos cselekedetek.

Ha a család egy tagját visszalopják Magyarországra, az egész család kénytelen lesz hazamenni. – De most már csak írhatok Brunauer Istvánnak, hogy megköszönjem, amit tett? – kérdeztem az amerikaiakat. – Jobb, ha megvárja, míg személyesen teheti – volt a válasz.

Szeptember 8-án szálltunk fel a Queen Mary hajóra Cherbourgban. A tenger tükörsima az átkelés alatt s Júlia és Márta nem tudnak betelni a nagy élménnyel, hogy az ember csak eget és vizet lát maga körül. És mégis, ez a hajó most szilárdabb talaja az emberi életnek, mint a kontinens, melyet elhagytunk. Hosszú idő óta most látunk először vidám, gondtalan emberi társadalmat. Többnyire amerikaiak s amint a gyermekek, a felnőttek játszanak a nyárutói tiszta napsütésben, arra gondolok, milyen rettenetes volna, ha ide is el tudna jönni a kommunizmus, és fel tudná korbácsolni az életnek ezt a csendes felszínű tengerét. Ők nem tudják a veszélyt s ha kérdeznek bennünket, félig-meddig hitetlenkedve fogadják a választ, s szeretnek más témára térni. De valami fejlődést látok az egy évvel ezelőtti állapothoz képest: akikkel itt beszélek, azok biztosan megegyeznek abban, hogy nem kell nekik a kommunizmus. Ha egyszer észreveszik, hogy a kommunizmus az életet gyökereiben támadja, akkor birokra fognak kelni, és akkor az élet lesz az erősebb.

Vannak magyarok is a hajón. Régi ismerőssel találkozom, Vassady Béla teológiai tanárral. Azelőtt Debrecenben tanította a teológiát, most Princetonban tanítja. Franciaországban járt egy kongresszuson. Ilyen most az élet folyása, minden kultúra nyugat felé áramlik.

Megkérem, hogy keresztelje meg Zolikát. Amint a hajókabinban folyik a keresztelési szertartás, arra gondolunk, mi lesz ebből a kis magyar gyerekből, aki Ausztriában született, két világrész között az óceán közepén kapja a keresztséget, s az amerikai boyok fogják megtanítani indiánosdit játszani. El fogja-e tudni olvasni azt a magyar keresztelési bizonyítványt, melyet Vassady Béla a Queen Mary hajó levélpapírára ír? El fog-e jutni valaha abba az országba, melyből az anyja éjszakának idején lopta ki, hogy szabad ember legyen belőle?

És mi lesz a mi sorsunk? Közeledünk New Yorkhoz, holnap partra szállunk. Este sokáig ülünk a fedélzeten s azt kérдем Júliától:

- Tudod-e, hogy az az ország, melybe megérkezünk, a legbecsületesebb, melyet ember eddig alkotott, de csak a munkát tiszteli, és a munkában nem tűr válogatást? Meghívtak ugyan a George Washington Egyetemre, de ez nem jelenti, hogy a sorsunk véglegesen meg van oldva. Sok bevándorlónak kellett átküzdenie magát a tányérosogatáson, sokan kezdték a munkájukat azzal, hogy a liftben álltak.

Júlia határozottan felelt: - Nem lehet rosszabb a sorsunk, mint amit otthagytunk. Ott előbb vagy utóbb börtön várt volna rád, itt pedig szabad emberek leszünk. Nincs az a nehéz munka, amit ne vállalnék, ha tudom, hogy szabad ember lesz a fiam.

- Jó kislány vagy - mondtam neki -, mert az élet beszél belőled. Az élet megoldja a mi sorsunkat, s meg fogja oldani az emberiség sorsát is, mert kiküszöböli a politikai kisebbségek hatalmát. A mi történetünk kis része a mai idők történetének. Ezt a történetet Hitler kezdte el írni, Sztálin folytatja, de az élet fogja befejezni. A totális államok harcot kezdtek az étellel, de az élet legyőzi őket, mert az élet erősebb.

Másnap egy vidám kis család szállt partra, és átlépett a régi, összetört életéből az új életbe.

A CSOKONAI KIADÓ TERVEIBŐL

- Barta János:* Ma, tegnap, tegnapelőtt
(Vallomások, irodalomtörténeti tanulmányok)
- Nagy Márton:* Régi Bihar, régi Várad
(Mesél a múlt – Néprajzi sorozat)
- Hoppál Mihály:* Tulipán és szív
(Szerelmi jelképek a magyar népművészetben)
- Jankovics Marcell:* A fák mítosza
- Csejtei István:* A borbélymester hagyatéka
(Csokonai József chirurgus könyve)
- Julow Viktor:* Csokonai Vitéz Mihály
(kismonográfia)
- Ács Zoltán:* Várak a Tiszaháton
- Bényei József:* A yard humora (500 vicc)
- Kovács Vilmos:* Holnap is élünk (regény)
- Gyulavári Olivér:* A varázsló hűtlen felesége
(perui indián mesék, legendák)
- Vekerdi József:* A hagyományos cigány világ
- Nyíró József-sorozat*
Isten igájában
Uz Bence
- Karcsai Kulcsár István–Veress József:*
Híres filmek – filmes botrányok
- Makai Ferenc:* Betegség-e a klimaktérium?
- Czeizel Endre:* A magyarság genetikai eredete
A Debreceni Orvostudományi Egyetem története
(Szerk.: Bot György)

BARTA JÁNOS

MA, TEGNAP, TEGNAPELŐTT

(Vallomások, irodalomtörténeti tanulmányok)

1988 tavaszán, Barta János halálakor határozta el a Csokonai Kiadó, hogy valamiféle *In memoriam* kötettel adózik az ország és Debrecen szellemi életében oly kiemelkedő szerepet játszó irodalomtörténész és egyetemi tanár emlékének. A kötet Barta János önéletrajzi írásaiból, valamint vele készült interjúkból ad válogatást, és közöl hat Barta János-tanulmányt. Így az olvasó nyomon követheti az utolsó évek alkotói periódusát, egész addig a pillanatig, melyben (Arany Közmopolitika költészetének elemzését félbeszakítva), Barta János kezéből a halál ütötte ki a tollat.

CSEJTEI ISTVÁN

A BORBÉLYMESTER HAGYATÉKA

(Csokonai József chirurgus-könyve)

Csokonai Vitéz Mihály édesapja, Csokonai József seborvos, chirurgus-mester naplószerű feljegyzéseket vezetett az általa készített, többnyire növényi eredetű gyógyszerekről, a gyógykezelt betegekről. Csejtei István gyógyszerész feldolgozta a mintegy 153 receptet tartalmazó kéziratos könyvecskét. A latin, illetve régi magyar nyelven írt receptek olvasatán kívül tanulmányt és magyarázó jegyzetet is készített a kétszáz éves receptkönyvhöz.

NAGY MÁRTON

RÉGI BIHAR – RÉGI VÁRAD

(Mesél a múlt – néprajzi sorozat)

Nagy Márton minden tekintetben nagyváradi és bihari „illetőségű”. Jogász volt, elismert közigazgatási szakember. Bihar megye több járásánál szolgabíró. Írásai erről a nagyon is élénk. „Lázadásokról” is híres közéletéről szólnak. Nagy Márton egyforma tisztelettel, sőt mondhatni, hogy szeretettel írt a román pápa fiáról, a sváb bérlőről, a huszáros csínyeket elkövető magyar úrlíróról, a bárói, grófi, hercegi csemetékről, az alispánokról, szolgabírókról, színigazgatókról, színházakról, színészekről, kvaterkázzgató öregurakról, püspökökről, kanonokokról, református papokról, kalugyerekekről, pópákról, váradi zsidó értelmiségeikről, zsidó közéleti emberekről, rabbikról, Arany Jánosról, írókról, újságírókról, szerkesztőkről...

A most szépíróként bemutatkozó fizikus szerző berlini kutatásai eredményeképpen még 30 éves kora előtt a szegedi egyetemen az elméleti fizika tanára lett, később az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumának vezetője, majd a budapesti műegyetemen az atomfizika első magyar professzora, s a Magyar Tudományos Akadémia osztályelnöke. A II. világháború alatt iradarkutatásai a *holdradar* kifejlesztéséhez és az űrkutatások elindításához vezettek. Ugyanebben az időben dolgozta ki úttörő atomszámlálóit, melyeknek két első, még Magyarországon készült példánya az Egyesült Államok legnagyobb Természettudományi Múzeumában látható állandó kiállításon.

A Rákosi-idők kezdetekor, 1948 tavaszán Bay Zoltán elhagyta Magyarországot, ellenére a legcsábítóbb ajánlatoknak: legyen az Akadémia elnöke, és a magyar haditechnika legfelsőbb vezetője. Bay Zoltán nem volt hajlandó a parancsuralmi rendszer igazságtalan törekvéseiben és személyi elnyomásaiban részt venni. Előbb a washingtoni George Washington Egyetemnek lett tanára, majd az Egyesült Államok méréstudományi intézetének, a National Bureau of Standards-nek programvezető fizikusa. Ott fejlesztette ki a *fénysebességre alapított méterdefiníció* programját, melyet 1983-ban nemzetközileg is elfogadtak. Jelenleg, a 90. évéhez közeledve, még mindig aktív – mint a washingtoni Amerikai Egyetem kutatóprofesszora.

Az *élet erősebb* című könyve a háború, s a háborút követő évek dokumentumértékű rögzítése: 1948-ig, amikor is a szerző – szinte a politikai rendőrség keze közül menekülve – előbb Ausztriába, onnan pedig Amerikába emigrál. Eseményszinten mindenekelőtt az Egyesült Izzó (Tungsram) teljes gépparkjának, műszereinek barbár leszerelése és a Szovjetunióba szállítása; az 1945 utáni politikai csatározások, a Moszkvából irányított MKP tevékenysége, választási csalásai; a politikai rendőrség garázdálkodásai állnak a mű középpontjában. Feltűnnek a kor ismert politikai figurái (Rajk, Marosán, Rákosi, Révai, Vas Zoltán stb.), s megismerjük a kíméletlen politikai és egzisztenciális dulakodások színtereit, intézményeit, irányítóit, áldozatait. . .